

25

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

KUMUK TÜRKÇESİ
(METİN-DİL ÖZELLİKLERİ-SÖZLÜK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
SAİD BEGEÇ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ZEKİ KAYMAZ

MALATYA-1998

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
Merkez Kütüphaneleri

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../1998

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
İŞARETLER.....	X
GİRİŞ	1
KUMUKLAR	1
Genel Olarak Kumuklar.....	1
Kumuk Adı.....	2
Dil ve Edebiyat.....	3
Harita.....	8
TRANKRİPSİYONLU METİN	9
DİL ÖZELLİKLERİ	106
ALFABE.....	107
I- SES BİLGİSİ (FONETİK)	108
A) ÜNLÜLER (VOKALLER)	108
1) Ünlü Uzunluğu.....	110
2) Ünlü Uyumu.....	110
3) Ünlü Değişmeleri.....	110
B) ÜNSÜZLER (KONSONLAR)	114
1) Ünsüz Uyumu.....	114
2) Ünsüz Değişmeleri.....	115
Tonlulaşma.....	118
Tonsuzluk.....	120
Sızıcılaşma.....	121
Süreksizleşme.....	122
Akıcılaşma.....	123

Diğer Değişmeler.....	124
C) DİĞER FONETİK HADİSELER.....	125
1) Göçüşme (Metathese).....	125
2) Ünsüz Çiftleşmesi.....	125
3) Düşme (Elision).....	126
4) Benzeşme (Assimilation).....	126
5) Türeme.....	127
6) Farklılaşma.....	128
7) Hece Yutumu.....	129
8) Tekleşme.....	129
9) Birleşme.....	129
II- ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ).....	130
EKLER.....	130
A) ÇEKİM EKLERİ.....	130
1) İSİM ÇEKİM EKLERİ.....	130
a) HAL EKLERİ.....	130
Yalın Hal.....	130
Yükleme Hali ve İlgi Hali.....	130
Yönelme Hali.....	132
Bulunma Hali.....	132
Çıkma Hali.....	133
Eşitlik Hali.....	133
b) İYELİK EKLERİ.....	135
Birinci Teklik Şahıs.....	135
İkinci Teklik Şahıs.....	135
Üçüncü Teklik Şahıs.....	135
Birinci Çokluk Şahıs.....	136
İkinci Çokluk Şahıs.....	136
Üçüncü Çokluk Şahıs.....	137
c) ÇOKLUK EKLERİ.....	137

2) FİİL ÇEKİM EKLERİ.....	138
a) ŞAHİS EKLERİ.....	138
i) Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	138
ii) İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	138
b)ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ (KİPLER).....	139
i) HABER KİPLERİ.....	139
Geniş Zaman.....	139
Şimdiki Zaman.....	139
Görülen Geçmiş Zaman.....	140
Duyulan Geçmiş Zaman.....	140
Gelecek Zaman.....	141
ii) TASARLAMA KİPLERİ.....	141
Emir-İstek.....	141
Şart.....	142
BİRLEŞİK KİPLER.....	142
B) YAPIM EKLERİ.....	143
1) İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER.....	143
2) İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER.....	145
3) FİİLDEN İSİM YAPAN EKLER.....	146
FİİLİMSİLER.....	146
a) İsim-Fiiller.....	146
b) İsim-Fiiller.....	147
c) İsim-Fiiller.....	148
FİİLDEN İSİM YAPAN DİĞER EKLER.....	150
4) FİİLDEN FİİL YAPAN EKLER.....	152
ETTİRGEN.....	152
EDİLGEN.....	154
İŞTEŞ.....	154
DÖNÜŞLÜ.....	155
KELİMELER.....	155

İSİMLER.....	155
SIFATLAR.....	155
1) NİTELEME SIFATLARI.....	155
2) BELİRTME SIFATLARI.....	156
A) İşaret Sıfatları.....	156
B) Belirsizlik Sıfatları.....	157
C) Soru Sıfatları.....	157
D) Sayı Sıfatları.....	157
a) Asıl Sayı Sıfatları.....	157
b) Sıra Sayı Sıfatları.....	158
c) Kesir Sayı Sıfatları.....	158
Topluluk Sayıları.....	159
ZAMİRLER.....	160
1) Şahıs Zamirleri.....	160
2) İşaret Zamirleri.....	161
3) Soru Zamirleri.....	162
4) Belirsizlik Zamirleri.....	163
5) Dönüşlülük Zamirleri.....	163
6) Aitlik Eki.....	163
ZARFLAR.....	163
1) Yer ve Yön Zarfları.....	164
2) Miktar Zarfları.....	164
3) Durum Zarfları.....	164
4) Zaman Zarfları.....	165
EDATLAR.....	166
BAĞLAÇLAR.....	169
ÜNLEMLER.....	170
FİİLLER.....	171
KUMUK TÜRKÇESİNDE KULLANILAN ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN DURUMU.....	171

III- SÖZ DİZİMİ (SENTAX)	175
A) KELİME GRUPLARI.....	175
1)TEKRAR GRUBU (İKİLEMELER).....	175
Aynı Kelimelerin Tekrarlanmasıyla Oluşan İkilemeler.....	175
Eş anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	176
Zıt Anamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	176
Yakın Anamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	176
Biri Anamlı Diğeri Anlamsız Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	177
Her İkisi de Anlamsız Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	177
2) ÜNLEM GRUBU.....	177
3) EDAT GRUBU.....	177
4) SAYI GRUBU.....	178
5) UNVAN GRUBU.....	178
6) SIFAT-FİİL GRUBU.....	179
7) ZARF-FİİL GRUBU.....	179
8) BİRLEŞİK FİİLLER.....	180
9) İSİM TAMLAMASI.....	180
Belirtili İsim Tamlaması.....	181
Belirtisiz İsim Tamlaması.....	181
10) SIFAT TAMLAMASI.....	181
B) CÜMLE.....	182
a) CÜMLENİN ÖĞELERİ.....	182
YÜKLEM.....	182
ÖZNE.....	183
NESNE.....	183
Belirli Nesne.....	184
Belirsiz Nesne.....	184
DOLAYLI TÜMLEÇ.....	185
ZARF TÜMLECİ.....	185
b) CÜMLENİN TÜRLERİ.....	186

1) YAPI BAKIMINDAN CÜMLELER.....	186
Basit Cümle.....	186
Birleşik Cümle.....	186
Sıralı Cümle.....	187
2) YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER.....	188
İsim Cümlesi.....	188
Fiil Cümlesi.....	188
3) YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER.....	189
Kısalık Cümle.....	189
Devrik Cümle.....	189
4) ANLAMINA GÖRE CÜMLELER.....	190
Olumlu Cümle.....	190
Olumsuz Cümle.....	190
Soru Cümlesi.....	191
SONUÇ.....	192
SÖZLÜK.....	198
BİBLİYOGRAFYA.....	269
ORİJİNAL METNİN FOTOKOPİSİ.....	275

ÖNSÖZ

Tez konusu olarak, daha önce üzerinde pek az çalışma yapılmış olan Kumuk Türkçesini seçtik. Özellikle bu seçimde ve bu lehçemizle ilgili metinlerin tedarikinde kıymetli hocam Doç.Dr. Zeki KAYMAZ'ın büyük katkısı oldu. Türkiye'de pek az tanınan Kumuk Türkçesinin dil özelliklerini, metne dayalı olarak tespit etmek ve bu lehçemizin tanınmasına vesile olmak amacıyla bu çalışmaya karar verdik.

Kumuk Türkçesi, coğrafi konum itibarıyla, geçiş bölgesi oluşturan Kafkasya ile Hazar arasındadır. Bu konumu gereği, Güney-Batı (Oğuz) Grubu ile Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu arasında geçiş özelliği göstermektedir. Bu özelliğiyle, zengin bir malzemeye sahip olan bu lehçemizin tez konusu olarak seçilmesi tercih sebebi oldu.

İncelemeye esas aldığımız metinler, S.Ş. Gadjiyeva tarafından yayınlanmış olan 'Kumukları Yomakları ve Habarları' adlı eserdeki hikâye ve masallardan seçilen düz yazı metin (66 sayfa) ile J. Németh tarafından Kumuk Şiir örneklerinden yapılan derlemelerin yer aldığı 'Proben Der Kumükischen Volksdichtung' adlı eserden seçilen şiirlerden (45 sayfa) oluşan, toplam 111 sayfalık metindir.

Tezimiz, başlıca, *Giriş*, *Transkripsiyonlu Metin*, *Dil Özellikleri ve Sözlük* bölümlerinden müteşekkildir.

Giriş bölümünde, Kumuklar hakkında genel bir bilgi verdik.

Metin transkripsiyonunda, metnin orijinalitesine sadık kalarak Kiril harflerinden Latin harflerine aktarılmasını yaptık. Ayrıca orijinal metin ile mukayesesinin yapılabilmesi için parantez içlerinde, sayfa ve satır başlarında numaralandırma yaptık.

Dil özelliklerini, *Ses bilgisi*, *Şekil Bilgisi*, *Söz Dizimi* genel başlıkları altında inceledik. Bu bölümde, Kumuk Türkçesinin dil özelliklerini gösterirken seçilen kelimelerin anlamlarının Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını ve gerekli görülen yerlerde de metne dayalı olarak, Eski Türkçe, diğer lehçeler ve Türkiye Türkçesi ile mukayeseli olarak özellikleri verdik. Bunun için metinden ilgili referansları parantez içinde sunduk. Parantez içindeki ilk sayı, metindeki sayfa numarasını; ikinci sayı ise, satır numarasını belirtmektedir. Ayrıca metinde tespit edilemeyen hususiyetler ve

örnekler için de, Doç.Dr. Zeki Kaymaz'ın hazırlamış olduğu 'Kumuklar ve Kumuk Türkçesi' isimli makaleden istifade ettik. İlgili hususiyetin veya örneğin karşısına * işareti koyduk. Bunun yanı sıra Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler için de ayrı bir bölüm açarak, bu konu hakkında Kumuk Türkçesindeki hususiyetlere, metne dayalı olarak değindik.

Metnin anlaşılabilmesi ve Kumuk Türkçesindeki kelime hazinesini ortaya koyabilmek amacıyla, metindeki tüm kelimeleri içine alan (yaklaşık 2000 kelimelik) bir sözlük hazırladık. *Sözlük* kısmında da, metindeki kelimelerin takip edilebilmesi için, her kelimeye referans verdik. Burada da, parantez içindeki sayıların ilki, sayfa numarasını; ikincisi ise, satır numarasını ifade etmektedir.

Bibliyografya bölümünde de, bizzat istifade ettiğimiz veya daha geniş bilgi alınabileceğine ve sonraki çalışmalarda yardımcı olabileceğine inandığımız eserleri, yazar soyadına göre alfabetik sırayla verdik.

Bu tez ile, Türk Dili araştırmalarına ve dolayısıyla Türk kültürüne az da olsa katkıda bulunabildiysek kendimizi bahtiyar sayacağız. Kısıtlı imkânlar çerçevesinde ve insan olmamız hasebiyle, yapılan bu çalışmada, en aza indirgenmeye çalışılmışsa da, bazı hataların olması muhtemeldir. Bu hatalarımın bağışlanacağını ümit ediyorum. Yapılacak eleştiri ve hatırlatmalar, gelecek çalışmalarımızda yol gösterecek ve çalışma azmimizi artıracaktır.

Kendisinden Türkoloji dersi alma bahtiyarlığına eriştiğim ve bize bu sahada bir çığır açan Prof.Dr. Osman Nedim TUNA'ya sonsuz şükranlarımı bildiririm. Tezimin seçiminden hazırlanmasına kadar geçen sürede, mümkün olan her anda, bana zaman ayırarak yol gösteren ve yardımcı olan danışman hocam Doç.Dr. Zeki KAYMAZ'a teşekkür ederim. Sözlük çalışmasında büyük katkıları olan Yrd.Doç.Dr. İsmail DOĞAN'a ve çalışmamın ilerlemesinde bana büyük katkı ve destekleri olan Yrd.Doç.Dr. M. Ünal ŞAHİN, Dr. Cahit BAŞDAŞ ve Dr. Muhittin ÇELİK'e teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca, çalışmam süresince çeşitli vesilelerle emeği geçen tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma saygılarımı sunarım.

Said BEGEÇ

Mayıs-1998 MALATYA

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makâle
Ar.	: Arapça
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Der.	: Dergisi
E.Tk.	: Eski Türkçe
Fr.	: Farsça
h.a.	: Hikâye adı
İst.	: İstanbul
k.a.	: Kiři adı
Kmk.Tk.	: Kumuk Türkçesi
MEB.	: Milli Eėitim Bakanlıėı
.a.	: Özel ad
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDAY	: Türk Dünyası Arařtırmaları Yıllıėı
TKAE	: Türk Kültürünü Arařtırma Enstitüsü
T.Tk.	: Türkiye Türkçesi
y.a.	: Yer adı
Yay.	: Yayınları

İŞARETLER

- + : İsim tabanlarına gelir.
- : Fiil tabanlarına gelir.
~ : Alternans işareti
> < : Ok yönünde gelişmeyi gösterir.
≠ : Bulunduğu yere göre kelime başındaki veya kelime sonundaki sesi gösterir.
∅ : Eksiz durumu gösterir.
/ : Kök hecesi ünsüzünü gösterir.
A : a, e
C : c, ç
D : d, t
G : g, ğ
I : ı, i, u, ú, ü
K : k, k̇

GİRİŞ

KUMUKLAR

Genel Olarak Kumuklar

Kumuk Türkleri, Dağıstan Cumhuriyetinin Kuzey-doğu Kafkasya ile Hazar Denizinin batı kıyısı boyunca Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırlarının kuzeye doğru uzanan bölgesinde Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudakkent, Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgeleriyle Mahaç-kale, İzberbaş, Buynaksk ve Derbent şehirlerinde yaşamaktadırlar.¹

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde 1989 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre, Kumukların sayısı 282.178 olarak verilmiştir.² Ancak şu anki tahminî rakam 400.000 civarındadır. Burada yaşayanların dışında, dağınık halde Kafkasya bölgesinde ve diğer bağımsız Türk devletlerinde yaşayan Kumuk Türklerinin sayısı 100.000 civarındadır.³

Kumukların tarihleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kaynaklara göre, Kumuklar, VII. asırdan itibaren Hazar Devletinin sınırları içerisine alınmış ve Oğuz-Kıpçak Türk boylarının bu sahadaki kaynaşması neticesinde bir Türk uruğu olarak teşekkül etmişlerdir. Bu suretle Kumuk Türk uruğu, Moğol istilasından önce, bilhassa Oğuz ve Kıpçak gibi kudretli iki Türk halkının karmasından türemiştir. Yaşayış tarzı ve bugünkü aile yapısıyla, konuştukları kendi şive veyahut ağızları, millî kültürleri bu gelişmeyi kat'iyetle belirtmektedir.⁴ Rus istilasına kadar Kumuklar, 'Şahmallık' (veya Şahmal) sistemine bağlı müstakil ve

¹ Mirza, Bala, Kumuklar maddesi, İslâm Ansiklopedisi, MEB. Yay., C.6, İst. 1988, s.986-987.

² Nadir, Devlet, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yay., Ek Cilt, İst. 1993, s.285

³ Nadir, Devlet, a.g.m., s.309, 326, 356.

⁴ Ahmet, Caferoğlu, Türk Kavimleri, TKAE , Ankara 1983, s.51.

milli idareye sahip idiler. Ancak 1813 yılında Kuzey-Kafkasya'daki diğer boylar gibi Rus istilasına uğradılar.⁵

Bir grup Kumuk, 1861 yılında Rus baskısından kaçmak için Temirhanşura yakınlarında bulunan Borgan Yurt'taki memleketlerini terk ederek, Samsun yoluyla Tokat'a gelmişlerdir. Yine bundan sonraki üç yılda da bu göç devam etmiştir. Halen Türkiye'de Tokat, Sivas, Çanakkale, İstanbul ve Yalova'da yaşadıkları tespit edilmiştir.⁶

Kumuk Adı

Ꞥumuk adının, Ꞥumık, Ꞥumıꞥ, Ꞥumuꞥ, Ğumık, Ğumuꞥ şekilleri de mevcuttur.⁷ Kaşgarlı Mahmud Dîvân ü Lûgati't-Türk'te 'Kumuk' adından 'Bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı' şeklinde bahsetmektedir. (I, 383.26)

Kumuk adı ile ilgili değişik düşünceler vardır:

W. Barthold, bölgedeki Türklerin Kumuk adını, dağlardan ovalara inen ve siyasî sebepler ile bir kısmı ayrılıp Türklere karışan ve Türkleşen Kazı-Kumukların yaşadığı Kumuk kasabasından aldıklarını iddia etmiştir.⁸

A. Vambéry'ye göre kelime, 'kıınıdamak, deprenmek' anlamındadır ve 'kı-' fiilinden türemiştir.⁹

Bekir Çobanzâde, kelimenin 'kuma' ve 'kama' kökünden '-ak' ve '-uꞥ' ekleriyle 'Ꞥamak' ve 'Ꞥumuꞥ' şeklinde türetilmiş olduğunu ve 'Ꞥamalı' anlamı

⁵ Ahmet, Caferoğlu, a.g.e., s.51.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Kumuklar maddesi, Dergâh Yay., C.5, İst. 1982, s.440.

⁶ Peter Alfred, Andrews, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu) Türkiye'de Etnik Gruplar, Ant Yay., İst 1992, s.124 - 125

⁷ Mirza, Bala, a.g.m., s.986.

⁸ Mirza, Bala, a.g.m., s.986.

⁹ Ahmet, Caferoğlu, a.g.e., s.53.

taşıdığını ortaya atmaktadır. Çobanzâde, 'Kamak' ve 'Kumuk' kelimeleriyle birlikte 'Kuman, Kuban, Kaman' karşılaştırılmasının mümkün olabileceğini de kabul eder.¹⁰

V. Hatiboğlu ise, Kumuk' adının 'Kuz-muk' şeklinde düşünülebileceğini belirtir.¹¹

Zeki Kaymaz da şöyle izah etmektedir: 'Kuman' kelimesinin 'solgunumsu, renksiz, sarımsı' anlamı vardır. Bu kavim için kullanılan 'Polovets' kelimesi de, aynı anlamdadır. Kelime, 'kub' ile ilgilidir. '+an' ise, bugün küçültme ekidir. Türkçe'de '+an' yanında, yine bu ekle kullanılan kelime köklerine gelen '+ak' eki vardır. Kumuk isminde de böyle bir yapı görülebilir: Kub+an > kuman ve kumak > kumık >kumuk¹²

Dil ve Edebiyat

Kumuk Türkçesi, Kuzey Kafkasya kabilelerinin (Çeçenlerin, Avarların ve diğer Kafkas kavimlerinin) 1918'deki millî kurultaylarında aldıkları bir kararla Kuzey Kafkasya için '*Lingua franca*'¹³ özelliği kazanmıştır.¹⁴

Kumuklar, 1927 yılına kadar diğer Türk Boyları gibi Arap Alfabeti, 1927-1938 yılları arasında Latin Alfabeti kullanmışlardır. 1938'den itibaren de, Kiril Alfabeti kullanmaya başlamışlardır.¹⁵

Kumuk Türkçesinin tasnifinde değişik görüşler mevcuttur:

"Ramstedt'e göre, Batı grubu (tag > taw, d > y) içerisinde yer alır. (1917)

¹⁰ Mirza, Bala, a.g.m., s.986.

¹¹ Vecihe, Hatiboğlu, Türk Tarihinin Başlangıcı, Türkoloji Der., C.VIII, Ankara 1979, s.51.

¹² Zeki, Kaymaz, 'Kumuklar ve Kumuk Türkçesi', 1. Millî Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, Kars 25-31 Ekim 1995. (Ayrıca Bkz: Yeni Türkiye Der., S. 16, Ankara 1997, s. 2067-2071.)

¹³ Yeryüzünün belli bir bölgesinde türlü diller konuşan oymaklar veya milletler arasında anlaşma aracı olarak kullanılan dildir.

¹⁴ Johannes, Benzing, 'Das Kumükische', Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden 1959, s.391-406 (Çev. İlhan Çeneli, 'Kumuk Türkçesi')

¹⁵ Zeki, Kaymaz, a.g.m.

Samoyloviç'e göre, Taw grubu (Kıpçak-Kuzeybatı) içerisinde yer alır. (1922)

Rasanen'e göre, Kuzey-batı grubu içerisinde yer alır. (1949)

Baskakov'a göre, Kıpçak grubunun 2. Alt grubu olan Kıpçak-Oğuz (Uz-Polovets) alt grubu içerisinde yer alır. (1952)

Arat'a göre, Türk şive grupları içerisinde, dil hususiyetlerine göre III. Taw-grubu: şimal'de yer alır. (1953)

Benzing'e göre, Batı grubu (Kıpçak-Kuman dilleri) içerisinde yer alır. (1959)

Menges'e göre, Kuzey-batı veya Kıpçak grubu: IV. Karadeniz-Hazar Denizi Dilleri içerisinde yer alır. (1959)

Poppe'ye göre, III. Kıpçak grubu içerisinde yer alır. (1965)

Talat Tekin'e göre, Ortak Türkçe /o/ ve /ş/ seslerinin durumu ölçüt alınarak, X.Tawlı veya Kıpçak grubu, 3. koş- alt grubu ve ayrıca koş- grubu da /b/ foneminin durumuna göre, 2. ber- alt bölümü içerisinde yer alır. (1989)

Ayrıca, Bekir Çobanzâde'de de Kumuk Türkçesini, Osmanlı Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasında bir yere koyar.

Yine Samoyloviç de yaptığı tasnif denemesinde Kumukçanın, coğrafi durum ve yakın münasebeti dolayısıyla Azerice'ye yakın olmasına dikkat çeker."¹⁶

Gerçekten de Kumuk Türkçesi, gramer kısmındaki tespitlerde görüleceği üzere, Güney-Batı (Oğuz) Grubu ile Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu arasında geçiş özelliği göstermektedir.

Kumuk Türkçesi üç ana ağza ayrılmaktadır:¹⁷

1. Hasavyurt (Kuzey) Ağzı: Mahaçkale civarındaki Yahsay, Endrey ve Kostek köylerinin bulunduğu bölgeyi içine alır. Bu ağz, bugünkü yazı dilinin temelini teşkil etmektedir.

2. Buynak (Orta) Ağzı: Buynak (eski adı: Temirhan-Şura) şehrinde ve bu şehrin civarlarındaki köylerde konuşulur. Hasavyurt(Kuzey) Ağzından farkı çok azdır.

¹⁶ Zeki, Kaymaz, a.g.m.

¹⁷ Johannes, Benzing, a.g.m.

3. Haydak (Güney) Ağızı: Derbent bölgesinde konuşulmaktadır. Kumuk edebi diline en uzak olan ağızdır.

Kumuk Türkçesi araştırmasının, iki asırlık bir tarihi vardır. Vaktiyle J. Klaproth (1814), Salemann (1871), Osmanzade (1870) gibi bilginlerin dikkatini çekmiş ve bu hususta, tarihî değer taşıyan bir yığın malzeme toplanmıştır.¹⁸

Rusya dışındaki Türkologların haberdar oldukları metinleri, J. Németh'e borçluyuz. Ayrıca, Kumuk Türkçesini sistematik olarak ilk defa araştıran, N.K. Dmitriev'dir. Onun dil kaynağı da, Alaü'd-din Satıbalov'dur. Bunun dışında Kumuk Türkçesi gramer kitapları M.K. Sadullajuf (Mahaçkale 1931) ve Baturmurzaev tarafından yayınlanmıştır.¹⁹

Kumukların bugünkü anlayışımızla, klasik bir edebiyatları olmamıştır. Buna mukabil oldukça zengin bir halk edebiyatları mevcuttur. Çeşitli nevilere ayrılan bu edebiyatın kurucusu, XIX. yüzyıl ortalarına doğru yaşamış olan İrçi (Yırçı) Kazak'tır(doğumu 1830). Eserlerinde, millî Kumuk mazisini ve istiklâl devrini terennüm etmesiyle büyük bir üne kavuşmuştur. Aşağı yukarı aynı tarihlerde, şair ve etnograf olan Manay Alibeyli ile 1883 yıllarında Petersburg'da ilk Nogay ve Kumuk Şarkıları örneklerini yayınlayan Magomet Efendi Osmanzade (Muhammed Osmanov) faaliyettedirler.²⁰

Yine bu dönemlerde, misyonerlerle ilişki kuran Mirza Kâzım Bek, Hristiyanlığı kabul ederek, 'Delâilü'l-vafiye' isimli Hristiyanlığı destekleyen bir

¹⁸ Ahmet, Caferoğlu, a.g.e., s.53.

¹⁹ Johannes, Benzing, a.g.m.

²⁰ Ahmet, Caferoğlu, a.g.e., s.52.

Mirza, Bala, a.g.m., s.989.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 'Kumuklar' maddesi, Dergâh Yay., C. 5 İst. 1982, s. 440.

Hasan, Eren, 'Kumuk Edebiyatı' maddesi, Türk Ansiklopedisi, MEB. Yay., C. 22, Ankara 1975, s. 348.

risale kaleme almıştır(1822). Ayrıca, XX. yüzyılın başlarında Muhammed Mirza Magrayof, Temirhan-Şura'da (bugünkü Buynaksk) ticarî bir basımevi kurarak, Dağıstan medreselerinde okutulan Arapça kitapları bastı. Bu basımevinde ayrıca, Ebu Sufyan adlı bir yazarın küçük kitapları ve şiirleri ile Zülkarneyn adlı bir şairin şiirleri de basılmıştır. 1912 yılında Ebu Sufyan, Kumukça bir şiir dergisi çıkarmıştır. Burada Zülkarneyn adlı şairin de bir şiiri yer almıştır.

Kumuk Türklerinin çağdaş hayatlarını konu alan ilk hikâyeler, Nohay Batırmurzayof (1860-1919) tarafından yazılmıştır. 'Zavallı Habitat'(1905) ve 'Bedbaht Canbike'(1907) isimli eserlerinde Dağıstanlı kadınların çektikleri acıları dile getirmiştir. Yazarın bunların dışında, Rus-Japon Savaşı ile Rus-Dağıstan ilişkilerini konu alan siyasî makâleleri ve şiirleri de vardır. Şubat 1917 İhtilalinden sonra, Nohay Batırmurzayof ve oğlu Zeynü'l-Abid(1897-1919) 'Taň Çulpan' (Şafak Yıldızı) adlı bir edebiyat derneği ve bu ismi taşıyan bir dergi çıkarmışlardır(Ağustos 1917). Dergide edebî dil olarak Hasavyurt Ağzı kullanılmıştır. Bu dergide Temirbulat Baybulatoğlu (1880-1919) da, yazı ve şiirlerini yayınlamıştır. Baybulatoğlu, dergide tarihî oyunlar da neşretmiştir. Bu oyunlarda, Şeyh Şamil, Hacı Murat, Gazi Molla gibi Dağıstan millî kahramanlarının hayatlarını konu almıştır. 1926'da eserlerinin tamamını Mahaçkale'de yayınlanmıştır.

Ullubey Boynakski(1890-1919) de, 'Taň Çulpan' yazarlarındandır.

İhtilalden sonra yetişen en tanınmış Kumuk şairlerinden biri, Abdullah Muhammedov'dur(1869-1937). Şiirlerinde komünizm propagandası yapan şairin, 'Padişahlar ve Beyler Ne Yaptılar'(Mahaçkale 1921), 'Dünya Savaşı ve İnkılap'(1922), 'Dağıstan'(1936) isimli şiir kitapları vardır. Şaire, ideolojik kimliğinden dolayı, Sovyet hükümetince 'Dağıstan Halk Şairi' unvanı verilmiştir.

'Molla Nasreddin'in Sefer Yoldaşı'(1928), 'Beyler ve Adetler' ve 'Üç Şeyh' adlı eserleriyle hiciv yönü ağır basan eserler veren Yusuf Gereyev de, Kumuk Edebiyatının tanınmış yazarlarından olup, bunun üzerinde Azerbaycanlı Sabir'in tesiri olmuştur.

Bir diğer Kumuk edebiyatçısı da, Alimpaşa Salavvatoğlu'dur(1901-1943). Tiyatro oyunları, çocuk kitapları ve şiirleriyle tanınmıştır.

Bunlardan başka, 'Gençlerin Edebiyatı'(1928) adlı şiir dergisini çıkaran, Abdulvahab Süleymanoğlu ve A. Beşirov gibi şairler de yetişmiştir. Süleymanoğlu'nun şiirleri, 'Yırlar ve Poemalar' adı altında yayınlanmıştır(Mahaçkale 1948).

Kadın şairlerden İnçu Gadieva'dan da bahsetmek gerekmektedir.²¹

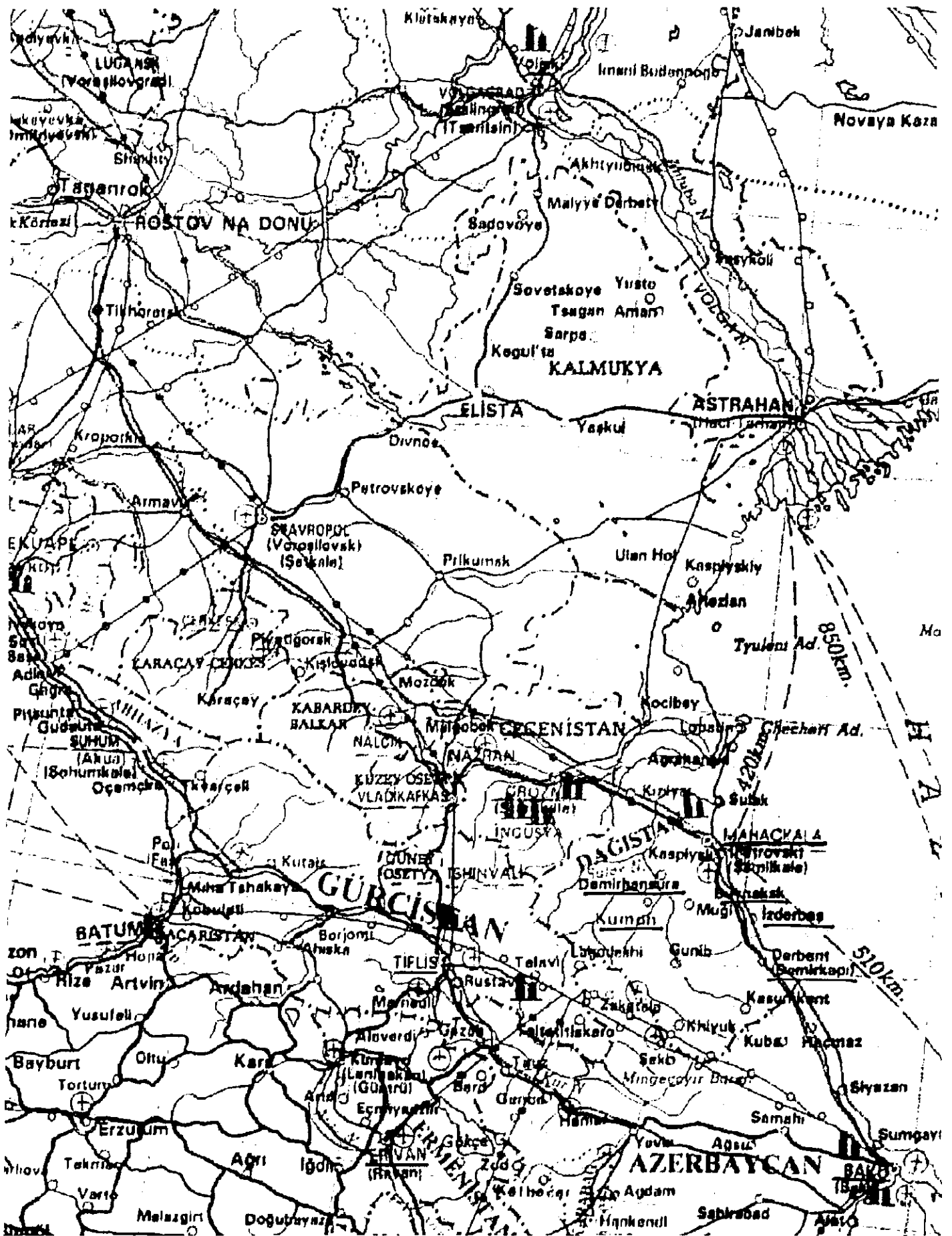
Ayrıca, Şeyit Hanım Alişeva da son dönem kadın şairlerdendir. Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile yazılmış altı şiir kitabı vardır.²²

Tezimizde halk hikâye ve şiir örneklerinden derlenmiş olan hikâye ve şiirler malzeme olarak kullanılmıştır. Bunlar, Kumuk Türklerinin zengin ve edebi kültürünü ortaya koymaları açısından önemlidir.

²¹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 'Kumuklar' maddesi, Dergâh Yay., C.5, İst.1982, s.440-441.

Hasan, Eren, a.g.e., s.348-349.

²² Erol, Öztürk, 'Kumuk Şair Şeyit Hanım Alişeva ve Yolda Yır', Türk Dünyası Der., TDK., S. 1, Ankara 1996, s. 85-89.

TRANSKRİPSİYONLU METİN

(S. 1) (1) KUMUQLANI YOMAQLARI VA
(2) HABARLARI HAQINDA BİR NEÇE SÓZ

(3) Kumuk halkını söz yaratıvçuluk haznasında yomaqlar bel-(4)gili yerni tuta. Revolútsiyadan aldağı folklornu özge asar-(5)ları yimik, yomaqlar da halkını yaşav halın, milli hasiya-(6)tın, fikruların, umutların, zulmuçulağa karşı yúrútgen yabu-(7)şuvların va olardan üst boluvğa teren inanuvun suratlay. (8) Kumuk yomaqlarda va habarlarda igitlik bulan osallık, çoç-(9)çaqlık bulan kızbaylık, çomartlık bulan kızgançlık, (10) yah bulan yahsızlık, namus bulan namussuzluk va özge yahşı (11) va yaman hallar bir-birine karşı salına. İgitlik, çoççaq-(12)lık, çomartlık, yah, namus daim maqtala, osallık kızbay-(13)lık, kızgançlık, namartlık, erinçeklik va halk uşatmay-(14)ğay özge hasiyatlar sógüle: Yarlı, tek çoççaq, namuslu, zah-(15)matçı halkını yağın tutup iş göregen erenler va katınlar ku-(16)muk yomaqlarda va habarlarda har zaman üst bola, namartlar, (17) halkını kıynayğan taypalar, özler neçakı güçlü yada bay (18) busalar da, túp bolalar.

(19) Ma'na yaqdan kumuk yomaqlar va habarlar túrlü-túrlü.

(20) Kumuk halk kucurlu, teren ma'nalı yomaqları va habar-(21)larını yaratğan. Halk yomaqlarını kóplerinde batır, nart adam-(22)lardan kayrı, atlar, yılanlar, túrlü-túrlü hayvanlar, kuş-(23)lar, devler, acdahalar ortakçılık ete. Bir-bir yomaqlarda (24) yılanlar isbayı ulanlağa, kuşlar, baqalar, mişikler busa (25) hayvan ariv kızlağa aylanıp kala. Şo yaqdan "Yılan han-(26)nı", "Amanatnı", "İbrahimni" yomaqları va başğa yomaqlar (27) misalğa getirilmege yaray. "Yılan han" degen yomaqda yılan (28) bir sabançını başmağına girip yata, çıkmay incitip sabançı-(S. 2) (1)nı kızın özüne berme borçlu ete. Atasını purmanından çık-(2)may yılanğa barma razi bolğan kız alaçıqda pusup toqtay. (3) Bir zamandan alaçıknı bir teşiginden sozulup, yılan çığıp (4) gele. Kız birden-bir pusa, yúregi yarılmağa az kala. Birden (5) yılan kebin çeçip surat yimik ariv ulan bolup kala. Bulanı (6) alaçığı da bir ariv üyge aylanıp kala.

(7) "Amanatnı" yomağında "... Kara kuş gelip, kuş kebinden (8) çığıp, gün yimik kız bolup, Enemni yağına girgen" dep aytila. (9) Kuşlar, atlar yılanlar va özge canlar yomaqnı igitlerine (10) öz muratlarına etmege kómek eteler. Atlar, kuşlar olanı

arğa-(11)sına mindirip gözün yumup açgınçağa bir ülkeden bir ülkege (12) eltip sala, can ayırmas yoldaş bola, yomaklardaki hayran (13) hıyallar adamları yaşavunda bolagan har türlü zatlağa bay-(14)lavlu bolup tuva. Yomakları igitleri birden - eki, tıncılık bulan (15) üst bolup qalmaylar. Halk öz batırların kıyınlı yollardan (16) tergep ötgere, olanı pahmusun, igitligin, çıdamlılığın sınay (17) va insanlağa paydalı işleri uçun olağa baraqalla bere. Olay (18) yomakları ıllu tarbiyalav ahamiyatı bar.

(19) “Nartları habarları” degen yomaklar da acayıp kucurlu. (20) Kumuk yomaklarda esgerilegen nartlar tuzluk gertilik uçun (21) yabuşuv yurutegen batır kavum. Kobusu halda olar adamları (22) yağın tutup devlege, acdahalaga va özge zulmuçu kara guclege (23) karşı yabuşuv yurute. Yomaklarda nartlar tamaşa biyik kala-(24)larda yada adatlı halda halk yaşaygan uylar yimik uylerde (25) yaşay, havçuluk, malçılık bulan maşgul bola. Tek olanı (26) toprakları halk yaşaygan yerden biraz aride bolup, adamlar (27) bek ıllu hacatlı kulluğu bolmasa şo yerlege çıkmay. Ku-(28)muç yomaklarda nartlar, kobusu geziklerde kırk qardaş (29) bola, olar birge, işlep, kırk kulaklı qazanda bişgen (30) aşnı da birçe aşap yaşaylar. Nartları yaşavunda kumuk (31) halknı bırıngı yaşavu suratlıana demege yaray.

(32) Kumuk halknı avuz yaratıvçuluğu yaşav halnı suratlay-(33)gan kulkulú va samarkavlu yomaklar bulanda bay. Şo yomak-(34)larda adamları túrtuşuvú, kılığa, edepge baylavlu hasiyat-(35)ları bek tiziv kelpetlene. Bu bölükge girgen yomaklardan birleri (36) camiyatnı, ahlunu: er-qatınnı, ata-ananı, ana-balanı, kız-(37) qardaş-ulanqardaşnı, gelin-qayınnı aralıqların sıpatlay (38) (“Gelin va kayın kız” , “Eki qardaş” , “Mihrasultan” , “Amal-(S. 3)(1)çı qatın” va başğaları). Olardan birleri yaşavda yoluğağan (2) kemçilikleni, hakılğa boş adamları kulkulú halda görse-(3)tip, çeber sözler bulan irişhat ete. Yaşavnu kemçiliklerin görse-(4)tegen yomakları arasında teñsizlikge, halknı kıynaygan (5) biylege, baylağa, mollağa, kadilege va olağa oşayganlağa (6) karşı yabuşuvnu görsetegen yomaklar in görmekli erni tuta. (7) Halk yomaklarında zulmu etegenler, hıyanatçı adamlar, özleni (8) baylığına da qaramaylı yaşavda halkğa erşi görunege (9) yaravsuz işleni etegenligi sayalı gözler-gönülden tüşeler. Bula-(10)nı zahmatçı halk türlü-türlü yakdan sıpatlay, etegen yolsuz (11) işlerin arağa sala va artı da qattı kúyde cazalay. Misal (12) uçun:

“Yarlı er-katın” “Atdan tay tuvdurgan kadiler” , “Biy (13) Masevkeni de, yarlı Masevkeni de habarı” va başğaları şolay (14) yomaqlardan. “Yarlı er-katını” yomağında hasapçı da, tirmen-(15)çi de, túkençi de, molla da yarlı ulanı katınına namartlık (16) etme súygende, er-katın oylaşıp bek ustalık bulan olanı (17) halkını aldında kúlkúlu bir halğa sala.

(18) Aldanıp, korqup beşikde yatğan mollanı üstün açıp er bir (19) zat da bilmeygen bolup:

(20) - Biñ, men gelginçege bizin yaşımız da bolğanmı? Ulanmı, (21) kızımı? -dey. Sonı munu mıyıqların yúlup kelpete bulan tiş-(22)lerin çığara. “Katın! yahari bizin yaş ne uzun zatdır; gişi (23) görse neder? Gel biz munu butların kışğa eteyik” dep eri mol-(24)lanı butlarına bıçğını salağanda molla aqırıp va beşigi-(25)nesi bulan avlanıp gete. “Biy Masevkeni de yarlı Masevkeni de (26) habarı” halkını nasipsizlikge, túzsúzlúkge, klass duşmanlağa (27) qarşı yabuşuvun suratlayğan yomaqlardan birisi.

(28) Sotsialnıy mas'alalanı, klass yabuşuvnu suratlayğan özge (29) habarlarda yimik, bu habarda da qumuk túzde biyler, topraq, (30) mal-múlk essileri beregen kısaslar, zulmunu túbünde yançıl-(31)ğan zahmatçı halk olağa qarşı yúrútgén yabuşuvlar sıpat-(32)lana. Özlerden alağan yasakını yıldan-yılğa artdırağan ullu (33) topraq essi. Mosevkege qarşı sabançılar birigip yabuşuv yúru-(34)te, Mosevke elegen topraqlanı çığarıp ala va öz paydasına (35) işlete. Şo işde Mosevke degen yarlı ulan halkğa yolbaşçı-(36)lık ete. Bulay habarları tarbiyalav yaqdan da va halkını ta- (37)rihin üyenip yaqdan da ullu ahamiyatı bar.

(S. 4) (1) Qumuk yomaqlarda katınlanı halı da bek yahşı suratla-(2)na. Halk öz yaratıvçuluğunda namuslu, hakıllı, iş bilegen (3) igit, halkını yağın tutağan túzlúk uçun yabuşğan, anasına (4) húrmet bulan qarayğan va şolay başğa yahşı kılıkları (5) bulanı katın-kızını maqtay. Qumukları yaratıvçuluk (6) haznasında hayvanları, kuşları va har túrlú ullu-giççi can-(7)canıvarını hakında habarlayğan yomaqlar da az túgúl. Bu-(8)lanı kılık, edep, nasihat, oy beriv yaqlardan da ahamiyatı (9) kóp ullu.

(10) Kısğaça aytğanda, kumuklanı halk yomaqlarından kóp-(11)leri halknı túrlú-túrlú qatlavların zahmatnı túzlúknú (12) igitlikni, dosluqnu, vatannı yaqlavnu ruhunda tarbiyalay.

(13) Kumuk yomaqlar forma yakdan da bek túrlú-túrlú. Olanı (14) arasında bir neçe sózden kuraşğan, aytıvlar, çeçilegen yomaq-(15)lar, masalalar yimik ullu, bir neçe bólúklerden kuraşğan-(16)ları da kóp bar (masala Mitişni yomağı). Yomaqlar ayrı-ayrı (17) devúrlerde yaratılğan. Olanı birleri kóp biriri zamanlar-(18)dağı yaşavnu suratlay va ötgen devúrnú içinde hıylı alışın-(19)ğan (hayvanlanı, nartlanı, devleni haqında habarlayğan (20) yomaqlar va ş. b.) Birlerin busa, halk öz yaşavuna baylavlu (21) etin geçge taba yaratğan.

(22) Kumuk halk, yomaqları bizin sobet devúrde de yarata. Eger (23) revolútsiyadan aldağı yomaqlarda zahmatçı halk çegegen azap-(24)lanı haqında aytıla edi bula, sobet devúrnú yomaqlarında (25) nasipli, şat, kuvançlı yaşavnu haqında aytıla. Kumuk yurt-(26)larda yomaqnı bek kucurlu aytağan yoldaşlar kóp. Şo yakdan (27) halk habarçısı, şair, Ayab Akavovnu atı bütún respublikaga (28) belgili. Ayab Akavov yomaq yaratıvda pahmulu çu neçik de dúr (29) edi, ol şo kúyde tilni çeber ustası va tiziv habarçısı da dúr (30) edi. Ayavnu habarları, yomaqları “Yomaqlar va habarlar” , “Üç (31) qurdaş”, “Taçalı baqa va górgürçün”, “Nart” degen atlar (32) salınıp ayrı kitaplar bolup çıgarılğan. Tek onu basmadan (33) çıkmagan yomaqları hali de kóp bar.

(34) Kumuk halknı yomaqlarını basmadan çıgıvu ötgen 19-(35)ncü asrunu ekinçi yartısında başlanğan. Gren, Lopatinskiy va (36) Kavkaznı üyrenegen şolay özge alimler de kumuk yomaqları (37) cıyiv bulan maşğul bolğanlar. Tek olanı bu hakda cıyğan (38) materiallarından az zat túrlú ese basmadan çıkmagan. Ku-(S. 5) (1)muq halknı bu yaratıvçuluk haznasına ilmu yakdan berilegen (2) tergevnú in başlap Dağıstannı tillerin, etnografiyasın üy-(3)renegen pus alimler baqdirğan. Başlap rusçaga góçürülüp (4) çıkğan kumuk yomaqları, sarınlanı, aytıvları va şolar (5) çıgarğan. 1879-nçü yılda P.A. Golovinskiy “Terskoj oblastnı (6) haqındağı ma'lumatları cıyımı” degen kitapda “Kumuk-(7)lar, olanı oyunları, yırları va adatları” dep bir bólúk çıgar-(8)ğan. Kóstek şkolanı uçiteni M. Afanasev 1893-nçü

yılda “Kav-(9)kazdağı yerleni va halkları görsetegen materialları cıyımı” (10) degen kitapda kumuk sarınları yerleşdirgen. Şo kitapda ku-(11)mukça yazılğanı da va olanı rusçağa góçürülgeni de bar. (12) N. N. Semenovnu 1895-nçi yılda çıgarğan “Temir-Kazık gün-(13)tuvuş Kavkaznı yerli halkları” degen kitabında da kumuk (14) halk yaratıvçuluğundan alınğan misallar bar. (15) 1909-nçu yılda “Etnografiya obozreniyası” degen jurnalnı 2-3 (16) nomerlerinde yahsaylı Adıl Şemşedinov yazıp, “Kumukları (17) haberları va aytıvları” degen bölük çıkğan.

(18) Ullu Oktyabr sotsialist revolútsiyadan soñ kumuk sóz yaratıvçuluğunu asarların cıyıvğa tiyişli tergev berilmege baş-(20)landı. Belgili kumuk yazıvçular Alimpaşa Salavatov, A. B. Su-(21)leymatov, A. Atkay va özge yoldaşlar kumuk folklorını (22) cıyıp bulan maşğul boldı. Bular cıyğan folklor asarları (23) bir kadanı 1939-nçu yılda “Çeçekler” degen adabiyat almanahda (24) çıkdı. 1954-nçú yılda “Dosluk” almanahını 3-nçú nomerinde (25) A. Atkay cıyğan yomaqlardan bir neçeleri çıkğan. Tek ha-(26)lige yerli kumuk yomaqları ayrı cıyımı çıkmagan. (27)1954-1958-nçi yıllarda H. Kapieva cıyğan, rus tilge góçürgen (28) va tizgen “Dağıstan halklarını yomaqlarını” cıyımına da (29) kumuk yomaqlardan 8 tógül salınmağan.

(30)Bu cıyımğa kóbüsü halda SSSR-ni İlmular Akademiyasını (31) Dağıstan filialını İstoriya, til va adabiyat institutunu kol (32) yazıv fondundağı alyakda basmadan çıkmagan yomaqlar va (33) çıkğanlarından da bir neçeleri koşulğan. Yomaqları bir (34) bölügün busa bu cıyımını kurgan yoldaşlardan birini kıbla (35) yakda yaşayğan kumuklardan (Haylak, Kayagen rayonlardan) (36) cıyıp yazğan.

(37) Cıyımğa kumukları revolútsiyadan aldağı yomaqları (38) girgen.

(S. 6) (1) Ohuvçularımız kitapnı kemçiliklerin görsetse va özler eşi-(2)tegen, bilegen esgi va yañı yomaqları yazıp yiberse, gelecekte (3) kumuk halkını avuz yaratıvçuluğunu bay haznasına yañı asar-(4)lar cıymak va üyrenmek uçun yürülegen asil işge paydalı (5) koşum etgen bolacaklar.

(6) S. Gadjiyeva, G. Musahanova.

(S. 7) (1) BÓRÚNÚ DE, TÚLKÚNÍ DE İNGE

(2) SALGAN PORSUK

(3) Bir bórú de, túlkú de üç qalaq da etip saparqa çıđıp (4) yúrúyler. Bórú ayta:

(5) - Etmek bulan aşamađa et de bolđan busa çı yahşı edi! - (6) dep.

(7) - Etse bolur davalar, -dey Túlkú. - Kıızıl yarmı başında-(8)đı inde yaşayđan porsuknu aldatıp alıp getsek, bolup tógúl-(9)mú et!

(10) Bular porsuknu inine yetiše va túlkú kıçıra:

(11) - Va, Porsuk! Čıqsana, yarmókege baraman. Yoldaşlıqđa (12) seni de alıp getmeđe súyemen, saga dep hazir etgen azıgum da (13) bar, -dep.

(14) Aq bolup turadđan porsuk, azıqnu habarın ešitip, kırđa (15) çıđa. Bórúnú birden górup qaamađa da bolmay bular bulan (16) getip qala. Túlkú turup yúrúy "Bórú porsuknu aşasa aşap da (17) qoyacaq, men hantav qalmayım" -dep oylay.

(18) Bara turup bular bir mezigilge yetişıp, aşamađa toqtaylar. (19) Túlkú çıđıp bulay ayta:

(S. 8) (1) - Biz huyladđan adamlar yimik bolup har kim öz qala-(2)çıbıznu aldıbızđa da salıp aşamayık, kim supu busa řol (3) qalaqları birisin aşar, ekevún cıyıp qoyarbiz -dey.

(4) "Yahşı" -dep bular razi bola. Túlkú soray:

(5) - Bórú aqam, içgi içemisen? -dep.

(6) - Ömürümde men içgen zat tógúl -dey bórú.

(7) Túlkú ayta:

(8) - İçgi çı neqik de içmegenmen, tariden boza ete dep ešitip (9) tari qađđan tarlavdan da ötmegenmen -dep.

(10) Bu zamanda porsuk pıřđırıp-pıřđırıp ari çıđıp gete. (11) Túlkú soray:

(12) - Porsuk, qayda barasan? -dep.

(13) Porsuk:

(14) - Qayda barayım, içgini laqırın etegen yerde mađa tur-(15)mađa yaramay, Alihaciden kulluđ alđanman -dey.

(16) Al, munda porsuk bir qalaqnu aşay.

(17) Bular eki de alaçnı alıp yúrúp yibereler. Túş bolup aa-(18)maa totaylar. Munda túlkú çıgıp ayta:

(19) - Hali aalaıp arayık. Kim ullu busa alaçnı (20) birisin o aar, birisin cıyıp oyarbız -dep.

(21) Bular razi bolup, túlkú soray:

(22) - Bórúaqam, Alibekhaci ıan zamanı bilemisen? - (23) dep.

(24) - Bilmeymen -dey bórú.

(25) - Busa sen yasan -dey túlkú. -Men Alibekhacini zama-(26)nında atın da alan, dava baraan ulan edim.

(27) Porsu ahiy-ahiy -dep yılap yibere.

(28) Túlkú soray:

(29) - Ne yılaysan -dep.

(30) - Ne yılayım -dey porsu -Alibekhacini zamanında (31) atın alan eki ulanımda olgen edi, hali sen ulay (32) aytanda olar esime túşúp yılayman.

(33) Munda bir alaçnı porsu aay. Bular arap alalar. (34) Amma bórú auvlanmaa balay, busa da túlkú:

(35) - Alasama yayıvdaı ayda baraca -dep onu tota-(36)tıp oya. Bular alan alaçnı da alıp yúrúy. Aam bolıp (37) aamaa totaylar.

(S. 9) (1) - alaçnı aamay yatayık. Gee górgen túşleribizni erten (2) aytarbız -kim ariv túş górgen busa o aar alaçnı -dey (3) túlkú.

(4) Bular razi bolup ulaylar. Bular ulayanda porsu turup: (5) “Bórúden oran koy etmes” -dep alaçnı aap yatıp (6) ala.

(7) Erten turuvu bulan túlkú alaça da aramay, bórúe:

(8) - Yusup payamar yaılıa yorasım, ne túş górdún? -dep (9) soray. Bórú ayta.

(10) - Ne túş góreyim, annı ulanına kız gelegen toyda bir (11) ullu tabuna an bolup oltuan edim. Özüm súygen-súygen (12) anı da, iini de getirip ızlar bulan da yıbanıp kep ete (13) edim -dep.

(14) - Men de an bar tabunda avuş edim, saa gelegen ala-(15)mı baından maylı - maylısın men aay edim -dey túlkú.

(16) - Gerti aytaşız -dey porsuk - men de bar edim siz bar (17) üyde. Eşik alda katıp turdum. “Vollah şu da yoldaşız” - (18) dep bir tilim etmek de bermedigiz. Men sizin aşavuguznu tiziv (19) de görüp, siz toyda aşayğanız taman -dep kaytıp gelip (20) kalaçnı da aşap yatıp kalğan edim.

(21) Kalaç aşılgannı bilgende túlkúnú kulağı eşekni ku-(22)lağı yimik sallanıp kala.

(23) - Yahari porsuk, sen çi dúnyanı yanığın görmey karañı-(24)lıkda kalğan zat ediñ. Şunça hillanı kaydan bildin? - (25) dep bu sóyley turağanda kúlkúnú sózúne de karamay, bórú (26) porsukğa çapma súye, “Haligine paysız kalacañman” -dep (27) túlkú yanından kuyruğun góterip bórúnú kulağına şıbış-(28)lap, bular porsukdan ayrılıp geteler. Porsukda inine bağıp (29) kayta. İnni avzuna yetişip karay. Bórúnú de, túlkúnú de içi-(30)ne girgen hızın görüp oylaşıp kala. Bir azdan bulay sóyley:

(31) - Va, meni aziz bolğan vatanım-inim, har zaman men (32) kídırıp gelgende mağa súyünçlü hoş geldiñni berediñ. Hali (33) sağa ne boldu, sen mağa sóylemediñ. Olay busa mende seni ko-(34)yup başğa yerde vatan tutmağa gerekmen -dep.

(35) Túlkú porsuknu hillasına tıñlap tımıyıp tursa da, bórú (36) saburluk etip turup bolmay:

(37) - Sen hoş geldiñ, aziz essim porsuk! Hazirmen, gir içime (38) -dep cavap bere.

(S. 10) (1) Bu cavapnı eşitgende porsuk tóbeni artındağı koyçuğa (2) yorta. Bórú busa porsuknu uzak kalğanın görüp: “Sen meni (3) etge umut etdirip etmekden de kuru koyduñ” dep túlkúnú aşı-(4)mağa súye. Túlkú kuyruğun góterip:

(5) - Bórúakay, alğasağan suv denizge yetişmes, sabur túbú (6) sari altın, men çığıp karayım -dep çıkmaga súye. Şossa-(7)hat koyçu yetişip taş salıp inni avzun begetip koya.

(8) Porsuk:

(9) - Va, túlkúakay. Karañılıkda kalğan porsuk sizge (10) ne etdi? “Gişige çunur kazğan özü túşer bóttóben” degen (11) sóz gerti zat -dep, koyçuğa raziligin bildirip şu sarınnı (12) aytıp getip kala:

- (13) Miñ yaşasın koyçuaqay,
- (14) Porsukğa kómek etgen,
- (15) Koyçu bulan birleşip
- (16) Porsuk muratğa yetgen.

(17) “ TÚLKÚ-TÚLKÚ TÚGÚ ALTIN ”

(18) Bir ayuv, bir túlkú, bir qaban, bir qağan, bir bórú, bir (19) horaz bolğan. Bular cıyılıp birçe işlep, birçe aşap yaşarğa (20) qarar çıgarğanlar. Ayuv bulanı nartı bola, qaban kartı (21) bola, bórú havçusu bola, tavşan koyçusu bola, qağan çavuşu (22) bola, horaz da mollası bola. Yanız bir túlkúge iş tapşurulmay (23) qala. Bular har kim öz borçun kútúp yaşap turalar. Bir gún (24) aşama zat da tapmay, aç da bolup túlkú bulağa ayta:

- (25) Túlkú-túlkú, túgú altın,
- (26) Túgú sayın suv altın,
- (27) Qaban bizin kartıbiz,

- (S. 11) (1) Ayuv bizin nartıbiz,
- (2) Bórú bizin havçubuz,
 - (3) Tavşan bizin koyçubuz,
 - (4) Qağan bizin çavuşdur,
 - (5) Horaz bizin molladır.
 - (6) Molla bizge ne tarıq,
 - (7) Geligiz şonu aşayık -dep.

(8) Bular horaznı aşap koyalar. Bir gún bular aç bola. Túlkú (9) dağı da:

- (10) Túlkú-túlkú, túgú altın,
- (11) Túgú sayın suv altın.
- (12) Qaban bizin kartıbiz,
- (13) Ayuv bizin nartıbiz,
- (14) Bórú bizin havçubuz,
- (15) Qağan da çavuşubuz,
- (16) Tavşan bizin koyçubuz.

(17) Koyçu bizge ne tarık

(18) Geligiz şonu aşayık -dey.

(19) Tavşannı da aşaylar. Bir gün bular dağı da aç bola, túlkú (20) de bayağılay başlay:

(21) Túlkú-túlkú, túgú altın,

(22) Túgú sayın suv altın.

(23) Bórú bizin havçubuz,

(24) Kaban bizin kartıbiz,

(25) Ayuv bizin nartıbiz,

(26) Nart bizge neger tarık,

(27) Geligiz onu aşayık -dep.

(28) Kabanğa çaldırıp ayuvnu da aşaylar. Bular ayuvnu eti de (29) bitip dağı da aç bola. Túlkú bórúnú yağında çonkayıp:

(30) Túlkú-túlkú, túgú altın

(31) Túgú sayın suv altın,

(32) Bórú bizin havçubuz,

(33) Kaban bizin kartıbiz,

(34) Kart bizge neger tarık

(35) Geligiz onu aşayık -dep.

(S. 12) (1) Bórú yabuşup kabannı yığıp öltüre. Munu etin de aşay-(2)lar. Kabannı eti de bite. Hali túlkú oylay “ne etsem bórúden (3) kutulurman, özúmnú aşatmay” -dep.

(4) Günlerden birinde túlkú özü yalnız kıdıra çığa. Soğ-(5)mağ bulan bara turup bu bir kuyruk taba. Túlkú kuyrukğa (6) tiymey toқтаp oylaşa. “Munda bir balah bolmasa kuyruk (7) bu yerge salınmas edi, şunda tuzak bolmağa gerek” -dey de (8) tuvra bórúnú yağına barıp:

(9) -Men bir tiziv kuyruk górgenmen, sensiz aşamağa súyme-(10)dim, gel barıp şonu aşayık -dey. Erten bular şo bayağı kuy-(11)ruknu aşama baralar. Kuyruk góruşegen yerge yetişgende túlkú (12) toқтаp bórúge kuyruknu górssetip:

(13) - Hona hana şo kuyruk, barıp aşı -dey.

(14) - Sen nege aşamaysan -dey bórú túlkúge.

(15) Túlkú.

(16) - Men bugún orazaman -dey. Bórú inanıp, oñaça aş dep (17) kıyrukğa bağıp çaba, çapmağı bulan tuzakğa tüşúp (18) kıala. Bórú tuzakğa tüşúp talaşa turup túlkú yetiše de (19) basıp kıyruknu aşama başlay.

(20) O zaman tuzakdağı bórú buğar ayta:

(21) - Sen çi orazaman dey ediñ, nege hani aşaysan dağı? -dep.

(22) - Ay górdúm, oraza bitgen eken dep cavab bere túlkú. Bórú (23) soray:

(24) - Men kaçan görermen aynı -dep. Túlkú: (25) -Tuzaknı yessi gelgende görersen- dey. Túlkú aşap kıy-(26)ruknu da, toyup gete, bórú busa kıala tuzakda.

(27) Bir zamandan tuzaknı yessi gelip bórúnú toķalay.

(28) Neçikde řo tóbelevde talaşa turup bórú sıpkırılıp (29) kaç.

(30) Túlkú eřite bórú ölmey kıutulğannı. Bórú özún görse (31) tanımasın dep bu kıülge bólenip túsún almaşdıra. Kóp erleni (32) aylanma da kıorķup, túlkú bir esgi tirmende yařay bolğan. (33) Bir gün bórú kıdıra turup řo tirmenge çığıp kıala. Túlkú (34) munu görúp kıorķuna, tek bildirmey tirmençimen dep oturup (35) toķtay. Bórú busa munu tanımay soray:

(36) - Túlkú, munna ne etip turasan, ne aşap yařaysan, -dep. (37) Túlkú cavap bere:

(38) - Vollah neçik yařayım, řu tirmenni aylandırıp, řo aylan-(S. 13)(1)ganda tařnı túbúne tilimi salıp řondan çıķğan unnu yalap (2) yařayman -dep.

(3) Bórú tiley buğar:

(4) - Men de yalayım dağı řo unnu -dep.

(5) - Yahřı, yalay bolsañ -dep, túlkú munu oñarıp tirmen (6) tařnı yağında da oturup, tilin tařnı túbúne de sanıp, özú (7) çığıp çorğa başdan tirmenge suv yibere. Tirmen aylanıp yibe-(8)rip bórúnú tilin yulķup ala. Túlkú busa tirmenden kaçıp gete. (9) Bu dağı da oylaşa bórú özún izler dep. Bara da bir humluk (10) yerge, avnap dağı da túsún almaşdıra. Bir gün kıřnı kıattı (11) suvuķ zamanında túlkú suv yağada bola. Birden munu üstüne (12) bayağı bórú çığıp kıala. Bórú munu bu gezik de tanımay, sa-(13)lam berip soray:

(14) - Neçik yaşaysan, ne aşap yaşaysan -dep.

(15) - Neçik yaşayım, har gún aħşam bolğanda şu suvğa kuy-(16)ruğumu sugaman. Erten bolğunça şolay koyaman. Erten tartıp (17) kuyruğumu suvdan alsam şogar ilinip çabaklar gele, şonu (18) aşap yaşayman -dey túlkú.

(19) Soñ bayağı bórú tiley:

(20) - Ne bola dağı meni de bu neçe şunda turma koysañ. Men-(21)de kuyruğumnu suğup çabaklar aşap haz eter edim -dep.

(22) - Koyayım, bu geçe şu suvnu ihtiyarı sağadır-dey (23) túlkú.

(24) Aħşam bolğanda bórú kuyruğun suvğa suğup toqtay. Túl-(25)kú de buğar karap tura. Zaman-zamanda túlkú bórúge:

(26) - Tartıp karaçı kuyruğunnu, avur bolamiken-dey. (27) Bórú kuyruğun terbetip:

(28) - Vollah biraz avur bolğanda yimik görüne-dey.

(29) - Koy yaħşı avur bolsun, toyma zat çığap yimik-dey (30) túlkú. Geçe orta bolğanda túlkú dağı da soray:

(31) - Avurmu, karaçı-dep.

(32) Bórú kuyruğun tartıp karap.

(33) - Yaħşı avur bolğan-dey.

(34) - Koy dağı da şaylı avur bolsun-dey,túlkú.

(35) Tañ bolma başlay, túlkú dağı da:

(36) - Hani endi neçikdir karaçı, maylı avur bolğanmı?-dep (37) soray.

(S. 14) (1) Bórú kuyruğun tartma karay, bek avur, alıp da bolmay. (2) Túlkú dağı da ayta:

(3) - Yaħşı bek tartıp karaçı, kóp zat gelgendir-dep.

(4) Bórú tarta, tek kuyruk tap túbüne yetginçe buzlağan, ter (5) betip de bolmay.Túlkúnú muradı bitip, bórú de ne yetegenin bil-(6)mey talaşa turağanda bulanı üstüne suvğa gelegen қатınlar (7) va başğalar yetişe, adamlar bulanı aralay. Başlap túlkúnú, (8) soñ bórúnú öltüreler.

(9) “EÑİLİGİM; SEÑİLİGİM

(10) EŞİKNİ AÇ”

- (11) Habar- habar haplis,
 (12) Hanbegila Adaylis,
 (13) Güleme Mama
 (14) Gülçü Patima
 (15) Yartı baş Kıştey.
 (16) Túbek aldım giyikge
 (17) Tiymedi yar biyikge.
 (18) Terisi túbek kapğa,
 (19) Múyüzü hıncal sapğa.
 (20) Aç içegi Alige,
 (21) Tok içegi Balige
 (22) Tañlavu Totayğa
 (23) Tamaq túbú Bolatğa
 (24) Ölegen-ölet çıksın
 (25) Cigelek Mahammatğa:

(26) Bir bolğan bir bolmağan bir ečki bolğan. Eçkini eki bala- (27)sı da bolğan. Bulanı bir kalın emen eşigi bulanğı üyü de (28) bolğan. Ečki balaların üyde koyup, bulağa eşikni de bek (S. 15) (1) bekletip, özü har gún barıp otlap yelinin sütünden, arқasın (2) otdan tolturup қayta bolğan. Har gún üyge etgende ečki ba- (3)lalarından súyúnúp bulağa:

(4) Eñiligim, señiligim, eşikni aç. Sizge anağız arқam (5) tolturup ot geltirgenmen, yelinim tolturup sút geltirgenmen-(6)dey bolğan. Bular da eşikni açıp anasın şat qarşılap, otdan (7) aşap, sütünden içip kóp kep ete bolğan.

(8) Bir gezik otlavda otlap turağan zamanda ečkige bórú qarşı (9) bola. Bórú buғar soray:

(10) - Ne etesen ečki, otlaymısan, қайда yaşaysan, neçik yaşaysan, (11) balalarıñ barmı, neçe bar, saқlap bacaramısan -dep. Ečki (12) cavap bere:

(13) - Üyümde bar, eki balam da bar, şat turaman -dep.

(14) - Ullumu, kimdeysen balalarıña -dep soray dağı da bórú.

(15) - Birine Toğanak, birisine de Ullu çúy deymen -dep (16) cavap bere, korkmaygan bolup ečki.

(17) Bórúnú avlakda görúp, onu soravlarını muradın da bilip (18) ečki aňşam kaytıp balaların aşatağanda bulağa ayta:

(19) - Men yoğda sizin yanığızğa bórú gelme yaray. Ol mağa (20) otlavda karşı bolğan edi, balaların barmı, atı kimdir, (21) kayda yaşaysan dep soray edi. Bóregiz ol gelip sizge mendey bo-(22)lup kıçırsa eşikni açmağız, ol sizin atlarığızni mağa so-(23)rağanda men oğar birine “Toğanak -dep, birisine de “Ullu (24) çúy -dep” aytaman degen men. Ol gelse şolay kıçırır, sizde (25)oğar aytarsız “Toğanakni da salğanbız”, “Ullu çúynú de (26) kaçğanbız” dep. Halinden soň men sizge men ekenni bildir-(27)mek uçun eşikni arasından muna şu barmaqlarımdağı altın (28) yüzükleri bulanğı ak ayağımı görsetermen, şonu górgende (29) tógúl açmassız -dep.

(30) Balaların bek buvarıp erten ečki dağı da otlavğa getgen (31) Birzamandan bórú, ečki yokluğun bilip bulanı üyüne gele. Ečki-(32)ni tavuşuna oşatıp bu eşikni aldından kıçıra:

(33) - Toğanak, ullu çúy, açığız balalarım eşikni, sizge sút (34)de, ot da geltirgenmen -dep. Ulaqlar munu tanıp:

(35) - Toğanakni da salğanbız, ullu çúynú de kaçğanbız, (36) sen bizim anabız tógülse -dey.

(37) - Nege tanımaysız, men sizin anağızman, açığız, -dey bó-(38)rú, tavuşun eçkini tavuşuna dağı da bek oşatıp.

(S. 16) (1) - Sen bizim anabız tógülse, bizim anabızni aq bileni, - (2) bileginde altın bilezigi bar -dey ulaqlar dağı da.

(3) Şo zamanda bórú tirmenge barıp ayağın unğa bólep, barmağ-(4)larına salamdan yüzükler de etip kaytıp gele de, dağı da kı-(5)çıra:

(6) - Muna meni aq bilegim, altın yüzüklü barmaqlarım, aç-(7)ğız hani sama-dey.

(8) Bular da inanıp açalar. Bórú gire de gidayları yutup qoya. (9) Aňşam bola. Ečki dağı da arkasına ot da salıp, elinin sút-(10)den de tolturup üyüne gele. Karasa, eşik açık üyde heç can (11) yok. Bu ossahat bile bórúnú işin. Otunda şonda koyup,

çığıp (12) yolda yez múyúzlerin de çarda çarlap, túppe-túz bórú turagan (13) yerge bara. Mine de bórúnú kalkısına atıla başlay. Bórú ta-(14)vuşnu eşitip:

(15) - Kimdir meni kalkımda tapur-tupur etegen, hinkeme de (16) çañ tógúldú -dey túpden taba.

(17) - Men- men- men, men- men- men. Bir múyuzúm yer sùre, bir múyú-(18)zúm kók sùre, çıksana sen maydangá -dey, eçki. Bórú cavap (19) bere:

(20)- Men tógúlmen seni balalarını aşagan, ol palan yerdegi (21) ayuvdur -dey.

(22) Eçki bara da ayuvnu kalkısına da minip atıla. Ayuv da so-(23)ray:

(24) - Kimdir meni kalkımda tapur-tupur etegen? Dahnima (25) da çañ tógúldú -dep.

(26) - Men-men-men, men-men-men. Bir múyuzúm yer sùre, bir múyú-(27)zúm kók sùre, çıksana, sen maydangá -dey eçki.

(28) - Men tógúlmen seni balalarını aşagan bórúdúr -dey, (29) ayuv.

(30) - Eçki dağı da kaytıp bórúnú kalkısına bara, dağı (31) da atıla başlay. Bórú hinkalip aşap bitip çığa. Bular uru-(32)şa başlay. Eçki ekkide múyúzu bulan súzúp, bórúnú kırsağın (33) yarıp kıoya. Birden "Maaa" dep bórúnú kırsağından ekide giday (34) atılıp çığa. Eçki eñiligin de, señiligin de alıp üyüne (35) kayta.

(S. 17) (1) İBRAHİM VA PERİ KIZLAR

(2)Bir yurtda bir tulqatın bolğan. Onu İbrahim dep bir ulanı (3)bolğan. Ol İbrahim bir de işleme, anası işlegen zatnı da (4)aşap, oramlarda oynap yúrúy bolğan. Bir gún bir kart derbiş (5) gelip: - Va İbrahim! - dep kıçıra. İbrahim góterilip qaray. (6) Derbiş: - Balam beri gel! -dep derbiş İbrahimni yağına el(7)tip, betin, başın gózlerin öbúp. - Balam! Saga aytağan hal(8)bat lakırim bar! - dey. Bu ulannı yurtda kırgá alıp çığıp, (9)tavlagá bağıp yúrúy. İbrahim toqtamağa súyse de, derbiş (10) oğar: - Bu yerde toqtama yaramay! - dep, tavga bağıp yúrúy. (11)İbrahim özúnú ömúründe yurtdan çıkmagan, derbiş ne aytsa (S. 18) (1)da inanıp yúrúy turup geçe bola. Hasili, geçeni bir zamanında (2) tavnu başına mine. Derbiş: - Hı, uñlayık, erten görsetirmen (3) tamaşalanı! - dep yatalar.

(4) İbrahim gún çıđıp, gúnnú issiligi ótúp, uyanıp arasa: (5) yımırtđa yımık tavnu bařında tura: derbiř de yok ózú ay(6)dan miřenin de bilmey. Túřeyim dep arasa dórtde yađı yar, (7) heç túřme yeri yok. İbrahim oturup yılamađa bařlay. Yılay (8) turup, dađı da uđlap ala. Bir azdan uyanıp, tavnu dórtde (9) yađına aray. arasa tavnu ıbla yađında ariv bir bav góru(10)ne. Bavnu da ıbla yađında bir ullu tav, bu tavnu bavđa taba (11) yađına yabıřdırlıp etilgen řiřa alalar góru. İbrahim (12)“Ne bolsam da- bolurman!” dep tavdan sırgalap, kóp ıynalıp, (13) bavđa bađıp túře. Bavnu ortasında ariv havuz bola. İbrahim (14) bavdan yemiřler de ařap, havuzdan suv da içip, alađa bađıp (15) yúruy, arasa, aladan gún ıkđan yımık bolup bir ız (16) çıđıp gelip:

(17) - Hey, insan! Sen munda ne etesen? - dep soray. İbrahim (18) ózünü iřin bařdan ayakđa yařırmay aıp ayta. ız, İbra(19)himni úyge giyirip, ař bere. Ařap bitgen soř:-

(20) - Meni ullu ızardařlarım gelse, sađa zaral eter! - dep (21) aytıp İbrahimni yařıra. ızardařları gelgen soř, giççi (22) ız ayta:

(23) - Bu gún bir insan geldi: Kóp ariv ulan. Siz razı bolsađız (24) monu óltürmey üçúbúzge de ulan ardař etip oyar edik! - (25) dep.

(26) - Geltir, góreyik! - dey, ızlar.

(27) İbrahimni geltire, ızlar İbrahimni abarlatıp, bek kep (28) alalar, üçúsú de ulan ardař eteler, İbrahimge kóp ariv (29) opraklar da giydireler. İbrahim úyünde bu yařav bolmađaňa (30) göre anasın unutup, ızlar bulan kúlep, oynap tura.

(31) Bir gún giççi ız ayta:

(32) - Amalım İbrahim! Biz cin paçanı ızlarıbız. İnsan (33) atnamayđan yer dep, atabız bizin řunda saklay. Hani (34) sen geldiň. Seni gelmegiň bizge de kóp ullu yıbanç boldu. Biz (35) har yılda bir ay atabıznu yađına barıp turabız. alđan (36) on bir aynı řunda ótgerebiz. Hani atabıznu yađına barađan (37) ayıbız geldi. Biz gelginçe sen yalđmay tur. Biz sađa ariv sav(38)đatlar da alıp gelirbiz. Mundađı cinlege de bildirgenbiz, (S. 19) (1)sađa zaral etmesin dep. Yalđsaň, úyleni aıp ıdırırsan. (2) Bóre- bóre, bir sari eřik arşı gelse, açma. Açsaň hókúner(3)sen! - dep. ızlar gete.

(4) İbrahim bir neçe gün yañız turğan soñ üyleni kıdırma (5) başlay. Kıdırma turup, lap üstdegi üyge bara: Karasa eşigi (6) sari; İbrahim: “ Ne bolsada-bolurman” dep, açıp gire. Üy boş, (7) bir müyüşde örge barağan, marmar taşdan etilgen kanziler bar. (8) Qalanı etilgen kaydası- tavğa yabışdırılıp etilgen, tú(9)bú geñ, başı yımirtğa yimik. İbrahim kanziler bulan (10) yúrúp kalkığa yetişip, kapğaçın açıp, üstge çığa қа(11)rasa bir ariv bav. Hatta İbrahim tıpdegi bavnu unutup қа(12)la. İbrahim bavda kıdırıp, yemişler aşap, havuznu kı(13)rıyındağı bir ariv gül terekni túbünde yata. Şo zaman (14) havadan üç kuv gelip, kızlar bolup kirinme başlay. İb(15)rahim kızları göre, kızlar munu görmey. Kızları birini (16) çaçı ak, birigi çaçı sari, birigi çaçı kara. İbrahim (17) kara çaçı bulanı kızını arivlúğüne esi getip qala. Bir azdan esin cıyıp, karasa: Kızlar yok.

(19) İbrahim har gün gelip bavnu saklasada, dağı kızları (20) görmey, aşdan-suvdan gónú tayıp, özü turğan üyde toktay.

(21) Bir gün kızardaşları geleler. İbrahim bulan görüşüp, (22) getirgen savgatların berip, özler görgen tamaşalanı sóyleme (23) başlaylar. İbrahim busa, bulanı habarlarına kulaq salmay, (24) öz kayğısın etip, başın sallandırıp turğanın görüp, (25) giççi kız:

(26) - Amalım, sağa ne bolğan? Sen azma da azğansan! - dep (27) soray. İbrahim yaşırmay özünü işin ayta. Kızlar açuvlanıp:

(28) - Biz çi sağa şonu aytğan edik, sari eşikni açma, dep. (29) Sen nege açdın eşikni? Sen hani şonu yúregiñden taydırma (30) kara. O sağa bolacaq zat tógül: olar da cin paçanı kızla(31)rı. Har yıl biz atabızını yağına getgen aynı ortasında olar da (32) munda gelip bir gün turup geteler- deyley. İbrahim:

(33) - Ölsem de yúregimden tayacaq zat tógül! - dep, yılay. (34) Giççi kız yazığı çığıp:

(35) - Amalım! Alay busa, gelegen yıl bolğunça sabur et. Gele(36)gen yıl men atama barmay kalıp, sağa bir kúy etermen- dey.

(37) İbrahimni yúregi bir az parañat bolup, aşap-içip tura. Gün-(S. 20)(1)ler-aylar getip, kızlar atasına barağan zaman yetip, kızlar (2) hazir bolup, eki de ullanı kız getip, giççi kız. qala.

(3) Bir gün kız:

(4) - Amalım, yürü bavğa barayıq! - dep, bayağı bavğa el(5)tip. - Muna, şu terekni túbünde çunur kazıp, sen içine girip (6) turarsan. Sen süyegen kız kebin şunda salacak, sen alıp koyar(7)san. Olar kirinip bitgende, biri-birine karamay geteler. Sen, (8) kız yalnız kalganda, görünürsen. Kız senden yaşınmağa suv(9)ğa çomulur, saçları kalkıp kalır. Sen saçların muna şu (10) terekge de baylap, sonu tóbellersen “ Allah arağa yük bolsun (11) sen aytağannı etecekge” -dep aytğınça. Şonu aytsa, meni (12) yağıma alıp gelirsen, men bir zat etermen! - dey.

(13) Şolay da ayıp, kız İbrahimin oñarıp koyup gete.

(14) Özleni zamanı bolup kızlar gelip, kirinme tüşeler. İbra(15)him kara çacını kebin çunurğa sala. Kızları ekisi kirinip (16) bitgende, keplerin de giyip, geteler. Karaçaç kebin kıldıra(17)ğanda, İbrahim görüne, kız kaçıp suvğa gire, çacı üstde (18) kalka. İbrahim çacın da terekge baylap, tóbeleme başlay. (19) Kız ne etse de, mal berse de qoymay. Aşırda kız ayta:

(20) - Allah arada yük bolsun, men sen süygenni etecekge! - dep. (21) İbrahim şo zaman kızını da, kebin de alıp, kızardaşına (22) bara. Kız Karaçaçını neçağı aylandırsa da, razi etme bol(23)may, bular da kepni bermey saklay. Soñ ulla kızlar da gele(24)ler. Olar da kóp aylandırıp, ahıra Karaçaç, kep özüne tüş(25)mecekni bilip, amalsızdan razi bola. Kızlar şo sahat cin(26)lerden kadi de getirip, gebin kıyıp, bulanı er-katın eteler. (27) İbrahim muradına yetişip, bir ay kızardaşları bulan yaşay. (28) İbrahim:

(29) - Bulay ariv katın menden başqa gişiğe tüşegen zat túb(30)gúl. Men munu da alıp, anama barayım! - dep, kızardaşların(31)dan kaytma iznu tiley. olar da iznu berip, aytalar:

(32) - İbrahim! sen kaytmaçı kayt, bóre üyünge barganda, (33) kuş kepni anaña berip cıydır: Buğar inam yok, kaçıp getme (34) de yaray! Biz sağa bir ak tüyada bereyik. Üyde barıp paraħat (35) bolğan soñ, tüyeden bir tük alıp yiberip koyarsan. Ne zaman (36) tarık bolsa tükñü çirkitirsen, tüye sağa gelecek!- dep.

(37) Soñ olar kóp savgatlar da berip, İbrahim túyege de min-(S.21)(1)dirip katını bulan birçe: - Yahşı yolğa barıgız!- dep yibe(2)reler. İbrahim de savbollaşıp, yolğa tüzeliş gete.

(3) İbrahim şo gece üyüne yetişip, anası bulan görüşüp, ana(4)sına kepni berip: - Şunu bek cıy-dep buvara. Anası kepni (5) sandıqğa, salıp, üynü múyúşüne gómúp koya.

(6) Bular bek tatuvlu ahlú bolup, eki yıl yaşağan soñ, Qara(7)çaç bir ulan, bir de kız, egiz yaşlar taba.

(8) Bir gún İbrahim anasına ayta:

(9) - Anam, men kızardaşlarımnu görme barayım, sen Qara(10)çaçnu kırğa çığarmay saklırsan! - dep. Bu alıp aq túyeni (11) tógún çirkite: Aq túye yetip gele. İbrahim túyege minip gete. (12) Qaraçaç, bir neçe gún aradan getgen soñ:

(13) - Anam! yalqıp turaman: hamamğa barayık! - dep tiley. (14) Anası razi bolup, Qaraçaçnu alıp, hamamğa barağanda, munu (15) görgegen adamlar barısı da arivlúğüne tamaşalık etip qalalar. (16) Hannı bir qaravaşı Qaraçaçnu görüp, tez üyge gelip, dúnya(17)ğa arivlúkge ayılğan biykesine ayta:

(18) - Hey, biyke! Esime gele edi, dúnyada senden ariv (19) insan yoqdur dep. Men bugún bir katın górdüm: onu yağına (20) salsa, sen qaravaş da tógülseñ - dep.

(21) Biyke şonu han görse özünü üstüne alacağını bilip, ol (22) üyge qaytğınça dep tezlik bulan vazirlerin yiberip, hamam(23)dan Qaraçaçnu geltirge. Gertiley de, qaravaş aytağan zat (24) tüz bolup çığa. Biyke Qaraçaçğa qarap:

(25) - Seni üstündeği arivlúknú men dağı insanda görmegeñ(26)men, amma tavuşuñ da ariv bolmağa yaray, bir yırtaç! dep (27) buyura. Qaraçaç:

(28) - Meni tavuşumnu eşitseñ, hayran bolup qalırsan! (29) Men yırtağanı súyseñ meni qayın anamnu üyünde, otbaşını (30) sol yağında gómülüp meni kebin bar, şonu geltirt! - dey.

(31) - Biyke adamlar yiberip, üynü qazıp kebin geltirtip, Qara(32)çaçğa bere. Qaraçaç kebin giyip kuş bolup, açılıp turağan (33) terezeden taba çığıp uçup gete.

Ondan gelip kayın anasını (34) abzarına tüşe de, üyge girip, eki de yaşın alıp, uçup havağa (35) çığıp yok bolup gete. Artından qarap, yılay turup anası da (36) qala.

(37) Qatının sağıngan İbrahim qaytgandok üyge gire. Qa(38)rasa, bir müyüşde olturup, anası yılap tura.

(S.22) (1) İbrahim:

(2) - Anam ne habar? - dep soray. Anası habarnı ayta. İbrahim (3) gözlerinden góz yaşlar ağa turup, tuyege minip, tezlik bulan kı(4)zardaşlarına yetişe. Qızardaşları aldına çığıp: -Ne (5) habar? - dep soraylar.

(6) İbrahim yılay turup, habarın ayta. Qızardaşları şulay (7) nasihat bereler:

(8) - Amalımız! Hani sen onu qoy: o sağa tüşmes! Onu ata(9)sı- cinleni paçası. Ullu kıızı Aqçaç da bir tabun cinleni (10) paçası. Ortañı kıızı Sariçaç da birdağı tabun cinleni paça(11)sı. Olanı paçalıqlarında bir atasından qayrı er gişi de (12) yok, olar er gişini görüp de yaramaylar, öltürüp qoyalar!- (13) dey.

(14) İbrahim bu nasihatnı eşitgende bötteben tüşüp, ökürüp (15) yılay.

(16) - Siz meni şulay öltürgünçe, urup öltürüp qoyuguz! - (17) dey.

(18) Giççi kıız, İbrahimge yazığı çığıp:

(19) - Amalım, yılama! Meni qolumdan gelegen kómekni eteyim. (20) Men seni Qaraçaçğa tabuşdurup çu bolmasman, tek şolanı da(21)zusuna yetişdirirmen! - dey.

(22) Bu bir kağız da yazıp, kağıznı İbrahimge berip:

(23) - Sen aq tuyege minip, gözleriñni de yumup tur. Men tuyege (24) bir kamuçu urarman, sen tuye toқтаğan yerde tüşüp, tuyenı (25) yiberip qoyarsan! Kağıznı sağa qarşı bolğan adamğa (26) berirsen! - dey.

(27) Soñ İbrahim tuyege mindirip yibere. Bir azdan tuye tok(28)tay. İbrahim gözlerin açıp qarasa: bir tavnı başında, qap(29)qara qalanı aldında. İbrahim tuyeden tüşe. Tuye yok bolup (30) gete. İbrahim qapunu qağa, kapu açıla. Belbavuna gelegen (31) kara saqallı bir adam, İbrahimge hoşgeldi berip qalağa (32) giyire. Qalanı içinde bir stülnu aylanasin alıp yazıv etip (33) turağan altı kara saqallı adam bola. İbrahim bulan sora(34)şıp, kağızın oñuğan soñ cavap da yazıp, İbrahimge aş da (35) berip aytalar:

(36)- Biz sađa bir at berirbiz, sen at tođtađan yerde tezlik (37) bulan atdan tüşúp tayarsan. Bóre atnı üstünde gózleriđni (S.23) (1) açma. Atnı tizlerine tiyme-innemey tur, yok ese at seni taş(2)lar! - dep.

(3) İbrahimni kiş yimik řap-řara atđa da mindirip yibere. (4) İbrahimni betire yel tiyse tügülese, özú řayda barađanın (5) bilmey. Bir zamandan at tođtay. İbrahim tezlik bulan tüşúp (6) řaray. Bir tabnu başında sari řalanı aldında. Řapunı (7) řađa, belbavđa gelegen. Bir sari sařallı gişi gelip, řa(8)punu açıp, İbrahimni içine elte. Yazıv etegen altı sari sařal(9)lı gişi dađı da bar. Bular soraşıp bitgen soň, kađıznı (10) ođup, birdađı kađız da yazıp, bir sari atđa da mindirip:

(11) - Gózleriđni yum! At tođtađan yerde yiberip řoyarsan! - (12) dep yibereler.

(13) Birazdan at tođtay. İbrahim atdan tüşúp gózlerin açıp (14) řarasa: bir tavnı başında ađ řalanı aldında. Řapunı (15) řađa, belbavđa gelegen ađ sařallı řapunı açıp içine elte. (16) Onda da yazıv etip turađan altı ađ sařallı bola İbrahimni (17) kađızın ođup bular:

(18) - Balam! Sen kóp yazıđ bolgansan! Bizden ari yadına (19) sađa kómeđ etme adam da yok. Biz sađa etegen kómeđibiz- bizin (20) dazudđa yetişdirme at berirbiz. Ari yađına özún süygenni (21) etersen, biz ři umut etmeybiz, sen o kıznı alıp eltme bolursan (22) dep - dey.

(23) İbrahim soray:

(24) - Siz ne adamlarsız? Munda ne etesiz? -dep.

(25) - Biz cinlerbiz. Sen górgen řalalardađı adamlar, harisi (26) bir cin paçanı vaziri. Biz paçalıđ işleribizni yazabız- dey (27) bular. İbrahimni bir ađ atđa mindirip:

(28) - Gózleriđni yum, at tođtađan yerde tüşersen- dep yibere(29)ler.

(30) Bir azdan at tođtay. İbrahim atdan tüşúp gózlerin açıp (31) řaray: kóp ullı ormanlıđnı içinde tura. İbrahim kóp tamaşa (32) bolup: - Şulay yañız řalađannı bilgen busam, - gelmey sama (33) řalar edim! - dep oylay. Soň bir az rahat bolmak uçun yatıp (34) uđlay.

(35) İbrahim uyanıp, ormanlıknı içi bulan gúntuvuşnu tutup (36) yúrúy. Bir ullan talağa çıgıp karay: bir karaldı görüne. (37) İbrahim üstüne barıp karasa: adam suratda bir zat kókge ba(38)gıp yatğan.

(S.24) (1) İbrahim munu ulluluğuna tamaşalık etip, bu adamnı (2) üstüne mine, kırsağına mine, bu adam uhlay eken kozgalmay. (3) Tınış alğan sayın, İbrahimni bir metr çakı örge taşlay. (4) İbrahim kırsağından tayıp, tóşüne mine, burnundan çığa(5)gan pus, İbrahimni, neçakı kart etse de, alğa barma kıymay.

(6) Bir azdan ol adam uyanıp, tóşünde İbrahimni görüp tutup, (7) opragını bir yırtıgını içine salıp, alıp gete, eltip özleni (8) paçasına bere. Paçası tamaşa bolup, munça giççi bu insan ne (9) madar ete eken dep, kıızına bere. Kıız tamaşa bolup, giççi çel(10)tir etdirip, İbrahimni monu içine salıp saklay.

(11) Bu kavum şo ormanlıkda yaşayğan ullan bir kavum bol(12)ğan.

(13) Bir gün kıız İbrahimni çeltirden çıgarıp, çeçindirip (14) karay. Kıız bek tamaşa bolup, dağı da çeltirge salıp, (15) uhlama yata. İbrahim çeltirmi açılıp kalğan eşigin görüp (16) çeltirden çıgıp, taħnı butu bulan sırgalap yerge tüşüp, üyden çıgıp (17) kaçta. İbrahim bu kavumdan kutulma bolmay bir neçe günler (18) yúrúp, ormanlıkdan bir ullan maydanğa çığa, şonu bir yağı (19) kamuşluk, bir yağı dañıllık. İbrahim kamuşluknu (20) yağasında yatıp uhlay. Bir azdan uyanıp karasa, kóp ullan atlı (21) asger gele. Barı da asgerni atları, oprakları ak, barı da (22) kıatın gişi oprak bulan. İbrahimni: “Üçde paçalıkda bir (23) atasından kıarı er gişi yok” dep, kıızardaşları aytğan (24) söz esine gele.

(25) Asger İbrahimni görmey öte. Lap artda barağan birisi (26) İbrahimni görüp, üstüne gelip:

(27) - Sen ne adamsan? Va munda ne etesen? - dep soray. İbra(28)him özü cin paçanı kıızı Kıaraçaçnı alğanın, va Kıaraçaç (29) özün kıoyup getgenin, kıaldırmay ayta. Kıatın atından tüşüp, (30) İbrahimni yağında olturup:

(31) - Ol Kıaraçaç sağa neçik kıarşı boldu? - dep soray.

(32) İbrahim özün derbiş eltip, tavnu başında kıoyğanıp (33) özü cin paçanı kıızlarını yağına barğanıp, kıızlar atası(34)na barağanda: “ sari eşikni açma” dep

aytğanın va özü eşikni (35) açıp bavğa çıǵıp, bavğa cin kızlar uçup gelgenin kaldır(36)may ayta.

(37) Kadın tamaşa bolup:

(38) - Men sizin topraqlaǵa kóp çıǵanman, sizin adamları (S.25) (1) kóp görmenmen, amma, birevú kadınlaǵa karşı bolǵan bu(2)sañ, olar seni öltürer edi. Bizin paçabız da kadın paça, (3) tek men sen aytaǵan Karaçañı bilmeymen. Seni men bizin (4) paçabızǵa elteyim! - dep, İbrahimni alıp, atını artına (5) mindire, “Gözleriñni yum!” dey. İbrahim gözlerin yumup, bi(6)razdan aç. Karasa kóp ariv şahar. İbrahimni bir üyge (7) giyire. Karasa, başına altın tac da giygen bir cin kadın. (8) İbrahimni eltgen kadın İbrahimden soray.

(9) - Şu seni kadınıñ tǵúlmú? - dep.

(10) İbrahim ayta:

(11) - Tǵúl! -dep.

(12) Paça İbrahimni habarlatıp, bek tamaşa bola. Ekinçi gún (13) İbrahimni alıp gelgen cin bulan başǵa cin naçaǵa yibere. (14) Bular bir şaharǵa yetişip, naçarı üstüne gire. Alıp bargan (15) kadın İbrahimden soray:

(16) - Şu dúrmú seni kadınıñ? -dep.

(17) İbrahim:

(18) - Tǵúl; amma neçede oşay. Tek meni kadınımıñ çaçı қа(19)ra edi, munu çaçı sari! - dey.

(20) Kadın naça İbrahimni habarlatıp bitgen soñ, açuvlanıp (21) ayta:

(22) - Hey kurumsaǵ! Senmediñ meni giççi kızardaşımıñ (23) kuv kebin yaşırgan! Hani ullu kızardaşımdan kórmasam, (24) men seni öltürer edim! - dey. Soñ kağız da yazıp, birdaǵı (25) cin kadın da koşup, ullu kızardaşı, Aqçaǵa yibere.

(26) Cinler İbrahimni alıp, Aqçañı üstüne girip, yer öbüp, (27) kağızını bere.

(28) Aqçaç kağızını oñup:

(29) - Hey kurumsaǵ! Yaǵşı tüşdün koluma! - dey.

(30) İbrahimni de, başlap İbrahimge de karşı bolǵan cin (31) kadınını da tusnaq etip, bu atasına elçi yibere. Atası Kara(32)çaǵa ayta:

(33) - Kızım! Bu geçe tüşümde bir kara kuş gelip, eki de (34) yaşını da, seni de alıp getip gördüm! - dep.

(35) Ol sózün tamam etginçe, elçi girip, kağızını bere. Atası (36) kağızını ohup, yılap, ayta:

(37) - Kızım! geçe görgep tüşüm tüz çıkdı. Kızardaşın (38) bek açuvlanıp yazğan. Senden ayrılıp kılsam yaray - dey.

(S.26) (1) Kağızğa göre Karaçaçnı gelgen elçi bulan yibere. Karaçaç (2) Aqçaçnı üstüne yetişip, gire. Aqçaç açuvlanıp:

(3) - Hey kurumsak! Hali etermen sağa eterleni! - dep, Ka(4)raçaçnı tusnaqğa saldırıp, halkğa malim ete.

(5) - Tañala Karaçaçnı da, İbrahimni de, onu alıp gelgen (6) cinni de öltüremen! - dep.

(7) - Geçe bolganda, İbrahimni alıp barğan cin karavullağa (8) ayta:

(9) - İbrahim de, Karaçaç da haşıklar. Haşıklğa kul(10)luğ etmek kóp zuvap iş. Ertene çıksak bizin öltüre. Sen (12) İbrahimni de, Karaçaçnı da yiber. Men kalayım, şular (11) uçun kurban bolayım! - dep.

(13) Karavul:

(14) - Olay busa zuvapnı men kóp süyemen, siz getigiz, men kala(15)yım. Üç can uçun bir canımnı kurban eteyim! - dep bulanı (16) çığartıp yibere. Bular yurtdan çığa. Karaçaç ayta:

(17)- İbrahim! Bugünden soñ mağa bu toprak haram boldu. (18) Siz şunda turuğuz. Men atama barıp, kuv kebinni de, eki de (19) yaşını da alıp geleyim! - dep. Getip, biraz zamandan alıp gele. (20) Karaçaç yaşlanı góterip, cin katın İbrahimni góterip, baş(21)lapğı cin katınğa geleler.

(22) Paça:

(23) - Korkmağız, olanı kuvunları bitginçe men saklar(24)man! dep, bulanı bir neçe günler saklap, bir gün cinlege (25) buyura:

(26) - Bulanı Almas tavğa yetişdirip geligiz! - dep.

(27) Cinler bulanı góterip, eltip, bir yerge sala. İbrahim gózle(28)rin açá, yımirtga yimik tavnú başına túşgenler. Cinler bula(29)ga savbol da etip, yođ bolup qalalar. Karaqaç quv kebin (30) giyip ayta:

(31) - İbrahim! Ekki de yaşnú da alıp arqama min, gózleriñni (32) yum! - dep.

(33) İbrahim yaşlanı da bek tutup, arqasına minip, gózlerin (34) yuma. Bir hıylıdan son, karaqaç konup:- “aç! -” dey. (35) İbrahim gózlerin açıp qaray: kızardaşlarını qalasına (36) aldında tura. İbrahim qalağa çaba. Kıızlar górup, bulağa (37) çabıp, góruşúp, kuçaklaşıp, öbüşúp, dardabiyan tep, ita-(S. 27)(1)liyan homuz, aksak ulan, soqup kıız bulan ullu toy etip yibe(2)reler.

(3) Bir neçe gún şonda aşap, içip, şatlıklar etip bitgen soñ, (4) ađ túyege de mindirip, kóp savgat zat da berip, kuçaklaşıp, (5) savbollaşıp, kızardaşlar bulanı yolğa salalar. Túye el yimik (6) bolup getip, İbrahimni anasına sav-salamat yetiřdire. Bular (7) şondan ariv keplikde yařap qalalar.

(8) YILANĖAN

(9)Bir kart giři bolgan. Munu üç kıızı bolgan. Bu kart (10) har gún mecitge namazga bara bolgan. Bir gezik bu namazın (11) kıılıp başmaqların giyemem dep qarasa, birisini içinde (12) çırmalıp yatıp yılan tabula.

(13) - Čıka, gavur - dey, kart yılanğa.

(14) - Čıkmayman, bir kıızıñni bersen çıgarman, - dey (15) yılan. Amalı yođ bu giři “beremen kıızımni” dep sóz bere. Şo(16)lay da aytıp bu üyüne pařman qayta. Üyge řere berip turağan (17) ullusu kıızı atasın pařman gelegenin górup:

(18) - Ne pařmansan, atam, sađa ne bolgan? - dep soray.

(19) Atası bolgan kúyde işni ahvalatın ayta.

(20) - Sen ne cavap berdiñ dađı? - dep soray kıız.

(21) - Vollah, amalım bitip sizin birigizni beremen dep cavap (22) berdim, - dey atası.

(23) O zaman kıız:

(24) - Yılanğa erge barğan yer barmı, sen havliya bolganmı(25)san - dep atasını betine çığa, va qolundađı yari kitir bulan (26) da onu sıpatına ura.

(27) art ekinçi gún de yılan incitip mecitden ulay paman (28) ayta. Bu gezik buęar ortançı kıızı arı bola. art mura(29)dın buęar da aytıp “yılanęa bar” dep tiley.

(S. 28) (1) Bu kıızı da:

(2) - Yılanęa erge baramı? - dep atasını sızún geri ura. (3) Üçúncú gún mecitde yılan artnı daęı da artı incite. (4) Bu gezik atanı pamanlıęın giççi kıızı góre. art buęar da (5) “ yılanęa bar ” dep yalbara.

(6) - Men sen etgeęe razimen, atam, - dey kıız.

(7) Dórtúncú gún art namazęa bek at bara. Özü namazdan (8) ıkısa, bayaęı yılan bamaęnı içinde yatıp tabula.

(9) - ık, gavur! hali saęa kıızımnu gertiden de beremen, - (10) dey art.

(11) Yılan sozulup bamaędan ıęa va bulay ayta:

(12) - Men yurt yagadaęı o esgi alaçıknu içinde bolacaę(13)man, akaralma balaęanda kıız onda baęıp gelsin - dey.

(14) Aam bolęanda art kıızın alaçık bar yerge yetdirip, yı(15)lay turup üyüne gele. Kıız alaçıkęa girip orkup, pusup (16) toqtay.

(17) Bir zamandan alaçıknu bir teiginden, uzatılıp yılan ı(18)ęıp gele. Kıız birden-bir pusa, yúręi yarılmaęa az ala. Bir(19)den yılan kebin eçip, bir tiziv, surat yimik ulan bolup ala. (20) Bulanı alaçığı da bir ariv üy bola. Ulan kıızdan, kıız da (21) ulandan súyúnup bir bolalar.

(22) Erten tez, ulan kıızęa altın yúzúkte berip, savbol da etip, (23) ayıp kebin de giyip o gelgen teikden túup gete va kıız(24)ęa özúnú yúrúygen yolun kıızardalarına górssetme dep bek (25) tapura. Erten bulanı tizilgen ariv üyú oytıp esgi alaçık (26) bolup ala.

(27) Erten kııznu ullusu kıızardaı:

(28) - Hali barıp sama arayım ne ete eken kıızardaım, - (29) dep munu yaęına gele. Kıızardaın bek at tabıp bu mahdal (30) bola.

(31) - Seni iin neçikdir, buzulęan alaçık, yılan yer? - dep (32) soray. Kıız buęar bir zatnı da bildirme súymey. Tek artda (33) aldanıp bar zatnı aytıp oya. İnanıp ol yúrúygen yolnu da gór(34)sete. Kıızardaı munu gúnley va yılannı óltúrme

kart ete. (35) Şo murat bulan kızdán çola alıp yılan gelegen teşikge açıp (36) üttü bekini sala. Aşşam bolğanda yılan gelip çıkma uruna, (37) beki munu yaralay. Yılan artın yerli tüşüp gete. Kız busa özü-(38)nü kızardaşı bulay namartlık etegenni bilmey qaravullap (S. 29) (1) tura. Erten bola. Kız paşman bolup barıp teşikge qaray. (2) Tógülgen qanı, açılğan bekini görüp, yılap yibere. Birden (3) kıznı esine ulan buvarğan sóz gele. Ulan kızğa o neçe ayt-(4)gan bolgan: - “Maga bir balah gelse palan yerdegi özümü (5) ülkeme getermen, sen meni dağı görüp bolmassan” - dep. Kız (6) çığıp ulannı izlemege özenni içi bulan gete. Bara- bara turup, (7) bu bir bulakğa yete va şonda yal alma oltura. Şo zaman eki kız (8) yaş qumman bulan suv almağa gele. Kız bulardan suv içmege (9) qummanı tiley, yaşlar busa:

(10) - Berip bolmaybız, bu suv yara cuvmağa eltine, bizge qum-(11)mannı gişige bermegiz dep tapşurğan, - deyley.

(12) Kız şek bolup:

(13) - Yara kimge tiygen - dep soray.

(14) - Yılanhança yara tiygen, ol ör dünyğa çıkğanda- (15) dep cavap bere bular. Buğar hali bar zat açık bola. Kızlar (16) neçikde buğar qummannı uzatıp suv bereler. Suv içegen bolup, (17) bu kız astarak qummanı içine yúzúgún sala. Salkın bulak (18) suv bulan yılanhanı yarasın cuvaganda legenge qummandan (19) altın yüzük tüşüp gete. Ulan yüzükni tanıp, kızlanı çağı-(20)rıp yüzük qaydan gelgenni soray. Kızlar qorqup aytmay-(21)lar. Artda da ulan bulanı tavlap:

(22) - Men sizge uruşmacakman, qorqmay tüzün aytıgız-(23)dey.

(24) Soñ kız yaşlar işni bolğan kúyde aytalar. Yılanhan (25) bulağa özünü qatının alıp gelmekni buyura. Qatını da (26) súyúnup gele va bu iş kimni namartlığı bulan bolğannı (27) aqlata. Bir-birinden bular bek súyünse de, Yılanhan qayıp (28) bir oyğa batıla. Munu anası acdaha yılan bola. Ol aşat (29) qoymasın dep, qatının tez-tez eltip sandıqğa salıp bekley, (30) Yılanhan.

(31) Yılanhanı anası kırdan gelip:

(32) - Uhvay, munda adam iyis bar-dey.

(33) - Adamlar ne etsin mundâ, meni aşamağa sama súyemisen? - (34) dey, ulanı.

(35) Seni aşagınça etimi-butumu, tişimi-tırnağımı aşayım, (36) balam-dey, acdaha. Acdahanı özü yimik birdağı kızır-(37)daşı da bola. Munu kıızı da Yılanğa geleşinip bola.

(S. 30) (1) Bir neçe kere kırdan gelegende anası dağı da: (2) - Uhvay adam iyis bar- dey. Şolay günleni birinde ulan (3) anasına:

(4) - Anam, bir adam bolsa ne eter ediñ? - dep soray.

(5) - Zatda etmes edim, - dey anası. Soñ ulan ayta:

(6) - Meni şulay saklağan adamım bar, bizge paydalı, şonu (7) saklayıñ - dep. Anasın razi etip ulan kıatının çığara. (8) Yüreginden kıznı súymey, ulanına sóz bergeni sayalı aşap da (9) bolmay, acdaha bu kıatını başğa yollar bulan incitip öl-(10)türme súye. Bir gün bu ulanınından taba ayta kızğa:

(11) - Bu kıız bizin üyden meni kızardaşımını üyüne etginçege (12) yolnu sibirip, suvda sebip kıoysun- dep. Kıznı kıırkıp yüregi (13) yarılma az kıala. Yılanğan kıatında tavlap “kıırkıma onu (14) onararbiz” - dey. o ne tilese, şo bola bolğan.

(15) - Bir yel çıksın, bir yanğur yavsun, yollar sibirilip suv da (16) sebilip kıalır yimik - dep tiley, ulan.

(17) Erteñe yollar da sibirilip, suv da sebilip tabula. Bu işler (18) etilip tabulğanda acdaha kıatın kızğa ondan da kıyın (19) işni tapşura.

(20) - Bu kıız barı da canlanı tüklerinden yastıklar toltur-(21)sun. Men sağa gelin geltiremem - dey ol ulanğa.

(22) Kıız dağı da paşman bola. Yılanğan munu tavlap:

(23) - Har can şu abzarnı üstünden uçup bir tük salsın - dep, (24) tiley. Kıuşlar uçup gelip harisi bir túrlü tük salalar. (25) Kıız da yastıklar tolturup hazır ete.

(26) İşin sóz tapmaygan kıyde etiliniñ görüp, acdaha üçünçü (27) gezik kıız sav kıalmas yimik, çink de kıyınlı kıulluknu (28) tapşura.

(29)- Kıız geltirme men hamurlar salaman - dey, acdaha kıa-(30)tın, bu kıız barıp meni kızardaşımını üyünden hamurğa maya (31) alıp gelsin. Özü de acdaha kızardaşına “kıznı sizge gel-(32)gende aşarsan” - dep yaşırıtın tapşura. Ulan bar zatını an-(33)lap kızğa ne etme tarıknı üyrete.

(34) Sen bar- dey Yılanhan - mayanı almağa. Sağa başlap (35) karşı bolup kara tegeneklik, sen ol tegeneklerden alıp “ne (36) ariv inelerdir!” dep tóşunge çançarsan. Soñ eki özen bolup, (37) biri kan özen, birisi de sel özen. Şolardan: “uhvay bal (38) özen!”, “uhvay gül özen!” dep içip ötersen. Soñ eçivlerimni (S. 31) (1) kapuları tersine yabulup karşı bolur. Sen olanı oñuna yabıp (2) içine girersen. Abzarında baylanıp at da, it de bolur, atnı al-(3)dında süyek bolur, itni aldına busa biçen. Sen alıdırıp atnı (4) aldına biçenni, itni aldına busa süyekni salırsan. Soñ üyge (5) tez girip asta: “ maya berigiz ” dep de ayıp, eşikni yağındağı (6) teşikdegi şınca bulanı mayanı da alıp tezlik bulan çıkar-(7)san. Uñlaygan eçiv sen getgen soñ uyanıp artından çığa.

(8) Kız ulan aytğan-aytğan zatnı etip, mayanı da alıp yolğa (9) tüşe. Acdaha yılan uhusundan uyanıp artından çığa.

(10) - Hap it - dep kıçıra, acdaha.

(11) - Hapmayman, süyek tüşüp zavh etip turaman, sen busa biçen (12) bergen ediñ - dey, it.

(13) - Tep, at - dey, bu.

(14) - Tepmeymen, sen süyek bergen ediñ, ol biçen berip zavh etip (15) turaman - dey, at.

(16) - Kıs kapu - dey, acdaha.

(17) - Kısmayman, sen tersine yapğan ediñ meni, ol oñuna (18) yaptı - dey kapular. Kız bara, artı bulan acdaha çaba, eki (19) de özene yeteler.

(20) - Ağızdır, sel özen - dey, bu.

(21) - Ağızdırmayman, sen mağa sel özen dey ediñ, ol gül (22) özen dep içme de içip getdi - dey, sel özen.

(23) - Ağızdır, kan özen, - dey, acdaha.

(24) - Ağızdırmayman, sen mağa kan özen dey ediñ, ol bal (25) özen dep içme de içdi - dey, özen.

(26) - Sıdır, kara tegenek - dey dağı da, acdaha.

(27) - Sıdırmayman, sen mağa kara tegenek dep meni uşatmay-(28)san, ol ariv ineler dep tegeneklerimden tóşüne çançdı- dey, (29) tegenek.

(30) Kız barı da zatdan kutulup sav-salamat, mayanı da alıp üy-(31)ge gele. Munu görüp Yılanhan süyüne, anası busa bek açuvlu ka-(32)ray. Barı da hazirligin görüp, halkın da cıyıp eki de kı-(33)zardaş Yılanhanga gelin geltireler. Geçe Yılanhanı gelgen (34) gelinni yağına giyireler. Ulan eşikleni de beklep, özünü (35) uzuğarisin tuvrap-tuvrap tóbe ete. Toyda arıgan halk kattı (36) uğuğa batıp parañat bolgan. Geçeni bir zamanında Yılanhan (37) katının da alıp mundan kaçā.

(38) Bular özler bulan bir tarağ da, eki urçuk baş da, bir (S. 32) (1) kısım tuz da, eki kıl-kap ine de alalar. erten bola. Eki de (2) kızardaş karay, gelin-üynü eşikleri açılmay. Ulanı adat-(3)ğa kıyışmayğan iş etgen dep, arası eşikni aldına bara:

(4) - Yılanhan, tur balam çık erten boldu- dey. Ne etse de (5) eşik açılmay. O zaman eki de katın eşikni buzup açıp girse, (6) yılan kızını tuvralıp taba. Eki de acdaha eki eşekge de (7) minip Yılanhanı va onu katınını artından çabalar.

(8) Yürüy-yürüy turup bulağa yırakda ulan da, kız da gó-(9)rüne. Acdahalar dağı da çalt yürüyler, olağa yuvuqlaş-(10)ğanda anası:

(11) - Yılanhan, toқта balam, toқта bir zat da etmeymen, (12) toқта - dey.

(13) Yılanhan toқtamay, tek eşekler bulan bular basıp gelegenni (14) görüp: “Bu yerge ormanlık bitsin, içinden çıgıp bolmas yimik” (15) - dep taraknı taşlay. Ullu ormanlıklar bolup qala. Eki (16) de kızardaş sızırılıp, kan ağızdıra turup mundan da (17) ötüp gele.

(18) - Yılanhan, toқта balam heç zat etmeymen - dep kıçıra (19) bu dağı da.

(20) Yılanhan tavuşğa burulup qarasa, acdahalar dağı da (21) etip gele. Yılanhan: “Tuzlu batmaqlar bolsun” - dep tuznu da (22) taşlay. Şo yerde kóp ullu tuznu batmaqlar bolup qala.

(23) Bek kıyın halda, yaralanıp sanların açıtdıra turup, batı-(24)la - batılmay bir halda, eki de kızardaş mundan da çığalar.

(25) Bular dağı da yetip gelegenin görüp, ulan kıl-kap ineni (26) taşlap: “Eki biyik terek bolsun bizge minmege” - dey.

(27) Eki biyik terek bolup qala. Bular terekge minip bite-bitmey, (28) eki de acdaha gelip yetişe, tereklege minmege başlay.

(29) Şo zamanda ulan eki de taş urçuk başlanı taşlap: “Şu (30) urçuk başlar ulla tirmen taşlar bolup, şo eki de kızardaşnı (31) eşegi, nesi bulan yançıp öltürsün” - dey.

(32) Örden tüşüp gelegen urçuk başlar ulla tirmen taşlar (33) bolup acdahalanı yançıp öltüre.

(34) Ulan da, kız da tereklerden de tüşüp yolun davam eteler, (35) muradına da yeteler.

(S. 33) (1) SALMAN TEREK

(2) Bir yurtga bir han bolgan. Bu han kadın alğınça yaş vak-(3)tidе bir neçe tüş göre. Tüşünde han bir tav yarılıp, tavnu içine (4) gire. Han göre: tavnu içinde bir azdan, abzarnı ortasında şişa (5) қалалар. Қаланı aldında bir ulla terek bar, onu da savlay (6) abzarnı қурşagan butaқları bar. Қаланı içinde bir kız (7) bar, ay yimik şavda bere. Han kızğa haşık bolup soray:

(8) - Hey arivúm! Bu yer ne yerdir? Munça ulla bu ne terekdir! - (9) dep.

(10) Kız ayta: - Bu yer meni yerim, bu terekde “ Salman terek ”- (11) dep.

(12) Han uşudan uyana, amma tüşünde górgen kıznı yağında tap-(13)may, bek paşman bolup, vazirlerin cıyıp, tüşüp ayta.

(14) Vazirler:

(15) - Hey bizin hanıbiz! Dúnya ulla zat: қıdırma қарayıқ, (16) tabulur! -dey.

(17) Han: - Yok! Siz қıdırmaғız, men қıdırayım: kıznı ma-(18)ğa tüşümde görsetgen Allah, túlümde de görsetip- dey. Han (19) özúnú ornunda bir inamlı vazirin olturtup, bir túyege kóp azıқ (20) dâ yúklep, kóp altın gúmúşde alıp: - Allah buyurğan busa, (21) azıқ yúklengen túyege kıznı mindirip қaytarman! - dep çıғıp (22) gete.

(23) Han har vilayatlağa barıp, “ Salman terekni ” soray, ne çaқı (24) sorasa da “Salman terek” - dep “ eşitgenbiz ” - degen bir insanı (25) tapmay.

(S. 34) (1) Han kóp yerleni қıdırıp, kızğa dep eltgen kóp altın gúmúş-(2)şünden ayrıla. Aşırda miñen atından, giygen oprağından (3) ayrılıp, yalan ayak bolup қaytıp gele.

(4) Vazirleri va barı da yurt ahlúsú cıyılıp, Һannı aldına (5) gelip, aytalar: - Kıynalğanıñnı Allah zuvapğa yazsın! Bir (6) taqsırnı bolğandır! Dúnyada górgen kıyınnı aһıratğa (7) paydalı bolsun! - dep.

(8) Һan taһında oturup, üç yılını uzağında har vilayatlağa (9) kağızlar va elçiler yiberip kıdırta: heç şegin bilip bolmay. (10) Һan: - Ҙoy, tüşmeygen zatğa aldanıp, ömürümnü zaya etmeyim! (11) -dep ҡatın ala. Һan ҡatın alsa da “Salman terek” yúrekden (12) taymay. Һan: -ariv ҡatın-қızlar bulan kep etsem yúregimden (13) tayar! - dep, neçe-neçe ҡaravaş ҡızların, va başға ariv ҡa-(14)tınlanı geltirip, kep etip de ҡaray: yúrekden ol taymay. .

(15) Şolaylıқ bulan aradan bir neçe yıllar gete. Һannı üç (16) ulanı da bola, ulanları da ullu bola, Һan ҡart bola. “Salman (17) terekdegi” ҡızға ҡayғыra turup, Һannı eki de gózú soқup (18) bola.

(19) Һannı ullu ulanı ayta:

(20) - Atam! Dúnyada seni gózlerige darman bar busa ayt, men (21) tabarman! - dep.

(22) - Meni gózlerime “Salman terek” degen terekni yarpağı dar-(23)man, tabıp bolsan! -dey Һan.

(24) - Atam! Sen kıynalma: dúnyada bar busa, men tabarman- (25) dep, atlanıp Ҙıғыp gete ulan.

(26) Һannı ullu ulanı bir ay kıdırıp, bir tavnu başındağı (27) bir terekni yarpaқın alıp gelip:

(28) - Muna atam, “Salman terekni” yarpağı! - dep bere.

(29) - Hay kolaysızdan tuvған! Sen bir ay kıdırıp tapған-(30)san şu terekni, men erten úyden Ҙıғыp, ҡuşluқға aшамаға (31) şu terekni túbúne bargan edim! - dep ҡoya Һan yarpaқını sıy-(32)pap ҡarap.

(33) Һannı ortançı ulanı da gelip ayta:

(34) - Atam, sen iznu ber: men barayım! - dep.

(35) Һan izmu berip, ulan kıdırға gete. Eki ay kıdırıp, bir te-(36)rekni yarpaқın alıp gelip:

(37) - Atam! Muna “Salman terekni” yarpağı ! - dey.

(38) Han yaprakını sıypap kararap:

(S. 35) (1) - Bu tógúl! Bu tógúl! Bu terekni túbúne men erten úyden (2) çıkğanda túsge bargan edim. Men altı yıldan tapmağan zat-(3)nı siz eki aydan tapmağa súyemibiz? -dep açuvlanıp koya.

(4) Hanı giççi ulan: Abdul-Macid gelip ayta:

(5) - Atam! Mağa iznu bersen, men barıp, kıdırıp karar (6) edim! -dep.

(7) - Koy, balam ağaların tapmağan zatını sen kaydan taba-(8)cağsan? -dey han.

(9) Abdul-Macid:

(10) - Atam! Birev tapmağanın birev tabıp gelgen dúnyadır, (11) iznu ber! -dey.

(12) - Berdim! - dey, han.

(13) Abdul-Macid atına minip savutların tağıp, yol azıgın (14) alıp, çığıp gete. Yúrúgen yerine alabota, toқтаğan yerine to-(15)burgu bite. Alabotasın aşap, toburgusun yağıp, kaçalı (16) kapulağa, ullu saraydağa yetişip, Abdul-Macid kalanı (17) salkınında yata. Kalanı terezegin açıp, bir kız kıçıra:

(18) - Hey, ulan! Kimden iznu bulan yatğansan şu yerge? Kókden (19) uçağan kuşlar da tük salmay ötmey şu qalağa! -dep.

(20) Abdul-Macid ayta:

(21) - Men kuş tógúlmen! Kuş bolğan busam, bir tük salıp (22) geter edim! -dep.

(23) Son kız gelip:

(24) - Uruş gerek mi? Tutuş gerek mi? -dey.

(25) Ulan: -Uruş katınlanıki, tutuş gerek! -dey.

(26) Kız da ulan da yabuşalar. Abdul-Macid kóp kıynalıp (27) kızını yığıp, tósüne minip oltura.

(28)- Tay üstúnden, bugúnden son men senimeken!- dey kız.

(29) Abdul-Macid kızını üstúnden tayıp kız bulan úyge gi-(30)riş, aşaylar, içeler.

(31) Kız ayta:

(32) - Ulan! Meni kırk ulan kardaşım bar, özler de nart-(33)lar. Şolar hali havdan gele tura, sen yaşın! -dep.

(34) Ulan ayta: -men olaylardan yaşına busam, bu yerlege yetişmes (35) edim! -dep.

(36) Soñ nartlar gelip, özler bolağan üyge gireler. Abdul-Ma-(37)cid nartlar bar üyge salam berip gire. Nartları birisi: (38) -“ tamakúlúk ”- dep, birisi “çişlik” dep münü mısğılamağa (S. 36) (1) başlaylar. Olanı bu sözlerin eşitgen Abdul-Macid: “Nart busa (2)da osal zatlar” dep oylay. Tórde olturğan tamazası: -Koyuğuz (3) ulanlar! Sizge tamakúlúk de, çişlik de bola busa, munda gelmes (4) edi! -dey. Bu Abdul-Macidni salamın alıp, özünü yağında (5) olturta. Aşap içip bitgen soñ:

(6) - Ulan! Ne muratğa çıkdıñ? -dep soray.

(7) Abdul-Macid: -Atamni gözlerine darmanğa “ Salman terekni ” (8) yaprağın izley çıkğanman! Siz bilegen yerde şo terek bar busa, (9) mağa aytığız! -dey.

(10) Nart: - Sen bolmağan adamdan “Salman terek” -dep, aytıp (11) da eşitmegenbiz! -dey.

(12) Abdul-Macid: Şo terekni biler yimik adam kayda tabulur? (13) - dey.

(14) Nartlar: - Palan tavnu túbünde bir Enem bar: şo bilme (15) yaray!- dey.

(16) Abdul-Macid: -Kıyın bolsa da şo Enem turağan yerni gör(17)setigiz!-dey. Şu ulan bulan barıp, Enemni yerin görset! -dep, (18)nartlar özleni giççisin yibere.

(19) Abdul-Macid de nart da atlanıp yolğa çığıp, bir geçe, bir (20) gün yúrúp, Enemni tólesine yetişeler.

(21) Abdul-Macid: -Va Enem! -dep, kıçıra. Enem: - Hay Ene(22)miñ kuvanır! -dep çığıp, hoş geldi berip: - Balam ne (23) murad bulan çıkdıñ bu yerge?-dep, soray. Abdul-Macid; (24) -Atamni gözlerine darmanğa “ Salman terekni ” yaprağın izley (25) çıkdım, Enemim! Sen bilegen yerde bar busa, mağa ayt!- dey.

(26) - Bilmeçi bilemen: -sen bacarsañ -dey Enem.

(27) Abdul-Macid: - Enemim! Kúyun üyretsen, bacarırman!- (28) dey.

(29) Enem: -Bacara busaň: şu tavnı túbünde bir bulak bar, şo (30) bulaknu yağında bir terek bar. Sen barıp şo bulakdan atrıña (31) suv da içirip onu terekge baylarsan. Özünde şo bulakdan (32) suv da için, namaz da cuvunup, terekge arkanı bek de tayap, (33) kolıña karandaş da alıp, olturursan. Tavnı yarıp, üstüne (34) çıgıp bir dev sağa akırıp, kıçırıp uruşar. Bóre kórüp (35) bozulup qalmay, dev aytğan-aytğan zatnu yazarsan. Dev sağa (36) uruşup bitgende, tavğa girip geter. Tav yabulup qalar. Sen de (37) tavnı başına minip, kağızğa yazğan zatlağa qarap, gücün (38) bar çakı kıçırırsan, sağa da yol bolur, içine girersen. “ Sal (S. 37) (1)man terek” şo tavnı içinde. Özüne tarık çakı yaprak alıp (2) çıgarsan. Sen çıkğan soň, tav yabulup qalır - dey:

(3) Abdul-Macid, Enem aytağan kúyde etip tavnı başına minip, (4) gücü, kuvatı bar çakı kıçıra; tav yarılıp yol bola. Abdul(5)Macid içinre girip qaray. Qarasa şışa qalalar. Qalanı (6) aldına kóp ullu terek. Abdul-Macid hırcunun tolturup yaprak (7) ala. Soň, şunça kıynalıp şunda gelip, şu qalanı için görmey (8) getmek tüz tügül - dep, qalanı içine gire. Qarasa, altın tañ(9)da yatıp uñlayğan bir kız bar: arıvlúgu ay yimik. İstolunda (10) bir boşgap pilyav bar, istakan bulan şerbet bar, Abdul-Macid (11) pilyavnu yartısın da aşap, şerbetni yartısında içip, kıznu qo(12)lundagı mührnú özünü koluna, özünü qolundagı mú(13)hürnú kıznu koluna da tağıp, kıznu yayağından da habıp, (14) çıgıp gete, amma kız uyanmay. Tav da yabulup qala.

(15) Abdul-Macid barganı gelgeni bulan altı ay yol etip, atası(16)na yetiše.

(17) Yapraklan bir aznu yibitip atasını gózlerine sürte: Hanı (18) gózleri açıla. Han yapraklanı betine, başına sirtúp, öbúp:

(19) - Hey, koççağım Abdul-Macid! Ulan bolsa, şulay bolsun! (20) Men süygen kıznu görmese, görmesin, abzarına barıp çı gelgen (21) dey. Han yangırıp gete. Hanı bu yerde kúyüp biz bayağı kızğa (22) geleyik.

(23) Kız uñudan turup, betin, kolun cuvağanda, qolundagı (24) mührnú görüp, yazıvun oñup, aşamağa istolda olturğanda, (25) güzgüden yayağındagı habulğan tamğanı görüp, kırğa çıgıp (26) devge kıçıra:

(27) Dev: Başüste, ne buyurasan? -dep, gele.

(28) Kız: -Alıp, birni góter! -dey. Dev padvaldan on pedre sıya(29)ğan bir boçke bozanı içe.

(30) Kız ayta:-Palan Һannı ulanı Abdul-Macidni, uҺusundan (31) uyatmay, meni yağıma alıp gel! -dep.

(32) Dev bak alğasap getip, geçe ortada Һannı yurtuna yetiše. Abdul(33)Macidni Һalasına barıp Һarap uyatmay almağa kúy tapmay, (34) Һalanı terezesinden Һolun suğup, Һalkısın alıp oramğa (35) taşlap, karavatı bulan Abdul-Macidni alıp getirip kızını (36) yağına sala. Abdul-Macid uyanıp, özü başğa yerde ekenin bi(37)lip, buzulup Һala.

(S. 38) (1) Kız ayta: -Ulan buzulma. Sen etgenden yamanını men etgen? -dep. (3) Abdul-Macid es tabup: -Birde buzulmayman! -dep tura. Kız (4) bulan Abdul-Macid Һuçaqlaşıp, öbüše. Aşaylar, içeler. Bir (5) müyüşden Һadi çığa, bir müyüşden naķıra zurnay çığa, er-(6)Һatın bolalar. Abdul-Macid Һız bulan biraz zaman yaşap, (7) Һızğa ayta:- Razi busaň, men palan yerdegi kırk devnú (8) Һızardaşın alacakğa sóz bergen edim! dep.

(9) Kız ayta: -Razimen: biraz zaman busa da, Һıynılı gúnúme (10) yoldaş bolacak. Almağa gerek! -dep. Devge Һıçıra. Dev:

(11) - Ne buyurasan?- dep soray. Kız ayta:- Góter bayağılar(12)dan birin! dep. Dev bir boçkeni góterip içe.

(13) - Şu meni Һalamını buzmay góterip, eltip palan yerdegi (14) nartlanı Һalasını Һıryına Sal! -dey Һız. Dev avval tavnu (15) açıp, soň Һalanı bulay kúlte yimik Һuçağına alıp yúrúy. (16) Nartlar havğa barmağa dep abzardan çığıp barağanda, Һu(17)çağına şiša Һalanı da góterip gelegen devnú görúp titirep (18) biri-birine Һaramay har kim öz başın alıp, tayışıp geteler.

(19) Dev Һuçağındağı Һalanı nartlanı Һalasını Һıryına (20) sala. Nartlanı Һızardaşı bulanı görúp “ hoş geldi ”- berip, (21) úyge giyirip aşatıp, içirip Һonaç ete. Abdul-Macid bu Һız(22)nı da Һatın etip alıp, eki de ariv Һız bulan, bek rağatlık (23)da biraz zaman yaşağan soň, ata-anası esine tüşúp bek yalka (24) “ Salman terekdegi ” kız: -Ulan! Yalkğanmısan? Ata yurtuňa (25) barmağa súye busaň - barayık!- dey.

(26) Abdul-Macid: -Bek yalkaman! Һaytanık -dey, Һız devge (27) Һıçıra.

(28) - Başüste ne buyurasan?- dep gele, dev. Barmı bayagılar(29)dan kalğan zat? -dey, kız. Dev: -Eki bar! -dey.

(30) - Ekivún de iç!- dey kız.

(31) Dev eki boçke bozanı içip:

(32) - Buyur!- dep toktay.

(33) -Meni kalamnı góterip, Abdul-Macidni yurtunu yağasına (34)eltip ariv sal, soñ men seni azat etermen!- dey kız. Dev kála(35)nı kuçaqlap alıp, eltip yurtnu kıryında bir ariv yer tabıp (36) şo yerge salıp ornata. Kız da devnú azat etip:

(37) -Bar hali kayda súysen de, parañat yaşa! -dep yibere. (S. 39) (1) Yarıñ bolup, ðan turup, kálasını pırñasına çığa. ðan şışa (2) kálanı görüp, vazirlerin cıyıp:

(3) -Şo görúneñen şışa kála nezatdır? -dep soray.

(4) Vazirler: -Bilmeybiz! Bizde hali görüp tamaşa bolup tura(5)biz! -dey.

(6) Tez barıp bilip gelegiz! -dep yibere ðan.

(7) Vazirler kálağa barıp karaylar. Karasa: Abdul-Macid (8) ay da, gün de yimik eki kızını ortasında oturup aşap tura. Va(9)zirler özler görgeñi zatnı ðanğa aytalar. ðannı esgi haşık(10)lığı yangırıp, vazirlerine ayta:

(11) Abdul-Macid “Salman terekdegi” kızını alıp gelgen! Men (12) şo kızını almasam ölecekmen! Öltürmeñe Abdul-Macid de (13) şonu bermes. Bizge zaralsız şonu öltüreñen kúy oylaşgız! (14) dep. Vazirler oyğa oturup oylaşgan soñ, haña gelip, özleni (15) oyun ayta:

(16) -Biz şulay oy etdik. Abdul-Macidni çağırıp, aşga uv (17) koşup öltürme! -dep. ðan razi bolup, maclis kurula. Añşam (18) Abdul-Macidni çağıralar. “ Salman terekden ” gelgen sınçı (19) kız ayta:

(20) - Abdul-Macid! Seni atañ yañşılıkğa çağırmañ! Bóre şu (21) damka aşamayñan zatnı aşamassan!- dep, bir giççi damka bere.

(22) Abdul-Macid atası bergen atğa da minip, maclisge bara. (23) Vazirler hürmet bulan Abdul-Macidni üyge giyirip:

(24) - Geç kaldıñ! Amma biz aşığanbiz! -deyler.

(25) Abdul-Macid damkanı ðonçağa salıp:

(26) - Aşa damka! -dey.

(27) Damka har aşdan bir iyislep taya, han görüp açuv(28)lana:

(29) -Sen bizin mısğillaymısan, honçağa damkanı salıp?- (30) dey.

(31) Abdul-Macid ayta:

(32) -Atam şu damka aşamağan aşdan men aşamacağman!- (33) dep.

(34) Vazirler şek bolup:

(35) - Yaray! -dep honçanı taydırıp, yañı honça kuralar. Damka (36) aşay. Bu geçe iş bacarılmay kayta. Tez bir oy etip karağız, (37) men haşıklıktan öle turaman! - dey han birdağı da vazir(38)lerin cıyıp.

(S. 40) (1) Bir vazir ayta:

(2) - Biz tañala geçe de Abdul-Macidni çakırıp, kollarına (3) urağan şincir buğavlar taşlarbız! Seni ulanıñ bek güçlü (4) ulan güçüne bazınıp kollarına urdurur. Üzse, üzüp koyar, (5) üzme, öltürme tınç bolup! -dey.

(6) Aşşam bolğanda, Abdul-Macidni çakıralar. Ol atına mi(7)nip, maclisge bara. Aşap, içip bitgen soñ, vazir şincir buğav(8)nu arağa taşlay.

(9) Abdul-Macid:

(10) -Uruguz meni kollarıma -dey.

(11) Vazir ura. Abdul-Macid bir tartıp üzüp taşlay. Bu geçe de (12) bulanı kulluğu bacarılmay kaytalar. Han vazirlerine açuv(13)lanıp ayta:

(14) -Yağşı oylaşıp, bir kúy etme karağız! -dep. (15) Hanı óz yaşağan bir kart vaziri bola. Şo vazir ayta:

(16) -Hanım, avuruñnu alayım. Men bilemen seni ulanıñ üz(17)meñgen zatı -dep.

(18) -Ayt ne zat? -dey, han.

(19) Vazir:

(20) Hanım! Sen bir kulunnu sırtından üç kayış aldır. Şo(21)lanı üçevün de bir birine tigip, üç gece üç gün suvda yibitip, (22) soñ seni ulanıñğa tartma bereyik: içegin üzse de, sonu üzmes! (23) dey.

(24) Han bir ulla karkaralı kulun getirip, butun, kolun bay(25)lap, akırta turup sırt uzuna yarıp, üç barmak geñi bulan(26)ğı üç kayış aldıra. Akıra turup kul da

öle, Kayışlanı (27) bir-birine tigip üç gece, üç gün suvda koyup, dördünçü gece (28) Abdal-Macidni çağıra. Abdul-Macid atına minip önarıla. (29) Sinçi kız ayta:

(30) - Abdul-Macid, bu gece hatarga tüşecekseñ, barma dep.

(31) Abdul-Macid: - Allah yazğannı görürmen! -dep maclisge (32) dağı da bara. Maclis hürmet bulan Abdul-Macidni üyge giyi(33)rip, aşap-ıçip bitgen soñ, kart vazir kayışnı arağa taşlay (34) Abdul-Macid kayışı alıp, eki de koluna çırmay, tartmağa (35) başlay. Abdul-Macid tartğan sayın kayış sozula turup, sozul(36)ğan sayın Abdul-Macid bileklerine çırmay turup, ekide bilegi (37) şişip, beli çakı bola. Kayış içinde qalıp, şişik üstüne (38) çığa. Abdul-Macid amalsız bolup:- Gesip taydırıgız!- dey.

(S.41) (1) Muna mağa çola-dep han.

(2)- Türtüp munu ekide gözünde çıkarıp, yurtdan taydırıp, (3) taşlap koğuz!- dey.

(4) Vazirler gözlerini çıkarıp, yurtdan yağağa taşlaylar.

(5) Han vazirlerine:

(6)- Tez barıp kızlanı alıp geligiz! “Salman terek”-degi (7) kız mağa, birisi kart vazirine!-dey.

(8) Vazirler kızlanı qalasına yürüyleyler. Sinçi kız özlege (9) gelegen duşmanlanı namart yüreklerin bile. Eki de kız kılıç(10)ların suvurup, eşikni eki de yağında toqtap, gelgen-gelgen (11) adamlanı başın gelip, qaladan tüşürüp yibere.

(12) Bu işni han görüp, açuvlanıp, asgerin çıkarıp, kalaga sep (13) sala. Kalaga minmege kızlar koymay, kırğa çıkma asger (14) koymay, qurşap toqtaylar.

(15) Bavğa basağan bir tavlunu yurt yağadağı huldıylağa (16) yetişgende, atı taşlanıp gete. Tavlu atın cıyıp qaray, qarasa (17) huldıylanı içinde ah çegip turağan bir adam bar. Tavlu atın(18)dan tüşüp Abdul-Macidni bileklerinden kayışnı geşip, (19) tavğa elte, qatınına:

(20) - Muna, bu ulanı yoldan tapganman: Bizin avletibiz de yoq, (21) bûğünden soñ şu bizin ulanıbiz!-dey de aytıp ulan ete. Abdul-(22)Macidge soray. Seni işni neçik boldu-dep.

(23)Abdul-Macid:-Hali qarqaram avruy. Qolay bolğanda (24) aytarman!- dey.

(25) Şonda cıyın bar dep Һandan kağız gele. Tavlunu çağırıp (26) alıp gete. Abdul-Macid tamını tutup, üynü artına aylanıp, gún(27)cuvakda oturup tura bola. Üç gógúrçún, - eki balası bir ana(28)sı- gelip terekge қonalar. Abdul-Macidni górup, bir balası (29) ayta:

(30)-Anam! Góresen şo ulannı arıvún! Gózleri bolğan busa (31)dağı bahanası yok edi!- dep.

(32) Birevnü balası:- Anam! Dúnyada şunu gózlerine darman (33) yokmuken?- dey.

(34) Anası ayta:- Dúnyada darman çı bar, edi, ne payda onu etip (35)bolmas!- dep.

(36)Balalanı tileyler:-Anam! ayt! Bizde gúnah қalmasın. (37) Górmege gózleri bolmasa, eşitmege қulaқları bar, sóylemege (38) tili bar!- dep.

(S.42) (1) Anası:- Aytayım: biz қонған hayva terekde eki çalmúk (2) yapraq bar. Şolanı biri-birinden ayırmay alıp, taza çını suka(3)raға salıp, zezem suv bulan yibitip, gózlerine súrtse, yap-yaşıl (4) eki góz bolup!-dep uçup gete.

(5) Tavlu cıyından gelip қatınına:

(6) - Ulanım қанда?- dey.

(7) - Bilmeymen, hali şunda tura edi!- dey қатını.

(8) Tavlu қatınına аçuvlanıp:

(9) - Gózleri yok zat. Yardan dógerеп қалмаймы?- dep tamlaq(10)ға aylanıp:

(11) -Abdul-Macid balam mundamısan?- dep, қırıyna bara.

(12) Abdul-Macid:- Atam, şunda hayva terek barmı?- dey.

(13) Tavlu:- Bar!- dey

(14) Abdul-Macid:- Yağşı қара çı, onu üstünde eki çalmúk (15) yaprağı barmıken?- dep.

(16) Tavlu:- bar!- dey.

(17) Abdul-Macid:- Atam! Şolanı bir-birinden ayırmay üzúp (18) al, üyge alıp barayık,-dey.

(19) Tavlu yapraқları da, Abdul-Macidni de alıp üyge gire.

(20) Abdul-Macid:-Atam! Zemzem suv busa, řu yapraqları taza (21) çını sukarada yibitip, gözlerime sürme gerek edi!- dey.

(22) Tavlu qatının yiberip, honşudan zemzem suv getirip, yibi(23)tip Abdul-Macidni gözlerine sürte: oğar yaşıl eki göz bola.

(24) Abdul-Macid bek süyünüp:- Atam, cıyınğa netme çağıra(25)ğan edi?- dey.

(26) Tavlu ayta:-Handan kağız gelgen: beş gişiden birisi dav(27)ğa gelsindep. Meni çóbüm çıqğan, davğa baraman!-dey.

(28) Abdul-Macid:- Seni uçun men barayım!-dey.

(29) Tavlu razi bolmay.

(30) Abdul-Macid:-Yok atam! řo dav men baramasam bitmey!-dey. (31)Tavlunu alaşasına da minip, onu lapaça tonun yelbege de salıp, (32)hannı abzarına gele. Karasa: asılğan qazanlar, soñula nakı(33)ra zurnay, cıyılğan kóp asger. Abdul-Macidni atı han çakı(34)rıp bargan gece boylangan yerde tura. Atını tutup bolağan adam (35)çıqmay. Abdul-Macid alaşadan tüşüp, qazanları yağına barıp ayta:

(37) - Mağa bir hadira pilyav da, bir sukara kuvurma da beri(38)giz, men karasdağı atını tutup miner edim!-dep.

(S.43) (1) Bir tamaza ayta:-Berigiz! İnsanı hünere bilme bolmas! (2) Karayık!-dep, bereler.

(3) Abdul-Macid pilyavnu da, kuvurmanı da aşap, lapaçanı (4) inbaşından yergede taşlap, barıp karasdan atını çeçip, ayınla(5)rında bek kıstıp, atğa minip, üç kamucu urup abzarda atını (6) aylandıra.

(7) Han görüp:- Hayt, itden tuvğan! Ulan çı meniki edi, gözle(8)ri yaşıl bolmasa!-dey.

(9) Abdul-Macid asgerni eki yarıp, qalağa bara. Kızlar görüp, (10) onu savsalamat bolmağına süyüneler. Abdul-Macid "Salman (11) terek degi" kızğa ayta:

(12) - Ayıp da etme: neçakı desede atadır, öltürme qolum (13) barmay. Men atamını tutup seni aldına geleyim, sen urup, başın (14) gesersen!-dep.

(15) Hannı yağına gelip ayta:- Hannım sen süyegen kızını kuça(16)ğına eltip seni salsam, ne beresen?-dep.

(17) - Hınlıgımnu yartısın beremen!-dey han.

(18) Abdul-Macid hınnı belinden tutup, alađa eltip - Dır(19)mú řu sen súyegen kız dep onu kızđa uzata.

(20) Hıan: - Dır!- dep, kıznu uaklamađa uzatıla. ız kı(21)lı bulan urup, munu bařın gesip oya.

(22) Abdul-Macid: - Hey, halk! Dav bitip, aytıđız!-dey. (23) Halk Abdul-Macid ekenin bilip, aldına yıđılıp:

(24) - Ulan, ge bizden! Atanı gúc bulan cıydı!- dep tileyler. (25) Abdul-Macid: - Gedim, parađat boluđuz-dey.

(26) Abdul-Macid kızlanı yađına girip ařap, iip, bir-birine (27) bařından getgen ıyınlanı aytıp bitgen sođ, kóp adamlar (28) yiberip tavdađı atasın-anasın getirip, atasın hınnı tađında (29) olturtup, hıan ete.

(30) Halknu da cıyıp, ayta: - Bu gúnden sođ men tógúlmen sizin (31) hıanıđız, muna řu bolacak dep, Abdul-Macid alđan ómú(32)rún eki de atını bulan bek rahatlıđda yibere.

(S. 44) (1) HINTIV VA ONU ULANI MITIř

(2) Bir bolmađan-bir bolđan, bir tavnu artında yařayđan yetti (3) dev bolđan. Ózler de ađa iniler bolđan. Bular ózler tut(4)đan adamlanı sađlap, ayda birip ızartıp ařay bolđan. Óz(5)ler nee adamnu tutđanınu bilmek uun, tutulđan adamlanı, at(6)ların yaza bolđan.

(7) Bir gún devler bir adamnu tutđan. Bular munu uyuđa sa(8)lađanda:

(9) - Atıđ kimdir? - dep, sorađan. Esir de:

(10) - Atım Hintiv - dep, cavap bergen.

(11) Devler Hintivnú uyuđa uruđ bulan salđan, amma uruđ(12)nu yerinde oyup getgenler.

(13) Hintiv arasa, uyuda dađı da adamlar bar. Gee bola. Hın(14)tiv yoldařlarına:

(15) - Geligiz, kuruđdan örlenip çıđıp kaçayıklar -dey. (16) Ne etsin yazıklar, korkğanlıktan Ğintivge cavap bermey(17)ler. Ğintiv, bulardan payda bolmacađnu bilip, kuruđdan örle(18)nip, kutulup gete.

(S. 45) (1) Aradan on gún getip, Ğintiv olanı tuzađına ekinçiley de tú(2)şe. Bu gezik de munu alda yimik atın da yazıp, kıyuđa salalar, (3) amma Ğintiv, geçeletip kaçıp, dađı da kutula. Ğintiv uzađ (4) kıalmay, üçünçüley de olanı tuzađına túşe. Bu gezik atın da (5) yazıp, ađ üyge salıp, eđigin de begetip geteler. Ğintiv çıkma (6) yer izlep, üynú içinde hıylı zaman kıdıra, tek tapmay. Ađırda (7) otbađsa kıaray, góre: devleni kıazan ilegen uzun irđađı bar. (8) İrđađını bađı túnúlúknú bađına begetilgen. Ğintiv bu ge(9)zik de geçeletip kıaça.

(10) Ğintiv, yurtuna barıp, yurtdan çıkmay turaman dese de baca(11)rılmay: ađama zat tapmay, amalsız bolup, bir sađ unđa Ğandan (12) ađađ almađa gete. Ğintiv, neçakı harakat etse de, yuvuđdan (13) Ğan aytađan kıúyde yađşı ađađ alıp kıaytma bolmay, yađşı (14) ađađ izley turup, arđadan artıla. Accalđa talav yimik, gún (15) betde yatıp turađan devlege urunup kala.

(16) Ğintivnú eltip dađı da kıyuđa salma kıarađanda, devler (17) góreler: üç yerde Ğintivnú atı bar. Devler soray:

(18) - Ğintiv, biz seni neçe gezik tutđanbız? - dep.

(19) Ğintiv ayta:

(20) - Bu - dórtünçú dep.

(21) Devler ayta:

(22) - Olay busa, sen kutulduđ. Bizge atalardan kıalađan sóz (23) bar: “Bir canđa üç keren ođ atıp tiymese, dórtünçú keren ur(24)ma yaramas” -dep. Biz seni üç keren tutup begetdik. Sen kıutul(25)duđ. Bu -dórtünçú gezik. Bizden sađa accal buyurmađan, biz (26) seni azat etdik! Sen bizin inibizsen! Súysen bizin bulan tur, (27) súysen, öz yurtuđda tur! -dep, řolay da aytıp devler Ğintivge (28) kıazan asıp, kıonaklık eteler.

(29) Ğintiv ađap toyđanda “agalarından” iznu da alıp, kıolla(30)rın da öbúp, yurtuna kıaytıp, bolđan işni Ğanđa ayta.

(31) - Yaşşı kutulğansan. Şo meni atalarımını öltürgen duş(32)manlarım,men solardan kórqup kırga çıkmayman - dey, (33) han.

(34) - Aşama zatım yok. Mağa biraz un bersen, sağa işler (35) edim -dey Hıntiv.

(36) -Sen mağa beş yıl işlersen, men sağa aş da berirmen, (37) sağa katın etip karavaş da berirmen -dey oğar han.

(38) Hıntiv katınını atın eşitgende, beş yılını beş ay çaķı da (S. 46) (1) görmey, ömüründe bir de katın almağanlığı sayalı kı(2)tıķlanıp getip, şart kağızını tez yazdırıp, kol da salıp, han (3) bergen karavaşını da alıp, kapunu yağındağı giççi üyge de (4) girip yaşay. Hanını işi neçaķı avur bolsa da yaşşı katın bulan (5) yaşayğanın, gelecekde bolacak avletni oylap, çıdap tura. Hın(6)tivnú oyu boş bolmay: Bir yıl bitip, katını ulan taba. Ulanğa (7) Mitiş dep at koyalar.

(8) Hıntiv, beş yıl hanğa işlep, azatlanıp taya. Son ol, katın (9) bulan da oylaşıp, yurtnu tuvarın ala. Hıntiv bu tuvarını, bir de (10) ara bólmey on yıl bağıp, on birinçi yılğa aylanıp tura. Mi(11)tiş de ullu ulan bola. Bolsa da, her bir kasbu bilmey, atası (12) tapğan miçerini de aşap, yatıp tura.

(13) Bir gün aħşam, Mitiş üyüne yatıp turağanda, homuznu ava(14)zın eşitip, oramda homuz sogup turağan ulanlanı yağına bara. (15) Olar Mitişge.

(16) -Tay yağıbızdan! Tuvarçını ulanına munda yer yok! -deyley. (17) Mitiş şo sóznú eşitgende, bek yaman hatiri kalıp, üyüne (18) kayta. Erten bolup, Hıntiv tuvarğa barma hazirlengende Mi(19)tiş:

(20) - Atam, sen tuvar bağaganlı neçe yıl bola? -dep soray.

(21) - On bir yıl bola -dey atası. Mitiş:

(22) - On bir yılını içinde cuma namazğa neçe keren bargan(23)san? -dep soray Mitiş:

(24) - Bir de barmağanman -dep, cavap bere atası.

(25) - Yahari atam, on bir yılını içinde bir keren sama allahını (26) üyün görmese yaraymı? -dey Mitiş.

(27) - Ne eteyim, balam, başıma halkını milletin alğanman. (28) Tuvarını üyde koyma kúy de yok. Barıp bolmay kalaman -dey. (29) atası.

(30) - Yahari, atam, halkını milletinden korkasan, allahını (31) milletinden korkmaysan. Yaramas, atam, bugün cuma günde dúr, (32) men tuvarğa barayım, sen üyde kal, namazğa da bar, üstün(33)nü de cuvdu -dey, Mitiş.

(34) Hıntiv, on bir yıldan berli Mitişden bulay sóznü eşitmegen(35)ge, bek şat va razi bolup:

(36) - Oh, allah razi bolsun sağa da, seni tapganğa da, -dey. (37) Bar balam, yurtnu gúnbatış kapusundan çıgarsan. Bóre, yurtdan (38) çıkğanda, mayaqlardan ari çıkmay turup, tuvarını yayılma (S. 47) (1) koymassan. Şo yer biyni yeri. Şo biy kóp yaman adam, seni toka(2)lacaq -dey.

(3) - Yaşşı yaymasman -dep, tuvarını da haydap gete Mitiş. (4) Ol, tuvarını haydap, yurtdan çığa. Karasa, biyni yerinde bek ti(5)ziv ot bar, bir de hayvan tiymegen, tiv yer, Mitiş otlavğa da (6) qarap:

(7) - Otnu da allah yaratğan, otnu aşayğan hayvanları da al(8)lah yaratğan! Biyni de bilmeymen, hannı da -dep, tuvarını şo (9) otlavğa yayıp yibere. Har gún takıraqda kalğan tuvar geziv (10) otlu yerde otlap zavh ete. Mitiş de gezivnü içinde kókge bağıp (11) yatıp turağanda, gezivnü içindegi kolğa üyrenge bir tana, (12) har gún Hıntivden tüşegen miçerini va boynun kaçınınu umut (13) etip, Mitişni yağına gelip, ari-beri işilip, başı bulan tır(14)te turup, ahırda da Mitişni kursağını üstün nas etip yibe(15)re. Mitişni tana etgen bu ilıkğa açuvu çığıp:

(16) - Adamlar çı ilıkıra buğay, hali hayvanlar da ilık(17)dıramı -dep, tananı eki de art ayağından tutup, kıyındağı (18) toğayğa barıp atıp yibere. Tana uçğan karaquşday toğay(19)ğa tüşüp gete. Mitiş, ölüp sama kalmadımı? -dep oylap, ba(20)rıp karasa, tana, suv yağağa çığıp, yatıp tura.

(21) Mitiş tananı getirip tuvarğa koşsa. Yurtdan salah sala(22)gan budunnu tavuşu da eşitle. Mitiş, tuvarını cıyıp, yurtğa (23)hayday. Ol gezivnü şolay haydap, mecitni yağına ete. Halk (24) da namazğa girip bite. Mitiş, bek çalt aylanıp, gezivnü barın (25) da mecitni abzarına giyirip, eşigin de bek etip, aldında atası (26) bergen ullanı tayakğa da tayanıp, özü de toktay. Halk namazdan (27) çıkma başlay karasa, mecitni bavı da kanzilerini túbü de (28) tıgılıp tuvardan tolğan, birip-biri taptap bar

yerni batdırıp (29) kóp erşi etip turalar. Halk bu işni tez kadige ayta. Kadı (30) tayağın da alıp çıgıp, Hıntivnú yağasından da tutup:

(31) - Hey kurumsak! Allahnu da, bizin de irişhatğa sala(32)mısan, allahnu abzarına tuvarnu da giyirtip, ahmaqnu tuvar(33)ğa da yiberip -dep, bek yaman kúyde kókúregine túrtgenip Mi(34)tiş görúp, ullu tayağın da góterip, kadige ayta:

(35) - Atamnu koy! Aytağarıñ bar busa, mağa ayt! Atam sal(36)mağan, men salğanman tuvarnu munda. Búgún bolğunça baksa (37) da búgünden soñ o bakmacaq. Tañala mağa gelip “ Meni bu(38)zavum yok, meni sıyırım yok ” -dep aytacaq gişi bar busa, bú (S. 48) (1)gún aytsın, halknu kóp cıylğan yerinde -dep, tuvarnu şunda (2) geltirgenmen -dey. Soñ dağı da: -Káyda, kim yük bola meni (3) atamnu haqın cıyıp bermege? -dep de soray.

(4) - Men bolaman, -dey kadı. Soñ halk hayvanların ka(5)rap, alıp gete. Mitiş de atası bulan üyge kayta.

(6) Mitiş atasına:

(7) - Atam, hali bolğunça tuvar baqğansan, haliden soñ (8) üyde yatıp turarsan. Men de hali ulan bolğanman -dey.

(9) - Oh, ömúrlú bolgur -dep Hıntiv ulanına özú bilgen (10) algışmı ete.

(11) Bular ariv aşap-yaşap turalar. Hıntiv on yıl tuvar baqğan (12) kıyının bir yıldan kóp tınç bitdireler. Mitiş avvalda atası(13)na olay maqtanıp aytsa da, bir gün abzarda, ağaç sama gesmey. (14) Ahırda atası Mitişden yúregi bulan incinip, qatınına ayta:

(15) - Góresen bu ohursuznu yamanıp, bu sebep bolup gelimimden (16) ayrıldım, halknu gózünden túşdúm. Öltürme de bolmayman. (17) Neçik eteyim? -dep.

(18) - Öltürme yarasamas, hanğa, sama ber -dey qatını. Hıntiv:

(19) - Yağşı esime saldıñ. Bu han toqtatağan balah túgúl. (20) Meni yetti “ağam” bar, özler de devler. Şolağa bereyim -dey.

(21) - Tur, balam bir yerge barayıq, hazır bol -dey Mitişge.

(22) Mitiş hazır bola. Hıntiv hırcunnu içine yartı miçeri de, (23) eki soğan da salıp, hırcunnu da inbaşına artıp, yurtdan çı(24)gıp, tüz devlege barıp yúrúyler. Mitiş yoldan ullu noğay (25) başlıq tabıp, atasını hırcununa salıp, ayta:

(26) - Atam, bulan tabulğan zatları sala turmasa, hırcun tol(27)mas -dep.

(28) Biraz ari barganda, Mitiş yoldan ulla kara bilev taş ta(29)bıp, şonu da hırcunğa sala. Dağı da ari barganda túbünden (30) gesilip taşlangan atı kuyruğun tabıp, şonu da hırcunğa (31) sala. Hıntiv, ulanını bulay tarıksız işlerin görse de, bir (32) zat da aytmay, devlege yetişeler.

(33) Devler, Hıntivnú görüp, hoş geldi berip, bir-birine atıp, (34) bir sahat çakı zaman yerge tüşme qoymay oynatğan soñ, yerge (35) salıp, esenlik, amanlık soraylar. Soraşıp bitgende, Hıntiv (36) özünü muradın ayta. Devler:

(37) -Bek yañşı, qoyup get: bolsaq, adam yeterbiz, bolmasaq (38) öltürüp qoyabız -dey.

(S. 49) (1) Devler “inisine” qazan asalar: toğuz quba giyikni etip de (2) salıp, toğuz sabu undan haltama da etip, çıqarıp aşama oltu(3)ralar. Devler de aşay bir quba giyikni: yaş busa da, Mitiş de (4) aşay bir quba giyikni. Devler onu bulay aşayğanın görüp:

(5) -Ya Hıntiv, aşama çı munu hóneri bar, dağı neger hóneri (6) bar? -dey.

(7) - Gişini kıyının aşama bolsa tógül, dağı zatğa hú(8)neri yok -dey, Hıntiv.

(9) Hıntiv qaytma iznu tilep, olar - iznu bere.

(10) - Atam, hırcunnu koyup get. Mağa tarıq bolacaq -dep (11) Mitiş atasından hırcunu alıp cıya.

(12) Bulay ekinçi günge çığalar. Devler:

(13) - Mitiş, biz havğa barabız, sen üde tur. Yalqasañ, şu (14) çelek bulan qazanğa suv quya turarsan. Bór-bóre, abzardağı (15) bulaqğa qolunnu tiydirme, saq bol: oğar qolun, butun (16) tiydirse, qurup qala! Biz aqşam yetti quba giyik de, yetti (17) çinar terek de alıp gelerbiz -dep geteler.

(18) Mitiş, bular getgen soñ, biraz uñlan tura. Soñ, yalqangğa (19) yıbañ dep qazanğa çelek bulan suv quyma başlay, beş qayta, (20) on qayta - qazannı túbú de yabılmay. Mitiş, açuvu çığıp, (21) çelekni de taşlap, qazannı qulağından tutup, góterip, barıp (22) bulaqğa suğup tolturup, eltip qarmaqğa ile. Yetti quba(23)giyikni etip de salıp, yetti sabu undan haltama da etip, bişirip, (24) hazir etip qoya.

(25) Kazannı işi bulay bolğan: devleni biri kem bolsa, tolğan (26) soñ, kazannı irgağğa ilip yada tüşürüp bolmay bolğanlar.

(27) Añşam devler geleler. Biri - birine: “Kazan asma kara(28)yıq” -dep sóylerler.

(29) - Kazan hazir bolğan -dey, Mitiş.

(30) Barıp kazannı getirip bulanı aldına sala. Devler bu işni (31) görüp, tamaşa bolup:

(32) - Mitiş, bu işni hali etsen de, dağı etme! Biz de bolabız (33) bu kúyde etip, bolsa da yaş zamanda qarqaranı kıynasa, yaman (34) bolacak -deyler.

(35) - Etmen -dep qoya, Mitiş.

(36) Ekinçi gün de şolay ete. Devler dağı da uruşa. Üçünçü (37) gün de ete. Soñ devler oylaşa: “Bu -bir balah, geligiz munu (38) öltüreyik” dep. Bular bulay hıyal eteler: Mitişni başğa üy (S. 50) (1)de yatdırıp, uñlağanda tóbelep öltürmege. Mitiş bulanı yaman (2) hıyalın bile.

(3) - Mitiş, seni bu geçe biz konak üyde yatdırma súyebiz. Sen (4) gelgenli, bir de saga konaklık da etmegenbiz -dey devler (5) buğar.

(6) - Yağşı bolur -dey, Mitiş.

(7) Bular Mitişni yanız üyde yatdırılar. Mitiş, kırdan bir (8) tónek getirip, özü yatğan yerge salıp, üstüne yuvurğan da (9) yabıp, özü bir çet yerge girip, qarap tura. Devler bir zamandan (10) gelip, yuvurğannı túbündegi tónekni çokmarlar bulan túyüp: (11) “Hali çi hum-huvat bolduñ. As, dağı da kazannı” dep çığıp (12) geteler. Mitiş, bular getgen soñ, çığıp, tónekni de taydırıp, (13) tazalap yata. Devler erten turup:

(14) - Va Mitiş! Tur, kazan asmağa -dep, mısğıllap kı(15)çırılar.

(16) - Bussahat! -dep, Mitiş turup çığa. Devler munu görüp, (17) büzulup, korqup qalalar. Mitiş:

(18) - Oh, sizin konak üyügüzge korluq koyulsun! Bu geçe (19) bir de uñlap bolmadım: bir yardan bürçeler talap, bir dağı (20) yağdan lobanlarmı, bilmedim, üstüme bir zatlar tüşe turup (21) dey.

(22) Devler bu habarnı eşitip bek kórķalar.

(23) - Biz urađan çokmarlanı lobanlađa, búrçelege hisap (24) etgen -dey, bular.

(25) Devler dađı da Mitiş bulan húnerge çıđayıķ -dey.

(26) Ullusu: - Men bir sanın kısip uvatırman -dey.

(27) Bir dađısı:

(28) - Men de koltuķ túbúmden alıp, tođuz túđúmnú górsete(29)cekmen -dey.

(30) Bir dađısı: -Men de çokmar atacaķman -dey.

(31) Soń devler özleni oyun Mitişge de aytalar. Mitiş de razi (32) bola. Tańala maydanđa çıđacaķ bolalar. Mitiş, geçe devler (33) uđlađanda, özler çıđacaķ maydannı ortasına bişlaķnı (34) gómúp kıoya. Devler erten turup: “Aşadıńça çıđayıķ aşap (35) toysaķ, Mitiş bizin utacaķ” -dep oylaşıp, ertenok maydan(36)đa çıđalar. Mitiş de atasından kaldırđan ĥurcunnu özúnú (37) opraklarını túbúnden inbaşına ilip, kara bilev taşnı busa (38) sol inbaşına baylap begetip çıđa. Devlerden ullusu uzatılıp (S. 51) (1) Mitişni sol inbaşın kısa. Mitiş ircayıvun da buzmay. Mi(2)tiş dóvnú sol inbaşın kısip yibere -dev, huya salıp, kaçıp (3) arikge çıđa.

(4) Devler bek tamaşa bolalar:

(5) -Ekinçi dev koltuđundan tođuz túyúknú birçe üzúp, (6) çıđarıp:

(7) - Muna meni túklerim -dep górsete. Mitiş ĥurcunđa ko(8)lun suđup, at kıuyruķnu karķımından tutup, çıđarıp:

(9) - Muna meni túklerim. Górsete busadıđız, muna şulay tamuru (10) bulan çıđarıp górsedigiz -dey.

(11) Devler munu túklerinden kórķa, hatta çokmar atađanı (12) da toķtap kıala. Kıalđan dev kıazannı bahana etip tayışa. (13) Mitiş:

(14) -Hali sen çokmar ura busadıđ, dúnyanı gindigine ur -dey, (15) çokmar atađan devge.

(16) - Men ne bileyim, dúnyanı gindigi ne yer ekenni? -dey, dev.

(17) - Eşitmegenmisen, dúnyanı gindigi bişlaķ yimik yimişak (18) zat bolur dep? -dey, Mitiş.

(19) - Bile busadıđ, sen ur - dep çokmarın berip taya dev.

(20) Mitiş onu çokmarın alıp urup yibere. Dúnyanı gindigin (21)çi nege bilmesin, özü gómgen bişlak bar yerni de bilegen Mitiş (22) toprak bulan birçe bişlakni da çaçıratıp yibere. Devler bu (23) tamaşanı görúp, hakılları aylanıp, Mitişni ayagina baş (24) urup, aytalar:

(25) - Bugúnden soñ sen bizin biyibizsen, biz sağa kulluk (26) çularbiz, ne buyursañ, eterbiz -dep.

(27) - Siz meni ağalarımız, men sizin inigizmen -dey, Mitiş. (28) Devler bek razi bolalar, aş da aşap, havğa geteler.

(29) Mitiş yanız qalıp, bulakni kıırıyında olturup, bir ço(30)lun bulakğa suğa. Qolun birev túpden tutup tarta. O túpge, (31) bu úste hıylı zaman tartışğan soñ, Mitişni qolu qutulup (32) çığa. Qoluna qaray: barmaq arasından bir altın yúzúk taba. (33) Yúzúknú de tağıp, Mitiş de qutula, qurup bulak da bite.

(34) Aşşam devler gelip, bulakni görúp:

(35) - Yahari inibiz, biz çi sağa şonça tiledik-şu bulakğa (36) tiyme dep, hali suvnu yırağdan taşıma túşecek -dey:

(37) - Bir hatar boldu, geçigiz, ağalarım -dey, Mitiş.

(S. 52) (1) - Ötgen yangurnu artından yamuçu alıp çapmaqdan payda (2) yok -dep qoya, devler.

(3) Erten bolup, quşluk aşını aşap bitgen soñ:

(4) - Ağalarım, getme súye edim, iznu bersegiz -dey Mitiş. (5) Barı da ayakğa turalar. Mitiş qolların da alıp, olar da (6) yaşşı yol etip: “Hıntivge de salam aytarsañ” -dep, yolğa salalar.

(7) Mitiş úyüne yetişe. Ata-anası görúp qıçaklap yılaylar. (8) Mitiş de bulanı ayagin-qolun óbúp, şat bola. Mitiş, geçe (9) ata-anası bulan bir úyde uñlap, erten turğanda:

(10) - Hıylı zaman bola yurtnu görmegenim -dep, bazarğa bara. (11) Qıdırıp turğanda, hanı bir vaziri Mitişni barmaqında(12)ğı yúzúknú görúp, tez gelip, hanğa:

(13) - Hanım, avruñnu alayım, Hintivnú ulanı Mitişni bar(14)mağında bir yúzük bar. Seni haznañda bolma bek tiyişli zat (15) edi, amma satıp alaman desen, gúcún yetişmes -dey.

(16) - Tez munda geltirigiz, góreyim -dey han. Vazir barıp Mi(17)tişni alıp gele. Han yúzükge qaray: özúnú barı da mayasından (18) onu bahası artık.

(19) - Bu yúzúknú kaydan taptın? -dep, soray han.

(20) - Qaydan tapsam da, ne etesen? -dey, Mitiş.

(21) - Şu yúzük meniki: tas bolğanı kóp zaman bola -dey, han.

(22) - Hanım, yalğan aytma -dey, Mitiş.

(23) - Hay itden tuvğan -it! Sağa yalğan aytacağmanmı! (21) dep kıçıra, han.

(25) - Şu yúzúknú yimik birdağını tapsam, ne etersen? -dey, (26) Mitiş.

(27) Yúzúgúñ bulan azat etermen. Tapmasañ-başıñnı geser(28)men! -dey, han.

(29) - Yağşı busa kıdıra barayım -dey, Mitiş.

(30) - Yúkge zat koymasañ yibermeymen -dey, han.

(31) - Tañala koyarman -dey, Mitiş.

(32) - Busa tañala alırsan yúzúgúñnı koyup get -dey,han.

(33) Mitiş tañalasında yúzúgún alıp bolacağına arqa (34) tayap koyup getip, üyüne barıp o oylaşa: “Yúkge ne zat koyayım (35) eken - kart bolğan atamnı, anamnı koysam, yazık eter, öl(36)túrer. Yok, yağşı esime geldi: yetti devnú koyayım. Men kayt(37)ğança şolanı saklap tursun” -dep devlege gete.

(S. 53) (1) Hannı oyu başğa bola: yúzúknú haznağa salıp da bite “gel(2)se, öltúrürmen” dep de oylay.

(3) Mitiş, devlege yetişip, soraşıp bitgen soñ, özúnú muradın (4) ayta.

(5) - Yúzúgúz, gelmesegiz bolmay, -dep devleni alıp yúrúy. (6) Bular gelip, hannı kapusunu aldında toqtaylar. Mitiş, han(7)nı yağına girip:

(8) - Qayda, ber yúzúknú, kıdırma baraman -dey.

(9) - Bereyim sağa accal! -dep, kıçıra han. Mitiş devlege:

(10) - Girigiz! -dep, kıçıra. Olar abzargá gire.

(11) H̄an duřmanların górup birden:

(12) -Bereyim, balam, yol h̄arc da bereyim -dep yúzúknú de, (13) yúz altın da bere.

(14) -Men yükge řulanı koyup getemen! Abzarda, üstünde çatır(15)ları da bulan yetti çarlık etdirip, har gün yetti hayvanı (16) etin de, yetti sabudan haltama etip de berirsen! -dep, çıđıp (17) gete Mitiř.

(18) Yúrúgen yerine alabota, tođtađan yerine toburđu bite. Alabo(19)tasın ařap, toburđusun yağıp, Mitiř ahırda bir yurtnu yağasın(20)dađı kaburlađa yete. “Hali geç de bolđan, geçe kaburlarda (21) kalayım” -dep oylap, Mitiř içine gire. Karasa, bir yanđı (22) kabur bar, toprađı da basılmađan. Mitiř: “Erten alđamđa (23) gelgen adamlar meni konak eter” dep oylap kaburnu sını (24) yağında yerleře. Buzaman bir kuř uçup gelip řo kaburnu (25) yağına túře. Kaburnu kırısında kuř kebinden çıđıp, bek (26) haybatlı bir kız bolup kala.

(27) - Açıl, açılmađır! -dep, kaburga tebe kız. Kabur (28) açıla kız içine gire. Mitiř tırılay: kaburnu içi kúlkú, (29) oyundan tolđan. Mitiř hey uđlamay, tađ bolđunça, sını artı(30)na girip tura. Tađ bola. Kız, kaburda çıđıp, kaburnu da (31) yabıp, kuř kepege de girip, uçmak bulan Mitiř, řonu tutup, (32) ilinip kala. O örge, bu tóben tartıp yibereler. Ahırda kuř (33) uçup Mitiřni kolunda savru-bařmak kala.

(34) Yarık bolup, halk alđamđa gele. Mitiř de turup, adamlar(35)đa kořulup, alđam ete. H̄alk getgen sođ, bir molla kaburnu (36) üstünde ođuy turup kala. Molla bitgen sođ, Mitiřni górup:

(37) - Balam, sen ne adamsan? -dep, soray.

(S. 54) (1) - Konak adamman, konadı yok -dey. Mitiř.

(2) - Yúrú, men konak etermen -dep alıp gete molla. Üyge (3) barıp, ařap bitgen sođ, Mitiř: - řo kabur kimnikidir? (4) dep, soray.

(5) - H̄annı ulanıńı, řo ölgenli üç gün bola -dey molla.

(6) - Sen barıp h̄anđa ayt: belleri bulan eki adam da bersin, (7) oprakların da bersin, ulanın tırgızıp alıp gelecekmen -dey (8) Mitiř.

(9) - Yahari, konak bacarılmadıđan zatı aytma -dey molla.

(10) - Bacarıla, barıp ayt, - dey, Mitiř.

(11) Molla barıp Һаңға bu Һабарнı ayta.

(12) Һан: -Tez berigiz! -dep, buyruқ ete.

(13) Mitiş, adamları eltip, Һабurnı açа. Góreler: іçi üç yimik (14) erkin, bek ariv yaraşınған. Ulan Һuş nazberişleni üstünde (15) yatıp Һарар тура. Bular uları giyindirip alıp geeler. Һан (16) bu işni górup, Mitişni altın taҺda olturup, yetti gún toy ete. (17) Toy maclis bitgen soң, Һан ayta:

(18) - Mitiş, ayt muradıңnı, bitdireyim -dep.

(19) Mitiş, barmağıндағы yúzúknú górssetip:

(20) - Bar busa, şugar oşayған yúzúk ber -dey. Һан altınçıla(21)rın, gúmúşçülerin, cinçilerin çağırıp:

(22) - Şugar oşayған yúzúk Һayda bolur? -dey soray. Cin(23)çiler Һарар aytalar:

(24) - Şu insarınnı Һolundan çıқған zat túgúl, cinlerde bol(25)masa bizde bolmas -dep.

(26) Mitiş, ózúnú, muradı bitmecekni bilip, Һан bulan Һalkına (27) savbol etip, yolға túşe. Bir neçe gúnler yúrıp, bir yurtға gire. (28) Bu yurtға adamları gólegi barını iştanı yok, iştanı barını (29) gólegi yok bola. Mitiş, bulanı górup tamaşa bolup turағанда, (30) suvdan gelegen bir Һart Һatın yoluға. Mitiş ayta:

(31) - Anam, sizdegi bu ne tamaşadır? Gólegi barını iştanı (32) yok, iştanı barını gólegi yok -dey.

(33) Һatın ayta:

(34) - Bizin yerde Һumaç bolmay. Һumaç bizge başға yerden gele (35) edi game bulan. Hali üç yıl bola, bizge gelegen gemeni suvға (36) batılıp Һoya, ne zat batıra busa da bilmeybiz. Game batған (37) soң biraz Һumaçlar suvnu üstünde Һala. Һayıқлар bulan (S. 55) (1) barıp, şolanı alabız. Şolanı da payлаған da gólek, iştan(2)ға çağı zat tiymey. Súygen gólek, súygen iştan etebiz -dep.

(3) - Anam, şo game Һačan gele? -dep, soray Mitiş.

(4) - Búgún gelegen gúnú -dey, Һatın.

(5) - Anam, men biraz uҺlayım, game gelegende, meni uyatarsan- (6) dep, Mitiş uҺlay. Һatın Һalkıға minip Һарар turағанда, (7) game góruне.

(8) Kátın üyge gelip, Mitişni uyatma da kızğanıp, betine (9) betin kaplap, yılamağa başlay. Kátınnı gózyaşları Mitiş(10)ni gózlerine girip, gózleri açıtıp, Mitiş uyana.

(11) - Anam, ne yılaysan? -dey. Mitiş.

(12) - Geme gele -dey, kátın.

(13) Mitiş turup, deniz yağağa barıp, hazir turağan kayık(14)lanı birine de minip, gemege barıp eşip yibere. Mitiş gemege (15) yetişip, gemege kayıknı da baylap tırlap tura. Mitişni ku(16)lağına hart-hurt dep, gemeni túbún burav bulan teşegen avaz (17) gele. Mitiş tavuşğa bagıp, suvğa çomulup yibere. Mitişni (18) koluna külte yimik bolup çaç gelip qala. Mitiş bir kolu (19) bulan çaçnı, bir kolu bulan gemeni tutup tarta. Bir hıylı tart(20)ğan soñ, çaç Mitişni kolunda qalıp, qutulup gete. Mitiş (21) çaçnı kisesine de salıp, giyinip, sav salamat gemeni alıp yağa(22)ğa çığa.

(23) Bu habar yurtnu yetişe. Han Mitişni eltip, altın tañ(24)ta da olturutup, yetti geçe, yetti gún toy etip, toy bitgen soñ:

(25) - Ayt ulan! Muradın nedir? -dey.

(26) Mitiş, yüzúknú görsetip, şolay yüzúk kıdırağanın ayta. (27) Han, gózú tiymek bulan özünde yoknu bilip, tez barı da oyçu(28)ların çığıp:

(29) - Şulay zat qayda bolur? -dep soray. Oyçular oylaşğan (30) soñ:

(31) - Hanım şu zat insanda hey bolacaq zat tügül, cinlerde (32) bolmasa -dep toқтаşdıra.

(33) Mitiş, bulardan muradı bitmegen soñ, başğa malnı da (34) qabul etmey savbollaşıp çığıp, deniz yağağa barıp, oylaşa: (35) “Neçik eteyim hanğa barsam, sózüm yalğan, yüzúgüm gete. Yok (36) barmasman. Men kayık bulan denizni ari yağına getermen, (37) allah yazğanı bolup” dep kayıkğa da minip, denizni içine (38) bagıp eşip yibere. Mitiş bir neçe gúnler denizde qala. Bir (S. 56) (1) yaqdan yel çıksa, bir yaqğa teberip, birdağı yaqdan yel çıksa, (2) birdağı yaqğa tebere turup, aqırda bir kattı yel çığıp qa(3)yığı bulan eltip munu bir atavğa taşılay. Mitiş tutup, qa(4)yıknı bir ağaçağa baylap, atavnu içine girip, yemişler aşap (5) yúrúy bolğan. Mitişni gózüne bir qalalar görüne. Mitiş (6) qalağa girip tergep qaray. Her ne ömüründe bulay ariv (7)

minalanı görmegen. Amma içinde ya insan yada hayvan yok, Mitiş (8) üstdegi üylege gire: bir stol, üç şancal bar. Bir şancalını (9) üstün çan basıp tura. Mitiş şafnı altına girip yata. Biraz(10)dan üç kuv girip, kuv keplerinden çıgıp, bek haybatlı (11) kızlar bolup kala. Avval birisi şancalını çanın tazalap:

(12) - Oh, dert çeçegen şancalım! Seni sağındım -dep oltu(13)ra. Soñ başğa kızlar da oltura.

(14) - Hali sóyle, aziz kurdasıbız, yetti yıldır seni görmege(15) nibiz -dey bular bir kızğa.

(16) Kız: - Sóyleyim. Yetti yıl sizden ayrılmaknı sebebi şu(17)lay boldu: men insanlardan bir igitni súydúm. Atam da razi (18) bolup, meni şogar geleşdi. Şo dosumnu palan vilayatda yaşay(19)gan yetti dev öltürdü. Şo devlerden dosumnu kanın alma (20) başğa kúy tapmay, yetti yıl devleni abzarında bulak bolup (21) ağıp turdum: kolun - butun suksa túpge tartıp buvarman dep: (22) İmansızlar, neçe de saq boldular: heç bir sapın tiydirmede(23)ler. Aşırda bir oğursuz insan kolun suğup yiberdi. Men de (24) açuvum bulan şonu tutup, tartım, amma şonu gücü menden ozdu. (25) Meni üste çığara tura edi, tek yúzúgúm kolumdan çıgıp, (26) şonu koluna barıp, haran kutuldum, yúzúgúm şogar, şo ulan (27) mağa bolğay edi - dep, toqtay.

(28) Ekinçi kız:

(29) - Men de palan hanı ulanın súye edim, ulan da meni súye edi. (30) Han meni kabul etmedi. Cinlerden almasam insanlardan tüş(31)meymi meni ulanıma kız -dep. Men hanğa çıkgan açuvum (32) bulan, bir gün çıgıp turağanda, gúnú şavlasına özúmnú (33) şavlamnı da koşup ulannı gózüne urup, esden taydırıp, koy(34)dum. Halk cıyılıp yılap, kıyamat gün yimik boldu. Aşırda (35) ölgen dep, şo hanı ulanın eltip gómdüler. Men de barıp, şonu (36) kaburun açıp, için yaraşdırıp, üç geçe ulan bulan kep etip, (37) muradıma yetip tura edim, üçünçü geçe men kaburdan çıgıp (38) giyinegende, bir ösmegir kantuluk, sinnı artında bolğan (S. 57) (1) eken, meni tutup, ilinip kaldı. Şogar başmağımını koyup, (2) haran kutuldum. Başmağım şogar, şo ulan mağa bolğay (3) edi - dep, ayta.

(4) - Men de bir ulannı súye edim. Şo ulannı palan han öltür(5)dú. Şo handan açuv almak uçun, şonu şaharına barağan gеме(6)leni batdırıp, halkın yalangaç koya

tura edim. Bir gün men (7) gemeni túbún burav bulan teşip turağanda, bir oğursuz tóbe (8) çaçımndan tutup tartıp, az kaldı yulkup almağa, tez gesip (9) kutuldum. Çaçım şoğar, şo ulan mağa bolgay edi - dep (10) toktay, üçüncü kızda.

(11) - Bar, aşamağa zat getir - dey ulla kız. Giççi kız (12) çığıp, dört boşğap bulan túrlú-túrlú yemişler getire.

(13) Ullu kız soray:

(14) - Dórtnú de etesen -dep.

(15) - Onu da yessi çığar -dey giççi kız.

(16) Ullu kız:

(17) - Bolsa, çığar -dey.

(18) Giççi kız:

(19) - Hey, insan! Çık! -dey.

(20) Kópden bu tavuşnu qaravullap turağan Mitiş çığıp gele. (21) Kızlar gezik bulan Mitişni kuçaqlap, öbúp, arasında onu (22) da olturtup, aşaylar, içeler. Mitiş de çığarıp yúzúknú (23) kızlanı birinçisine, başmağnı - ekinçisine, çaçnı - üçün(24)çúsüne bere. Amma birinçi kız yúzúknú ulannı barmagına (25) tağıp kıoya.

(26) - Şulanı alğan yimik bizin de alma gereksen - dey kız(27)lar.

(28) - Başüstde -dey, Mitiş. Bu sózún aytıp bitgendoğ bir (29) múyüşden ters homuz çığa, birdağı múyüşden italiyan homuz, (30) dardabiyan tep, aksağ ulan, soğur kız cıyılıp ulla toy (31) eteler.

(32) Mitiş, kızlanı da alıp, kep etip tura bolğan, kızlanı (33) giççisi sınçı bolğan. Şo giççi kız Mitişni yüreginde bir (34) zat barnı bile: - Kayğın nedir? -dep, soray. Mitiş, bayağı (35) yúzükge oşayğan yúzük izley çıkğanın va tapmay yúrúygenin (S. 58) (1) ayta. Han bulan özü etgen sóznú, hanğa yükge koyup gelgen dev(2)leni va barı da bolğan işni ayta.

(3) Kızlar: “Yürü, Mitiş, dep”, padvalğa girip, bir ulla san(4)dıknı dört múyüşünden tutup getirip, stolnu üstüne salıp, (5) kapkaçın alıp:

(6) - Taşla, Mitiş yúzúgúnú içine -dep taşlatıp: - Al hali (7) şo yúzúknú -dey.

(8) Mitiş neçakı karasa da yúzúknú özgelerinden ayırmağa (9) bolmay. Kızlar, şo yúzúkleni kol yavluğğa túyúp, Mitişni (10) kisesine salıp:

(11) - Biz seni Őo ħanġa yetiŐdirecekbiz, taŋala geġe almaġa (12) da gelerbiz - dep, MitiŐni kuv nazberišge de oturup, üç de (13) kız góterip, uçup geteler.

(14) Ĥannı baŐ vaziri gelip;

(15) - Ya, ħanım, bu devlege etme zat men ġi bilmeygen. Tuvar da (16) bitdi, kıyda az bolġan. Őo oġursuz da kıytmadı, allah (17) kıyartmaġır! Bu balahlanı bizim baŐıbizġa kıydu, - dey.

(18) Ĥan bu ħabarnı eŐitip, gózleri kıaranı bolup vazirge (19) ayta:

(20) - Oġursuz da sensen, saġa allahnı halatı da bolsun. Bar (21) kıyınnı sen etdiŋ. MitiŐ de neger tarık edi maġa, yúzúk (22) de neger tarık edi? - dep, kılıġın suvurup, vezirni boynuna (23) bir ġapġanı bulan baŐın yerge túŐúre.

(24) Kıapudan girip gelegen MitiŐni górup, devler ġatırlarından (25) ġıġıp, MitiŐni góterip, bir-birine berip, soraŐıp bitgen soŋ, (26) yerge sala.

(27) Soŋ MitiŐ:

(28) - Aġalarım, aŐavdan, yaŐavdan neġiksiz? - dep soray. Dev(29)ler:

(30) - Kóp yaŐıbiz -deyler.

(31) MitiŐ, ħannı ústúne girip:

(32) - Sózúm kısġa, yúzúm kıara, ħan aytaġan getip bolġan (33) tabıp bolmadım - dep, yúzúknú ħanġa berip toġtay.

(34) Ĥan, munu bulay yimiŐak sóyleygenin górup, gózlerni aral(35)tıp:

(36) - Hay kıurumsak! Men saġa yalġan aytap dep esinge gelemi (37) edi? Az zaral etdiŋmi maġa, duŐmanlarımın munda getirip! (38) Tuvarım bitdi, kıyım bitdi Őolaġa aŐatıp. Tez Őolanı ġıġa(39)rıp yok et! -dey.

(S. 59) (1) MitiŐ, kisesinden yavluknu ġıġarıp ġeġip, stolnu ústúne (2) salıp:

(3) - Sal Őulanı iġine yúzúknú -dey. Ĥan sala.

(4) - Hali salġan yúzúknú ayırıp al! -dey. MitiŐ. Ĥan bu (5) túġúl o túġúlmú dep bir-bir etip saylayġanda, MitiŐ belin(6)degi kılıġın suvurup, ħannı yelkesine ġabıp, tamaġından ġı(7)ġara.

(8) Soŋ MitiŐ, barı da ħalknı da cıyıp, ózúnú atasın -ana-(9)sın getirip, olanı kıolların óbúp:

(10) - Atam, súysen seni Һan edeyim, súysegiz ekigiz de alıp (11) geteyim - men munda turmayman -dey.

(12) Atası-anası yilap aytalar:

(13) - Bizge Һanlıқ тарық тугул, seni bulan turma súyebiz. (14) Alıp get -dep.

Soň Mitiş Һalkğa:

(15) - Hey Һalk! Hali özúgúz súygen adamny Һan da etip, súy(16)gen kúyde yaşağız sav-salamat -dey.

(17) Devleni de yerine yiberip, atası-anası úyúne gelip, (18) öznú başına gelgen işleni sóyley turup, geç bolup turağanda (19) kızlar gelip tüşeler. Mitiş ortada, atası solda anası oňda (20) kuv nazberişni üstünde oltura. Cin kızlar bulanı góterip, (21) uçup kalaga gelip, paraҺat bolalar.

(22) Mitiş ayta:

(23) - Atam va anam! Hali bolğunça kıynalsağız da, hali (24) tınçayarsız. Şu üç de kız -meni қатınларым, sizin gelin(25)lerigiz. Har gün birisi sizge қullуқ eter - dep.

(26) Ata -anasına altın Һалатлар da giydirip, oňaça bir úy de (27) berip, bular ariv bir keplikde ömúr yibereler.

(28) Men de şolarda қонақ болуп gelegen zamanım.

(S. 60) (1) KÚLBAYNI HÚNERLERI

(2) Bir Һannı üç ulanı bolğan. Bulardan giççisi Kúlbay bo(3)ğan. Ol otbaşını altında da olturup daim kúl bulgan tura bol(4)gan. Һannı қullуқçuları da munu başına ura-túrte bolğan.

(5) Bu Һannı kóp yilkısı, қoyu va tuvarı bolğan. Bulağa bir (6) can gelip har geçe birin ашаp geçe birin ашаp gete bolğan. Munu bir gezik yıl(7)қıçılar hanga gelip bildire:

(8) - Seni yilkıға har geçe bir can gelip bir hayvanıñny (9) ашаp gete. Şoғar қарамаға bir ulanıñny yiber -dep.

(10) Һan ullu ulanın yibere. Bu ulanı barıvunda yol yaғadağı (11) yurtға girip bir ariv қатınları yaғına da барıp geçe ашаp, (12) içip, olturup bulan bulan лақыр da

etip: “bir zat da yok, heç (13) can gelmedi” dep kıyta. Yılıkıçısı birdağı gelip, dağı da (14) hanga halnı anlata. Han bu gezik ortançı ulanın yibere. Bu (15) da ağası yimik bir yurtda aşay, içe turup “bir zat da gelmedi” (16) dep, erten kıyıtın gele.

(17) Haydap dağı da kómek gelmegende yılıkıçısı üçünçü ge(18)zik gelip hanga:

(19) - Nege adam yibermeysen? -dey.

(20) Han kıarsalay.

(21) - Meni eki de ulanımnı yiberdim çi, heç zat yok dep geldi(22)ler -dey.

(23) Bir gün Kúlbay anasına: - men barayım yılıkığa -dey. (24) Anası giççi ulanın barmağa súyegenligin atasına bildire.

(25) - Özgeler etgen zatnı şu da etip gelir -dep yuvuk etmey (26) atası.

(27) - Barmağa kıoy, ne bolsa da bolur - dep tiley anası.

(28) Bir gün Kúlbay, özüne iznu bermese de, bir arık atğa da (29) minip astarak yılıkığa barmağa dep çığa. Bu yılıkılanı (30) yağına yetişip kıaravullardan işni-halnı soray turup aşısam (31) bola. Geçe Kúlbay kıaravul etip tokıtay. Bir zamandan bir ağı(32)rağan hayvanı avazın eşite. Tezlik bulan minip bir yaşı (33) atğa da yetişip kıarasa, bir baytal kıozlap bitginçe onu tayın (34) bir can aşap tura. Kúlbay taynı tutma dep kıolun uzata, tek mu(35)nu kıoluna onu kıulağı tógúl tüşmey. Şo can kıaçıp kıutula. (S. 61) (1) Kıulakınlı alıp kisesine salıp bu kıayıp kıoşğa bara. Soñ (2) bu Kúlbay “ bir papúrus tartayım” dep, papúrus de etip kaç(3)mağa taşın kııgarıp satiline kıaray, tek satili yok. Soñ (4) “heç ot bar yer yokmuken” dep biraz arige barıp kıarasa: aride (5) bir kóp adamlar görüne. Haydap barıp kıarasa: kıırkı dev (6) oçakınlı aylanıp olturğan, ortada otda: içinde on-on (7) beş giyikni eti kıaynayğan kıırkı kıulaklı kıazan da bar.

(8) Kúlbay haydap kıyınğa yetiše, atından tüşüp onu atlağa (9) kıoşa, salam berip, olturğan devleni birisini tizin basıp (10) uvatıp arasına girip oltura. Amma bu dev ayağını avurtğanın (11) bildirmey olturup tura. Soñ kıazandağı et bişe, devler otda(12)ğı kıazannı harisi bir kıulağından tutup aylana. Birisi (13) butu sınımak sayalı turup bolmay, o tutağan kıulakınlı tutmağa (14) adam yokğa, kıazannı tüşürüp yerge salıp bolmay aylanalar.

(15) - Ne etesiz kazanğa barıgız da yabırılıp? -dep soray. (16) Kúlbay.

(17) - Túşúrebiz -dey bular.

(18) - Bizdeçi kazanını, bir kadın túşúre, tayıgız hali (19) dep, Kúlbay kazanını túşúrmege aylanğanda bular kúlep (20) yibere.

(21) - Bu bizden kuvatlı, siz kúlemegiz, góremisiz ayağımını (22) uvatıp koydu, terbenip bolmayman -dey, butu sıñan dev.

(23) Bu kúlbay kazanını tutğanı bulan góterip yerge sala. Bular (24) bek acayıp bola va Kúlbaydan korqup:

(25) - Biz kırk dev barbız, palan yerdegi hanını üç ariv kıızı (26) bar şolanı almağa dep barıbiz da neçe gezik barğanbiz, tek (27) alıp bolmay kaytıp munda olturabız, sen barıp bolamısan? (28) dep soraylar.

(29) - Qaydadır? Górsedigiz, mağa -dey, Kúlbay. Bir neçe dev (30) munu bulan gelip hanını qalasin górsedigiz. Son bu Kúlbay (31) neçe bolup bitgende atlanıp atın tebindirip, qalağa bagıp (32) hayday. Ústúnde bu da bulan at góterilip qalanı üstúnden (33) aylanıp abzarğa túşe. Qarasa kırk dev bar. Kúlbay bulanı (34) kırkavunu da başın gesip taşlay. Abzarnı kıdırıp qarasa (35) bir ullanı tirmen taş góruine. Onu góterip qarasa: ullanı teren (36) zindan, şo sahat Kúlbay, devleni başların şo zindanğa taş(37)lay. Son Kúlbay qalanı içine gire. Qarasa han uñlay. Munu (38) uñlayğan halda koyup, tek bir başmağında bir zuvhanında (S. 62) (1) alıp başğa üyge gire. Qarasa hanını munda da ullanı kıızı uñ(2)lap tabula. Anı da bir maçıyın va bir de yavluğun alıp, Kúlbay (3) birisi üyge gire. Qarasa: şonda giççi kıızı uñlay. Munu da (4) bir-bir zatını da alıp, üçünçü kızını üstüne gire, bu kıız (5) da uñlap tabula. Munu da barmağından altın yúzúgún alıp (6) özünü barmağındağı temir yúzúknú onu barmağına sugup, (7) kızını yayağından da öbüp, atına da minip, devleni atların da (8) atasını yılqısına getirip koşup, üyüne gele.

(9) Bir zaman han va kıızları uyanıp turup qarasa, har kıız(10)nı bir zatı yok.

(11) - Bizni üstúbüzge kim busa da gelgen, sen bu sahat tabıp (12) ber. Bizin üstúbüzge gelgen hanını üç ullanı bolmağa yaray- (13) dey, bular atasına.

(14) Atası onarılıp atğa da minip har yerni hanına bara. Son (15) dey, Kúlbaynı atasını yağına gelip yetiše.

(16) - Seni neçe ulanıñ bar? - dep soray, gelgen Һan.

(17) Һan ayta: - Meni eki ulanıñ bar -dep.

(18) - Túz ayt neçe bar? -dep kıstay gelgen Һan.

(19) - Üç ulanıñ bar, bolgan bulan birisi ulanğa hisaplı zat (20) tıgúl, otbaşda olturup kúlnú bulğap tursa tıgúl dağı pah(21)musu yok - dey, Һan artda da.

(22) - Şonu görset -dep tuta kónaқ. Һan da ulanıñ görsete.

(23) - Sen heç saparğa çığıp aylanğan gezigin boldumu? (24) dep soray Һan Kúlbaydan.

(25) - Boldu -dep cavap bere bu da.

(26) - Neçik boldu? -dey Һan. Ulan başından ayağına yetginçe (27) bolğan bar da işleni, hatta özünü kızlarını va özünü (28) üstüne girip har birisini bar eki zatın alğanına yerli esgerip,(29)va har kızını uhlama yatgan kúyüne yerli aytıp Һabarlay. Soñ (30) ulan barmağından onu kızını yüzügün çıkarıp atasına görse(31)te. Şo zamanda Һan Kúlbaynı húnelerine bek tamaşa bolup(32)súyúnúp giççi kızın buğar berip gete.Öz atası da ulanı(33)etgen igitlikge bek súyúnúp, oğar şo Һannı kızın da alıp bek (34)tiziv toy ete. Şondan soñ Kúlbaynı atı igitlikge aylana.

(S.63) (1) UMALATNI DA ҺANNI KIZINI

(2) DA ҺABARI

(3) Bir Һan bolğan.Bu Һanğa bir başga vilayatdağı Һannı (4) ulanı özü uçun bir kız izley gelip kónaқ tüşgen.Һan bu (5) ulanı aşatıp-ıçirip bitgen soñ;

(6) - Ne uçun çıkgansan?-dep,soray,

(7) - Bir kız yokmuken dep çıkgan edim-dey ulan.

(8) - Başga uşavlu zatnı zatnı men bilmeymen, bolsa da çığıp (9) bir kıdırıp kárağız-dep buğar yoldaşlar da berip Һan (10) gezey çıgara.

(11) Bir Һıylı zaman gezep aylanıp,қayıp gelegende қараса, (12) bir yerden góterilip etilgen üyleni pırhasında bir yimik,bir (13)birine oşayğan bir ulanıñ da kızını da ere turup turağanın (14) góreler.Şo kız busa bek ariv insanı adam bola.

(15) Soñ bular Һannı üyüne қaytganda, Һan bu alanğa ayta;

(16) -Heç göz tutar yimik zat görmediñmi?- dep.

(17) Ulan ayta;-Vollah, biz kıdırıp kaytıp gelegende bir (18) üyleni pırhasında bir-birine bek oşayğan eki adam górdúm, (19) birisi ulan, birisi kız. Şolar, ya ulan kardaş-kızardaş (20) yada hali üylengen er-katın bolma gerek - dey. Hñan (21) tergep karsa, bular yanı üylengen er-katın bolup çıga.

(22) - Olar er-katınlar,özú de meni nógerimni katını. Öz(23)gesi tabulsa kim bile dağı da aqtarıp qarayıq. Tabulmasa (24) çı sen görgeñ katını erinden ayırmağa kıyın tıgúl, onu (25) alarbız- dey hñan bu ulanğa.

(26) Hñan qaray o katından özgesine ulanı gózú bakmay. Soñ (27) bu ulan ayta hanğa:

(28) -Şo katını süyemen- dep. Hñan şo sahat onu yerin ça(29)kıdırıp ayta;

(30) - Sen sal katınıñni,salmasañ meni vilayatımdan beş (31) gúnnú içinde çık- dep. Bu katını erine Umalat- dey bol(32)ğan Umalat katını yağına kóp paşman bolup gele. Katı(33)nı erine soray:

(34) - Nege paşmansan?-dep.

(S.64) (1) Umalat ayta:

(2) - Nege paşman bolayım, hñan çakırıp katınıñni sal, (3) salmay busañ beş gúnnú içinde meni ülkemden get dep buy(4)ruq etdi -dey.

(5) Beş gün bizge bolcal bergen busa kıyın tıgúl. Bir günden (6)getip bolurbuz-dey katını.

(7) Bular barçağı malın da arbağa yüklep bitip,bir sıyrı (8) qala. Bu sıyrı bir honşusuna tapşurup: - Mağız şu sı(9)yırını, biz gelsek kaytarıp berirsiz buğay. Gelmesek sútún-(10)kaymağın aşap turuğuz- dey. Soñ üyün de bere birevlege: (11) kaytsaq berirsiz, katmasaq turarsız -dep.

(12) Soñ bular çığıp geteler. Bular özler barağan yerde oram(13)ğa çığıp aylananda, qarasa; özünü hñanı ulanı görú(14)ne. Umalat onu görgeñde bek süysünmegen. Hñanı ulanı bulanı (15) yağına gelip : - Umalat, kaydasız kayda turarsız?- dep, munu (16) bulan soraşıp bitgen son.,özlege konaklığa çakıra. (17) Bular da bara.Üçüsü de olturup laqır ete turağanda, hñanı (18) ulanı Umalatğa:

(19) - Umalat, bu yerni halkı yahşı tûgûl, bóre bu yerde (20) kıatınıtı yat adamlar bular tanış etme. Heç bir adam ka(21)tınıtı özlege çağırsa, yiberme - dey. Bular kóp zaman oltu(22)rup laķır ete.

(23) Őo vaktide bu Őaharĝa bir özge ĥannı ulanı özúne (24) kıatın izley gelgen bolgan. Bu ulan baŐĝa barmaĝa yerde (25) bilmey, deńiz yaĝada yaŐayĝan bir Enem kıatınıtı yaĝına (26) bara. Buĝar ulan özú ne uęun çağĝanlıĝın ayta.

(27) - BaŐĝa kıız da bilmeymen, bir yerde bek ariv kıatın çı (28) bar, monu aldatıp alıp gelip bolsam, saĝa berip yiberir (29) edim - dey Enem buĝar.

(30) Enem turup gete. Bayaĝı aŐap-ięip turaĝan Umalatnı va (31) ĥannı ulanıtı yaĝına. Bu Enem yılay turup ayta:

(32) - Allah uęun, Őu kıatınıtı meni bulan bizge yiberigiz, (33) gelinim yaŐ taba, yańız ońarıp bolmay turaman, bek yazık (34) bolup bara -dep.

(35) Bular da munu halına da kıarap:

(36) - Bar, kıatın, barıp kómek et - dey.

(37) Umalat da, ĥannı ulanı da munda kıala. AĥŐam bola - kıa(38)tın yok, geęe bola - yok, erten bola - yok. Bular enem kıatınĝa (S. 65) (1) aldandıanın bile. Soń ĥannı ulanı barı da gemelege bildire. (2) O sahat gemeęiler cıyıla. Ĥannı ulanı bulaĝa:

(3) - Őu deńizni ari yaĝına neęe sahatdan çıĝararsız -dep (4) soray. Birleri “üç sahat” dep cavap bereler. Bu razi bolmay (5) olaĝa:

(6) - Getigiz -dey.

(7) - Men bir sahatdan eltmede eltip, geltirme de geltirer (8) men -dey artı da bir gemeęi.

(9) Soń bular razi bolup ĥannı ulanı da, Umalat da aĥŐam (10) geę zamanda minip çıĝa deńizni ari yaĝına. Kıaraylar, bir (11) ullanı biyik kıala, girmege yeri yok. Bular özler bulan baŐında (12) kıarmaĝı bulańı bir uzun Őıncır da alıp Őonu kómeĝi (13) bulan baruĝa minip kıalanı abzarına túŐeler. Umalatnı (14) kıatını Őonda ekenin bileler.

(15) Umalat şıncırını kómegi bulan alanı içine de gire, a(16)tını bar üynü taba. arasa: atını da va onu açırған (17) annı ulanı da ulap turalar. Umalat astara atının uyatıp:

(18) - Tur, geteyik - dey.

(19) - Tay-tay, erim görse seni öltürür, seni bulaı beş (20) günlük ömürümden, haligi erim bulaı bir sahatlık (21) ömürüm artık, get mundan - dep atın, aylanıp ulam yata.

(22) Umalat aray: üyde ilinip bir ıncal bar. Şonu alıp (23) tartıp atınını başın gesip taşlay, yerin de şolay soyup (24) ırda toktaған yoldaşını yağına bara va etgen işin oğar (25) ayta. Soň buğar annı ulanı:

(26) - Sen şolay etip ıkmaған busaң, men seni öltürer (27) edim - dey. Alıp eki de başını alanı apusunu yağındağı (28) azıqlaға da ançıp, gemesine de minip ekisi de bayağı (29)üyüne geleler. Soň bu annı ulanıman degen yoldaşı başından (30) bórkuń de alıp silkinip yibere. Munu uzun açları inbaşların(31)dan taba tógúlup gete. Ulan arasa, bayağı hannı üyündegi (32) ız, özün gişige bildirmey, er gişini oprakları bulan (33) turған. Bu ız:

(34) - Men hali saға atın bolup gelme hazirmen va seni (35) ulanlığınға da razimen- dey, ulanға. Bular er-atın (36) bolup yaşaylar.

(37) Tek bir geçe eri uyanıp arasa yağında atını yok. Bu (S. 66) (1) özünü yatған yerinde: “Meni ölümüm atınlardan bolsa (2) yaray” -dep, oylaşa. Birazdan arasa: atını üyge girip (3) gele er gişi opraklar da giyip. Soň savutlar da tartıp ı(4)ğıp get. Ulan da turup savutların da tağıp astara onu (5) artı bulan bara.atın bir çay tükenge gire. Tezlik bulan ulan (6) da yetişip, olunda tapança da bulan şonda girip aray. Stol(7)nu aylanası tolған adamlanı barını da olların alıp esen(8)lik-amanlık soraşanda burulup arasa: eri gelip tapan(9)çasın suvurup urmaға dep aylanışa. Ol yerine bağıp:

(10) - Alğasama ulan, men sen yorayған kúyde tógúlmen, mende (11) seni aldagi atınında yimik ıyanatlık da yok -dep. Soň (12) özünü yağındağı adamlanға:

(13) - Çiçegiz bórklerigizni! -dey. Bular barısı da bórkların (14) çeçeler. Barısını da uzun açları tógúlup gete.

(15) - Şular barı da hanlanı kızları, meni yimik, özler de (16) meni qurdaş kızlarım. Men sağa gelip bitginçe, har geçe (17) şunda gelip cıyılıp görüşüp getegen kúyúbúz bola edi. Sağa (18) gelgende men gelmey qalğanğa bular ayıp etmesin dep görmege (19) gelgenmen -dey.

(20) Qurdaş kızlarına sav bol da etip, qatın eri bulan üyüne (21) gete va súyúnúp-qıvanıp, nasipli yaşavda ömür süreler.

(S. 67) Kız - ulan

1. Kız:

Arçup asar almanı,
Dolma eter hapustanı;
Eki de kolu sınısın
Qumnañni etken ustanı.

2. Ulan:

(5) Ertenók turğanedim
Erten namaz kıлмаğa;
Yaşmediñ, giççimediñ
Qumnañña yıgılmağa?

3. Kız:

Betim qolumnu cuvup
(10) Çüygе yavluk iledim;
Men qumnañña yıgılğanı
Ulan sen ne bilediñ?

4. Ulan:

Altın tavnu artınna
Oq-cayalar góredim.
(15) Terezeñni túbünne
Mençi qarap túredim.

(S. 68) 5. Kız:

Va sen yetmeger ulan,
 Nege koymaysan meni?
 Terezeden karağan
 Gózleriň çıksın seni.

6. Ulan:

(5) Koyçusu soyğan koynu.
 Çeçek barı kaqlasın.
 Kumňan takırlı bosa,
 Buğav salıp saklasın

7. Kız:

Yazıp kağız yiberdim
 (10) Şuradağı Dibirge;
 Boynunna buğav bulan
 Kumňan getti Sibirge.

8. Ulan:

Kumňan na alay kumňan
 Dörtte yanı halkalı
 (15) Kumňan úyde bolmasa

Kız da bolur yalkalı

9. Kız:

Terezeden de karap
 Górmeymediň terekni?
 Aytmasa bilmeymediň
 (20) Kumňan mağa gerekni.

10. Ulan:

Kumňan na alay kumňan,
 Sózük sular içkenbiz.
 Kumňannı kaytarıgız,
 Kumnannan biz geçkenbiz.

11. Kız:

- (25) Üç ay aradan getip
 Kağız geldi Dibirden.
 Boynunna buğav tayıp
 Kumğan geldi Sibirden.

12. Ulan:

- Paçalık yol ulla yol,
 (30) Adaşıp şaşıp getmes,
 Kumğan saga etkenni
 Gişi gişige etmes.

(S. 69) Kız - ulan**1. Ulan:**

Aşha da yok qaruvum,
 İşge de yok qaruvum.
 Tileme de tileymen:
 Dos bolayık, arivum.

2. Kız:

- (5) Tüzün aytağa gerek.
 Yalğan söz can yibatmas;
 Seni bulan dos bosam,
 Qardaşlarım uşatmas.

3. Ulan:

- Meni eki de kolum,
 (10) Seni koynunna bosun.
 Qardaşları tohtatma,
 Meni boynumna bosun.

4. Kız:

Nege munça kıynallım?
 Senney bolğan kayda yok.

(15) Çaliden aylan çerdan tüş

Mennen sağa payda yok.

5. Ulan:

Sarın oylay, söz oylay,

Boldum kara karkına,

Ûıncalımnan an tammay,

(20) Tammay, allah haına.

6. Kız:

ara aata ara bar,

Tez yürüsen, yetersen.

Gógaman terek bolup

Yerge batsam, netersen?

(S. 70) **7. Ulan:**

Gógaman terek bolup

Yerge batan sen bosan,

Çapı balta men bolup

Gesip alsam netersen?

8. Kız:

(5) Çapı balta sen bolup

Gesip alan sen bosan,

Saban temir men bolup

Yerge girsem netersen?

9. Ulan:

Saban temir sen bolup

(10) Yerge girgen sen bosan,

Segiz ógúz men bolup

Tartıp alsam netersen?

10. Kız:

Segiz ógúz sen bolup

Tartıp alan sen bosan

(15) Gók gógúrçün men bolup

Uçup getsem netersen?

11. Ulan:

Gók gógúrçün sen bolup

Uçup getken sen busaň,

Ƙara laçin men bolup

(20) Ƙağıp tutsam netersen?

12. Kız:

Ƙara laçin sen bolup

Ƙağıp tutğan sen busaň,

Avlaqqa tari bolup

Yayılişgan netersen?

13. Ulan:

(25) Avlaqqa tari bolup

Yayılişgan sen bosañ,

Balalı tavuğ bolup

Çöplep alsam netersen?

(S. 71) **14. Kız:**

Balalı tavuğ bolup

Çöplep alğan sen busañ,

Allahdan buyruğ gelip

Avrup yatsam netersen?

15. Ulan:

(5) Allahdan buyruğ gelip

Avrup yatğan sen bosañ,

Bağımçağıň men bolup

Bağıp tursam netersen?

16. Kız:

Bağırçağım sen bolup

(10) Bađıp turđan sen bosan,

Allahdan buyruk gelip

Ólöp getsem netersen?

17. Ulan:

Allahdan buyruk gelip

Ólöp getken sen bosan

(15) Ađ gebiniň men bolup

Çırmalışsam netersen?

IV.

Gúl kız.

Men bi gúldey edim búrumde yatđan,

Kóp edi meni alma ıol uzatđan.

Ađaçım biyik edi, kıyınlı yolu,

(20) Uzatsa yetmesdey heç kimni ıolu.

Aylanam tolu edi her türlü çeçek,

Arada men edim barınnan gókçek

(S. 72) Hönşu çeçekleni górdüm halların,

Bal-cibin ıonup sora edi balların.

Bal-cibin uçđan soň bar balın sorup,

Çeçekler ıaledi ıuvarıp, ıurup.

(5) Çeçekni gerek sorulđan soň balı

Sarige döňnen soň kızılı, alı,

Teregi ıabul etmey soň góterme,

Puşurđanıp kóp silkinip getirme,

Çeçekle amal yok ađaçta ıalma,

(10) Namusu gótermey yerde taptalma.

Terekte tapmay ol yazık şatlık,

Tapđan anası da górmey rahatlık.

- Heç aytmağa bolmay yürek yarasın,
Oylaşıp ta tapmay başka çarasın.
- (15) Gül çeçek giyinip, kız kepege girip,
Cibinni artınnan barıdı yürüp.
Cibin giyiv bolup opurağ giyinip,
Ózü kız kaçıp gelmağtan süyünüp,
Kızını atasına geleçi salıp,
- (20) Elde bar kúyde etgen son adatın
“ Ur tut ” akırda bolalar er-ğatın.
- (S. 73) Annan soğ arada zaman getken soğ,
Tatúlu gúnú tüş yimik ótken soğ,
Erkek açulanıp yığıp ayakğa,
Gúnahsız kızını tutedi t' ayakğa.
- (5) Alay gúnnú mağa bermesin teññiri.
Gúçten salğan góznú bolurmu nürü?
Górúp ant ettim bórúmdan çıkmaha.
Naga çıksamna düynaga bakmasha.
Kudurattan bir erten aru gún çıktı
- (10) Barı gúçún salıp tüz mağa baқты,
Tunçuktum, kutuқта issilik arttı,
Nazik perdeúmnú çıdatmay çartlattı.
Açtım gózlerim uhumdan uyanıp,
Şol gún ózúmnü kız ekenim tanıp.
- (15) Tamanıma yetken çaçımını tarap
Giyinipte barıp, gúzgúge qarap.
Górgen soğ boyumnu almaday eññin
Bildim heç yerde yogtur bir meni teññin.
Oñucağ doslardan meni tilegim,
- (20) Bu gún kóp yazğamman, talğan bilegim,
Gül kızını habarı şu yerde qalsın

(S. 74) Yer berigiz, az zaman yal alsın.

Az zaman yantayıp, bir az yal alıp,

Aldıma bir gesek kağız da alıp,

Yir bulan yazmağa tapmay soňun,

(5) Gúl kızını habarın, ahırın soňun.

Barın bergen soň yokluk boyğa sallık,

Sizde izlemesiz mennen ustalık.

Bilgenney aytayım, aşçıgız kulağ.

Avuz bilgenni söyler, ne etsin çolak?

(10) Yaşlık uşusunnan Gúl kız uyanıp,

Ózünü ózü kim ekenin tanıp,

Yaňňız yalkedi kúr óshen yürek,

Çarhka aş yimik canna yibanç gerek.

Katunlar kızını salğan son bir oyğa,

(15) Ulanlanı görme eltiler toyğa.

Toydağılar górdüler kızını ózün,

Gelenni yazayım ózü aytğan sözün:

Karadım toyda aylanana barlama,

Karşı bir ulan başladı yirlama.

(20) Karaunnan aňnadım barı sıı

(S. 75) Ólünü tirgizer şol gúngú yiri.

Yirin bek süyüp kulağım tuttum,

Başha hıyal tavup antım unuttum.

Ulanı otunnan bir üçgún üçtü

(5) Gelip yüregimni içine tüştü.

Şol üçgún saldı bu çarhuma órten,

Esimden taymadı geçe ya erten.

Ulanı görmege süydü yüregim.

Çartlay kaldı kaygılı kóküregim,

(10) Bir aňşam túredim honşuda úyde,

Girip geldi ulan habarsız kúyde.
 Kaygıdan kútgarma tiledi kolum,
 Bildi gire urma yok başga yolum.
 Aççı denizde ólme süymey batıp,
 (15) Yalbardım “ tokta ” dep kolumu uzatıp.

Dedim: Ulan sen tilediñ yüregim,
 Yüregim alğan son bitti gereğim.
 Tüpsüz denizge men haripni salıp,
 Rahmusuz ózúnı yağasınna kalıp,
 (20) Erkin yüregimni tutğan san kısıp,

(S. 76) Kisimiñna yazık turaman pısıp,
 Açsan kısımiñni göremen az yarıq,
 İzlegenıñ taptıñ, sağa ne tarık.
 Yürek nazık zat tır, tırnağıñ battı,

(5) Kısmı ayamay, kábatınnan óttú,
 Yalqansan gúnahsız horlaysan meni,
 Men bolmaysam dağı, neñ koray seni?
 Kuçağıñna men karay gózleriñ,
 Aldıñıday tógúl hali sözlerin.

(10) Tamaşa tógúlmú haqñı yolu?
 Er katun allahñı barı bir kulu.
 Kız nege yaramay eki erge barma,
 Erkek yarağan soñ dört katun alma.
 Allahğa ulla barmasın hıdayğa,

(15) Yürek yarılsa ne de gele oyga.

V.

Sultan paça Abdulmecid savunna,
 Urus paça Niķalayñı çağınna

Subistapul degen ala bozullu;
Neese mi asker anna tozullu.

(S. 77) Ol kalanı bek barısu daılı,
Anı iinne an ezenler aılı.
Art sounna padiahlar suh etti,
Alınamada munu yazıp bek etti.

(5) Har bir adam sygen yerge getsin dep,
ara halk z paydasın etsin dep.
Aval trkke getti ırım tatarlar
Noaylaa haman kaız atarlar.
“ Ay noaylar, İstambula geligiz.

(10) Har yaşılık İstamulla beligiz.”
ol kaızın grp noai daılı,
Artınnan erges halklar aılı.
umuklaa yılı tuvar sattılar,
Yessiz malını yimik kıra attılar.

(15) umuklar anı grp uturdu,
Ammak b kyınlıtan utuldu.
Be, altı yz umuk, aan bir gettik,
İstambulnu alasına tez yettik.
Yetip batık muhacirler iine,

(20) Har birini barmaqları, tiine.

(S. 78) Har bir yurttı yalı ırım tatarlar,
ergesler ulan ızın satarlar.
Adanada neese mi noaylar
Vay kırılıp tolan ulla toaylar

(5) Syeklerin trkler cumay aytganlar.
alanları balaların satanlar.
Ammak umuk aan bulan sz ettik,
Yazıp nee kaızlanı tz ettik.

- “ Türkler bizge yaşavğa yer berigiz,
 (10) Bizden sizge zarar yetmes biligiz.”
 Aqay molla kóp qayğı etti qalmağa,
 Yaşav etmek úçún bir yer almağa.
 Buyuruq boldu: ortak saban salsın dep,
 Har bir küyde adam qalsın dep.
- (15) Aqay aytğan: bulay yayıp qoymağız,
 Sibirlege getken yimik yoymağız.
 Biz gelmedik sizge yalçı bolmağa,
 Har biribiz bir küyde kalmağa.
 Amma ózú yürüy turup talmayğan,
- (20) Bulay güçnú gótermege bolmağan.
 O söyledi: bu sözleni anlağız,
- (S.79) Yalğan túgúl, ol aytğanğa tıñlağız
 Barma süygen artına bir oq atсын
 Barmayğanlar avuzların tohtasın.
 Söylemesin bilip bilmey işleni,
- (5) Tilni qısmaq úçún bergen tişleni.

VI.

- Atabızdan bizge kalgan kóp aqça.
 Aqça bulan şu ciyinni kúteyik,
 Kútmey busaq biz atlanıp geteyik.
 Atlanıp avulaklağa çıktı dey,
- (10) Ters gelgen hıznı tutup getti dey.
 Şol hızlardan avur aslam yıldı haydap
 Yürüp bargan Azğan-yurtnu üstüne.
 “ Sen kayt sana Bek Murza inim qayt sana,
 Abaylağa mennen salam ayt sana. ”
- (15) “ Men qaytmayman Aq Murza aqam qaytmayman,

Abaylağa sennen salam aytmayman.

Ƙorka busaŋ AƘ Murza aƘam özün Ƙayt,

Abaylağa mennen salam özün ayt. ”

(S. 80) “ ƘorƘupçu Bek Murza inim aytmayman,

Şu yerlerde seni sınaƘ Ƙarayman. ”

Şu yerlerde meni sınaƘ netesen?

Sen taƘƘan savutlanı taƘƘanman,

(5) Sen miŋŋen sari atlağa miŋŋen men.

Sen tûƘan ata-anadan tûƘan man.

ArƘalağa geŋ yamuçu yayayıƘ,

Betleribiz tütünlege boyayıƘ.

BuççaƘına oƘ küllebiz ƘuyayıƘ.”

(10)Şonu aytıp AƘ Murzası bitkinçe

AƘ Murzağa terbemmesdey oƘ tiygen,

Ol elivaş oler yimik bek tiygen.

“ Tart sana, sari atlanı tart sana,

Enni meni sal süyegim art sana.

(15) Abayıŋa eltme betiŋ çidamas,

AƘ Murzaŋnı Anadolğa at sana.”

“ Tartmayman sari atlanı tartmayman,

Enni seni sal süyegiŋ artmayman.

Abayına eltme betim çidamay,

(20) AƘ Murzamnı Anadolğa atmayman.

(S. 81) Ƙırımlardan munna çıƘƘan ƘırƘ atlı,

Ƙırğısınna başın gesip alğamman .

Enni seni kanım kimnen alayım,

Abayıma enni neçik barayım?”

(5) Tartı dey sari atlanı tartı dey,

Sari atlağa sal süyegin arttı dey,

Abayına eltme beti çidamay.

Ak Murzasın Anadolğa attı dey.

Qalalarda qaray bolğan anası:

(10) “Hoş, hoş gelliñ, meni ulanıñ hoş gelli.

Yanıña sari atları boş gele,

Barağanda ekev bolup bardıgız,

Gelegenne yaññız nege gelesen?”

VII.

Bismillah-kómek et, ay sultan kerim

(15) Sazğa söz gelişsin, tüzelsin yırım.

Aldınçı bar edi yırğa húnerim,

Tınlaçı, kara, Muhammed apenni.

Abdulğa yır kağız yazdım bir kere,

Cavabın qazaq muna enni bere.

(S.82) Abdurrahman Abdul tiline göre,

Bu söznü yazıp, Muhammed apenni

Sen gene gelseñ dep yalbara haqqa,

Tıñlaşıp qaraçı zamanña, çaqqa.

(5) Paşman kúyleri yok sen úyde yoqqa;

Añla bu söznü Muhammad apenni.

Teñlilerin terge, uyan bu yannan,

Húrmetin, aburun artık biy hannan,

Ahmattan, ağanın, şol Açaqamnan,

(10) Sağa kóp salam, Muhammad apenni.

Salamnan soñ muradın yaza,

Avrúdan, sıraqavdan bolmaqsan taza.

Her zaman, her çaqta hatasız haza

Qazaq tilegi, Muhammad apenni.

- (15) Yıraqsan, ne payda, górmey biz yüzün,
 Eşitmeybiz aytsañ yazûday sözüñ
 Bizin hallan gúnnen sorasañ ózüñ,
 Sav-salamat biz, Muhammad apenni.
- (S. 83) Boccalğa gelseñ qalasan az gúnler,
 Getsen gene tömen iş bunan yıllar,
 Tuğan yerin boldu şol ğavur eller,
 Tileybiz, gel, qayt, Muhammad apenni.
- (5) Górunúp getsen gúnleni saymay,
 Aziz aşlananı esinnen taymay.
 Súkúmlú sözlerin unutma qoymay,
 Şanlağa sinnen, Muhammad apenni.
 Sen ne bir pahimsan, tır la atağa,
- (10) Ana góññún avla, tüşme hatağa,
 İnsanna ólüm bar bil gele sağa,
 Tiley biz, qayt sen, Muhammad apenni.
 Ne etsen yeter ata ana haqqı,
 Bu dünya panâdur, ahırat baqqı.
- (15) Atañnı kulağın çaynay niçaqı
 Anañ sen úçún, Muhammad apenni.
 Atañ altmış türlü maslahat bere,
- (S. 84) Anañ qabul etmey atañnan góre,
 Aytğannı eşitmey, tınlamay sıra,
 Hamanna özün oñ góre, apenni.
 Ómúrnü sözleri bari da haq tır,
- (5) Ómúrnü sözlerin hatası yoqtur,
 Oylasañ sağa da zaman dır çaq tır
 Qayıp óz vatany tapmaq, apenni.
 Biz bacilerin yüregimiz yana,

- Seni görmegenli bek kóp zamana,
 (10) Gún uzak, ay batmay túgenmey sana,
 Qayt sana ay, amal etmey bahana.
 Biz munna buzarıp sen anna qalıp,
 Qoldan bir iş gelmey yürekler salıp.
 Naqışlağa yazdır suratıñ alıp,
 (15) Yiber, tileybiz, Muhammad apenni.
 Naqışlağa buyur: yaz sen suratım
 Ol: bu dur, dep koyma etme adatıñ.
 Anañ, bacilerin, şol amanatıñ
 İzley sağına, Muhammad apenni.
- (S. 85) Eliñde, sorasañ, eteler savda,
 Yürekleri san miñ yüz türlü havda.
 Tükenne bazarda baqçada bavda,
 Dunyalık qazana toymay, apenni.
- (5) Aqşam geqe qayıp úylerinne yata,
 Ant etip saqatlı tógúl dep sata.
 Beş sayı úcún atasın allata,
 Birde túzlúk yok, Muhammad apenni
 Sen oq ta kolaysan, eşitmey, górmey,
- (10) Bizin qumuqları habarın bilmey.
 Qalır yimik göre dúnyada ólmey,
 Umutlar ullu qarasañ, apenni.
 Bir birine yaman hıyalda qasda,
 Allahı tüz tógúl qardaş da dos da.
- (15) Dosuñña haram qara astasta;
 Tamaşa zaman türleñen, apenni.
 Bizde bir tabun bir birinnen usta,
- (S. 86) Oçarda oturup qatunnay yasda.

- Yüz habar çıgara yok yerden este,
 Gerti yah namus tas bolğan, apenni.
 Ayıtı kayttı dır bu tabunnu işi,
 (5) Tıñlarınu namusu bar gişi?
 Oçar-bazarda haligi gişi,
 Ahırın allah tüz etsin, apenni.

VIII.

- Didarlar tizge, tiz gözge.
 Tabuşurmu yıllar yetmey miñ yüzge?
 (10) Aylar, yıllar, cumalar soñ çars güller
 Aylanıp tez qoldan çıktı has güller,
 Hasa güller hars uradır yır bulan,
 Şavla berip artıladı nür bulan.
 Ómürübüz geter müken şu kúyde,
 (15) İçmeyli içler tolğan çer bulan.
 Ómürübüz şulay getse kıyım bar,
 Ólgúnçege esden taymas tüyüm bar.
 (S. 87) Tüyünübüz çeçilmes dey çort bolğan,
 Kókürekten getmes yimik dert bolğan
 Dert getermu tüyün taymay yürekten?
 Şincirli buğav taymay bilekten.
 (5) Butların buğav kulların şincir şiştirip,
 Kúday aq betin günler bişirip.
 Burma buğav avur bola butlağa,
 Butlarıbız burma buğav bûnağan,
 Abat alsaq, baş uruna çatlağa.

IX.

- (10) Atlan, atlan, sen Arslan- han deyenne,

Atlan mağa seni kepiň süygenne.
 Yahsaylağa can yibata barganna,
 Seni artıňnan kağız gelip uşullu,
 Sen Arslan-han geçeletip kaytsın dep;

(15) Geçeletip tutup atıň yerledin;

Tonavçular çıktı seni aldın.
 “ Allah üçün tonavçular koyuğuz,
 Yahş’ erkekke oşay sizin soyuğuz. ”
 “ Sen Arslan-han, sen atıňnan tüş sana,

(S. 88) Yer kaşın savutların il sana. ”

“ Tüşme süysem, mimme süysem meni atım,
 Arslan han tügülmedi meni atım?
 Siz de kim siz at savutlar almağa?

(5) Men ne kim men at savutlar bermege?”

Belinnegi kaytgan Kırım kılıçın
 Şol batırım şonna alğan suvurup,
 Üç aylanhan kızbaylanı kuvurup,
 Tebinip arasına girdi dey,

(10) Aylanıp yağasına çıktı dey.

Beş altısın urup şonna yıktı dey.
 “ Arslan hanı enni tübek çağıgız,
 Kalğanıgız tamaşağa bağıgız. ”
 Arslan-hanı enni tübek çaqtı dey,

(15) Ol, elivaş kalğan eken atılmay,

Kalğanları Arslan-hanı katılmay.
 Noğay yolğa atını başın burdu dey,
 Atına üç kamuçu urdu dey.
 Haydap bargan atayını yanına.

(20) “ Assalamlar bolsun atay, sağa da.

- Allahizen ayıp etme mağa da;
 (S. 89) Ennireyden men atlannım geçede,
 İşlerim çetim geldi neçe de.
 Şu yolumnan meni atayım geçmesen
 Sağa da ulanlıgım heç ", dedi.

X.

- (5) Eki avuz söz bilebiz,
 Yanñız gözden görebiz.
 Altunlu tañ, almas tav,
 Alurlarda elibiz.
 Alıslanı allı günú zar múken,
 (10) Aylaññan kışısı yazı qar múken.
 Gók ala göz görer günler bar múken,
 Gül asmalı göznel tûğan yeribiz.
 Yeribizge yetkinçeg Dol da bar.
 Yetti ay bütún yürümege yolda bar.
 (15) Alıslarda ayı günú çars bolğan.
 Bizdey neçe qazaq ta bar, kul da bar.
 Vaqtiler vaqta, çaq çaqta,
 Yaratğanım ne buyurğan bu vaqta?
 (S. 90) Yaratğan bir hıdayğa da yalbara,
 Alıslardan asta-asta góçerbiz.
 Anadol bulan ulla Terkinnen
 Say orumnan sallar baylap geçerbiz.
 (5) San savluqta can ağalar tar sıqta,
 Gün cuvaqlar suvuq salkın buz bolğan.
 Dağstanlı Tatar oğlı qazaqtan
 Rayhanatğa hasret salam uzaqtan
 Biykem nege qaygım etip almadın?

(10) Tlklegin tşgen temir tuzaktan.

Temir tuzak tşt meni butuma,
Biykem meni kaygım etmey koymas dep.
Men burulup qaray gettim artıma,
Dnyabızın tuman başhan bulutlap.

(15) Tumanlar tutup, dert yutup,

Qaygılar kopgan birden kazakka,
Quş kanatlı atlar minip kaçsađ da.
Qurtulmasday tştk temir tuzakka.
Qoşuluşgan yav da kan da iđer

(20) S şerbeti baha uęn.

Qoşuna konak gelip tşgen son

(S. 91) Qoyę akaylar koy da soyar yah uęn,

Muhammad han buyuruk sennen, can mennen,
Kılavlu hıncal sennen, kan mennen
Arslan biyim, asıl almas han biyim,

(5) Bir yazık sın bizge kopgan ah uęn.

Alislarda bizin dinsiz oltrme,
Abu Muslim Şavhal ulla şalı uęn.

XI.

Azbarıña qaldı seni it uluy,

Aranıña qaldı seni at kişney.

(10) Qañnalı kapularıñ sıgıllı,

Dos qardaşın bitti, sıyın kırıldı.
Taqtalı úyde toęuz sallat qaravul,
Aylanamnı alğan meni yasavul.
Paçalaęa mennen kaęız yiberdi;

(15) Paçalardan mennen kaęız gelir dep,

Yaş canıma neden sebep bolur dep?

Paçalardan kağız gelip uşullu
Yaş canıma heçten sebep bolmadı.

(S. 92) Pavesheler enni barı buruldu,
Meni arkama yüz kamuçu uruldu.
Men baraman Sibir degen yerlege,
Salam deyin meni tenli erlege,

(5) Men paķırını kara etmektir azığı.
Yaşsay biyeler sizge yetsin yazığı
Eki bayar gelip getti yanıma.
Er mıyığım boyap getti kanıma.
Er mıyığım kan boldu,

(10) Geñ yüregim tar boldu.

Hey baragan busurmanlar, eki atlı,
Yaşsaylı bosañ, koççaķ, geri kayt.
Başızda toğúlegen çaçnı da ayt
Boynubuzğa hali ilinñen hançnı da ayt.

(15) Yaşsaylarda bolğan bizin kardeşlar,
Kardeşlardan aldın tutğan kardeşlar,
Karagaydan uzun kuruş alsınlar,
Yol yağağa meni sınıım salsınlar.
Sınıma meni tarşım yazsınlar.

(S. 93) Men ölgen soñ yılamağa olca yok,
Men ölgen soñ tullamağa otav yok,
Konak úyúm otav etip tullasın,
Honşu kızlar olca bolup yılasın.

XII.

(5) Bismillah deyuban başlayım sözüm.
Men paķır, yazıkman, Bitev men ózüm.
Kaygılı yüregim, kan oldu gózüm,

Zararlı zarım çoğ deyup ağlaram.

Ayavlu candosuna hasret salam

(10) Kaygılı Bitevden zar salam kalam.

Sen üçün zar çektim, ağlar cumla alam,

Mağa yazık man, deyup ağlaram.

Yalbara, yalbara, men özüm yılay,

Seniçün zar çegip turaman şulay,

(15) Yaratğan hıdayım sen bergin talay,

Hak özün, kómek sen, deyup ağlaram.

(S. 94) Esirttiñ, içirmey esden tayman,

Oylaşıp haqılım esim ciyaman,

Şu dert bulan olup getsem ağlaram,

Seniçün zar çegip deyup ağlaram.

(5) Kızıl eññim aññan, güçlegen sarım,

Kókureyim dertli, kóplegen zarım.

Seniçün bolğan man men yartı yarım,

Mağa bir yazık sın deyup ağlaram.

İnanım sözüne yalğan aytma,

(10) Meni dertli koyup, şulay kıynama,

Mağa zar çektirip hıncal baylama,

Yah namusuñ yokmu deyup ağlaram.

Rahmun da bizge yok, bu dúnya pana,

Kókureyim dertli, yüreyim yana,

(15) Koymağa süygenne etme bahana,,

Atanı, ananı deyup ağlaram.

(S. 95) Ne hıyallı men talaysız yaş edim,

Yasğarıp, yaynap ósgen baş edim.

Hali bosa neçik boldu işlerim?

Kókúredim men talaysız kók yimik,

(5) Kóklege tûra getken ok yimik,

- Yaşnadım yaşıl ala ot yimik,
Men tas boldum bu dúnyada yok yimik.
Kozuday kardaşlarım gelgenne
Karcıgaday eki gózüm karattım,
(10) Karlıgacıday búlbúl tilin sarnattım,
Góterilgen kórpe bórki giyip.
Kóp girmedim olca tutğan úylege,
İlmedim savutlarım çüylege.
Ay-gún, ay-gún: ay artılır, gün kemir,
(15) Yaş yürekler tolğan talav taş temir.
Sağış bulan getse kıyın yaş ómür,
Yazğa kaçan çıgarbız dep kışlıktan?
Etgenedik biz işleni yaşlıktan.
Yabulu kara alaşa minsek te,
(S. 96) Yamavlu kara çepken giyse te,
Túğan edim öz atamı belinnen;
Zamanım, çağım yetmey ayrılıım,
Atamı İstamullay elinnen,
(5) Anamı Bahçasaray úyünnen
Vóv adarşay eşikege, úylege
Men talaysız kóp zar gettim dúynege.
Ah desem adam bilmey halımını,
Azireyil alırmúken camımını.
(10) Azireyil meni canım alğan soñ.
Dos kardaşğa ciygan malım kalğan soñ,
Giydirirler eki yeñsiz gólegim,
Neçik bolur şonna meni ólmegim.

XIV.

Germençikler aldı teren kól múken,

- (15) Güçlülege geç dep barmak sol müken.
 Güçlülege geç dep bizdey bargan son
 Gürenlege baylap salmaq yol müken.
 Aliskender arslan biyim, han biyim,
- (S. 97) Alıslardan almas gelse yalına
 Asıramay bermak duşman koluna.
 Şavhal biyim, sağa oşagan ol müken.
 Biz haribler sağa tegin tügül dep.
- (5) Sóylegenler ózden müken, kul müken.
 Butlarımız buğav bulan kantarlap,
 Qollarımız şincir bulan beyitip.
 Gók atlar gelir günlük yol müken,
 Hisabı yok biz yürügen yollanı,
- (10) Başızdan getken kıyın hallanı
 Qayırlaňan Şavhal biyim gücünden,
 Qıdırtğanım kaqa müken, kol müken.
 Arestanğa azab bergen yol eken.
 Azablar çektik, sù geçtik,
- (15) Ağular çaynap û iştik.
 Artılıp günler getti hókünçlü,
 Ağargan betler yimik iç purşlu.
 Aşar-tavğa, asıllağa yetmeymu?
 Asıllanı eski dertli getmeymu?
- (20) Kóküregen gókler yimik tavuşlum,
 (S. 98) Gürenleňen gók atlarday yürüşlüm.
 Azatlama aziz kulun bolayıq,
 Azatlama senden çıkğan kul yokmu?
 Alıslardan bizge kaytma yol yokmu?
- (5) Alıslanı aldı busa aq bulut,
 Geçelerdey şavlası yok gün eken.

- Geçeler tuman bizge, günler çars,
 Can tarlıқта can ağalar tar sıkta,
 Gün tumanlı, ay şavlasız bu yaқта.
- (10) Kúlegen kúr ay artılmuş, gün yatmuş,
 Namus bulan yah yığılıp, er yatmuş.
 Yahga yarım, vay ulallar, namusga az,
 Yasavullar işte men der er múken.
 İçkiler bizin içler tolturğan,
- (15) Çağırlar múken, huzu çer múken.
 Çağırday içibizni kaynatğan,
 Kaygılar múken, kopğan zar múken.
 Tavuklar çakırışıp taň kıatsa,
 Tuman bulan şavla bermey gün batsa.
- (20) Aşnaların izlep yilay der múken,
 Kústúññenne ala gózden kıan gele,
- (S. 99) Ah deyen bulan enni ne gele?
 Ah bulan zarzigerli gúnúbúz,
 Yaratğanım, bizge rahmun sebele.
 Yaratğanım, senden bolsun şabağat.
- (5) Terseygen gün tayav bolğan anadaş,
 Anadaştır enni bizge dos kıardaş,
 Aş yoldaşdan kóp kolaydır kıız kıardaş.
 Hey ulanlar kıyımız kóp, kıuvanç yok.
 Kókúrekler tolğan dertten yibanç yok.
- (10) Gezmeli gózel günler getti, elivas!
 Gózel günler yıldıy bolup getken soñ,
 Góresi işler başıbizğa yetken soñ
 Kıarañgılar kopğan bizge şavla yok.
 Kıazaqlar kúzap yatğan bav da yok,
- (15) Miniskiden bir az ari ótkenne

Kazaklar purç, ólgen ne yok, sav da yok.

(S. 100) Kleinere Lied.

1.

Yer kıdırğan sũ tabar,
Su kıdırğan sal tabar,
Atalardan osal tũğan ulanlar

- (5) Túyelege minip çıksa it ħapar.
Atalardan yaĥşı tũğan ulallar
Yabulaġa minip çıksa mal tabar.
Mal tabmasa Őan tabar,
Őan tabmasa ħum ħapar.

2.

- (10) Kókúrep kóp aĥşamlar bolġanna
Gók bórúdey yürtúçum
Sargayıp sari tañlar katġanna
Kóplerden payin alıp kaytúçum.

3.

Yaġalaőġan gúnlerde

- (15) Maktanıőġan batırlardan ózedik.

Urup bozup mal da allık,

- (S. 101) Kókúrekler teőip canna allık.

Yañıızlık bulan yarlılık,
Ekisi birçe yetip kavőallık.

4.

Elibiz biziñki yimik el bolmas,

- (5) Eribiz biz yimik er bolmas.

Endrey erler tũğan elinne
Allah bizi urma süygenne.
İçibizden geleçiler yúrúttú:

Urular bizge gelsin dep.

(10) Avlaklağa zemzemiler yazsın dep.

Tav túplege aq qalalar salsın dep.

Terekleni başı boldu güldürey,

Buzulsun enni Yahsay bulan Endrey.

5.

Gózdirek salğan bulan góz görmey,

(15) Góz işlemey, baqğan bulan söz bermey,

Anadaşlar bulan cannay qurdaşğa,

Aşnalar bulan yuvuk sırdaşğa

Haşıklıqta söz qoymamak erdendir.

(S. 102)

6.

Ah degen bulan artmay kómekler,

Sarğalğan betler san miñ emmekler.

Sari mayday irip bara sanıbiz,

Sari uruşğa baylap bergen hanıbiz.

(5) Hanlarıbiz bizin baylap bergen soñ,

Enni bizin kim bolacaq yanıbiz?

Qalsaq kıyın şu gavurnu qolunna,

Azireyil alğınçağa canıbiz.

Azireyil canlar alma bolamu,

(10) Yaratğan bir hıdayınnan purmansız?

7.

Úç yillağa men olcasız yatayım,

Úç yılan soñ qaytsam qayıp gelirmen

Úç yillağa meni olcam tul bolsun,

Úç yılan soñ ózünü men tapmasam,

(15) Úç yılan soñ otuz gúñe çidasa,

Amanatğa art boccalım şol bolsun.

Art boccalım mençi sizge aytaman.

- (S. 103) Hasiret kuşlar Aşar tavğa konsun dep.
 Ol Aşarnı otlı beti kumsarsa,
 Dos kardaşğa yat gişiler ciyilip
 Dua etsin, artı hıır bolsun dep.

8.

- (5) Vay giççi kız seni maqtav maqtasam,
 Men óleyim seni almay tohtasam.
 Yarkıçlanı yalkınıday çaşlarıñ,
 Karlağaçnı kanatıday kaşlarıñ.
 Kókánlanı karasıday gózleriñ
 (10) Şekerden şirin seni sözleriñ.
 Avuzuñna inci yimik tişleriñ.
 Ne dir, kıızı, etip koyğan işleriñ?
 Süyemen dep nege kıızı süydürdüñ?
 Süymeymen ner yüregimni güydürdüñ.
 (15) Sen gelmesen, seney biri gelecek,
 Atrıñ koysa ol da seney bolacak..
 Kimler takmay kırşavsuznu, kınsıznı?
 (S. 104) Kimler mimmey kıyruksuznu, yalsıznı?

Töbesi bulan altın bolsa da,
 Sen süymessen bizin yimik malsızı.

9.

- Yığıla gelgenden soñ eki yaş
 (5) Yol bulup, ala turup dos kardaş.
 Ulan, sağa yamanlağan kızmedi?
 Kıız, ulañña kulak asmak parzmedi?
 Atoluğa uç açular nazmedi?

10.

Terenlege tüştük, çıkma çara yok,

(10) Busurman din harap tutma çola yok,
 İslam dinnen bizge yarım para yok,
 Can ağalar sizge dua, amanat.
 Saldatlayın tizip san oynatalar,
 Bu bizin hallarımız can ağalar,

(15) Kazanlayın kanımız kaynattılar,
 Can ağalar sizge dua, amanat.

(S. 105) Can ağalar handan tilev can uçún,
 Dos kardaşğa bir az kómek yah uçún
 Kazak tamam kıldı túrkún şunúçún,
 Can ağalar, sizge dua, amanat.

11.

(5) Ózekli sular órge aqmas,
 Ózdenler yaman söz katmas.

12.

Vay, kumuklar kara kulğa dörñen soñ
 Şavla bergen çirağımız söññen soñ
 Şat yürekten şatlık getmey, netecaq?

(10) Bu duşmallar boynubuzğa miññen soñ.

13.

Bu innegi zamanna
 Yaşsılar bulan çatış hamanna.
 Yamanlardan basını taydırıp
 Yaşsılar bula yürü hamanna.

(S. 106)

14.

Ata, ana senden ne señ góreyik:
 Beş ulannı bir yaman,
 Biri yahşı bolğan soñ.
 Argumaq, senden ne señ góreyik:

(5) Yazda yalçılar yaydağ miñnen soñ.

Aşğar-tav sennen ne señ góreyik.

Ol oñmağan batırını

Boccalı gúnú karşı gelgen soñ.

15.

Erenler deyen bulan er bolmas,

(10) Óktemlik bulan erler tór almas.

16.

Meni ak tastarım kıan ettiñ

Allahha betim kıara ettiñ,

Aylana yanım alğan dos, duşman,

Şolağa gúnúm nege çola ettiñ?

(S. 107)

17.

Azireyil can almağa gelgenne

Hókünçlü kıulğa arsar bolmaq gerti dir.

Qazağımını kıayğıları kıopğan soñ

Kókúrekteñ kóplep çıkkán derti dir.

18.

(5) Yağşı erkekler degen bulan er bolmas,

Erenler barı birdey teñ bolmas.

Erenleni eki başha işi bar,

Avuzuna azav bolat tişi bar.

Avuzunnağı azav tişi boşasa

(10) Kıara tallan kıyğan bulan tiş bolmas.

19.

Malı bolsa kim ne alır ulla siy,

Haqıl bulan sen ne alısan sıynı, biy;

Mallı biyler mal bereler maqtarğa

Maqtamasa tilin tartıp tohtarğa.

(S. 108)

20.

Atolu yarlı bolsa nege aşay?
 Gón çarıyım gótún başhan kulğa oşay.
 Atolunu yarlı dır dep horlama,
 Yaññız dır dep taşlama.

- (5) Bir atlansa mal tabar,
 Mal tapğanna oq es tabar,
 Yuvuğuna mal berer,
 Qırdaşı úçún can berer.

21.

- Yemişi sen gúl terekli bavlanı,
 (10) Süt emñelli süygeni sen savlanı.
 Seni biyim süymegenler sú bolsun,
 Otavları qaralansın, çú bolsun.
 “ Sen, sen ” degen zamanna
 “ Men, men ” degenleni işi ór bolmas.

- (15) Sınalğan sap altunnan terek sen,
 Salkınlı san miñ gişige tar bolmas,
 Salkınlıq saray úy yimik.

(S. 109)

22.

- Terekleni çayqalmağı yellennir,
 Biyleni biy bolmağı ellennir,
 Biyleni biy bolmağı ne bolsun,
 Ózdenni süygen malın bermese?
 (5) Ózdenleni ózdenligi ne bolsun,
 Ol biyine qarşı aldınna ólmese?

23.

Yaññur yavmay, yaz bolmas,
 Yaz da gelgen buz bolmas.
 Yazbaş bitip, yaz getip

(10) Guz almay, kış bolmas.

Altun bunan gómüşdey
Antka yalğan söz bolmas.
Ant buzmağan asılını
Aytar sözü yüz bolmas.

24.

(15) Çağivçular bulan oylaşma,
Çali içinne arıv bulan küyleşme,
Kurdas dos dep inanıp,

(S. 110) Kırdığı kapgun işin söyleşme.

Dos kardaşın şol bolur:
Aşnalı anadaşdey górgen soň,
Aşkara gónúň alıp bilgen soň,

(5) Karşınna aziz canın bergen soň.

25.

Asğar-tav, sennen biyik tav bolmas,
Anadol, sennen ulla sũ bolmas.
Asğar-tavnu biyikligi ne bolsun,
Başınnan öal-öal çırlap ótken soň?

(10) Anadolnu ulluluğu ne bolsun,
İçinne şavşak-buzlar katğan soň?

26.

Aşşamlardan soň gún tũmas,
Ağargan saķallar karalmas.
Ólgenlege darman tabulmas.

(15) Nege oldu dep sağa aytmayman,
Ólgenime hókünç etmeymen.

(S. 111)

27.

Atılıp minnim biyikke,

Tartıp urdum giyikke,
Múyúzleri bıçak sapğa,
Terisi etik oltaηηa.

(5) Yazuvuη mağa yazsın ner,
Yalbaraman soltaηηa.

DİL ÖZELLİKLERİ

KUMUK TÜRKÇESİ ALFABESİ

<u>KIRIL</u>	<u>LÂTİN</u>	<u>ARAP</u>
А а	A a	آ
Б б	B b	ب
В в	V v	و
Г г	G g	گ
Гь гь	Ğ ğ	غ
Гь Гь	H h	ه
Д д	D d	د
Е е	E e (ye)	آ (يه)
Ё ё	Yo yo (/o/)	آ (يو)
Ж ж	C c (j)	ج (ز)
З з	Z z	ز
И и	İ i	ي
Й й	Y y	ي
К к	K k	ك
Кь кь	Қ қ	ق
Л л	L l	ل
М м	M m	م
Н н	N n	ن
Нг нг	ŋ ŋ	ن
О о	O o	و
Обь обь	Ö ö	و
П п	P p	پ
Р р	R r	ر
С с	S s	س
Т т	T t	ت
У у	U u	و
Уь уь	Ü ü	و
Ф ф	F f	ف
Х х	Ң ң	ه
Ц ц	Ts ts	تس
Ч ч	Ç ç	چ
Ш ш	Ş ş	ش
Щ щ	Şç şç	شچ
Ы ы	I i	ي
Э э	E e	آ
Ю ю	Yu yu (/u/)	يو
Я я	Ya ya	يا

I- FONETİK (SES BİLGİSİ)

A) ÜNLÜLER (VOKALLER)

Kumukçadaki ünlüler şunlardır:

a : Ortak Türkçe ile aynıdır.

yomağ	'masal'	(1,1)
ğazan	'kazan'	(49,1)

e : Ortak Türkçe ile aynıdır.

erkek	'erkek'	(87,18)
eşek	'eşek'	(32,13)
geçe	'gece'	(56,37)

ı : Ortak Türkçe ile aynıdır.

çık-	'çık-'	(56,31)
ğatın	'kadın'	(46,6)
yahşı	'yahşi,iyi'	(77,10)

i : Ortak Türkçe ile aynıdır.

bir	'bir'	(1,2)
incin-	'incin-'	(48,14)
yimik	'gibi'	(77,14)

o : Ortak Türkçe ile aynıdır.

yomağ	'masal'	(1,1)
ğork-	'kork-'	(36,34)
bol-	'ol-'	(70,11)

ó : o ile ö arasında bir sestir. Kumuk yazı dilinde bu ses Ę Ę ile gösterilir.
Trankribemizde bu sesi ó ile gösterdik.

bóru	'kurt'	(16,32)
sóz	'söz'	(58,1)
gór-	'gör-'	(82,15)

ö : Ortak Türkçe yle aynıdır.

ömür	'ömür'	(17,11)
ötger-	'geçir-'	(18,36)
özge	'özge'	(64,23)

u : Ortak Türkçe yle aynıdır.

ullu	'ulu'	(15,5)
yurt	'yurt'	(17,2)
Ƙumuk	'Kumuk'	(105,7)

ú : u ile ü arasında bir sestir. Kumuk yazı dilinde bu ses Ƙ ile gösterilir.
Trankribemizde bu sesi ú ile gösterdik.

yúru-	'yürü-'	(32,9)
yúrek	'yürek'	(41,9)
bóru	'kurt'	(73,7)

ü : Ortak Türkçe yle aynıdır.

üyren-	'öğren-'	(6,4)
üst	'üst'	(62,28)
tüyüm	'düğüm'	(86,17)

1) Ünlü Uzunluğu

Kumukçada Eski Türkçenin asli uzun ünlüleri incelediğimiz metinlerde yoktur. Sadece değişik fonetik hadiseler sonucu Kumukçada ikincil û sesi görülmektedir.

bû- (< boğ-)	'boğ-'	(87,8)
tû- (< toğ-)	'doğ-'	(89,12)

2) Ünlü Uyumu

Bazı istisnalar haricinde ünlü uyumu normaldir. Kumukçadaki ekler bile buna uygunluk olarak kullanılmaktadır.

tamaşa	'temaşa'	(18,3)
paşman	'pişman'	(27,16)
zahmatçı	'zahmet veren'	(1,14)
yüzükleri	'yüzükleri'	(15,28)
hasili	'hasılı'	(18,1)
vazir	'vezir'	(21,22)

3) Ünlü Değişmeleri

Kmk.Tk.	T.Tk.	
a	e	
asar	'eser'	(1,4)
davam	'devam'	(32,34)
vilayat	'vilayet'	(33,23)
e	i	
eki	'iki'	(30,36)
neçe	'nice'	(34,13)
teren	'derin'	(61,35)

u	o	
suvuḡ	‘soḡuk’	(13,11)
ulaḡ	oḡlak	(15,34)
ḡuy-	‘koy’	(49,14)
i	ı	
ḡadi	‘kadi’	(3,5)
sari	‘sarı’	(19,2)
ḡinar	‘ḡınar’	(49,17)
ü	e	
üy	ev	(59,26)
süy-	sev-	(9,2)
u	i	
ḡavum	kavim	(24,11)
uḡun	iḡin	(64,32)
o	ö	
ḡomarlık	‘cömertlik’	(1,9)
tok-	‘dök-’	(14,21)
oḡ	‘ön’	(31,1)
u	e	
purman	‘ferman’	(2,1)
zuvap	‘sevap’	(34,5)
o	ü	
sozul-	‘süzül-’	(2,3)

ı	i	
ķayı	'gayrı'	(22,10)
çını	'çini'	(42,2)
acayıp	'acayıp'	(61,24)

i	ü	
biyik	'büyük'	(14,17)
sibir-	'süpür-'	(30,12)

u	ı	
sabur	'sabır'	(10,5)
ķamuçu	'kamçı'	(22,24)
avur	'aķır'	(87,7)

ü	ö	
üyren-	'öğren-'	(3,37)
küy	'köy'	(78,14)
küyleşme	'kökleşme'	(109,16)

ó	e	
tóbe	tepe	(10,1)

ó	u	
bólen-	'bulan-'	(12,31)

i	e	
biy	'bey'	(3,5)
giyik	'geyik'	(14,16)
hisap	'hesap'	(50,23)

ú	e	
úy	'ev'	(68,15)
túye	'deve'	(20,34)
gógúrçün	'güvercin'	(70,15)

ı	a	
hıylı	'hayli'	(4,18)

a	o	
horaz	'horoz'	(10,19)

e	a	
bólen-	'bulan-'	(12,31)

a	i	
şahar	'şehir'	(25,6)
zaya et-	'zayi et-'	(34,10)
çayna-	'çiğne-'	(83,15)

u	a	
uhvay	'ah vay'	(29,32)
ķuvurma	'kavurma'	(43,3)
tamur	'damar'	(51,9)

ó	ü	
gógúrçün	'güvercin'	(70,15)
gózel	'güzel'	(89,12)
gómüş	'gümüş'	(109,11)

ü	i	
gógúrçün	'güvercin'	(70,15)
i	u	
malim	'malum'	(26,4)
ı	u	
yımurtğa	'yumurta'	(18,5)
pıs-	'pus-'	(76,1)
a	ı	
yalan	'yalın'	(34,3)

B) ÜNSÜZLER (KONSONLAR)

Kumukçadaki ünsüzler şunlardır:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, j, k, k̄, l, m, n, η, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak "ħ - k̄ - η" sessizleri vardır.

katın	'kadın'	(66,20)
sıñ-	'kınıl-'	(61,22)
ħum	'kum'	(100,9)

1) Ünsüz Uyumu

Kelime içerisinde ve eklenme esnasında kullanılan ünsüzlerin tonluluk-tonsuzluk bakımından gösterdiği uyum noktasından Kumuk Türkçesinde, genellikle bu uyum var ise de, bazen bu uyum bozulmaktadır.

öp-üp	öbüp	'öp-'	(17,7)
-------	------	-------	--------

murat+ı	muradı	'murat'	(14,5)
yaprak+ın	yaprağın	'yaprak'	(36,8)
yık+tı		'yıktı'	(88,11)
oğuv+çu	'okuyucu'	(6,1)	
çañç-dı	'kesti'	(31,28)	

2) Ünsüz Değişmeleri

≠b Ünsüzü:

Eski Türkçedeki kelime başı '≠b' devam etmektedir.

bar-	'var'	(64,36)
ber-	'ver-'	(79,5)
bol-	'ol-'	(110,6)

Türkiye Türkçesinde ≠b'li olarak kullanılan bazı kelimelerde, Eski Türkçede ve Kuman Lehçesinde de görülen şekillerde olduğu gibi, n, m'li kelimelerde genellikle ≠b>≠m olur.¹

múyúz	'boynuz'	(16,32)
munu	'bunu'	(50,16)
min-	'bin-'	(62,14)

Türkiye Türkçesinde '≠p'li olarak kullandığımız bazı kelimeler Kumuk Türkçesinde '≠b'li olarak kullanılmaktadır.

¹ A.Von, Gabain, (Çev. Mehmet Akalın), Eski Türkçenin Grameri, TDK. Yay. Ankara 1988.

K., Grönbech (Çev. Kemal Aytaç), Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Bkz: Eski Türkçenin gramerinde; 'min-, mun...' s. 287.

barmak	'parmak'	(51,32)
biş-	'piş-'	(61,11)

≠k Ünsüzü:

Genellikle ince sıradan ünlülerle birlikte ≠g olarak kullanılır. Bu değişme, Azeri Türkçesinin etkisi ile meydana gelmiştir.²

giççi	'küçük'	(28,21)
ges-	'kes'	(52,37)
gişi	'kişi'	(103,3)

Genellikle kalın sıradan ünlülerle birlikte ≠k olarak kullanılır. Bu özellik, Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

ķurban	'kurban'	(26,15)
ķursak	'kursak'	(47,14)
ķan	'kan'	(90,19)

Bazen de ≠h olarak kullanılır. Bu, Kıpçak grubunun bir özelliği olup, 'Codex Cumanicus'tan beri mevcuttur.³

ķumluk	'kumluk'	(13,9)
ķonşu	'komşu'	(64,8) (E.Tk.-honşı)

Kuman Lehçesi Sözlüğünde; 'min-, muna...' s. 133-134.

² Zeki, Kaymaz, 'Kumuklar ve Kumuk Türkçesi', 1. Millî Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, Kars 25-31 Ekim 1995. (Ayrıca Bkz: Yeni Türkiye Der., S. 16, Ankara 1997, s. 2067-2071.)

³ K., Grönbech (Çev. Kemal Aytaç), Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Bkz: hatun : hatun ; hamış : karnış ; han : kan...

huzu 'kuzu' (98,15)

Sadece bir örnekte de, ≠y olarak kullanılmıştır.

yıbañç 'kıvanç' (18,34)

Yine sadece bir örnekte de, ≠h olarak kullanılmıştır.

kúr 'hür' (74,12)

→ *Yalnız örnek*

≠t Ünsüzü:

Kumuk Türkçesinde ≠t ve ≠d'li örnekler görülmektedir.

tirmen 'değirmen' (13,5)

tav 'dağ' (36,36)

tana 'dana' (47,17)

dórt 'dört' (18,6)

deñiz 'deniz' (55,34)

≠y Ünsüzü:

Türkiye Türkçesindeki ≠y'siz olarak kullanılan bazı kelimeler Kumuk Türkçesinde ≠y'lidir. Bu yönüyle Kumuk Türkçesi, Eski Türkçe ve Ortak Türkçeyle aynıdır.⁴

yıla- 'ağla-' (18,7)

yıraq 'ıraq' (51,36)

⁴ Zeki, Kaymaz, 'Kumuklar ve Kumuk Türkçesi', 1. Millî Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, Kars 25-31 Ekim 1995. (Ayrıca Bkz: Yeni Türkiye Der., S. 16, Ankara 1997, s. 2067-2071.)

Türkiye Türkçesinde $\neq y$ 'li olan bazı kelimeler $\neq y$ 'siz olarak kullanılır($\neq y > \emptyset$).
Bu, Azeri Türkçesinin etkisiyledir.⁵

igit	'yiğit'	(56,17)
eken	'yeğen'	(73,14)

Ancak genel olarak $\neq y$ Türkiye Türkçesindeki ile benzerdir.

yürek	'yürek'	(34,11)
yemiş	'yemiş,çerez'	(57,12)
yarat-	'yarat-'	(93,15)

Bazen de $\neq y > \neq c$ olur. Bu da, Kıpçak grubunun özelliğidir.

cuv-	'yu-, yıka-'	(36,32)
cıy-	'yığ-'	(59,8)

Tonlulaşma :

Kmk.Tk.	T.Tk.
---------	-------

$\neq b < \neq p$

barmak	'parmak'	(51,32)
biş-	'piş-'	(61,11)

⁵ Muharrem, Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İst. 1971.

Talat, Tekin, 'Türk Dillerinde Önses y- Türemesi', Türk Dilleri Araştırmaları, C. 4, Ankara 1994, s. 51-66.

Johannes, Benzing, 'Das Kumükische', Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden 1959, s.391-406 (Çev. İlhan Çeneli, 'Kumuk Türkçesi')

≠g < ≠k

giççi	'küçük'	(28,21)
ges-	'kes'	(52,37)
gişi	'kişi'	(103,3)

≠d < ≠t

dórt	'dört'	(18,6)
deniz	'deniz'	(55,34)

≠ç < ≠c

çırıl-	cırıl-	(110,9)
--------	--------	---------

≠z < ≠s

zuvap	sevap	(34,5)
-------	-------	--------

/ç/ < /c/

geçe	gece	(13,30)
neçe	nice	(24,17)
gógúrçún	güvercin	(70,15)

/g/ < /k/

çıgart-	çıkart-	(26,16)
başğa	başka	(64,27)
yağın	yakın	(65,37)

/g/ < /k/

içgi	içki	(9,12)
esgi	eski	(39,10)
segiz	sekiz	(70,11)

/g/ < /h/

dağı dahi (11,9)

/z/ < /s/

kızgan- kıskan- (55,8)

/b/ < /p/

sibir- süpür- (30,12)

c≠ < ç≠

tac taç (25,7)

Tonsuzluk :

Kmk.Tk. T.Tk.

≠k : ≠k

ķurban 'kurban' (26,15)

ķursak 'kursak' (47,14)

ķan 'kan' (90,19)

≠t : ≠t

tirmen 'değirmen' (13,5)

tav 'dağ' (36,36)

tana 'dana' (47,17)

≠ş < ≠z

şincir zincir (40,3)

/t/ < /d/

yetti	yedi	(49,16)
çatır	çadır	(58,24)
kütür-	kudur-	(77,15)

/k/ < /ğ/

aka	ağa	(8,5)
ökür-	böğür-	(22,14)
çaķır-	çağır-	(54,21)

/p/ < /b/

tapança	tabanca	(66,8)
---------	---------	--------

Sızıcılışma :

Kmk.Tk. T.Tk.

≠h < ≠k

humluk	'kumluk'	(13,9)
honşu	'komşu'	(64,8) (E.Tk.-honşu)
huzu	'kuzu'	(98,15)

≠h < ≠k

çoh	çok	(93,8)
-----	-----	--------

/h/ < /k/

oĥu-	oku-	(22,34)
aĥşam	akşam	(51,34)

/v/ < /ğ/

suvuķ	soğuk	(13,11)
-------	-------	---------

/v/ < /k/

karavul karakol (91,12)

/ş/ < /ç/

pışgır- hıçkır- (8,10)

/z/ < /t/

kağız kağıt (68,9)

v≠ < ğ≠

tuv- doğ- (34,29)

bav bağ (85,3)

Süreksizleşme :

Kmk.Tk. T.Tk.

≠ç < ≠s

çaç- saç- (8,9)

çeç- seç- (59,1)

çaç saç (73,15)

≠p < ≠f

palan falan (29,4)

payda fayda (82,15)

/b/ < /f/

tübek tüfek (88,14)

/b/ < /v/

yıbañç kıvanç (18,34)

derbiş derviş (24,32)

yalbar- yalvar- (28,5)

/ç/ < /ş/

çişlik şişlik (36,3) 'şiş kebabı'

/d/ < /y/

sıdır- sıyır- (31,26)

/g/ < /v/

gógúrçün güvercin (70,15)

/p/ < /f/

taypa tayfa (1,17)

sapar sefer (62,23)

ç≠ < ş≠

ķumaç kumaş (54,34)

k≠ < y≠

tük tüy (20,35)

Akıcılaşma :

Kmk.Tk.

T.Tk.

≠m < ≠b

múyúz 'boynuz' (16,32)

munu 'bunu' (50,16)

min- 'bin-' (62,14)

≠m < ≠p

mişik	pisik	(1,24)
homuz	kopuz	(27,1)

/y/ < /ğ/

bayla-	bağla-	(20,10)
üyret-	öğret	(30,33)
tüyüm	düğüm	(86,17)

/y/ < /v/

tüye	deve	(20,34)
------	------	---------

y≠ < v≠

süy-	sev-	(30,10)
üy	ev	(55,8)

y≠ < ğ≠

tiy-	değ-	(12,6)
cıy-	yığ-	(59,8)

Diğer Ünsüz Değişmeleri:

Kmk.Tk. T.Tk.

≠p < ≠h

pışgır-	hıçkır-	(8,10)
---------	---------	--------

/t/ < /k/

erten	erken	(18,2)
etmek	ekmek	(92,5)

/n/ < /m/

endi imdi (13,36)

honşu komşu (64,8)

/p/ < /k/

tapur-tupur takır-tukur (16,15)

/g/ < /c/

gógaman kocaman (69,23)

C) DİĞER FONETİK HADİSELER

1) Göçüşme (Metathese) : Kelime içerisindeki seslerin birbirleriyle yer değiştirilerek kullanılmalarıdır.

a) Ünlü:

aeX ea: avlet (< evlat) 'evlat' (46,5)

b) Ünsüz:

kçX çk: ečki (< keçi) 'keçi' (14,26)

rstX str: görset- (görset->) 'göster-' (62,22)

zbX bz: azbar (< abzar) 'avlu' (91,8)

2) Ünsüz Çiftleşmesi : Kumuk Türkçesinde kelime içinde, ünsüzlerin çiftleri sık olarak kullanılmaktadır.

hilla 'hile' (9,24)

aççı 'acı' (75,14)

ullu 'ulu' (110,7)

	ayrıldım	>	ayrılıım	(96,3)
-nd- > -nn- :	menden	>	mennen	(74,7)
	gúnnen	>	gúnden	(82,17)
	efendi	>	apenni	(85,8),
-nl- > -ll- :	duşmanlar	>	duşmallar	(105,10)
-ŋl- > ŋn- :	aŋla-	>	aŋna	(74,20)
-ln- > -ng-	yalnız	>	yaŋız	(10,22)
-nb- > -m-	İstanbul	>	İstamul	(77,18)

5) Türeme :

a) Ünlü

Başta:

urus 'Rus' (76,17)

İçte:

titire- 'titre-' (38,17)

opurağ 'elbise' (72,17)(Kıpçak Tk.-oprak)

tatûlu 'tatlı' (73,2) (E.Tk.-tatıglıg)

Sonda:

yarı- 'yar-' (16,33)

küle- 'gül-' (18,30)

sora- 'sor-' (33,24)

b) Ünsüz

Başta:

≠h Ünsüzü:

Kumuk Türkçesindeki ≠h ünsüzü bazı kelimelerde kullanılır. Bu örneklerdeki 'h' ünsüzü, Halaççadaki '≠h' ile aynıdır.⁶

hókún-	'ökün-, pişman ol-'	(19,2)
hayva	'ayva'	(42,1)
hav	'av'	(51,28)

İçte:

y:	pilyav	'pilav'	(43,3)
l:	oltur-	'otur'	(51,29)(E.Tk. otur-)
g:	yalğan	'yalan'	(52,22)(E.Tk. yalğan)

Sonda:

n:	keren	'kere,defa'	(45,23)
k:	ķutūķ	'kutu'	(73,11)

c) Hece

yuvurģan	'yorgan'	(50,9) (Kıpçak Tk. yovurģan)
----------	----------	------------------------------

6) Farklılaşma :

zaral	'zarar'	(18,20)
tusnaķ	'tutsak'	(25,21)

⁶ Gürer, Gülsevin, 'Türk dilinde bir kelime başı ünsüzü üzerine', TDAY Belleten, TDK. Yay., Ankara 1992, s. 173-200.

-----, 'Göktürk anıtları ile yaşayan üç lehçemizin (Halaç, Çuvaş, Saha/Yakut) tarihî ilgi düzeni', TDAY Belleten, TDK. Yay., Ankara 1994, s. 65-80.

inam-	'inan-'	(33,19)
-------	---------	---------

7) Hece Yutumu :

paça	'padişah'	(18,32)
tirmen	'değirmen'	(61,35)

8) Tekleşme :

kuvat	'kuvvet'	(37,4)
túken	'dükkan'	(66,5)
aval	'evvel'	(77,7)

9) Birleşme :

busa <	'bu ise'	(26,14)
--------	----------	---------

II-MORFOLOJİ (ŞEKİL BİLGİSİ)

EKLER

A) ÇEKİM EKLERİ

1) İSİM ÇEKİM EKLERİ

a) HAL EKLERİ

Yalın Hal	ø
İlgi Hali	+nİ
Yükleme Hali	+nİ
Yönelme Hali	+GA
Bulunma Hali	+DA
Ayrılma Hali	+DAn
Eşitlik Hali	+çA ; +dAy ; 'yimik' ; +lAy ; +lAyIn

Yalın Hal : ø

saray	'saray'	(35,16)
göz	'göz'	(56,5)
abay	'baba'	(81,4)

Yükleme Hali ve İlgi Hali : +nİ

Bu iki hal eki, Kumuk Türkçesinde aynıdır.

Yükleme hali; +nİ

tlkn de inge salgan	'tilkiyi de ine salmıř'	(7,1)
araaçn grp	'Karaaç grp'	(21,16)
Mitiř, tuvarn cyp	'Mitiř, duvarn ygp'	(47,22)

lgi hali; +nI

lgi halinin bu řekilde kullanımına ađatay Trkesinde de rastlamaktayız.⁷

igin de getirip	'ikisini de getirip'	(9,12)
mecitn abzar	'mescidin avlus'	(47,25)
atnn gzyařlar	'kadnn gzyařlar'	(55,9)

Ancak ykleme hali, eksiz olarak da ifade edilebilir: ''

munu bařın+ gesip oya	'bunun bařn kesip koya'	(43,21)
-------------------------	---------------------------	---------

Ayrıca ykleme hali, 3.teklik iyelik eki +(s)I(n) 'dan sonra +I řeklinde grlebilmektedir.

atasn purman	'atasnn ferman'	(2,1)
-----------------	--------------------	-------

Yine, +n ve +m iyelik ekleri ile biten kelimelerden sonra da, ykleme hali iin +nI ve +I kullanılır.

atnnn zlege ađrsa	'kadnnn yanna ađrsa'	(64,20)
olum	'kolm+u'	(67,9)

⁷ János, Eckmann, (Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Harezmi, Kıpak ve ađatay Trkesi zerine Arařtırmalar, Ankara 1996, s. 119-120.

Bkz: bir qrgavuln iřkenesi 'bir slnn budunu'

Genel olarak +nI olarak kullanılan ilgi hali, zamirlerden ve +n ; +m iyelik ekleri ile biten kelimelerden sonra +I olarak kullanılır.

munu başı	'bunun başı'	(43,21)
meni ölümüm	'benim ölümüm'	(66,1)
anı içinne	'onun içinde'	(77,2)

Biz, siz gibi zamirlerden sonra, ilgi hali şu şekilde kullanılır:

bizin yaşımız	'bizim yaşımız'	(3,20)
sizin hanımınız	'sizin hanınız'	(43,30)

İlgi hali eksiz olarak da kullanılır: 'ø'

halk+ø yomakları	'halk hikayeleri'	(4,20)
barmak+ø arasında bir altın yüzük	'parmağının arasında bir altın yüzük'	(51,32)

Yönelme Hali : +GA

ulanlağa	'oğlanlara'	(1,24)
adamğa	'adama'	(22,25)
erkekke	'erkeğe'	(87,18)

Ancak yönelme hali, zamir çekimlerinde değişiklik gösterir. Bkz: Zamirler

Bulunma Hali : +DA

T.TK.ile farklılık göstermemektedir.

beşikde	'beşikte'	(3,18)
---------	-----------	--------

ağ <u>a</u> çta	'ağaçta'	(69,21)
baz <u>a</u> rda	'pazarda'	(85,3)

Ancak bulunma hali, **m, n, η** 'den sonra +nA olarak kullanılır.

boyn <u>m</u> na	'boynumda'	(69,12)
için <u>n</u> e	'içinde'	(77,2)
insan <u>n</u> a	'insanda'	(83,11)

Çıkma Hali : +DAn

Bu hal eki de, Türkiye Türkçesindeki çıkma hal eki ile aynıdır.

purman <u>ı</u> ndan	'fermanından'	(2,1)
süt <u>d</u> en	'sütten'	(15,1)
uzak <u>t</u> an	'uzaktan'	(90,8)

Ancak çıkma hali, **m, n, η** 'den sonra +nAn olarak kullanılır.

yann <u>a</u> n	'yandan'	(82,7)
atır <u>n</u> an	'atından'	(87,19)
yolum <u>n</u> an	'yolumdan'	(89,3)

Eşitlik Hali

Kumuk Türkçesinde eşitlik hali, şu şekillerde yapılır:

+çA :

Kumuk <u>ç</u> a	'Kumukça'	(5,11)
bir <u>ç</u> e	'dost gibi, dostça'	(21,1)

munça 'bunca, bu kadar' (33,8)

+dAy :

ķaraķuřday 'kartal gibi' (47,18)

gūldey 'gūl gibi' (71,17)

gōmūřdey 'gūmūř gibi' (109,11)

+lAy : (Sadece sıra sayılarında kullanılır.)

ekinçiley 'ikinci defa' (45,1)

ūçūncūley 'ūçūncū defa' (45,4)

+lAyIn :

saldatlayın 'asker gibi' (104,13)

ķazanlayın 'kazan gibi' (104,15)

yimik : (gibi)

ay yimik 'ay gibi' (33,7)

ađası yimik 'ađası gibi' (60,15)

kōk yimik 'gōk gibi' (95,4)

b) İYELİK EKLERİ

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	+ (I)m	+ (I)bİz
2. Şahıs	+ (I)η	+ (I)ğİz
3. Şahıs	+ (s)I(n)	+ lArİ

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	at+ım	at+ıbiz
2. Şahıs	aı+ıη	at+ığiz
3. Şahıs	at+ı	at+ları

1. Teklik Şahıs +(I)m :

T. Tk. ile aynıdır.

kol+um	'kolum'	(75,12)
hüner+im	'hünerim'	(81,16)
ulan+ım	'oğlum'	(89,10)

2. Teklik Şahıs +(I)η :

T. Tk.nden farklı olarak 'η' kullanılır.

gözler+ıη	'gözlerin'	(26,31)
ana+η	'annen'	(84,1)
surat+ıη	'resmin'	(84,14)

3. Teklik Şahıs +(s)I(n) :

Türk Dilinde üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin şekli hususunda tam bir birliklilik sağlanamamıştır. Söz konusu ekin +I, +(s)I veya +(s)I(n)

şekillerinden hangisinin doğru olduğu tartışma konusudur. Osman Nedim Tuna, Talat Tekin⁷ gibi ilim adamları ekin $+(s)I(n)$ olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Biz de bu görüşe katılıyoruz. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Kumuk Türkçesinde de üçüncü şahıs iyelik eki, ünsüzle biten kelimeler üzerinde $+I$, ünlü ile biten kelimeler üzerinde $+sI$ şekliyle kullanılır. Üzerine hal eki geldiğinde ise ek, $+(s)I(n)$ şeklini alır.

bala+sı	‘çocuğu’	(14,26)
at+ı	‘atı’	(62,34)
ata+sı	‘atası’	(72,19)

1. Çokluk Şahıs +(I)bIz :

Teklik şeklindeki ‘m’ yerine ‘b’ kullanılıp, çokluk eki ‘+ız’ getirilerek yapılır.

yaş+ıbiz	‘çocuğumuz’	(3,20)
han+ıbiz	‘hanımız’	(33,15)
boyn+ubuz	‘boynumuz’	(92,14)

2. Çokluk Şahıs +(I)gIz :

Teklik şeklindeki ‘η’ yerine ‘g’ kullanılıp, çokluk eki ‘+ız’ getirilerek yapılır.

η~g alternansı Eski Türkçede de görülmekteydi.

Bunun örnekleri Orhun Yazıtlarında dikkati çeker.⁸

sünükün tagça yatdı Köl Tigin, Doğu 24

sünüküg tagça yatdı Bilge Kagan, Doğu 20

⁷ Talat, Tekin, ‘Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine’, Genel Dilbilim Der., C. II, s. 10-17.

⁸ Talat, Tekin, Orhun Yazıtları, TDK. Yay. Ankara 1988, s.14,44.

Aynı deęişiklik, günümüzde Tatar ve Başkurt Lehçelerinde de görülür.⁹

(Tatarca) 2. teklik şahıs (E)η : apan ‘kız kardeşin’
2. çokluk şahıs (E)gEz : apagêz ‘kız kardeşiniz’

(Baskurtça) 2. teklik şahıs (E)η : tayθη ‘tayın’
2. çokluk şahıs (E)gEz : tayθgθz ‘tayınız’

han+ıgız	‘hanınız’	(43,31)
yüz+úgúz	‘yüzünüz’	(53,5)
gelinler+ıgız	‘gelinleriniz’	(59,25)

3. Çokluk Şahıs +lArI :

T. Tk. ile aynıdır.

asar+ları	‘eserleri’	(1,4)
haqıl+ları	‘akılları’	(51,23)
söz+leri	‘sözleri’	(84,4)

c) ÇOKLUK EKİ: +lAr

Qalalar	‘kaleler’	(18,11)
yüzükler	‘yüzükler’	(15,28)
gúnler	‘günler’	(89,11)

⁹ Osman Nedim, Tuna, Yaşayan Türk Lehçeleri Ders Notları, Malatya 1987.

Ancak, yükleme, ilgi ve yönelme hal ekleri ile kullanıldıklarında çokluk ekindeki r düşer. '+IA'

ulan+la+ğa	'oğlanlara'	(1,24)
karavul+la+ğa	'muhafızlara'	(26,7)
kağız+la+nı	'kağıtlara'	(78,8)

2) FİİL ÇEKİM EKLERİ

a) ŞAHIS EKLERİ

i) Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	+ mAn	+ (I)bİz
2. Şahıs	+ sAn	+ (I)sİz
3. Şahıs	+ Ø	+ lAr

ii) İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	+ (I)m	+ (I)k
2. Şahıs	+ (I)ñ	+ (I)ğİz
3. Şahıs	+ Ø	+ lAr

b) ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ (KİPLER)

i) HABER KİPLERİ

Geniş Zaman : -(A)r / -(I)r + Zamir kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	getermen	'giderim'	(29,5)
2. Teklik Şahıs	hókúnersen	'pişman olursun'	(19,2)
3. Teklik Şahıs	bolur	'olur'	(7,7)
1. Çokluk Şahıs	berirbiz	'veririz'	(22,36)
2. Çokluk Şahıs	çıgarırsız	'çıkartırsınız'	(65,3)
3. Çokluk Şahıs	giydirirler	'giydirebilirler'	(96,12)

Olumsuzu : -mAs + Zamir kökenli şahıs ekleri

	yetişmes	'yetişmez'	(10,5)
--	----------	------------	--------

Şimdiki Zaman : -A / -y + Zamir kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	süyemen	'seviyorum'	(7,12)
2. Teklik Şahıs	yaşaysan	'yaşıyorsun'	(15,21)
3. Teklik Şahıs	yaray	'yarıyor'	(1,27)
1. Çokluk Şahıs	alabız	'alıyoruz'	(55,1)
2. Çokluk Şahıs	aytasız	'söylüyorsunuz'	(9,16)
3. Çokluk Şahıs	yürúyler	'yürüyorlar'	(7,4)

Olumsuzu : -mAy + Zamir kökenli şahıs ekleri

	bilmeymen	'bilmiyorum'	(8,24)
--	-----------	--------------	--------

Görülen Geçmiş Zaman : -D + İyelik kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	gördüm	'gördüm'	(12,22)
2. Teklik Şahıs	geldin	'geldin'	(9,32)
3. Teklik Şahıs	boldu	'oldu'	(26,17)
1. Çokluk Şahıs	tiledik	'diledik'	(51,35)
2. Çokluk Şahıs	bardığımız	'vardınız'	(81,12)
3. Çokluk Şahıs	geldiler	'geldiler'	(60,21)

Olumsuzu : -mAD + İyelik kökenli şahıs ekleri

	gelmedik	'gelmedik'	(78,17)
--	----------	------------	---------

Duyulan Geçmiş Zaman : -GAn + Zamir kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	alğanman	'almıştım'	(8,15)
2. Teklik Şahıs	yatğansan	'yatmışsın'	(35,18)
3. Teklik Şahıs	yaratğan	'yaratmış'	(1,21)
1. Çokluk Şahıs	kağğanbız	'kakmışız'	(15,26)
2. Çokluk Şahıs	getgensiz	'gitmişsiniz'	*
3. Çokluk Şahıs	tüşgenler	'düşmüşler'	(26,28)

Olumsuzu : -mAGAn + Zamir kökenli şahıs ekleri

	eşitmegenbiz	'işitmiyoruz'	(36,11)
--	--------------	---------------	---------

Gelecek Zaman : -(y)AcAk + Zamir kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	atacağın	'atacağım'	(50,30)
2. Teklik Şahıs	tüşeceksen	'düşeceksin'	(40,30)
3. Teklik Şahıs	koşacağı	'koyacak'	(7,17)
1. Çokluk Şahıs	yetişdirecekbiz	'yetiştireceğiz'	(58,11)
2. Çokluk Şahıs	bileceksiz	'bileceksiniz'	*
3. Çokluk Şahıs	bolacaklar	'olacaklar'	(6,5)

Olumsuzu : -mAcAk + Zamir kökenli şahıs ekleri

aşamacakın 'yemeyeceğim' (39,32)

ii) TASARLAMA KIPLERİ

Emir-İstek : Her şahıs için ayrı olarak kullanılır.

1. Teklik Şahıs	barayım	'varayım'	(8,14)
2. Teklik Şahıs	gel	'gel'	(17,6)
3. Teklik Şahıs	bolsun	'olsun'	(103,4)
1. Çokluk Şahıs	uğlayık	'uyuyalım'	(18,2)
2. Çokluk Şahıs	açığız	'açınız'	(15,37)
3. Çokluk Şahıs	yazsınlar	'yazsınlar'	(92,19)

Olumsuzu : -mA + olumlu çekiminde kullanılan ekler

1. Teklik Şahıs	etmeyim	'etmeyeyim'	(34,10)
2. Teklik Şahıs	aytma	'söyleme'	(52,22)
3. Teklik Şahıs	kalmasın	'kalmasın'	(41,36)
1. Çokluk Şahıs	aşamayık	'yemeyelim'	(8,2)
2. Çokluk Şahıs	bermegiz	'vermeyiniz'	(29,11)
3. Çokluk Şahıs	etmesin(ler)	'etmesinler'	(66,18)

Şart : -sA + İyelik kökenli şahıs ekleri

1. Teklik Şahıs	kalsam	'kalsam'	(25,38)
2. Teklik Şahıs	koysan	'koysan'	(13,20)
3. Teklik Şahıs	górsetse	'gösterse'	(6,1)
1. Çokluk Şahıs	minsek	'binsek'	(95,19)
2. Çokluk Şahıs	bolsağız	'olsanız'	(18,23)
3. Çokluk Şahıs	bolsalar	'olsalar'	*

Olumsuzu : -mAsA + İyelik kökenli şahıs ekleri

bolmasa	'olmasa'	(2,27)
---------	----------	--------

NOT : Ayrıca Kumuk Türkçesinde, bir işin olmasını ümit etmeyi, bir şeyi, sevip sevmemeyi anlatmakta veya alkış ve lanetlerde **-GIn ; -GUr** kullanılır.

ömürlü bol <u>ğ</u> ur	'ömürlü olsun'	(48,19)
açılma <u>ğ</u> ır	'açılmasın'	(53,27)
ber <u>ğ</u> in	'versin'	(93,15)

BİRLEŞİK KİPLER

Bu kiplerle ilgili örnekler, metinde bulunamamıştır. Ayrıca, bu sahada yapılan yerli ve yabancı çalışmalarda ve Kumuk Dili Gramer kitaplarında da bu konuya değinilmemiştir.

B) YAPIM EKLERİ

1) İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER

+çA :

Ꞑumukça	‘Kumukça’	(5,11)
şunça	‘şunca, şuna göre’	(37,7)
birçe	‘birlikte’	(101,3)

+çak :

Meslek ismi yapar.

bağımçağ	‘doktor’	(71,7)
----------	----------	--------

+çI :

Meslek ismi yapar.

yazıvçu	‘yazıcı’	(5,20)
çinçi	‘çinici’	(54,21)
gómüşçú	‘gümüşçü’	(54,21)
aşçı	‘aşçı’	(74,8)

+daş :

Birliktelik ifade eder.

yoldaş	‘yoldaş, yol arkadaşı’	(2,12)
anadaş	‘kardeş’	(99,6)
sırdaş	‘sırdaş’	(101,17)

+GI :

Genellikle bulunma hali ekli kelimelere getirilir. Diđer hal eklerine nadiran eklenir.

bırınđı	‘önceki, eski’	(2,31)
gúzgu	‘ayna’	(37,25)
bayađı	‘bayađı, önceki’	(38,11)

+II :

Renk yapar.

yaşıl	‘yeşil’	(42,23)
kızıl	‘kıızıl’	(72,6)

+II :

Sıfat yapar.

borçlu	‘borçlu’	(2,1)
súyúnçlú	‘sevinçli’	(9,32)
türlü	‘türlü’	(71,20)
atlı	‘atlı’	(92,11)
dertli	‘dertli’	(97,19)

+IIIk :

Mücerret isimler yapar.

humluđ	‘kumluk’	(13,9)
arivlúk	‘arılık, güzellik, temizlik’	(21,17)
hazirlik	‘hazırlık’	(31,32)
başlıđ	‘başlık’	(48,25)

+men :

Yer ismi yapar.

tirmen	'değirmen'	(12,32)
--------	------------	---------

+sİz :

+II ekinin olumsuz şeklidir. Yokluk bildirir.

habarsız	'habersiz'	(75,11)
tüpsüz	'dipsiz'	(75,18)
dinsiz	'dinsiz'	(91,6)
kuyruksuz	'kuyruksuz'	(104,1)

2) İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER**+A- :**

tile-	'dilemek'	(28,29)
aşa-	'yemek yeme'	(40,7)
yaşa-	'yaşamak'	(44,2)

+tay- :

yantay	'dirsekler üzerine dayanmak'	(74,2)
--------	------------------------------	--------

+IA- :

arala-	'çevrelemek'	(14,7)
izle-	'izlemek'	(29,5)
kuçakla-	'kucaklamak'	(36,35)
avla-	'avlamak'	(83,10)

+IAn- (+IA-n-) :

yaralan-	'yaralanmak'	(32,23)
atlan-	'at binmek'	(61,31)
üylen-	'evlenmek'	(63,20)

+IAş- (+IA-ş-) :

yerleş-	'yerleşmek'	(5,10)
ağalaş-	'ağalaşmak'	(8,19)
kucaklaş-	'kucaklaşmak'	(26,37)

+Ik- :

birik-	'birikmek, toplanmak'	(3,33)
yoluğ-	'karşılaşmak, buluşmak'	(54,30)

+na- :

yayna-	'zevk almak'	(95,2)
--------	--------------	--------

+(A)r- :

oıar-	'tanzim etmek, onarmak'	(13,5)
yaıır-	'yenilemek'	(37,21)
ağar-	'ağarmak'	(110,13)

3) FİLDEN İSİM YAPAN EKLER**A- FİLİMSİLER****a) İSİM-FİLLER**

Hareket adları olan kelimelerdir.

-mAk :

üyrenmek	'öğrenmek'	(6,4)
bolmak	'olmak'	(23,33)
uçmak	'uçmak'	(53,31)
etmek	'etmek'	(78,12)

-mA :

basma	'basım, yayınlama'	(4,32)
gelme	'gelme'	(15,19)
cuvma	'yıkama'	(29,10)
içme	'içme'	(31,22)

-(I)ş :

aylanış	'dönüş'	(66,9)
sağış	'akıl, düşünce'	(95,16)

b) SIFAT-FİLLER

Nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir.

-GAn :

Eski Türkçedeki şekil korunmuştur. Türkiye Türkçesinde '-An' ile karşılanır.

razi bolğan kız	'razı olan kız'	(2,2)
çıķğan zat	'çıkan zat'	(54,24)
gelgen dev	'gelen zat'	(58,1)
getken ok	'giden ok'	(95,5)
azab bergen yol	'azap veren yol'	(97,13)
çıķқан dert	'çıkan dert'	(107,4)

-AgAn ~ -ygAn :

Şimdiki zaman sıfat-fiilidir. Türkiye Türkçesinde '-An' ile karşılanır.

etegen yer	'eden yer'	(8,14)
uçagan kuşlar	'uçan kuşlar'	(35,19)
gelegen zaman	'gelen zaman'	(59,28)
uđlayđan hal	'uyuyan hal'	(61,38)

(a)cak :

Gelecek zaman sıfat-fiilidir. Türkiye Türkçesinde '+ (y)AcAk' ile karşılanır.

bolacak zat	'olacak zat'	(19,30)
ođucak dos	'okuyacak dost'	(73,19)

-(A)r ~ -(I)r :

Gelecek zaman sıfat-fiilidir. Türkiye Türkçesinde '- (y)AcAk' ile karşılanır.

bolur davalar	'olacak davalar'	(7,7)
aşar kıalaç	'yenilecek kıartma'	(9,2)
aytar söz	'söylenecek söz'	(109,14)

c) ZARF- FİİLLER**-gAndA :**

Sıfat-fiil eki olan -gAn ekinin üzerine bulunma hal ekinin (dA) getirilmesiyle meydana gelen zarf-fiil ekidir.

eşitgende	'işittiğinde'	(22,14)
çıkğanda	'çıkıtığında'	(35,2)
barğanda	'vardığında'	(48,29)
görgende	'gördüğünde'	(64,14)

-IbAn :

deyuban	'deyip'	(93,5)
---------	---------	--------

-gInçA :

Eski Türkçedeki şekli muhafaza etmiştir. Bu bünyesi ile, -gIn yapım eki ile +çA eşitlik ekinin birleşmesinden doğmuştur. Türkiye Türkçesinde -(y)InçA zarf-fiilinin vazifesindedir.¹⁰

aşagınça	'yiyince'	(29,35)
alğınça	'alınca'	(33,2)
bolğınça	'olunca'	(59,23)
bitginçe	'bitince'	(60,33)

-(I)p :

Türkiye Türkçesindeki gibidir.

açıp	'açıp'	(23,30)
tutup	'tutup'	(45,24)
aşap	'yiyip'	(60,6)
ólüp	'ölüp'	(71,12)
yetip	'yetip'	(77,19)
deyúp	'deyip'	(93,12)

-A ~ -y :

Türkiye Türkçesindeki gibidir.

ahiy-ahiy	'ahi ahi etmek, ağıt'	(8,27)
bara-bara	'vara vara'	(29,6)
yúrúy-yúrúy	'yürüye yürüye'	(32,8)
ķoya tura	'koya dura'	(57,6)
ura-túrte	'vura dürte'	(60,4)

¹⁰ Muharrem, Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İst. 1958, s. 307.

yaramay 'iŝe yaramaz' (76,12)

-gAnII :

Eski Trkede -gAll ŝeklinde olup, Trkiye Trkesinde -(y)All zarf-fiili vazifesindedir.¹¹

baĝaĝanlı neçe yıl bola 'bakalı nice yıl ola' (46,20)

lgenli  gn bola 'leli  gn ola' (54,5)

grmegenli bek kp zaman 'grmeyeli pek çok zaman' (84,9)

FILDEN İSİM YAPAN DİĖER EKLER

-egen :

Sıfat-fiil olan bu ek, bir rnekte fiilden isim yapan ek fonksiyonundadır.

syegen 'hasret' (20,6)

- :

Dnŝl fiillere getirilir. Fonksiyon olarak aŝırlık ifade eder.

kızĝanlık 'kıskançlık' (1,9)

yibanç 'keyif, neŝe' (99,9)

hkn 'kn, piŝmanlık' (110,16)

-GA :

Eskiden beri grlen bu ek, -gI ekinin birbir eŝi olup, aynı fonksiyondadır.¹²

kıŝĝa 'kıŝka' (4,10)

kaĝa 'kapak, dam' (19,10)

¹¹ Muharrem. Ergin, Trk Dil Bilgisi, İstanbul niversitesi Edebiyat Fakltesi Yay., İst. 1958, s. 308.

¹² Muharrem. Ergin, Trk Dil Bilgisi, İstanbul niversitesi Edebiyat Fakltesi Yay., İst. 1958, s. 169.

-GAn :

Sıfat-fiil olarak da kullanılan bu ek, doğrudan isim yapmak için de kullanılmaktadır.

yazğan	'kader'	(40,31)
bilgen	'bilgin, bilen'	(74,8)
yaratğan	'yaratana'	(89,19)

-GI ~ KI :

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılar. Türkiye Türkçesindeki gibidir.

bıçğı	'bıçkı, testere'	(3,24)
içgi	'içki'	(9,12)
kúlkú	'gülme'	(53,28)

-GUn :

úçgún	'kıvılcım'	(75,4)
kapğun	'sır'	(110,1)

-IK :

çokça kullanılan bir ek olup, fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bezen de o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar.

bólúk	'bölük'	(5,7)
teşik	'deşik'	(29,1)
şişik	'şişkinlik'	(40,37)
buyruk	'buyruk'	(54,12)

-(A)K :

Eski Türkçede ekin -gAk şeklinde olması muhtemeldir.¹³

¹³ Muharrem, Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İst. 1958. s.167.

tarak	'tarak'	(31,38)
konak	'konuk'	(50,4)
gesek	'kesek'	(74,3)

-(I)m :

Fonksiyonu, fiille ilgili bir hal, durum, iş ifade etmektedir.

ólúm	'ölüm'	(83,11)
kıyım	'kıyım'	(86,16)

-(I)n :

Fonksiyon olarak, yapıları ifade eder.

cıyın	'yığın, toplantı'	(42,24)
tüyün	'düğün'	(87,1)

-(I)v :

inanuv	'inaniş'	(1,7)
beriv	'verme'	(4,8)
ayav	'merhamet'	(4,30)
ohuvçu	'okuyucu'	(6,1)
bariv	'varma, varış'	(60,10)

4) FİLDEN FİİL YAPAN EKLER**ETTİRGEN****-ar- :**

kaytar-	'döndürmek'	(68,23)
çıgar-	'çıkarmak'	(86,2)
hapar-	'koparmak'	(100,5)

-Dir- :

mindir-	'bindirmek'	(23,10)
alıřdır-	'alıřtırmak'	(31,3)
açıtđır-	'acıttırmak'	(32,23)
urdur-	'vurdurmak'	(40,4)
çektir-	'çektirmek'	(94,11)
óltúr-	'óldürmek'	(91,6)
toltur-	'doldurmak'	(98,12)

-GAR- :

ótger-	'geçirmek'	(18,36)
ķutgar-	'kurtarmak'	(75,12)

-Giz- :

tirgiz-	'diriltmek'	(54,7)
---------	-------------	--------

-Ir- :

góçúr-	'göçürmek'	(5,27)
giyir-	'giydirmek'	(18,19)
biřir-	'piřirmek'	(49,23)
túřúr-	'dúřürmek'	(61,18)

-set- :

górset-	'göstermek'	(62,22)
---------	-------------	---------

-(I)t- :

iřlet-	'iřletmek'	(3,35)
yařirt-	'gizletmek'	(30,32)
úyret-	'öğretmek'	(30,33)
açıt-	'acıtmak'	(55,10)

yürüt-	'yürütmek'	(101,8)
--------	------------	---------

Ayrıca, Kumuk Türkçesinde ettirgenlik gösteren eklerin birkaçı üst üste kullanılmaktadır. Bu şekilde, fiilin anlamı kuvvetlendirilmektedir.

-Dır- (+) -t- :

geltirt-	'getirtmek'	(21,30)
olturt-	'oturtmak'	(57,22)

-t- (+) -Dır- :

açıtıdır-	'acıttırmak'	(32,23)
-----------	--------------	---------

EDİLGEN

-il- :

gómül-	'gömülmek'	(21,30)
açıl-	'açılmak'	(42,32)
gesil-	'kesilmek'	(48,30)
urul-	'vurulmak'	(92,2)

İŞTEŞ

-(I)n- :

kirin-	'yılanmak'	(20,7)
cuvun-	'yunmak, yıkanmak'	(36,32)
súyún-	'sevinmek'	(42,24)
silkin-	'silkinmek'	(72,8)
giyin-	'giyinmek'	(72,17)

DÖNÜŞLÜ

-(İ)ş- :

kuçaklaş-	'kucaklaşmak'	(26,37)
yetiş-	'yetişmek'	(52,7)
uruş-	'vuruşmak'	(49,36)
görüş-	'görüşmek'	(66,17)
katış-	'katışmak'	(107,12)
söyleş-	'söyleşmek'	(110,1)

ss

KELİMELER

İSİMLER

Varlıkları ve kavramları ifade eden kelimelerdir. İsim çekimi ve yapımı ekler bölümünde incelendi.

SIFATLAR

Bir isimde önce gelerek o ismi niteleyen veya belirten kelimelerdir. Sıfatlar, yalnız başlarına kullanıldıklarında isim gibi değerlendirilir.

1) NİTELEME SIFATLARI

Önüne geldikleri isimlerin niteliklerini bildiren kelimelerdir. Kumuk Türkçesinde şu kelimeler niteleme sıfatı olarak kullanılmaktadır:

boş	'boş'	(3,2)
yaşlı	'iyi'	(4,1)
ayrı	'ayrı'	(4,32)
kızıl	'kızıl'	(7,7)
kalın	'kalın'	(14,27)

tatuvlu	'tatlı'	(21,6)
qara	'kara, siyah'	(22,31)
sari	'sarı'	(23,7)
aksak	'aksak'	(27,1)
tuzlu	'tuzlu'	(32,21)
biyik	'büyük'	(32,27)
yalın	'yalın'	(34,3)
yaşıl	'yeşil'	(42,23)
haybatlı	'heybetli'	(53,28)
oğursuz	'uğursuz'	(56,23)
arıq	'zayıf'	(60,28)
ullu	'ulu'	(68,29)
aççı	'acı'	(75,14)
aq	'ak, beyaz'	(98,5)
giççi	'küçük'	(103,5)

2) BELİRTME SIFATLARI

İsimleri çeşitli yönlerden belirten kelimelerdir. Dört grupta incelenir:

A) İŞARET SIFATLARI

bu	'bu'	(22,14)
şu	'şu'	(30,23)
şo	'şu'	(56,19)
o	'o'	(12,20)
ol	'o'	(30,20)
şol	'o'	(83,3)

B) BELİRSİZLİK SIFATLARI

neçe	'nice'	(1,2)
bütün	'bütün'	(4,27)
başğa	'başka'	(9,34)
heç	'hiç'	(16,10)
ķayı	'gayri, başka'	(24,23)
har	'her'	(47,9)
başğa	'başka'	(56,13)
az	'az'	(56,37)
özge	'gayri, başka'	(64,23)
her	'her'	(71,20)
cumla	'cümle, bütün'	(93,11)
kóp	'çok'	(99,7)
başħa	'başka'	(107,7)

C) SORU SIFATLARI

neçik	'nasıl,ne'	(13,14)
-------	------------	---------

D) SAYI SIFATLARI**a) Asıl Sayı Sıfatları**

bir	(19,21)
eki	(54,6)
üç ~ üç	(88,18) (40,20)
dört ~ dört	(58,4) (76,13)
beş	(106,2)
altı	(22,23)

yetti	(44,2)
segiz	(70,11)
toguz	(49,1)
on	(37,28)
yigirma ~ yiyirma	*
otuz	(102,15)
ķırķ	(61,5)
elli	*
altmuş	(83,17)
yetmiş	*
seksen	*
doķsan	*
yúz ~ yüz	(53,13) (85,2)
miņ	(108,16)

b) Sıra Sayı Sıfatları

İsimlerin derece sayılarını gösteren sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarının üzerine +(I)nçı getirilerek yapılır.

birinçi	'birinci'	(57,24)
ekinçi	'ikinci'	(51,5)
üçünçú	'üçüncü'	(62,5)
dórtünçú	'dördüncü'	(40,27)
altınçı	'altıncı'	(54,20)
on birinçi	'on birinci'	(46,10)

c) Kesir Sayı Sıfatları

yartı, yarım 'yarım' kelimeleriyle belirtilir.

yartı baş	'yarım baş'	(14,15)
-----------	-------------	---------

yarım para 'yarım para' (104,11)

Topluluk Sayıları :

+Av eki getirilerek yapılır. Bu şekil, Eski Türkçedeki ortaklık anlamı veren +AGU dan gelmektedir. Benzer şekil, Kuman Türkçesinde de görülür¹⁴

birev 'biri, biriyle' (35,10)

ikev 'ikisi birlikte' (8,3)

kırkav 'kırkı birlikte' (61,34)

Ayrıca, +iz (< +Iz) eki ile topluluk sayısı yapıldığına bir örnekte rastlanmıştır:

egiz yaşlar 'ikiz çocuklar' (21,7)

¹⁴A.Von, Gabain, (Çev. Mehmet Akalın), Eski Türkçenin Grameri, TDK. Yay. Ankara 1988, s. 75.

K., Grönbech (Çev. Kemal Aytaç), Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 210.

Kıpçak grubuna giren diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, Kumuk Türkçesinde de +AG > +AV ; +AGI > +AVI gelişmesi görülür:

E.Tk. tag > tav 'dağ'

E.Tk. bag > bav 'bağ'

E.Tk. ağır > avur 'ağır'

E.Tk. adıg > ayıv 'ayı'

Bkz: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1991, s. 8-9, 36-37, 42-43, 142-143.

ZAMİRLER

1) ŞAHİS ZAMİRLERİ

Kumuk Türkçesinde kullanılan şahıs zamirleri şunlardır:

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	men (15,37)	biz (3,23)
2. Şahıs	sen (8,25)	siz (10,9)
3. Şahıs	o (52,34)	olar (2,21)
	ol (79,1)	

Şahıs Zamirlerinin Hal Ekleri İle Çekimi:

	Teklik		
	1. Şahıs	2. Şahıs	3. Şahıs
Yalın	men (15,37)	sen (8,25)	o (52,34) ol (79,1)
Yükleme	meni (8,6)	seni (7,12)	onu (11,27)
İlgi	meni (73,19)	seni (34,20)	onu (15,17)
Yönelme	mağa (29,4)	sağa (7,12)	oğar (49,15)
Bulunma	mende (66,10)	sende *	onda (23,16)
Çıkma	menden (20,29) mennen (79,19)	senden (98,3) sennen (106,6)	ondan (30,18)
	Çokluk		
	1. Şahıs	2. Şahıs	3. Şahıs
Yalın	biz (3,23)	siz (10,9)	olar (2,21)
Yükleme	bizin (18,33)	sizin (87,18)	oları (36,1)
İlgi	bizin (16,1)	sizin (59,24)	oları (45,4)
Yönelme	bizge (54,34)	sizge (104,16)	olağa (3,31)
Bulunma	bizde (42,36)	sizde (74,7)	olarda *
Çıkma	bizden (61,11)	sizden (56,16)	olardan (3.1)

2) İŞARET ZAMİRLERİ

Kumuk Türkçesinde kullanılan işaret zamirleri şunlardır:

Teklik	Çokluk
bu (84,17)	bular (5,22)
şu ~ şo (9,17) (12,38)	şular (26,12)
şol (110,2)	şolar (5,4)
o ~ ol (59,5) (34,14)	olar (1,7)

İşaret Zamirlerinin Hal Ekleri İle Çekimi:

	Teklik	Çokluk
Yalın	bu (84,17)	bular (5,22)
Yükleme	munu (77,4)	bulanı (29,21)
İlgi	munu (43,21)	bulanı(2,5)
Yönelme	buğar (64,26)	bulaga (26,36)
Bulunma	munda (8,18)	bularda *
Çıkma	mundan (32,24)	bulardan (44,17)

	Teklik	Çokluk
Yalın	şu ~ şo (9,17) (12,38)	şular (26,12)
Yükleme	şunu (21,4)	şulanı (53,14)
İlgi	şunu (41,32)	şulanı (59,3)
Yönelme	şuğar (54,20)	şulaga *
Bulunma	şunda (66,17)	şularda *
Çıkma	şundan *	şulardan *

	Teklik	Çokluk
Yalın	şol (1102)	şolar (35,33)
Yükleme	şonu(53,31)	şolanı (42,2)

İlgi	şonu(56,24)	şolanı (22,20)
Yönelme	şoğar (56,26)	şolağa (48,20)
Bulunma	şonda (16,11)	şolarda (59,28)
Çıkma	şondan (62,34)	şolardan (30,37)

	Teklik	Çokluk
Yalın	o ~ ol (59,5) (34,14)	olar (1,7)
Yükleme	onu (62,30)	olanı *
İlgi	onu (15,17)	olanı (3,16)
Yönelme	oğar (62,33)	olağa (65,5)
Bulunma	onda (23,16)	olarda *
Çıkma	ondan (30,18)	olardan (3,1)

Bunların dışında, **hona** (12,13), **hana** (12,13), **muna** (34,38) yakındaki nesnelere göstermek için işaret zamiri olarak kullanılır.

3) SORU ZAMİRLERİ

Kumuk Türkçesinde soru zamirleri “ kim? ” ve “ ne? ” şu şekilde kullanılır:

	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
Yalın	kim (8,19)	kimleri (103,17)	ne (107,11)	neler *
Yükleme	kimni (54,3)	kimleni *	neni *	neleni *
İlgi	kimni (71,20)	kimleni *	neni *	neleni *
Yönelme	kimge (29,13)	kimlege *	neger (11,26)	nelege *
Bulunma	kimde (15,14)	kimlerde *	nede *	nelerde *
Çıkma	kimden(35,18)	kimlerden *	neden (91,16)	
	nelerden *			

Ayrıca, **kimniki?** ‘kiminki?’ (54,3), **neçe?** ‘kaç?’ (62,18) kelimeleri de soru zamiri olarak kullanılmaktadır.

4) BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Kumuk Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır:

birini	'birisi'	(5,34)
har kim	'her kim'	(8,1)
birisin	'birisi'	(8,20)
başğaları	'başkaları'	(14,7)
barı	'hepsi'	(30,20)
harisi	'her birisi'	(61,12)
heç	'hiç'	(89,4)
biri	'biri'	(103,15)

5) DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Kumuk Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak "öz" kullanılır. Çekimi şu şekildedir:

	Teklük	Çokluk
1. Şahıs	özüm (56,32)	özúbúz *
2. Şahıs	özún (54,26)	özúgúz (59,15)
3. Şahıs	özú (53,7)	özleri *

6) AİTLİK EKİ

Kumuk Türkçesinde aitlik eki, daima +ki ekiyledir.

Meniki	'benimki'	(52,21)
--------	-----------	---------

ZARFLAR

Fiil, sıfat veya bir zarfın anlamını yer, zaman, miktar, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kavramlardır.

bek	‘pek’	(4,1)
şolay ~ şulay	‘şöyle, şöylece’	(13,16) (94,14)
alay	‘öyle, böylece’	(19,35)
yaşşı	‘iyi’	(25,29)
kıyın	‘ağır, fena, zor’	(36,16)
olay	‘öyle, öylece’	(48,13)
bulay	‘böyle, bu şekilde’	(49,38)
ariv	‘temiz’	(54,14)
astarak	‘yavaşça’	(60,28)
barı	‘hepsi’	(92,1)
aşkara	‘açıkça’	(110,4)

4) ZAMAN ZARFLARI

birden-bir	‘birden bire, aniden’	(2,4)
túş	‘öğle’	(8,17)
geçe	‘gece’	(9,1)
bugún	‘bu gün’	(12,16)
endi	‘imdi, şimdi’	(13,36)
birazdan	‘birazdan’	(23,13)
son	‘sonra’	(31,7)
çalt	‘çabuk, hızlı’	(32,9)
tez	‘çabuk, hızlı’	(39,6)
bayağı	‘biraz önceki’	(64,30)
haman	‘sürekli, daima’	(77,8)
yaz	‘yaz’	(109,7)
guz	‘güz, sonbahar’	(109,10)
kış	‘kış’	(109,10)

5) SORU ZARFLARI

ķayda	'nereye, nerede'	(8,12)
ķaydan	'nereden'	(35,7)
ķaçan	'ne zaman'	(55,3)
neçik	'nasıl'	(62,26)
nege	'niçin'	(68,2)

EDATLAR

Tek başlarına anlamları olmayan, ancak başka kelimelerle birlikte kullanılarak ifadeye katkıda bulunan kelimelerdir.

uçun : 'için'

paydalı işleri uçun	'faydalı işleri için'	(2,17)
şular uçun ķurban bolayım	'şunlar için kurban olayım'	(26,12)
özú uçun bir ķız	'kendisi için bir kız'	(63,4)

úçún : 'için'

yah üçún	'vicdan, merhamet için'	(91,1)
can üçún	'can için'	(105,1)
ķurdaşı üçún	'kardeşi için'	(108,8)

yimik : 'gibi'

surat yimik ariv ulan	'resim gibi temiz ođlan'	(2,5)
gún yimik ķız	'güneş gibi kız'	(2,8)
meni yimik	'benim gibi'	(66,15)

+DAy : ‘gibi’

karçıgaday eki gözüm	‘doğan kuşu gibi iki gözüm’	(95,9)
karlıgaçtay bülbül	‘kırlangıç gibi bülbül’	(95,10)
karasıday gözlerin	‘direk gibi gözlerin’	(103,9)

sayın : ‘her’

sayın suv altın	‘her su altın’	(11,11)
sayın kayış	‘her kuşak’	(40,35)

taba : ‘...(y)A doğru’

geçge taba	‘geçe doğru’	(4,21)
bavğa taba	‘bağa doğru’	(18,10)
terezeden taba	‘pencereye doğru’	(21,33)

sayalı : ‘sayende, sayesinde’

yaravsuz işleni etegenligi sayalı gözden-gönülden tüşeler

‘yararsız işleri ettiklerinden gözden gönülden düşüyorlar’ (3,9)

ulanına söz bergeni sayalı aşap

‘oğlanına söz vermesi sayesinde yiyip’ (30,8)

katın almağanlığı sayalı kıtıklanıp

‘katın almamışlığı sayesinde gıdıklanıp’ (46,1)

bulan : ‘ile’

namus bulan namussuzluk	‘namus ile namussuzluk’	(1,10)
kızlar bulan	‘kızlar ile’	(18,30)

han bulan halkı 'han ile halkı' (54,26)

berli : 'beri'

on bir yıldan berli 'on bir yıldan beri' (46,34)

göre : 'göre'

üyünde bu yaşav bolmağana göre anasın unutup

'evinde bu yaşam olmamasına göre anasını unutup' (18,29)

yerli : 'kadar'

yılan artın yerli tüşüp gete 'yılan ardına kadar düşüp gide' (28,37)

küyüne yerli aytıp 'usulüne kadar söyleyip' (62,29)

soñ : 'sonra'

revolüsiyadan soñ 'devrimden sonra' (5,18)

bugünden soñ 'bu günden sonra' (26,17)

şondan soñ 'şundan sonra' (62,34)

ari : 'uzak'

bizden ari 'bizden uzak' (23,18)

mayaklardan ari 'farlardan uzak' (46,38)

aldın : 'önce'

kardeşlerden aldın 'kardeşlerden önce' (92,16)

başğa : ‘başka’

menden başğa	‘benden başka’	(20,29)
--------------	----------------	---------

ķayrı : ‘başka’

adamlardan ķayrı	‘adamlardan başka’	(1,22)
atasından ķayrı	‘atasından başka’	(22,11)

özge : ‘başka’

ķatından özge	‘kadından başka’	(63,26)
---------------	------------------	---------

BAĞLAÇLAR**va : ‘ve’**

yomaķları va ħabarları	‘masalları ve haberleri’	(1,1)
erenler va ķatınlar	‘erkekler ve kadınlar’	(1,15)
Umalatnı va ħannı ulanını	‘Umalatı ve hanın ođlunu’	(64,30)

DA : ‘de, dahi’

bu ħabarda da	‘bu haberde de’	(3,29)
bórúnú de túlkúni de	‘kurdu da tilkiyi de’	(7,2)
ķara alařa minsek te	‘kara ata binsek de’	(95,19)

eger : ‘eđer’

eger revolútsiyadan	‘eđer devrimden’	(4,22)
---------------------	------------------	--------

ÜNLEMLER

oh! : 'oh!'

oh allah razı bolsun	'oh allah razı olsun'	(46,36)
oh ömürlü bolgur	'oh ömürlü olsun'	(48,9)
oh dert çeçegen şancalıım	'oh dert çeken sandalyem'	(56,12)

hey! : 'hey!'

hey insan!	'hey insan'	(18,17)
hey kurumsağ!	'hey alçak'	(25,22)
hey halk!	'hey halk'	(43,22)

hay! : 'hey!'

hay kolaysızdan tuvğan	'hey kolaysızdan doğan'	(34,29)
hay itgen tuvğan it	'hey it oğlu it'	(52,23)

hayt : 'heyt, hey'

hayt itden tuvğan	'hey itten doğan'	(43,7)
-------------------	-------------------	--------

uhvay! : 'ah vah!'

uhvay munda adam iyis bar	'ah vah bunda adam kokusu var'	(29,32)
uhvay gül özen	'ah vah gül ırmağı'	(30,38)
uhvay bal özen	'ah vah bal ırmağı'	(30,38)

va! : ‘vah!’

va, porsuđ!	‘vah porsuk’	(7,11)
va, meni aziz vatanım-inim!	‘vah benim aziz yurdum vatanım’	(9,31)
va tülküađay	‘vah tilki ađam’	(10,9)

vay! : ‘vay!’

vay ulallar	‘vay ođlanlar’	(98,12)
vay giççi kız	‘vay küçük kız’	(103,5)
vay kumuđlar	‘vay Kumuklar’	(105,7)

FİLLER

Kumuk Türkçesinde kullanılan fiillerin çekimi ve yapısı daha önceki konularda genel olarak anlatıldı. (Bkz: Fiil Çekim Ekleri ve Yapım Ekleri)

KUMUK TÜRKÇESİNDE KULLANILAN ARAPÇA VE FARŞA KELİMELERİN DURUMU

I- Arapça ve Farşca’dan geçen bazı kelimelerin sonuna ‘+ u ’ sesi getirilerek kullanılır:

fikr	>	fikru	(1,6)
fehmi	>	pahmu	(2,16)
zulm	>	zulmu	(3,30)
ilm	>	ilmu	(5,1)
izn	>	iznu	(45,29)
kesb	>	kasbu	(46,11)

II- Arapça ‘Ayn (‘) ve Hemzenin (’) Gelişimi:

‘Ayn ve Hemze Kumuk Türkçesinde (‘) ve h ile gösterilir.

ma‘na	>	ma’na	(1,19)
mes‘ele	>	mas‘ala	(3,28)
ma‘lumât	>	ma’lumat	(5,6)
sa‘ât	>	sahat	(63,28)
‘aşık	>	haşık	(26,9)
‘akıl	>	hakıl	(51,23)
bela‘	>	balah	(58,27)

Ayrıca bir kaç örnekte de, hemze (‘) yerine y kullanıldığı tespit edildi:

acâ‘ib	>	acayıp	(61,24)
Azra‘il	>	Azireyil	(96,9)

Bazı kelimelerde ise, hızlı ve sık sık kullanmadan dolayı ‘ayn ve hemze kaybolmuştur:

fena‘	>	pana	(94,13)
-------	---	------	---------

III- Arapça ve Farsça dan Geçen Ünlü Harflerin Durumu:

Ar.-Fr.		Kmk.Tk.	
i	>	ı	
aḥir	>	aḥır	(20,19)
ḥayli	>	ḥıylı	(26,34)

aḥiret	>	aḥırat	(34,6)
a	>	ı	
ḥıylı	>	ḥayli	(45,6)
ḥayal	>	ḥıyal	(75,3)
e	>	i	
hesap	>	hisap	(50,23)
ı	>	i	
hazır	>	hazir	(65,34)
e	>	u	
ferman	>	purman	(2,1)

IV- Arapça ve Farsça dan Geçen Ünsüz Harflerin Durumu:

Ar.-Fr.		Kmk.Tk.	
k	>	ḫ	
zevk		zavḫ	
g	>	ḫ	
peygamber	>	payḫamar	(9,8)
ḡarib	>	ḫarib	(97,4)

V- Araça ve Farsça dan geçen bazı kelimelerde 'Düşme' Hadisesi olmuştur:

taḥt	>	taḥ	(34,8)
ḥazîne	>	ḥazna	(53,1)

âşinâ	>	aşna	(98,20)
dôst	>	dos	(109,17)
âşikâre	>	aşkara	(110,4)

VI- Araça ve Farsça dan geçen bazı kelimelerde 'Türeme' Hadisesi olmuştur:

kudret	>	ķudurat	(73,9)
Azra'il	>	Azireyil	(90,1)
Huda	>	Huday	(96,9)
ķasret	>	ķasiret	(103,1)

III- SÖZ DİZİMİ (SENTAX)

A) KELİME GRUPLARI

1)TEKRAR GRUBU (İKİLEMELER)

Bir nesneyi, bir kavramı veya bir hareketi karşılamak üzere aynı soydan gelen iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.

Aynı Kelimelerin Tekrarlanmasıyla Oluşan İkilemeler :

yıldan-yılğa	'yıldan yıla'	(3,32)
ayrı-ayrı	'ayrı ayrı'	(4,16)
pışgırıp-pışgırıp	'hapşırıp hapşırıp'	(8,10)
ahiy-ahiy	'ah ah inleme, ağıt'	(8,27)
súygen-súygen	'sevmiş sevmiş'	(9,11)
maylı-maylı	'yağlı yağlı'	(9,15)
túlkú-túlkú	'tilki tilki'	(10,25)
zaman-zaman	'zaman zaman'	(13,25)
túppe-túz	'düpedüz'	(16,12)
tez-tez	'tez tez'	(29,29)
tuvrap-tuvrap	'doğrayıp doğrayıp'	(31,35)
yúrúy-yúrúy	'yürüyüp yürüyüp'	(32,8)
neçe neçe	'kaç kaç'	(34,13)
aytğan-aytğan	'söylemiş söylemiş'	(36,35)
túrlú-túrlú	'türlü türlü'	(57,12)
tay-tay	'küme küme, yaşıt yaşıt'	(65,19)
asta-asta	'yavaş yavaş'	(90,2)

Eşanlımlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler :

mal-mülk	'mal mülk'	(3,30)
sav-salamat	'sağ selamet'	(31,30)
oçar-bazar	'çarşı pazar'	(86,6)

Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler :

ullu-giççi	'büyük küçük'	(4,6)
er-katın	'erkek kadın'	(20,26)
bolmağan-bolğan	'olmamış olmuş'	(44,2)
batıla-batılmay	'batıla batılmaya, dala dalmaya'	(32,24)
dos düşman	'dost düşman'	(106,13)

Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler :

gözler-gönülden	'gözden gönülden'	(3,9)
aşdan suvdan	'yemekten sudan'	(19,20)
etimi-butumu	'etimi budumu'	(29,35)
tişimi-tırnağımı	'dişimi tırnağımı'	(29,35)
aşap-içip	'yiyip içip'	(40,7)
ari-beri	'oraya buraya'	(47,13)
aşap-yaşap	'yiyip yaşayıp'	(48,11)
ayağın-kolun	'ayağın kolun'	(52,8)
ura-türte	'vura dürte'	(60,4)
aşatıp-içirip	'yedirip içirip'	(63,5)
súyúnúp-ķuvanıp	'sevinip ümitlenip'	(66,21)
adaşıp şaşıp	'yanılıp şaşıp'	(68,30)
ay-gún	'ay gün'	(95,14)

Biri Anamlı Diđeri Anlamsız Kelimelerden Oluřan İkilemeler :

eñilig ceñilig ‘çoluk çocuk’ (14,9)

Her İki de Anlamsız Kelimelerden Oluřan İkilemeler :

tapu-tupur ‘takır tukur’ (16,15)

hart-hurt ‘hart hurt, acayip sesler’ (55,16)

2) ÜNLEM GRUBU

Bir ünlem ile, birlikte kullanıldığı isim unsurunun meydana getirdiđi kelime grubudur. Bunlardan ünlemler başlığında daha geniş olarak bahsedilmiştir. (Bkz: Ünlemler)

va, porsuk!	‘vah porsuk’	(7,11)
va, meni aziz vatanım-inim!	‘vah benim aziz yurdum vatanım’	(9,31)
va túlkúakay	‘vah tilki ağam’	(10,9)
hey insan!	‘hey insan’	(18,17)
hey kurumşak!	‘hey alçak’	(25,22)
hey halk!	‘hey halk’	(43,22)
hay itgen tuvğan it	‘hey it ođlu it’	(52,23)
vay ulallar	‘vay ođlanlar’	(98,12)
vay giççi kız	‘vay küçük kız’	(103,5)
vay kumuklar	‘vay Kumuklar’	(105,7)

3) EDAT GRUBU

Bazı edatların bir isim ile meydana getirdiđi kelime grubudur. Bunlardan edatlar başlığında daha geniş olarak bahsedilmiştir. (Bkz: Edatlar)

adamlardan kayrı ‘adamlardan başka’ (1,22)

revolútsiyadan son	‘devrimden sonra’	(5,18)
bavga taba	‘bağa doğru’	(18,10)
kızlar bulan	‘kızlar ile’	(18,30)
meniden başğa	‘benden başka’	(20,29)
atasından kayrı	‘atasından başka’	(22,11)
bizden ari	‘bizden uzak’	(23,18)
bugúnden son	‘bu gúnden sonra’	(26,17)
on bir yıldan berli	‘on bir yıldan beri’	(46,34)
kúyüne yerli aytıp	‘usulüne kadar söyleyip’	(62,29)
şondan son	‘şundan sonra’	(62,34)
özú uçun bir kız	‘kendisi için bir kız’	(63,4)
katından özge	‘kadından başka’	(63,26)
meni yimik	‘benim gibi’	(66,15)
yah úçún	‘vicdan, merhamet için’	(91,1)
kardeşlardan aldın	‘kardeşlerden önce’	(92,16)
kurdaşı úçún	‘kardeşi için’	(108,8)

4) SAYI GRUBU

Basamak sistemine göre sıralanmış, iki veya daha fazla sayı adından oluşan ve sıfat tamlaması oluşturmayan kelime grubudur.

on bir	‘on bir’	(46,21)
altı yüz	‘altı yüz’	(77,17)
miñ yüz	‘bin yüz’	(85,2)

5) UNVAN GRUBU

Bir şahıs ismiyle, bir unvan adından ya da bir şahsı karşılamak üzere birden fazla kelimedenden oluşan kelime grubudur.

Alibekhaci	(8,22)
Yusup payhamar	(9,8)
Yılanhan	(31,33)
Bek Murza	(79,13)
Muhammad apenni	(81,17)
Abu Muslim Şahval	(91,17)

6) SIFAT-FİİL GRUBU

Bir sıfat-fiil ile, bu sıfat-fiile bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur.

razi bolgan kız	'razı olan kız'	(2,2)
aşar qalaç	'yenilecek kızartma'	(9,2)
bolacaq zat	'olacak zat'	(19,30)
uçagan kuşlar	'uçan kuşlar'	(35,19)
gelegen zaman	'gelen zaman'	(59,28)
uñlayğan hal	'uyuyan hal'	(61,38)
oñucaq dos	'okuyacak dost'	(73,19)
getken oq	'giden ok'	(95,5)
azab bergen yol	'azap veren yol'	(97,13)
çıqqan dert	'çıkan dert'	(107,4)
aytar söz	'söylenecek söz'	(109,14)

7) ZARF-FİİL GRUBU

Bir zarf-fiil ile, bu zarf-fiile bağlı unsur veya unsurlardan meydana gelen kelime grubudur.

gózün yumup	'gözünü yumup'	(2,11)
bugünden soñ	'bugünden sonra'	(26,17)
katın alğınça	'kadın alınca'	(33,2)

úyge alıp	'eve alıp'	(42,18)
gemege barıp	'gemiye varıp'	(55,14)
ķapudan girip	'kapıdan girip'	(58,24)
eri gelip	'erkeęi gelip'	(66,8)
tavuk bolup	'tavuk olup'	(71,1)

8) BİRLEŐİK FİİLLER

Bir iş, oluş veya hareketi karşılamak üzere kullanılan ve birden fazla kelimenin meydana getirdięi kelime grubudur.

maşgul bol-	'meşgul olmak'	(5,22)
aç bol-	'aç olmak'	(11,8)
rahat bol-	'rahat olmak'	(23,33)
namaz kıl-	'namaz kılmak'	(27,10)
davam et-	'devam etmek'	(32,34)
ķarar et-	'karar vermek'	(35,5)
razi bol-	'razı olmak'	(46,36)
baş ur-	'danıőmak'	(51,23)
azat et-	'azat etmek'	(52,27)
laķır et-	'söz söylemek'	(64,17)
suh et-	'sulh etmek'	(77,3)
ķabul et-	'kabul etmek'	(84,1)
ķulaķ as-	'dinlemek, önem vermek'	(104,7)

9) İSİM TAMLAMASI

Bir ismin anlamının başka bir isim tarafından tamamlanması ile meydana gelen kelime grubudur.

Belirtili İsim Tamlaması :

Her iki ismin de ek aldığı tamlamadır.

atasını purmanı	'atasının <i>fermanı</i> '	(2,1)
munu mıyıkları	'bunun bıyıkları'	(3,21)
munu butları	'bunun butların'	(3,23)
Dağıstanı tilleri	'Dağıstanın dilleri'	(5,2)
túlkünü kulağı	'tilkinin kulağı'	(9,21)
eşekni kulağı	'eşegin kulağı'	(9,21)
sizni hanıgız	'sizin hanınız'	(43,20)
mecitni abzarı	'mescidin avlusu'	(47,25)
katını gózyaşları	'kadının gözyaşları'	(55,9)
meni ólümüm	'benim ólümüm'	(66,1)

Belirtisiz İsim Tamlaması :

Tamlayanın eksiz olup, tamlananın ek olarak kullanıldığı isim tamlamasıdır.

Kumuk halkını	'Kumuk halkı'	(2,32)
halk yomakları	'halk masalları'	(4,20)
halk habarçısı	'halk habercisi'	(4,27)
barmağ arası	'parmak arası'	(51,32)

10) SIFAT TAMLASI

Bir veya birden fazla sıfat ile, bunların nitelendirdiği isimden meydana gelen kelime grubudur.

boş adam	'boş adam'	(3,2)
ayrı kitaplar	'ayrı kitaplar'	(4,32)
başğa yer	'başka yer'	(9,34)
kalın emen	'kalın meşe'	(14,27)

bu nasihat	'bu nasihat'	(22,14)
kara sakallı adam	'kara sakallı adam'	(22,31)
sarı at	'sarı at'	(23,10)
kóp ullan ormanlık	'çok ulu ormanlık'	(23,31)
ol adam	'o adam'	(24,6)
şu yer	'şu yer'	(35,18)
yaşıl eki göz	'yeşil iki göz'	(42,23)
yaşlı ağaç	'iyi ağaç'	(45,13)
haybatlı bir kız	'heybetli bir kız'	(53,26)
oğursuz insan	'uğursuz insan'	(56,23)
aksak ulan	'aksak oğlan'	(57,30)
har geçe	'her gece'	(60,8)
arık at	'zayıf at'	(60,28)
o kadın	'o kadın'	(63,26)
biyik kala	'büyük kale'	(65,11)
ullan yol	'ulu yol'	(68,29)
az zaman	'az zaman'	(74,1)
aççı deniz	'acı deniz'	(75,14)
şol gavur eller	'şu gavur iller'	(83,3)
ak bulut	'ak, beyaz bulut'	(98,5)
giççi kız	'küçük kız'	(103,5)

B) CÜMLE

a) CÜMLENİN ÖĞELERİ

YÜKLEM

Cümlede iş, oluş, hareket, yargı bildiren temel öğedir.

Bir gün İbrahim anasına ayta.

‘Bir gün İbrahim annesine söyleye’	(21,8)
‘Kız dađı da pařman <u>bola</u> .	
‘Kız dahi piřman ola’	(30,22)
Seni uęun men <u>barayım!</u>	
‘Senin ięin ben varayım!’	(45,28)
Tur, <u>geteyik</u> .	
‘-Dur, gidiyoruz.’	(65,18)
Ant etip saęatlı tųgůl dep <u>sata</u> .	
‘Yemin edip sakalı deęil deyip sata.’	(85,6)

ÖZNE

Cümlede yüklem bildirdiđi iři, hareketi yapan veya yüklem gösterdiđi oluřu, yargıyı üzerinde toplayan aslı ögedir.

<u>Bular</u> da inanıp aęalar.	
‘Bunlar da inanıp aęalar.’	(16,8)
<u>Yılanhanęa</u> gelin getireler.	
Yılanhan’a gelin getireler.	(31,33)
řo ulannı <u>palan han</u> öldürdü.	
‘řu ođlanı falan han öldürdü.’	(57,4)
<u>Enem</u> turup gete.	
‘Enem durup gide.’	(64,30)
Mennen saęa <u>pavda</u> yok.	
‘Menden sana fayda yok.’	(69,16)

NESNE

Cümlede yüklem bildirdiđi iřten etkilenendir. İki grupta incelenir:

BELİRLİ NESNE

Yükleme hali eki ile, yükleme bağlanan nesnedir.

Kızını korkup yüregi yarılma az kala.

‘Kızı korkup yüreği yarılmağa az kala.’ (30,12)

Vazirler özler görgeñ zatı hañga aytalar.

‘Vezirler, kendilerinin gördüğü zatı hana söyleyeler.’(39,9)

Men şu kızını almasam ölecekmen!

‘Ben şu kızı almasam öleceğim.’ (39,12)

Atamı koy!

‘Atamı bırak.’ (47,35)

Bu yüzüknü kaydan taptın?

‘Bu yüzüğü nereden buldun?’ (52,19)

BELİRSİZ NESNE

Yükleme hali ekiyle yükleme bağlanmayan nesnedir.

Eçki cavap bere.

‘Keçi cevap vere.’ (15,12)

Yılanhañga gelin getireler.

‘Yılanhan’a gelin getireler.’ (31,33)

Enemni yerin görset.

‘Enemin yerini göster.’ (36,17)

Bizde günah kalmasın.

‘Bizde günah kalmasın.’ (41,37)

Nege adam yibermeysen?

‘Niye adam göndermiyorsun?’ (60,19)

DOLAYLI TÜMLEÇ

Cümlede Yönelme, bulunma ve ayrılma hali ile eklerinden biriyle çekimlenerek, yüklemin anlamını çoęunlukla yer, yön bakımından tamamlayan yardımcı ögedir.

- Tülkü busa tirmenden kaçıp gete.
 ‘Tilki ise deęirmenden kaçıp gide.’ (13,28)
- Uhvay, munda adam iyis bar.
 ‘Oh güzel, burada adam kokusu var.’ (29,32)
- Vazirler kalaęa barıp karaylar.
 ‘Vezirler kaleye varıp gzlyyorlar.’ (39,7)
- Hintiv olanı tuzaęına ekinçiley de tüşe.
 ‘Hintiv onların tuzaęına ikinci defa da düşe’ (45,1)
- Soę Klbay kalanı içine gire.
 ‘Sonra Klbay, kalenin içine gire.’ (61,37)

ZARF TÜMLECİ

Cümlede zaman, miktar,tarz ve yn bildirerek yüklemi tamamlayan yardımcı ögedir.

- Sözler bulan iriřhat ete.
 ‘Sözler ile alay ediyor.’ (3,3)
- Erten bolęunça řolay koyaman.
 ‘Ertesi gün olunca řöyle koyuyorum.’ (13,16)
- Bir gün giççi kız ayta.
 ‘Bir gün küçük kız söylüyor.’ (18,31)
- Yahřı třdn koluma!
 ‘İyi düřtün koluma.’ (25,29)
- Bugünden soę mana bu toprak haram boldu.
 ‘Bugünden sonra bu toprak bana haram oldu.’ (26,17)

b) CÜMLENİN TÜRLERİ

1) YAPI BAKIMINDAN CÜMLELER

Basit Cümle

İçerisinde isim veya fiil cinsinden bir tek yüklem bulunduran, bir tek yargı bildiren cümlelerdir.

Bir azdan tüye toktay.

‘Birazdan deve duracak.’ (22,27)

Bóre atnı üstünde gözlerini açma.

‘Yavru atın üstünde gözlerini açma.’ (22,37)

Biz cinlerbiz.

‘Biz cinleriz’ (23,25)

Yaşşı kurtulğansan.

‘İyi kurtulmuşsun.’ (45,31)

Gözlerin çıksın seni.

‘Gözlerin çıksın senin.’ (68,4)

Birleşik Cümle

Bir temel cümle ile bu cümlenin anlamını çeşitli bakımlardan tamamlayan bir veya daha fazla yan cümlecikten meydana gelen cümledir.

İbrahim oturup yılamağa başlay. (18,7)

‘İbrahim oturup ağlamaya başlıyor.’

Yılanhan bulağa özünü katının alıp gelmekni buyura. (29,25)

‘Yılanhan bunlara kendisinin kadını alıp, gelmelerini buyura.’

Vazırları va barı da yurt ahlúsú cıyılıp, hannı aldına gelip, aytalar. (34,4)

‘Vezirleri ve yurt ahalisini hepsi hanın önüne gelip söylüyorlar.’

Aradan on gün getip, Hintiv olanı tuzağına ekinçiley de tüşe. (45,1)

‘Aradan on gün geçince, Hintiv onların tuzağına ikinci defa da düşe.’

Atam da razı bolup meni şoğar geleşdi. (56,17)

‘Atam da razı olup, beni şuna nişanlı etti.’

Sıralı Cümle

Tek başına yargı bildiren cümlelerin, bir anlam bütünlüğü içerisinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur. Sıralı cümleler, birbirine virgül, noktalı virgül veya bağlama edatlarıyla bağlanır.

İbrahim görüne, kız kaçıp suvga gire, çaçı üstde kalka. (20,17)

‘İbrahim görüne, kız kaçıp suya gire, saçı üstte kala.’

Devler Hintivnú kuyuğa kuruş bulan salgan, amma kuruşnu yerinde koyup getgenler. (44,11)

‘Devler Hintiv’i kuyuya sırım ile salmış, ama sırımı yerinde koyup gitmişler.’

Men de açuvum bulan şonu tutup, tartdım, amma şonu gücü menden ozdu. (56,24)

‘Ben de hiddetim ile şunu tutup çektim, ama şunun gücü benden geçip gitti.’

Men de palan hanın ulanın süye edim, ulan da meni süye edi. (56,29)

‘Ben de falan hanın oğlunu seviyor idim, oğlan da beni seviyor idi.’

Aşşam bola katın yok, geçe bola yok, erten bola yok. (64,37)

‘Akşam oluyor kadın yok, gece oluyor yok, ertesi sabah oluyor yok.’

2) YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER

İsim Cümlesi

Yüklemi isim soylu bir kelime veya isim soylu bir kelime grubu olan cümlelerdir.

Ayuv bizin nartıbiz.

‘Ayı bizim kahramanımız.’ (11,25)

Biz cin paçanı kızlarıbiz.

‘Biz cin padişahının kızlarıyız.’ (18,32)

Onun atası cinleni paçası.

‘Onun atası cinlerin padişahı.’ (22,8)

Men de bir ulannı süye edim.

‘Ben de bir oğlanı seviyor idim.’ (57,4)

Şekerden şirin seni sözlerin.

‘Şekerden şirin senin sözlerin.’ (103,10)

Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubu olan cümlelerdir.

Munu etin de aşaylar.

‘Bunun etini de yiyorlar.’ (12,1)

İbrahimni anasına sav-salamat yetiştire.

‘İbrahim’i annesine sağ selamet yetiştire.’ (27,6)

Tav da yabulup kıala.

‘Dağ da kapanıp kalıyor.’ (37,14)

Devler bu habarnı eşitip bek kırkalar.

‘Devler bu haberi iştip pek korkuyorlar.’ (50,22)

Han da ulanın görsete.

‘Han da oğlunu göstere.’ (62,22)

3) YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER

Kurallı Cümle

Yüklemi sonda bulunan cümlelerdir.

Bular da razı bolup uḡlaylar.

‘Bunlar da razı olup uyuyorlar.’ (9,4)

İbrahim kızları göre, kızlar munu görmey.

‘İbrahim kızları görüyor, kızlar bunu görmüyor.’ (19,15)

Şo yer beyni yeri.

‘Şu yer beyin yeri.’ (47,1)

O sahat gemeçiler cıyıla.

‘O saat gemiciler toplanıyor.’ (65,2)

Meni arkama yüz kamuçu uruldu.

‘Benim arkama yüz kamçı vuruldu.’ (92,2)

Devrik Cümle

Yüklemi sonda bulunmayan cümlelerdir.

Atam salmaḡan, men salḡanman tuvarnı munda.

‘Atamı salmamış, ben salmam davarını bunda.’ (47,36)

-Boldu- dep cavap bere bu da.

‘-Oldu- deyip cevap vere bu da.’ (62,25)

Gözlerin çıksın seni.

‘Gözlerin çıksın senin.’ (68,4)

Yürek yarılsa ne de gele oyḡa.

‘Yürek yarılrsa ne de geliyor düşünceye.’ (76,15)

Aḡla bu söznü Muhammad apenni.

‘Anla bu sözü Muhammed Efendi.’ (82,6)

4) ANLAMINA GÖRE CÜMLELER

Olumlu Cümle

İşin, oluşun, hareketin gerçekleştiğini anlatan cümledir.

Akşam bola.

‘Akşam oluyor.’ (16,9)

Sen ak tuyağa minip, gözlerini yumup tur.

‘Sen ak deveye binip gözlerini yumup dur.’ (22,23)

Şolaylık bulan arada bir neçe yıllar gete.

‘Şöylelik ile arada bir nice yıllar gidiyor.’ (34,15)

Meni eki ulanım bar.

‘Benim iki oğlum var.’ (62,17)

Soñ bular çığıp geteler.

‘Sonra bunlar çıkıp gidiyorlar.’ (64,12)

Olumsuz Cümle

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümlelerdir. Fiil cümlelerinin olumsuzluğu, ‘-mA’ ile; isim cümlelerinin olumsuz şekilleri ise, ‘yok’ ve ‘tügül (<değil)’ ile yapılır.

Öltürmese Abdul-Macid de şonu bermes.

‘Öldürmezse, Aldul-Macid de şunu vermez.’ (39,12)

Bu han toқтаğan balah tügöl.

‘Bu han duran bela değil.’ (48,19)

Han meni kabul etmedi.

‘Han beni kabul etmedi.’ (56,30)

Menne sağa payda yok.

‘Benden sana fayda yok.’ (69,16)

Biz gelmedik sizge yalçı bolmağa.

‘Biz gelmedik size ırgat olmaya.’ (78,17)

Soru Cümlesi

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümlelerdir. Olumlu soru cümleleri olduğu gibi, olumsuz soru cümleleri de vardır.

Şunça hillanı kaydan bildin?

‘Şunca hileyi nereden bildin?’ (9,24)

Şu seni katının tığúlmú?

‘Şu senin kadının değil mi?’ (25,9)

Atam, şunda hayva terekni barmı?

‘Atam, şunda ayva ağacı var mı?’ (42,12)

On bir yılını içinde Cuma namazğa neçe keren bargansan?

‘On bir yıl içinde Cuma namazına kaç defa varmışsın?’ (46,22)

Şu yerlerde meni sınaş netesen?

‘Şu yerlerde beni sınaş ne ediyorsun?’ (80,3)

SONUÇ

1. Türkiye Türkçesinde kullanılan ünlü ve ünsüzlere ek olarak, ‘ú,ó’ ünlüleri ile ‘h,k,ŋ’ ünsüzleri vardır.

yúrek	‘yürek’	(41,9)
bórú	‘kurt’	(73,7)
kátın	‘kadın’	(66,20)
sır-	‘kırl-’	(61,22)
hum	‘kum’	(100,9)

2. ‘g’nin erimesi sonucu, bir ağız özelliği olarak, Kumuk Türkçesinde ikincil bir û sesi görülmektedir.

bû- (< boğ-)	‘boğ-’	(87,8)
--------------	--------	--------

3. Seçilen metinlerdeki ağız özelliklerinden dolayı, Türkiye Türkçesine göre Kumuk Türkçesinde sıklıkla ünlü ve ünsüz değişimleri olduğu görülür.

biyik	‘büyük’	(14,17)
eki	‘iki’	(30,36)
içgi	içki	(9,12)
çatır	çadır	(58,24)

4. Bazı istisnalar haricinde ünlü ve ünsüz uyumu normaldir.

zahmatçı	‘ zahmet veren’	(1,14)
----------	-----------------	--------

yapraq+ın yapraqın 'yapraq' (36,8)

5. '≠b' Eski Türkçedeki gibidir.

bar- 'var' (64,36)

6. '≠y, ≠k, ≠t' sesleri, Kumuk Türkçesini Kıpçak Grubundan ayıran önemli fonetik özelliklerdendir.

ķurban 'kurban' (26,15)

tav 'dağ' (36,36)

igit 'yiğit' (56,17)

7. Kumuk Türkçesinde, Ortak Türkçede görülmeyen ünsüz çiftleri sıklıkla görülür.

ullu 'ulu' (110,7)

8. Düşme hadisesi sıklıkla görülür.

arba 'araba' (64,7)

giççi 'küçük' (18,21)

9. Kuvvetli bir benzeşme dikkati çeker.

ayrıldım > ayrılıım (96,3)

aᅇla- > aᅇna (74,20)

10. Türeme hadisesi hem Türkçe asılı kelimelerde hem de Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde sıklıkla görülür.

titire-	'titre-'	(38,17)
hókún-	'ökün-, pişman ol-'	(19,2)

11. Yükleme hali ile ilgi hali birlikte kullanılmaktadır.

katınnı gózyaşları	'kadının gözyaşları'	(55,9)
túlkúni de inge salğan	'tilkiyi de ine salmış'	(7,1)

12. Yönelme halinde, 'A' ünlüsü 'G' ünsüzü ile birlikte kullanılır.

adamğa	'adama'	(22,25)
erkekke	'erkeğe'	(87,18)

13. İyelik eklerinde, 'η' kullanılır. 1. çokluk şahısta, 'm' yerine 'b' ; 2. çokluk şahısta, 'n' yerine 'g' kullanılmaktadır.

gózler+iη	'gözlerin'	(26,31)
han+ıbız	'hanımız'	(33,15)
yüz+úgúz	'yüzünüz'	(53,5)

14. Çokluk eki , Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Ancak, yükleme, ilgi ve yönelme hal ekleri ile kullanıldığında sondaki 'r' ünsüzü düşer.

yüzükler	'yüzükler'	(15,28)
kağız+la+nı	'kağıtlara'	(78,8)

15. Şahıs ekleri hemen hemen Türkiye Türkçesindekilerle aynıdır. Zamir kökenli olanlarla, Geniş, Şimdiki, Duyulan Geçmiş ve Gelecek zamanlar kullanılır. İyelik kökenli olanlarla, Görülen Geçmiş zaman ve Şart kipi kullanılır.

16. Geniş zamanda, -(A)r ve -(I)r kullanılır. Olumsuzluğu, -mAs ile yapılır.

getermen 'giderim' (29,5)

yetişmes 'yetişmez' (10,5)

Şimdiki zamanda, -A ve -y kullanılır. Olumsuzluğu, -mAy ile yapılır.

alabız 'alıyoruz' (55,1)

bilmeymen 'bilmiyorum' (8,24)

Görülen geçmiş zamanda, -D kullanılır. Olumsuzluğu, -mAD ile yapılır.

geldin 'geldin' (9,32)

gelmedik 'gelmedik' (78,17)

Duyulan geçmiş zamanda, -GAn kullanılır. Olumsuzluğu, -mAGAn ile yapılır.

kağganbız 'kaktmışız' (15,26)

eşitmegenbiz 'işitmiyoruz' (36,11)

Gelecek zamanda, -(y)AcAk kullanılır. Olumsuzluğu, -mAcAk ile yapılır.

bolacaklar 'olacaklar' (6,5)

aşamacağman 'yemeyeceğim' (39,32)

Emir-istek kipi her şahıs için ayrı kullanılır. Olumsuzluğu, -mA eki olumlu çekimlere getirilerek yapılır.

barayım	‘varayım’	(8,14)
gel	‘gel’	(17,6)
bolsun	‘olsun’	(103,4)
uđlayık	‘uyuyalım’	(18,2)
açıđız	‘açıınız’	(15,37)
yazsınlar	‘yazsınlar’	(92,19)
etmeyim	‘etmeyeyim’	(34,10)
aytma	‘söyleme’	(52,22)
kalmasın	‘kalmamasın’	(41,36)
aşamayık	‘yemeyelim’	(8,2)
bermegiz	‘vermeyiniz’	(29,11)
etmesin(ler)	‘etmesinler’	(66,18)

Şart kipinde, -sA kullanılır. Olumsuzluğu, -mAsA ile yapılır.

bolsađız	‘olsanız’	(18,23)
bolmasa	‘olmasa’	(2,27)

17. Şekil bilgisindeki kelimeler ile cümle bilgisindeki kelime grupları, hemen hemen Türkiye Türkçesindeki gibidir.

18. Metinlerde çokça ikileme ve deyim tespit edilmiştir. İkilemelerin kullanışı genellikle Türkiye Türkçesindeki gibidir.

ayrı-ayrı	‘ayrı ayrı’	(4,16)
sav-salamat	‘sađ selamet’	(31,30)

19. Metinlerde genellikle birleşik ve sıralı cümleler kullanılmıştır.

Vazırları va barı da yurt ahlúsú cıyılıp, hannı aldına gelip, aytalar. (34,4)

‘Vezirleri ve yurt ahalisini hepsi hanın önüne gelip söylüyorlar.’

İbrahim görüne, kız kaçıp suvga gire, çaçı üstde kálka. (20,17)

‘İbrahim görüne, kız kaçıp suya gire, saçı üstte kala.’

20. Ayrıca devrik cümleler de ayrı bir yer tutmaktadır.

Atam salmağan, men salganman tuvarnı munda.

‘Atamı salmamış, ben salmam davarını bunda.’ (47,36)

Gözleriñ çıksın seni.

‘Gözlerin çıksın senin.’ (68,4)

SÖZLÜK

A

A.B.Suleymatov	: (k.a.)	(5,20)
A Atkay	: (k.a.)	(5,25)
abat	: adım	(87,9)
abay	: baba	(81,4)
Abdul-Macid	: (k.a.)	(35,4)
Abdulmecid	: (k.a.)	(76,16)
Abdurrahman	: (k.a.)	(82,1)
Abu Muslim Şavhal	: (k.a.)	(91,7)
aburu	: saygı	(82,8)
abzar	: avlu	(21,34)
acayıp	: acayıp	(61,24)
accal	: ecel	(45,25)
acdaha	: ejderha	(29,36)
acuvlan-	: kızmak	(41,12)
aç-	: açmak	(15,33)
aç bol-	: aç olmak	(11,8)
Açağa	: (k.a.)	(82,9)
aççı	: acı, ekşi	(75,14)
açıl-	: açılmak	(21,32)
açılı	: acılı	(77,12)
açıt-	: acıtmak	(55,10)
açıtdır-	: acıttırmak	(32,23)
açu	: kötülük, sinir, öfke	(104,8)
açulan-	: kızmak	(73,3)
açuv	: hiddet	(56,24)
açuvlan-	: hiddetlenmek	(26,3)
açuvlu	: hiddetli	(31,31)
adabiyat	: edebiyat	(5,31)

adam	: adam	(54,28)
Adana	: (y.a.)	(78,3)
adarşay	: vay, bela	(96,6)
adaş-	: şaşırmaq, yanılmak	(68,30)
adat	: adet	(72,20)
adatlı	: adetli	(2,24)
Adaylis	: (k.a.)	(14,12)
Adıl Şemşedinov	: (k.a.)	(5,16)
ağ-	: akmak, kaymak	(56,21)
ağa	: ağa, ağabey	(104,16)
ağaç	: ağaç	(45,13)
ağalaş-	: ağalaşmaq	(8,19)
ağar-	: ağarmak, beyazlaşmaq	(110,13)
ağıllı	: akıllı	(77,2)
ağızdır-	: akıtmak	(31,23)
ağla-	: ağlamak	(93,8)
ağı	: ağı, zehir	(97,15)
ah	: ah, üzüntü, keder	(99,1)
ahamiyat	: ehemmiyet	(4,8)
ağça	: akçe	(79,6)
ağır	: ahir, son, ölüm	(20,19)
ağırət	: ahiret	(34,6)
ahiy-ahiy	: ağıt, ah ah inleme	(8,27)
ahlú	: aile, ahali	(34,4)
ağmak	: ahmak	(47,32)
Ahmat	: (k.a.)	(82,9)
ağşam	: akşam	(100,10)
ağvalat	: ahvai	(27,19)
ak	: ak, beyaz	(15,28)
ağ-	: akmak	(105,5)

aķa	: aęa	(71,15)
Aķçaç	: (ö.a.)	(26,2)
aķır-	: kükremek, baęırmak	(40,26)
aķsak	: aksak	(57,30)
aķtar-	: aktarmak	(63,23)
al-	: almak	(65,12)
al-	: almak	(54,2)
ala	: ala, aldatıcı, benekli	(98,21)
alabota	: kara pazı (sebze türü)	(35,15)
alacak	: alacak	(21,21)
alaçık	: samanlık	(28,14)
alaşa	: at	(95,19)
alay	: öyle, böylece	(19,35)
ald	: ön	(53,6)
alda	: önce; önünde, ileride	(9,17)
aldaęı	: önceki, önündeki, ilerideki	(66,11)
aldan-	: aldanmak	(34,10)
aldat-	: aldatmak	(64,28)
aldınçı	: öncü	(81,16)
aldır-	: aldırmaq	(40,26)
alęa	: ileriye, öne	(24,3)
alęasa-	: acele etmek, çabuk olmak	(8,35)
alęış	: alkış	(48,10)
Alınama	: (k.a.)	(77,4)
alırmúken	: alır mı iken	(96,9)
alıs	: uzak	(98,4)
alışdır-	: alıştırmak	(31,3)
Ali	: (k.a.)	(14,20)
Alibekhaci	: (k.a.)	(8,22)
alim	: alim	(5,3)

Alimpaşa Salatov	: (k.a.)	(5,20)
Aliskender	: (k.a.)	(96,18)
Allah	: Allah	(55,37)
almanah	: kitap şeklinde takvim	(5,23)
almas	: elmas	(97,1)
Almas tav	: (y.a.)	(26,26)
almaşdır-	: değiştirmek	(12,31)
alt	: alt, aşağı	(56,9)
altı	: altı (sayı)	(37,15)
altın	:altın	(25,7)
altıncı	: altıncı, altın işi yapanlar	(54,20)
altmış	: altmış	(83,17)
altun	: altın	(104,2)
altunlu	: altınlı	(89,17)
amal	: emel; vaziyet	(22,8)
Amalçı kadın	: (h.a.)	(2,38)
amanat	: emanet	(102,15)
Amanat	: (h.a.)	(1,26)
amanlık	: sıhhat, saadet, refâh	(66,8)
amma	: ama, amma, ancak	(45,3)
ana	: ana, anne	(32,10)
anadaş	: ana bir, kardeş, akraba	(99,6)
Anadol	: Anadolu	(80,20)
anla-	: anlamak	(78,21)
anna	: orada	(84,12)
ant	: ant, yemin	(109,13)
apenni	: efendi	(81,17)
ara	: ara	(21,12)
arala-	: çevrelemek	(14,7)
aralık	: aralık, ara	(2,37)

aralt-	: aralamak	(58,34)
arba	: araba	(64,7)
arçu-	: kabuğunu soymak	(67,1)
Arestanḥa	: (ö.a.)	(97,13)
Argumak	: (k.a.)	(106,4)
arık	: zayıf, güçsüz, cılız	(60,28)
ari	: uzak, öte	(23,18)
ari-beri	: oraya buraya, şuraya buraya	(47,13)
arik	: uzak	(51,3)
ariv	: güzel, arı, temiz	(64,27)
arivlúk	: güzellik, arılık, temizlik	(21,17)
arḫa	: arka, sırt	(45,14)
arsar	: korku, suç, ceza	(107,2)
arslan	: arslan	(96,18)
Arslan-ḥan	: (k.a.)	(88,16)
art	: art, arka, arkada bulunan	(47,17)
art-	: artmak, çoğalmak	(48,23)
artıḫ	: artık, fazla	(65,21)
as	: köstebek	(50,11)
as-	: asmak	(45,28)
asar	: eser	(6,3)
Asḡar-tav	: (y.a.)	(110,8)
asger	: asker	(43,9)
Aşar-tav	: (y.a.)	(103,1)
asıl	: asl, asıl	(109,13)
asıra-	: esirgemek, beslemek	(97,2)
asil	: asil, asaletli	(6,4)
asker	: asker	(76,19)
aslam	: kazanç, kâr, çok	(79,11)
asmalı	: asmalı	(89,12)

asr	: asır	(4,35)
Assalam	: selam	(88,20)
asta	: yavaş	(31,5)
astarak	: yavaşça	(60,28)
aş	: aş, yemek	(74,13)
aşa-	: yemek yeme	(40,7)
aşal-	: yiyilmek	(9,21)
aşav	yemek, aş, gıda	(58,28)
aşçı	: aşçı	(74,8)
aşkara	: eşkere, açıkça	(110,4)
aşna	: aşına, tanıdık	(98,20)
aşnalı	: aşınalı	(101,17)
at	: ad, isim	(88,3)
at	: at	(2,9)
at-	: atmak	(88,15)
ata	: ata, baba	(62,14)
atav	: ithaf	(56,3)
atıl-	: atılmak	(16,34)
atlan-	: at binmek	(61,31)
atlı	: atlı	(92,11)
atolu	: deli, budala	(108,3)
aval	: (bkz. avval) evvel	(77,7)
avaz	: ses, avaz	(55,16)
avla-	: avlamak	(83,10)
avlağ	: tarla	(70,25)
avlan-	: avlanmak	(3,25)
avlet	: evlat	(46,5)
avna-	: yuvarlanmak	(13,10)
avru	: hasta, ağrı	(52,13)
avru-	: ağrımak	(41,23)

avur	: ağır	(14,1)
avuz	: ağız	(89,5)
avval	: evvel	(56,11)
ay	: ay (gök cismi);(yılın 12/1'i)	(84,10) (89,14)
aya-	: acımak, merhamet etmek	(76,5)
Ayab Akakov	: (k.a.)	(4,27)
ayak	: ayak	(52,5)
ayav	: merhamet	(4,30)
ayavlu	: merhametli	(93,9)
ayır-	: ayırmak	(63,24)
ayırıl-	: ayrılmak	(9,28)
aylan-	: dönmek, dolaşmak	(61,6)
aylandır-	: döndürmek, dolaştırmak	(43,6)
aylanış	: dönüş	(66,9)
aynı	: aynı	(12,24)
ayrı	: ayrı	(4,32)
ayrıl-	: ayrılmak	(48,16)
ayt-	: aytmak, söylemek, demek	(94,9)
aytıl-	: denilmek, övülmek	(21,17)
aytım	: atasözü	(5,4)
ayuv	: ayı	(16,28)
az	: az	(74,1)
az-	: azmak	(19,26)
azap	: azap, eza, cefa, ıstırap	(4,23)
azat et-	: azat etmek	(52,27)
azatlan-	: azat edilmek	(46,8)
azav	: azı	(107,9)
azbar	: ezber	(91,8)
Azgan	: (k.a.)	(79,12)
azık	: azık, ihtiyaç maddesi	(33,19)

Azireyil	: Azrail (meleği)	(96,9)
aziz	: aziz, yüce	(110,5)

B

bacar-	: becermek	(36,16)
bacarıl-	: becerilmek, mümkün olmak	(39,36)
baci	: baci, kız kardeş	(84,8)
bağağanlı	: bakmış olalı	(46,20)
bağımçaq	: doktor	(71,7)
baha	: paha, değer	(90,20)
bahana	: bahane, noksan	(41,31)
bağça	: bahçe	(85,3)
Bahçasaray	: (y.a.)	(96,5)
bağ-	: bakmak, onarmak	(48,11)
bağa	: kurbağa	(1,24)
bağkı	: baki, sonsuz	(84,14)
bal	: bal	(30,37)
bala	: bala, çocuk, yavru	(53,37)
balah	: bela, kaza	(58,37)
balalı	: belalı	(70,26)
bal-cibin	: bal sineği, arı	(72,3)
Bali	: (k.a.)	(14,21)
balta	: balta	(70,3)
bar	: var	(62,19)
bar-	: varmak	(46,32)
barakalla ber-	: övmek	(2,17)
barı	: hepsi	(73,10)
barıv	: varış, varma	(60,10)
barla-	: denetmek, denetlemek	(74,18)

barma	: varma, varış	(24,5)
barmaq	: parmak	(77,20)
baru	: çit, duvar	(65,13)
bas-	: basmak	(12,19)
basıl-	: basılmak	(53,22)
basma	: basma, basım, yayınlama	(4,34)
baş	: ilk, başlangıç	(58,14)
baş ur-	: başvurmak, danışmak	(51,23)
başğa	: başka	(63,3)
başha	: başka	(107,7)
başla-	: başlamak	(40,35)
başlan-	: başlanmak	(4,35)
başlık	: başlık	(48,25)
başmaq	: ayakkabı	(57,23)
başüste	: baş üstüne	(38,28)
bat-	: batmak	(70,2)
batdır-	: batırmak	(47,28)
batıl-	: batmak, dalmak	(32,25)
batılt-	: batırmak, daldırmak	(54,36)
batır	: kahraman, cesur	(88,7)
batmaq	: batacak	(32,22)
bav	: bağ, bahçe	(41,15)
bay	: zengin, güçlü, nüfuzlu	(6,3)
bayağı	: bayağı, biraz önceki	(38,11)
bayar	: bayar, efendi	(92,8)
bayla-	: bağlamak	(56,4)
baylan-	: bağlanmak	(31,2)
baylavlu	: bağlı	(4,20)
baylık	: zenginlik	(3,8)
baytal	: kısrak	(60,33)

bazar	: pazar	(85,3)
bazın-	: övünmek, umut etmek, güvenmek	(40,4)
beget-	: beğenmek	(45,24)
bek	: bey	(77,4)
bek	: pek, kuvvetli	(61,24)
Bek Murza	: (k.a.)	(79,13)
beki	: çakı, bıçak	(29,2)
bekle-	: beklemek	(31,34)
beklet-	: bekletmek	(15,1)
bel	: bel, sırt	(59,5)
bel	: bel, kürek	(54,6)
belbav	: kuşak, kayış	(23,15)
belgili	: bilinen, meşhur, belli	(5,20)
ber-	: vermek	(81,19)
beri	: beri, buraya, bu yanda	(17,6)
berilme	: verilme	(5,2)
beriv	: verme	(4,8)
berli	: beri, itibaren	(46,34)
beş	: beş	(63,30)
beşik	: beşik	(3,18)
bet	: bet, beniz	(106,12)
bet	: yan, yanak	(45,15)
bet-	: bitmek, son bulmak	(23,4)
beyit-	: büyütmek	(97,7)
bıçğı	: bıçkı, testere	(3,24)
bırıngı	: eski	(2,31)
bıçak	: bıçak	(111,4)
biçen	: ot, saman	(31,14)
bil-	: bilmek	(89,5)
bildir-	: bildirmek	(65,1)

bile-	: bilemek	(67,12)
bilek	: bilek, kol, pazı	(87,4)
bilev taş	: bileği taşı	(50,37)
bilezik	: bilezik	(16,2)
bilgen	: bilgin, bilen	(74,8)
bilmeçi	: bilmece	(36,26)
bir	: bir	(79,2)
biraz	: biraz	(55,5)
bir-biri	: birbirini	(63,18)
birçe	: birlikte, dostça	(101,3)
birdağı	: bir daha	(57,29)
birden	: birden, hemen	(7,15)
birden-bir	: birdenbire, aniden	(28,18)
birev	: biri	(51,30)
birik-	: birikmek	(3,33)
birinçi	: birinci, öncü	(57,24)
birip	: birisi	(44,4)
birip-biri	: birinin biri	(47,28)
birisi	: birisi	(63,19)
birleş-	: birleşmek	(10,15)
Bismillah	: Bismillah	(93,5)
biş-	: pişmek	(61,11)
bişir-	: pişirmek	(49,23)
bişlak	: peynir	(50,33)
bit-	: bitmek	(58,16)
Bitev	: (k.a.)	(93,6)
biy	: bey, hükümdar	(51,25)
biyik	: büyük, yüksek	(71,19)
biyiklik	: büyüklük, yükseklik	(110,8)
biz	: biz	(102,6)

boccal	: mühlet, tarih, zaman	(83,1)
boçke	: fiçı	(37,28)
bol-	: olmak	(41,37)
ból-	: bölmek	(46,10)
bolat	: polat, çelik; (k.a.)	(107,8) (14,23)
bolcal	: (bkz. boccal) zaman, mühlet	(64,5)
bóle-	: bulamak	(16,3)
bólen-	: bulanmak	(12,31)
bólúk	: bölük	(5,7)
borç	: borç	(10,23)
borçlu	: borçlu	(2,1)
bóre	: yavru (sevgi nidası)	(15,21)
bórk	: kalpak	(65,30)
bórú	: kurt	(100,10)
bosa	: bu ise	(95,3)
boş	: boş, manasız	(46,6)
boşa-	: boşamak, zayıf olmak	(107,9)
boşğap	: tabak	(57,12)
bótteben	: yüzükoyun	(22,14)
boy	: boy, endam	(73,17)
boya-	: boyamak	(92,8)
boyla-	: eğilmek, boyun eğmek	(42,34)
boyun	: boyun	(105,10)
boz-	: bozmak	(100,21)
boza	: boza, bir içecek türü	(38,31)
bozul-	: bozulmak	(36,35)
bu	: bu (işaret)	(49,32)
buççak	: bucak	(80,9)
budun	: müezzin	(47,22)
buğap tur-	: aşmak	(62,20)

buğav	: bukağı, köstek, zincir	(87,7)
buğay	: galiba	(64,9)
bugún	: bugün	(35,28)
bul-	: bulmak	(105,14)
bulak	: bulak, kaynak, çeşme	(36,31)
bulan	: ile	(94,1)
bular	: bunlar	(65,35)
bulay	: böyle, bu, şu, o suretle	(49,38)
búlbúl	: bülbül	(95,10)
bulut	: bulut	(98,5)
bulutla-	: bulutlamak	(90,14)
bur-	: burmak, çevirmek	(88,17)
burav	: burgu, vida	(55,16)
búrçe	: pire	(50,19)
burma	: burma, kıvrıcık	(87,7)
burul-	: burulmak, çevrilmek, vidalamak	(66,7)
burun	: burun	(24,4)
búr	: tomurcuk	(71,17)
busa	: olsa, ise	(64,5)
bussahat	: bu saat	(50,16)
busurman	: müslüman	(92,11)
butak	: budak	(33,6)
bútún	: bütün, hep, eksiksiz	(89,14)
buvar-	: ısmarlamak, akıl vermek	(15,30)
buyruk	: buyruk	(54,12)
buyur-	: buyurmak	(38,28)
buyuruğ	: buyruk	(78,13)
buz	: buz	(109,8)
buz-	: bozmak	(38,13)
buzaman	: bu zaman	(53,24)

buzar-	: bozarmak	(84,12)
buzav	: buzağı	(47,37)
buzla-	: buzlamak, buz olmak	(14,4)
buzul-	: bozulmak, buz gibi olmak	(50,17)
bû	: boğmak, çekiçle dövmek	(87,8)

C

camiyat	: cemiyet	(2,36)
can	: can	(91,15)
can-canıvar	: bütün canlılar	(4,7)
candosu	: can dostu	(93,9)
cavap	: cevap	(22,34)
cazala-	: cezalamak	(3,11)
cıy-	: yığmak, toplamak	(47,22)
cıydır-	: yığdırmak, toplatmak	(20,33)
cıyıl-	: yığılmak, toplanmak	(56,34)
cıyın	: yığın, toplantı	(42,24)
cıyıv	: yığma, toplama	(5,22)
cibin	: sinek	(72,16)
cin	: cin	(56,30)
cinçi	: çinici, maden yapan	(54,21)
ciyin	: toy, düğün, toplantı	(79,7)
cuma	: cuma günü; hafta	(46,31) (86,10)
cuma namaz	: cuma namazı	(46,22)
cumla	: cümle, bütün	(93,11)
cuv-	: yumak, yıkamak	(67,9)
cuvma	: yuma, yıkama	(29,10)
cuvun-	: yumak, yıkanmak	(36,32)

Ç

çabak	: balık	(13,20)
çaç	: saç	(19,16)
çaç-	: saçmak	(8,9)
çaçan	: Çeçen	(73,17)
çaçırat-	: su sıçratmak, püskürtmek	(51,22)
çag	: yaş, zaman, devir	(88,12)
çağan	: çakal	(10,18)
çağır	: şarap	(98,16)
çağırçu	: çağırıcı	(109,15)
çaķ	: zaman, ihtiyar	(37,4)
çaķğanlık	: ihtiyarlık	(64,26)
çaķı	: zaman	(40,37)
çaķır-	: çağırmaq	(54,21)
çaķırış-	: çağırmaq, seslenmek	(98,18)
çaldır-	: biçirmek, kestirmek	(11,28)
çali	: çalı, çit	(69,15)
çalt	: hızlı, tez, çabuk	(32,9)
çanç-	: kesmek, boğazlamak, doğramak	(31,28)
çaη	: toz	(16,25)
çap-	: çapmak, koşmak	(52,1)
çapğı	: keskin	(70,5)
çar	: makara	(16,12)
çara	: çare	(104,9)
çarh	: vücut, gövde	(75,6)
çarla-	: çarka vurmak ,bilemek	(16,12)
çarlaķ	: tavan, çatı	(53,15)
çars	: bulut, sis, duman	(98,7)
çartla-	: patlamak, çatlamak	(75,9)

çartlat-	: patlatmak, çatlatmak	(73,12)
çaş	: (bkz. çaç) saç	(103,7)
çat	: birbirini kesen iki çizgi arasındaki boşluk(87,9)	
çadır	: çadır	(58,24)
çavuş	: çavuş	(10,21)
çay	: çay	(66,5)
çaykalmak	: çalkalamak, oynamak	(109,1)
çayna-	: dişle çiğnemek	(97,15)
çeber	: sanat	(4,29)
çeç-	: seçmek, çözmek, ayırmak	(28,19)
çeçek	: çiçek	(71,21)
çeçil-	: seçilmek, çözülmek, ayrılmak(4,14)	
çeçindir-	: seçtirmek, çözdürmek	(24,13)
çek-	: çekmek	(93,14)
çektir-	: çektirmek, içtirmek	(94,11)
çelek	: kova	(49,14)
çeltir	: çit, kafes	(24,16)
çepken	: cepken	(96,1)
çer	: hastalık, sıkıntı	(98,15)
Çerges	: Çerkez	(78,2)
çet	: kuytu	(50,9)
çı	: ki	(49,5)
çıdamlılık	: sabırlılık	(2,16)
çığar-	: çıkarmak	(86,2)
çığarıl-	: çıkarılmak	(4,32)
çık-	: çıkmak	(98,3)
çını	: çini	(42,2)
çırıla-	: cırlamak, cır cır ötmek	(110,9)
çırma	: sarmalamak, sarmak	(40,34)
çırmalış-	: sarmalayış, sarış	(71,16)

çi	: ki	(19,28)
çida-	: tahammül etmek, sabretmek	(80,19)
çinar	: çınar	(49,17)
çink	: yar, kıyı	(30,27)
çirağ	: çerağ, mum, lamba	(105,8)
çirkit-	: pişirmek	(20,36)
çişlik	: şiş kebabı	(36,3)
çoğ	: çok	(93,8)
çokmar	: çomak	(50,30)
çola	: boş zaman	(107,14)
çolak	: çolak, sakat	(74,9)
çomartlık	: cömertlik	(1,12)
çomul-	: batmak, suya batmak	(55,17)
çonça-	: söylemek	(11,29)
çorğa	: oluk	(13,7)
çort	: şeytan	(87,1)
çóp	: çöp, süprüntü	(42,27)
çöple-	: dağıtmak	(71,2)
çu (bkz: çû)	: sessiz, yavaş	(22,20)
çuñur	: çukur	(20,15)
çúy	: çivi	(15,35)
çû	: yavaş, sessiz	(108,12)
çüy-	: yukarıya kaldırmak, atmak	(67,10)
çüyle-	: kilide kapamak	(95,13)

D

da	: da (dahi)	(99,16)
dañılık	: ünlülük, şöhretlilik	(24,19)
Dağestanlı Tatar	: Dağıstanlı Tatarlar	(90,7)

dađı	: acaba	(76,7)
dađı	: dahi	(50,19)
Dađıstan	: Dađıstan	(5,28)
dađı	: ki, evet	(40,32)
dahni	: besleyici Őeyler, yiyecek	(16,24)
daim	: daim	(60,3)
damka	: ev k�peđi	(40,35)
darman	: derman	(110,14)
đav	: savaŐ, kavga	(8,31)
đava	: dava	(7,7)
davam et-	: devam etmek	(32,34)
dazu	: sınır, hat	(23,20)
de	: de (dahi)	(76,15)
de-	: demek	(108,4)
deņiz	: deniz	(56,38)
derbiŐ	: derviŐ	(18,2)
dert	: dert, kayđı	(94,3)
dertli	: dertli	(97,19)
dev	: dev	(61,36)
dev�r	: devir	(4,17)
Dibir	: (y.a.)	(68,10)
didar	: g�z	(86,8)
din	: din	(104,10)
dinsiz	: dinsiz	(91,6)
d�ger-	: yuvarlanmak	(42,9)
Dol	: Volga Irmađı	(90,13)
d�rt	: d�rt	(58,4)
d�rt�n�c�	: d�rd�nc�	(45,23)
dos	: dost	(109,17)
dosluk	: dostluk	(4,12)

döv	: (bkz : dev) dev	(51,2)
dön-	: dönmek	(72,6)
dört	: dört	(76,13)
dörtünçü	: dördüncü	(40,27)
dua	: dua	(105,4)
dünya	: dünya	(95,7)
duşman	: düşman	(58,37)

E

eçiv	: teyze	(30,38)
eçki	: keçi	(14,26)
edep	: edep	(4,8)
edi	: idi	(42,24)
eger	: eğer	(4,22)
egiz	: ikiz	(21,7)
eken	: iken	(97,13)
eken	: yeğen	(73,14)
ekev	: iki kişi	(81,12)
eki	: iki	(40,34)
Eki kardaş	: (h.a.)	(2,38)
ekinçi	: ikinci	(51,5)
ekki	: iki	(16,32)
el	: il	(83,3)
el	: el (organ)	(72,20)
elçi	: elçi	(34,9)
ele-	: elemek	(3,34)
elik	: barış	(19,28)
elivaş	: ölüyü hatırlamak için yemekli toplantı(88,15)	
elt-	: iletmek, taşımak	(43,18)

elti	: elti	(74,15)
emen	: meşe	(14,27)
emmek	: kaygı	(102,2)
endi	: imdi, şimdi	(13,36)
Endrey	: (k.a.)	(101,6)
enem	: büyücü, sihirbaz, cadı	(64,38)
eñilig ceñilig	: çocuk çoluk (ikileme)	(14,9)
er	: er, erkek	(66,3)
eren	: er, erkek	(1,15)
erinçeklik	: erin genlik	(1,13)
er-ğatın	: koca karı, karı koca	(63,22)
erkek	: erkek	(107,5)
erkin	: serbest, geniş, rahat, havadar	(75,20)
erşi	: korkunç, dehşetli, çirkin	(3,8)
erten	: erken	(64,38)
es	: bellek, akıl, sağduyu	(24,24)
esenlik	: esenlik	(48,35)
esger-	: hatırlamak, anmak	(62,28)
esgeril-	: hatırlanmak	(2,20)
esgi	: eski	(39,9)
esir	: esir	(44,9)
esirt-	: sarhoş etmek, kendinden geçirmek	(94,1)
eski	: eski	(97,19)
eş-	: eşmek, örmek, kurmak	(55,38)
eşek	: eşek	(32,6)
eşik	: eşik, kapı, avlu	(15,33)
eşit-	: işitmek	(84,2)
eşitil-	: işitilmek	(47,22)
et	: et	(29,35)
et-	: etmek	(32,34)

etdir-	: ettirmek	(53,15)
etik	: çizme	(111,4)
etil-	: edilmek, yapılmak	(63,12)
etmek	: ekmek	(92,15)
Etnografiya obozreniyası	: (ö.a.)	(5,15)

F

fikru	: fikir	(1,6)
filial	: şube	(5,31)
folklor	: folklor	(5,22)
fond	: fon, stok	(5,32)
forma	: biçim, şekil	(4,13)

G

G. Musahanova	: (k.a.)	(6,6)
gavur	: gavur	(102,7)
gebin	: nikâh	(20,26)
gece	: gece	(42,34)
geç	: geç	(39,24)
geç-	: geçmek ; bağışlamak	(43,25) (51,37)
geçe	: gece	(98,7)
geçelet-	: geceletmek	(87,15)
gel-	: gelmek	(103,15)
geleçi	: dünürücü	(72,19)
geleş-	: nişanlı etmek, dilemek	(56,18)
geleşinip bol-	: nişanlısı olmak	(29,37)
gelin	: gelin	(64,33)
gelin-kayın kız	: (h.a.)	(2,38)

gelin-kayınını	: kayın	(2,37)
gelin-üynü	: gelin evi	(32,2)
geliş-	: gelişmek	(81,15)
geltir	: getirmek	(58,37)
geltirilmek	: getirilmek	(1,27)
geltirt-	: getirtmek	(21,30)
geme	: gemi	(54,36)
gemeçi	: gemici	(65,8)
gene	: gene, yine	(82,3)
geñ	: geniş	(92,10)
gerek	: gerek	(69,5)
geri	: geri	(92,12)
germençik	: geniş ve kavisli (kaşlar)	(96,14)
gerti	: gerçek, hakikat, doğru	(86,3)
gertilik	: gerçeklik, doğruluk	(2,20)
ges-	: kesmek	(65,23)
gesek	: kesek, parça	(74,3)
gesil-	: kesilmek	(48,30)
get-	: gitmek	(61,30)
getir-	: getirmek	(57,12)
gez-	: gezmek	(63,13)
gezik	: sıra, defa, kere	(45,4)
geziv	: sürü	(47,24)
giççi	: küçük	(35,4)
giday	: gıdık, kuzu	(16,8)
gindik	: göbek	(51,14)
gir-	: girmek	(88,9)
gişi	: kişi, erkek	(108,16)
giy-	: giymek	(96,1)
giydir-	: giydirmek	(59,26)

giyik	: geyik	(61,7)
giyin-	: giyinmek	(72,17)
giyindir-	: giyindirmek	(54,15)
giyir-	: giydirmek	(18,19)
giyiv	: giyme	(72,17)
góç-	: göçmek	(90,2)
góçúr-	: göçürmek	(5,27)
góçúrúl	: göçürülmek	(5,3)
gógamán	: kocaman	(69,23)
gógúrçún	: güvercin	(70,15)
gókk	: mavi	(70,17)
gókkçek	: güzel	(71,22)
gólek	: gömlek	(55,2)
gómm-	: gömmek	(21,5)
gómmúl-	: gömülmek	(21,30)
gómmuş	: gümüş	(109,11)
gón	: gön, deri	(108,2)
gór-	: görmek	(39,27)
górgúrçún	: güvercin	(4,31)
górmecli	: ağır başlı, vakar, örnekli	(3,6)
górset-	: göstermek	(62,22)
górún-	: görünmek	(20,17)
górúş-	: görüşmek	(66,17)
gót	: göt	(108,2)
góter	: kaldırmak, bir şeye katlanmak	(26,27)
góteril-	: katlanılmak	(17,5)
góterme	: sundurma, çardak	(72,7)
góz	: göz	(56,5)
gózden tüş-	: değer kaybetmek	(48,16)
gózel	: güzel	(89,12)

gózeldirek	: gözlük	(101,14)
gózú tiy-	: gözü değmek, nazar etmek	(55,27)
gózyaş	: gözyaşı	(55,9)
Gren	: (k.a.)	(4,35)
guz	: güz (mevsim)	(109,10)
gúç	: güç	(52,15)
gúçle-	: güçlemek, güç yapmak	(94,5)
gúçlú	: güçlü	(40,3)
gúl	: gül	(19,13)
gúlçú	: gülcü	(14,14)
gúmúş	: gümüş	(33,20)
gúmúşçú	: gümüşçü	(54,21)
gún	: gün, güneş	(18,4)
gún cuvaq	: güneş altı	(41,26)
gúnah	: günah	(41,36)
gúnahsız	: günahsız	(73,4)
gúnbatış	: gün batışı, batı	(46,37)
gúnle-	: günölemek, kıskanmak	(28,34)
gún-tuvuş	: gün doğuşu, doğu	(5,12)
gúrenle-	: ağillamak	(96,17)
gúydúr-	: yaktırmak	(103,14)
gúzgú	: ayna	(37,25)

H

H. Kapieva	: (k.a.)	(5,27)
ħabar	: haber	(54,11)
ħabarçı	: haberci	(4,29)
ħabarlat-	: haberletmek	(25,12)
ħabarsız	: habersiz	(75,11)

habul-	: ısırılmak	(37,25)
hacatlı	: hacetli	(2,27)
hadira	: çanak	(42,37)
Hak	: Hak, Allah	(82,3)
hak	: hak, ücret	(48,3)
hakıl	: akıl	(51,23)
hakıllı	: akıllı	(4,3)
hal	: hal, durum	(64,35)
halat	: elbise	(59,26)
halk	: halk	(77,6)
halkalı	: halkalı, yüzüklü	(68,14)
hallan-	: hallenmek, dertleşmek	(97,10)
halta	: sebze	(49,2)
hamam	: hamam	(21,13)
haman	: daima, her zaman, sürekli	(77,8)
hamur	: hamur	(30,29)
han	: han	(12,13)
Hanbegila	: (k.a.)	(14,12)
hanç	: öldürücü yara	(92,14)
hani	: hani	(13,36)
hanlık	: hanlık	(59,13)
hantav	: alık, aylak, bön, budala	(7,17)
han	: han	(39,14)
hap-	: ısırılmak	(31,10)
hapar-	: koparmak	(100,5)
har	: her	(59,25)
harakat	: hareket	(45,12)
haram	: haram	(85,15)
haram bol-	: haram olmak	(26,17)
haran	: güçlkle	(57,2)

harap	: harap	(104,10)
harc	: harçlık	(53,12)
harip	: garip, fakir, zavallı	(97,4)
harisi	: her birisi	(61,12)
hars ur-	: el çarpma	(86,12)
hart-hurt	: hart hurt (garip, acayip ses)	(55,16)
has	: has, saf, güzel	(86,11)
hasapçı	: hesapçı	(3,14)
hasil	: netice, sonuç	(18,1)
hasiret	: hasret	(103,1)
hasiyat	: haysiyet	(2,34)
hasret	: hasret	(93,9)
haşık	: aşık	(26,9)
haşıklık	: aşıklık	(101,19)
hata	: hata	(83,10)
hatar	: hata, yanlışlık	(51,37)
hatasız	: hatasız	(82,13)
hatir	: hatır	(46,17)
hatta	: hatta	(62,27)
hava	: hava	(21,34)
havçu	: avcı	(10,21)
havçuluk	: avcılık	(2,25)
havliya	: aptal, budala	(27,24)
havuz	: havuz	(18,14)
hay	: hay (kaygılı ünlem)	(58,36)
haybatlı	: heybetli	(53,26)
hayda-	: sürmek	(47,3)
Haydağ	: (y.a.)	(5,35)
hayran	: hayran	(21,28)
hayt	: hayt, heyt (ünlem)	(43,7)

hayva	: ayva	(42,1)
hayvan	: hayvan	(48,4)
haz	: haz, lezzet	(13,21)
hazir	: hazır	(65,34)
hazirlen-	: hazırlanmak	(46,18)
hazirlik	: hazırlık	(31,32)
hazna	: hazine	(53,1)
heç	: hiç, hiç biri	(62,23)
her	: her	(71,20)
hey	: hey (ünlem)	(99,8)
hı	: hı	(18,2)
hıncal	: hançer	(6 522)
hıyal	: hayal	(75,3)
hıyallı	: hayalli	(95,1)
hıyanatçı	: ihanetçi, ihanet eden	(3,7)
hıyanatlık	: ihanetlik	(66,11)
hıylı	: hayli, çokluk, yığın	(26,34)
hız	: iz, çizgi	(79,10)
hilla	: hile	(9,24)
hinkal	: az pişirilmiş hamur parçaları,mantı(16,31)	
hinke	: şal	(16,15)
Hintiv	: (k.a.)	(44,10)
hisap	: hesap	(50,23)
hisaplı	: hesaplı	(62,19)
homuz	: kopuz, bir tür çalgı	(57,29)
hona	: kaba	(12,13)
honça	: hediyelerle süslenmiş tepsi, tabak(39,35)	
honşu	: komşu	(64,8)
horaz	: horoz	(11,8)
horla-	: horlamak, hor görmek	(76,6)

hoş gel-	: hoş gelmek	(9,37)
hókún-	: ökünmek, pişman olmak	(19,2)
hókúnç	: ökünç, pişmanlık	(110,16)
hókúnçlü	: pişmanlıklı, pişman	(97,16)
hóner	: hüner	(49,5)
húday	: Huda, Allah	(90,1)
hum	: kum	(100,9)
humluk	: kumluk	(13,9)
húrcun	: hurç, heybe	(51,7)
huya	: alarm	(51,2)
huylan-	: huylanmak	(8,1)
huzu	: kuzu	(98,15)
húner	: hüner	(62,31)
húrmet	: hürmet	(4,4)
İbrahim	: (k.a.) (h.a.)	(24,26) (1,26)

İ

iç	: iç, iç kısım	(53,28)
iç-	: içmek	(57,22)
içek	: bağırsak, sucuk, bumbar	(14,20)
içgi	: içki	(9,12)
içir-	: içirmek	(36,31)
igit	: yiğit	(56,17)
igitlik	: yiğitlik	(62,33)
ihtiyar	: irade	(13,22)
il-	: asmak, takmak, sallamak	(49,22)
ılık	: ayıp, utanç	(47,15)
ılıkdır-	: utandırmak	(47,16)
iliñ-	: asılmak, takılmak, sallanmak	(92,14)

ilmu	: ilim	(5,1)	
İlmular Akademiyası			: İlimler Akademisi (5,30)
imansız	: imansız	(56,22)	
in	: in, yabanî hayvan barınağı	(7,8)	
inam-	: inanmak	(20,33)	
inamlı	: imanlı	(33,19)	
inan-	: inanmak, güvenmek	(109,17)	
inanuv	: inanış, güvenme	(1,7)	
inbaş	: omuz	(50,37)	
inci	: inci	(103,11)	
incin-	: incinmek	(48,14)	
incit-	: incitmek	(28,3)	
ine	: iğne	(31,28)	
ini	: küçük kardeş	(45,26)	
insan	: insan, adam, kişi	(56,30)	
institut	: enstitü	(6,31)	
ircayıv	: gülümseme	(51,1)	
irgak	: küçük engel	(49,26)	
iri-	: erimek	(102,3)	
irişhat	: alay, istihza	(47,31)	
isbayı	: endamlı, çelimli, zarif	(1,24)	
İslam din	: İslam dini	(104,11)	
issilik	: sıcaklık, güler yüzlülük	(73,11)	
istakan	: bardak	(37,10)	
İstamul	: İstanbul	(77,18)	
istol	: masa	(37,24)	
istoriya	: tarih	(5,31)	
iş	: iş, çalışma	(79,4)	
işıl-	: ovulmak	(47,13)	
işle-	: işlemek, çalışmak	(101,15)	

işlet-	: işletmek	(3,35)
iştan	: pantolon	(54,28)
it	: it, köpek	(91,8)
İtaliyan	: İtalyan	(57,29)
iyis	: koku	(29,38)
iyisle-	: koklamak	(39,27)
izle-	: aramak	(57,35)
izmu	: (bkz : iznu) izin	(34,35)
iznu	: izin	(45,29)

J

jurnal	: dergi	(5,15)
--------	---------	--------

K

ķaban	: yabancı domuz	(10,18)
ķabat	: kat, sıra	(76,5)
ķabul et-	: kabul etmek	(84,1)
ķabur	: gömüt, sin, kâbir	(53,20)
ķaç-	: kaçmak	(90,17)
ķaçan	: ne zaman	(95,17)
ķadar	: kadar, miktar	(5,23)
ķadi	: kadı	(47,29)
ķag-	: kakmak, çarpmak, vurmak	(22,30)
ķağız	: kağıt, mektup	(68,9)
ķaka	: boğaz	(97,12)
ķakla-	: vurulmak, kakılmak	(68,6)
ķal-	: kalmak	(75,19)
ķala	: kale	(101,11)

kalaç	: kızartma, pasta	(9,1)
kaldir-	: bırakmak	(50,36)
kalın	: kalın	(14,27)
kalk-	: kalkmak	(20,9)
kalkı	: sırt	(16,22)
kamucu	: kamçı	(43,5)
kamuşluk	: kamışlık	(24,19)
kan	: kan	(90,19)
kanat	: kanat	(103,8)
kanatlı	: kanatlı	(90,17)
kaçalı	: tahtalı, levhalı	(35,15)
kantarla-	: zincire vurmak	(97,6)
kantuluk	: şikâyetlik	(56,38)
kanzi	: baskuç	(19,7)
kapgaç	: kapak, dam, çatı	(19,10)
kapgun	: sır	(110,1)
kapla-	: kaplamak, örtmek	(55,9)
kapu	: kapı	(65,27)
kapusta	: lahana	(67,2)
kar	: kar (yağış)	(89,10)
kar-	: karmak	(49,22)
kara	: kara, siyah	(81,17)
kara-	: gözlemek, beklemek, bakmak	(90,13)
kara karçına bol-	: aklını kaybetmek	(69,18)
Karaçaç	: (ö.a.)	(20,16)
karacı	: gözlemci, bakışçı	(82,4)
karagay	: çam	(92,17)
karakuş	: karakuş, kartal	(47,18)
karalan-	: karalanmak, siyahlanmak	(108,12)
karaldı	: karaltı, karanlık	(23,36)

karandaş	: kurşunkalem	(36,33)
karanı	: karanlık	(58,18)
kararıklık	: karanlık	(10,9)
karar et-	: karar etmek, karar vermek	(35,5)
karas	: atların bağlandığı direk	(42,38)
karat-	: baktırmak	(95,9)
karavun	: (bkz : karavul) karakol	(74,20)
karavaş	: karabaş, kadın köle	(34,13)
karavat	: keramet	(37,35)
karavul	: karakol	(91,12)
karavulla-	: beklemek, gözlemek	(28,38)
karçığa	: ala doğan, doğan kuşu	(95,9)
kardeş	: kardeş	(95,8)
karğara	: gövde, beden	(49,33)
karğaralı	: gövdeli, bedenli	(40,24)
karlıgaç (karlangaç)	: kırlangıç	(95,10)
karşala-	: hiddetlenmek, sinirlenmek	(60,20)
karşı	: karşı	(3,31)
karşıla-	: karşılamak	(15,6)
kart	: kart, yaşlı	(54,30)
kart et-	: karar vermek, hesaplamak	(28,34)
karuv	: güç, kuvvet	(69,1)
kasbu	: meslek	(46,11)
kast	: kast, niyet	(85,13)
kaş	: kaş	(103,8)
kaşın-	: kaşınmak	(88,1)
kaşkaral-	: şafak sökmesi	(28,13)
kat-	: katı olmak, katılaşmak	(9,17)
katıl-	: darılmak, gücenmek	(88,16)
katın	: kadın	(66,20)

katış-	: katışmak	(107,12)
katna-	: katılmak	(18,33)
katı	: katı, ağır	(31,35)
katun	: (bkz : katın) kadın	(76,11)
Qav-qaz	: (y.a.)	(5,8)
Qavkaz	: (k.a.)	(4,36)
kavşallık	: yorgunluk	(101,3)
kavum	: kavim, boy	(24,17)
kayda	: nerede, nereye	(61,29)
kayda	: kaide, usul	(19,8)
kaydan	: nereden	(52,19)
kayğı	: kaygı	(107,3)
kaygılı	: kaygılı	(93,10)
kaygır-	: üzölmek	(34,17)
kayık	: kayık	(55,36)
kayın	: kayın, er veya kadın akrabası	(2,37)
kayırlan-	: yiğitlenmek	(97,11)
kayış	: kayış, kuşak	(40,33)
Qaynagen	: (y.a.)	(5,35)
kaynat-	: kaynatmak	(104,15)
kayrı	: gayri, başka	(24,23)
kayt-	: dönmek	(16,35)
Qaytanık	: (k.a.)	(38,26)
kaytar-	: kaytarmak, döndürmek	(68,23)
kaytmaçı	: kaytarmacı, döndürmeci	(20,32)
kaz-	: kazmak	(20,5)
kazak	: ırgat	(89,16)
kazan	: kazan	(49,1)
kazık	: kazık	(65,28)
kelpete	: kerpeten	(3,21)

kelpetlen-	: tasvirilenmek	(2,35)
kem	: kem, az	(49,25)
kemçilik	: noksan	(6,1)
kemir-	: kemirmek	(95,14)
kep	: şekil, biçim; zevk, keyif duymak(20,16) (56,36)	
keplik	: biçimlik	(27,7)
kere	: kere	(81,18)
keren	: kere, defa	(45,23)
kerim	: kerim	(81,14)
kıbla	: kible, güney	(18,9)
kıçır-	: haykırmak, bağırarak	(37,4)
kıdır-	: gezmek, aramak, dolaşmak	(52,11)
kıdır-	: gezdirmek, dolaştırmak	(34,9)
kı-	: kılmak	(27,11)
kılavlu	: keskin	(91,3)
kılıç	: kılıç	(41,9)
kılık	: karakter, edep	(4,8)
kim	: kim	(16,24)
kın	: kın (kılıç kını)	(103,17)
kıır	: kır, dış	(29,31)
Kırgıs	: Kırgız	(81,2)
kıırıl-	: kırılmak	(78,4)
Kıırım	: (y.a.)	(88,6)
Kıırım tatarlar	: Kıırım Tatarları	(78,1)
kıır	: kıyı, kenar	(51,29)
kırık	: kırık	(61,5)
kırşavsuz	: çembersiz, çerçevesiz	(103,17)
kııs-	: kısmak	(75,20)
kıııas	: öç, intikam, ceza	(4,30)
kıısğa	: kıısa	(58,32)

kısğaç	: kıskaç	(4,10)
ķısım	: avuç, tutam	(32,1)
ķısta-	: ısrar etmek, aceleleřtirmek	(62,18)
ķıř	: kıř	(89,10)
ķıřlık	: kıřlık	(95,17)
ķıtıklanı-	: gıdıklanmak	(46,1)
ķıy-	: kıymak	(107,10)
ķıyamat gún	: kıyamet gúnü	(56,34)
ķıyım	: kıyım	(86,16)
ķıyın	: ağır, zor, fena	(58,21)
ķıyınlı	: zorlu	(38,9)
ķıyınlık	: zorluk, ağırlık, fenalık	(77,16)
ķıyıř-	: yakıřmak	(32,3)
ķıyna-	: azaplamak	(94,10)
ķıynal-	: azaplanmak	(35,26)
ķız	: kız	(20,2)
ķız-	: kızmak	(104,6)
ķızardař	: kız kardeř	(38,20)
ķızart-	: kızartmak	(44,4)
ķızbaylan-	: korkaklanmak	(88,8)
ķızbaylık	: korkaklık	(1,9)
ķızğan-	: kıskanmak	(55,8)
ķızğançlık	: kıskançlık	(1,9)
ķızıl	: kızıl	(72,6)
ķızırdař	: (bkz : kızardař) kız kardeř	(29,36)
ķimniki	: kiminki	(54,3)
ķirin-	: yıkanmak	(20,7)
ķirinme	: yıkanma	(19,14)
ķise	: kese, cep	(58,10)
ķiř	: samur	(23,3)

kişne-	: kişnemek	(91,9)
Kiştay	: (k.a.)	(14,15)
kitap	: kitap	(6,1)
kitir	: yünlü deri parçası	(27,25)
klass	: sınıf	(3,28)
Kleinere Lieder	: (ö.a.)	(100,1)
koççak	: iyi	(92,12)
koççaklık	: iyilik	(1,11)
koğ-	: kovmak	(41,3)
kol	: kol	(97,2)
kolay	: kolay	(41,23)
kolaysız	: zor	(34,29)
koltuk	: koltuk (altı)	(51,5)
koltuk túbú	: koltuk altı	(50,28)
kon-	: konmak	(4,21)
konak	: konuk	(62,22)
konaklık	: konukluk	(50,4)
kop-	: kopmak	(91,5)
qora-	: eksik olmak, mevcut olmamak	(76,7)
korq-	: korkmak	(28,15)
korqanlık	: korkaklık	(44,16)
korluk	: kötülük	(50,18)
koş-	: koşmak, eklemek	(25,25)
koşul-	: iştirak etmek, koşulmak	(53,35)
koşum	: ilave, katkı, ekleme	(6,5)
qoy	: koyun	(9,5)
qoy-	: koymak, terk etmek	(43,21)
qoyçu	: koyuncu, çoban	(10,7)
qoyçuqay	: çoban ağası	(10,13)
qozgal-	: uyanmak	(24,2)

kozla-	: kuzulamak	(60,33)
kozu	: kuzu	(95,8)
kók	: gök	(95,4)
kókan	: çakal eriği	(103,9)
kókúre	: kalp, göğüs	(47,33)
kókúre-	: gürlmek	(100,10)
kómek	: yardım	(93,16)
kóp	: çok	(34,19)
kóple-	: çoğalmak	(107,4)
kórpe	: kürk	(95,11)
kóstek	: köstek	(5,8)
kuba	: kurşunî, boz	(49,3)
kuçurlu	: meraklı, ilgili	(2,19)
kuçak	: kucak	(38,15)
kuçakla-	: kucaklamak	(36,35)
kuçaklaş-	: kucaklaşmak	(26,37)
kuçurat	: kudret	(73,9)
kuł	: kul, köle	(98,2)
kułak	: kulak	(41,37)
kułak as-	: dinlemek, önem vermek	(104,7)
kułaklı	: kulplu	(61,7)
kułluk	: kulluk, hizmet	(59,25)
kułlukçu	: hizmetçi	(60,4)
kuımaç	: kumaş	(54,37)
kuımma	: güğüm (su için)	(68,7)
kuımma	: testi (su için)	(68,7)
kuımsar-	: sararmak, kıskanç olmak	(103,2)
kuımuđ	: Kumuk	(2,32)
kuımuđça	: Kumukça	(5,11)
kuı-	: kurmak	(5,34)

ķura-	: karmak, katmak	(39,35)
ķurban	: kurban	(26,11)
ķurdař	: arkadař	(66,16)
ķursak	: kursak, mide	(24,2)
ķurřa-	: kuřanmak	(41,14)
ķurtul-	: kurtulmak	(90,18)
ķuru	: kuru	(10,3)
ķuru-	: kurumak	(49,16)
ķuruđ	: sırk	(44,11)
ķurumsak	: ayıp, rezaletli	(47,31)
ķuř	: kuř	(53,24)
ķuřluk	: kuřluk vakti	(34,30)
ķuřluk ař	: kahvaltı	(52,1)
ķutġar-	: kurtarmak	(75,12)
ķutuķ	: kutu	(73,11)
ķutul-	: kurtulmak	(51,31)
ķutur-	: kudurmak	(77,15)
ķuv	: kuġu	(56,10)
ķuvan-	: sevinmek, kıvanmak	(66,21)
ķuvaņ	: kıvanç, sevinç	(99,8)
ķuvaņçlı	: kıvançlı, sevinçli	(4,25)
ķuvar-	: kurutmak	(72,4)
ķuvat	: kuvvet, ġuç, kudret	(37,4)
ķuvatlı	: kuvvetli, ġuçli	(61,21)
ķuvun	: tehlike	(26,23)
ķuy-	: koymak, dökme	(49,14)
ķuyruk	: kuyruk	(12,13)
ķuyruksuz	: kuyruksuz	(104,1)
ķuyu	: kuyu	(44,13)
ķûza-	: neřeli olmak	(99,14)

kú	: kıl, tüy	(87,6)
kúl	: kül	(62,20)
Kúblay	: (k.a.)	(62,34)
kúle-	: gülmek	(98,10)
kúlkú	: gülme	(53,28)
kúlkúlú	: gülünç	(3,17)
kúlte	: demet	(55,18)
kúr	: hür	(74,12)
kústún-	: üzölmek	(98,21)
kút-	: gütmek, gözetmek	(79,7)
kúy	: rahat, huzur; usul, tarz	(37,3) (3,11)
küy	: köy	(78,14)
küyleşme	: kökleşme	(109,16)

L

laçin	: şahin	(70,19)
laçır	: konuşma, söz	(17,8)
laçır et-	: lakırdı etmek, konuşmak	(64,17)
lap	: en	(24,25)
lapaça	: saç, kakül	(42,31)
legen	: leğen	(29,18)
loban	: fare	(50,23)
Lopatinskiy	: (k.a.)	(4,35)

M

M. Afanasev	: (k.a.)	(5,8)
ma'lumat	: malumat	(5,6)
ma'na	: mana	(1,19)

ma'nalı	: manalı	(1,20)
maaa	: keçi sesi 'meee'	(16,33)
maclis	: meclis	(39,22)
maçiy	: terlik	(62,2)
madar	: şekil, biçim	(24,9)
mag	: sihirbaz, büyücü	(64,8)
Mahammat	: (k.a.)	(14,25)
mahdal bol-	: (bkz: maktal-) övülmek	(28,29)
maқта-	: övmek	(107,14)
maқтал-	: övülmek	(1,12)
maқтан-	: övülmek	(48,13)
Maқтанışhan	: (k.a.)	(100,15)
maқtav	: övme, metih	(103,5)
mal	: mal,koyun	(55,33)
malçılık	: malcılık, koyunculuk	(2,25)
Mama	: (k.a.)	(14,13)
man-	: banmak	(93,12)
marmar taş	: mermer	(19,7)
mas'ala	: mesele	(3,28)
masala	: mesela, misal	(4,16)
Masevkeni	: (k.a.)	(3,13)
maslahat	: maslahat	(83,17)
maşgul bol-	: meşgul olmak	(5,22)
material	: materyal, malzeme, madde	(4,38)
maya	: maya	(30,31)
mayak	: far	(46,38)
maydan	: meydan	(50,32)
maylı	: yağlı	(13,36)
mecit	: mescit	(27,27)
men	: ben	(96,7)

mençi	: ben ki	(102,17)
metr	: metre	(24,3)
mezgl	: menzil	(7,18)
misgılla-	: alaylamak, istihza etmek	(50,14)
mıyık	: bıyık	(3,21)
miçeri	: mısır (yiycek)	(48,22)
Mihrasultan	: (h.a.)	(2,38)
millet	: millet	(46,27)
milli	: milli	(1,5)
mim-	: (bkz: min-) binmek	(88,2)
min-	: binmek	(90,17)
mina	: bina	(56,7)
mindir-	: bindirmek	(23,10)
Miniski	: Minsk (y.a.)	(99,15)
miñ	: bin (sayı)	(76,19)
misal	: misal, örnek	(5,14)
mişik	: kedi	(1,24)
Mitiş	: (k.a.)	(59,19)
molla	: molla	(54,11)
Mosevke	: (k.a.)	(3,25)
muhacir	: muhacir	(77,19)
Muhammad	: (k.a.)	(91,2)
munça	: bunca, bu kadar	(33,8)
munda	: burada, orada	(29,33)
mundan	: buradan	(31,37)
murad	: murat, amaç	(55,33)
múhúrnú	: mühür	(37,12)
múken	: ...mu - iken	(98,17)
múlk	: mülk, servet	(3,30)
múyúş	: bucak, köşe	(21,38)

múyúz : boynuz (16,12)

N

N. N. Semenov	: (k.a.)	(5,12)
na	: (bkz: ne) ne	(68,13)
naça	: nice, kaç	(25,20)
naga	: gerçi, rağmen	(73,8)
naķıra	: davul	(38,5)
naķış	: naķış	(84,14)
namart	: namert, hain	(41,9)
namartlık	: namertlik, hainlik	(28,38)
namaz	: namaz	(47,26)
namus	: namus	(98,11)
namuslu	: namuslu	(4,2)
namussuzluk	: namussuzluk	(1,10)
nart	: kahraman	(38,16)
nas	: kir, pislik	(47,14)
nasihat	: öğüt	(22,14)
nasipli	: nasipli	(4,25)
nasipsizlik	: nasipsizlik	(3,26)
nazberiş	: minder, yastık	(54,14)
nazik	: nazik	(73,12)
ne	: ne	(107,11)
neçakı	: ne kadar	(58,8)
neçe	: kaç	(46,22)
neçik	: nasıl, ne	(29,16)
neden	: neden	(91,16)
nege	: ne için, niçin, ne sebepten	(49,5)
ner	: korkusuz	(103,14)

net-	: ne etmek	(70,8)
niçakı	: (bkz: neçakı) ne kadar, kaç	(83,15)
Nikalay	: (k.a.)	(76,17)
Noğay	: Nogay	(78,4)
nóg	: tırnak	(63,22)
nomer	: numara	(5,24)
nür	: nur, ışık	(73,6)

O

o	: o	(23,21)
oçak	: ocak	(61,6)
oçar	: çarşı, pazar	(86,1)
oğar	: ona	(62,33)
oğul	: oğul	(90,7)
oğursuz	: uğursuz	(57,7)
oh	: oh	(46,36)
oñu-	: okumak	(37,24)
oñuvçu	: okuyucu	(6,1)
oķ	: ok	(95,5)
oķ-cay-	: ok atmak	(67,14)
oktyabr	: ekim (ay)	(5,18)
ol	: o	(24,31)
olay	: öyle	(48,13)
olca	: eş, kadın	(93,1)
olcasız	: eşsiz	(102,11)
oltañ	: taban	(111,4)
oltur-	: oturmak	(51,29)
olturt-	: oturtmak	(57,22)
on	: on (sayı)	(45,1)

oň	: sađ, ön	(31,1)
oňar-	: onarmak, tanzim etmek	(13,5)
oňaçı	: ayrı, özel	(59,26)
oňarıl-	: onarılmak	(62,14)
oprak (opurak)	: elbise, giyim	(18,29) (72,17)
oram	: sokak	(17,4)
oraza	: oruç	(12,22)
orazaman	: ramazan	(12,16)
ormanlık	: ormanlık	(24,18)
ornat-	: dikmek, batırmak	(38,36)
orta	: orta	(59,19)
ortak	: ortak	(78,13)
ortakçılık	: ortakçılık	(1,23)
ortançı	: ortanca	(34,33)
osal	: zayıf, gevşek	(36,2)
osallık	: zayıflık, gevşeklik	(1,1,2)
ossahat	: o zaman, o saat	(16,11)
oşa-	: benzer olmak, benzemek	(57,35)
oşat-	: benzetmek, tasvir etmek	(15,32)
ot	: ot	(61,4)
ot	: ateş, od	(61,11)
otav	: zengin donanmış oda, gerdek odası	(93,2)
otbaş	: ocak	(21,29)
otla-	: otlamak	(15,1)
otlav	: otlama yeri	(15,30)
otlu	: otlu	(47,10)
otun	: odun	(75,4)
otuz	: otuz (sayı)	(102,15)
oy	: endişe, sıkıntı, düşünce	(39,14)
oyçu	: endişeli, sıkıntılı	(55,29)

oyla-	: düşünmek	(47,19)
oyna-	: oynamak	(18,30)
oynat-	: oynatmak	(104,13)
oyun	: oyun	(50,31)
oz-	: geçip gitmek, savuşmak	(56,24)

Ó

ógúz	: öküz	(70,11)
ól-	: ölmek	(75,1)
óltúr-	: öldürmek	(91,6)
ólúm	: ölüm	(83,11)
ómúr	: ömür	(86,14)
ór	: yukarı	(105,5)
órten	: yangın	(75,6)
ós-	: bitmek, yetişmek, büyümek	(95,2)
ót-	: geçmek, gitmek	(73,2)
óktemlik	: cesurluk	(106,10)
óz	: kendi, öz	(74,16)
ózden	: asil, hür insan	(97,15)
ózdenlik	: asillik	(109,5)
ózek	: dere, küçük ırmak	(105,5)
ózen	: ırmaklar	(77,2)

Ö

öb(p)-	: öpmek	(45,30)
öbúş-	: öpüşmek	(38,4)
ökúr	: böğürmek	(22,14)
öl-	: ölmek	(47,19)

öltür-	: öldürmek	(57,4)
ömür	: ömür	(46,11)
ömürlü	: ömürlü	(48,9)
ör	: yukarı	(32,32)
örlen-	: tırmanmak	(44,15)
öt-	: geçmek	(30,38)
ötger-	: geçirmek	(18,36)
öz	: kendi, öz	(65,32)
özen	: ırmak	(29,6)
özge	: özge, başka, gayri	(64,23)

P

P.A. Golovinskiy	: (k.a.)	(5,5)
paça	: padişah, sultan	(91,18)
paçalık	: padişahlık, devlet, ülke	(23,26)
padişah	: padişah	(77,3)
padval	: bodrum	(58,3)
pahmu	: fehm, yetenek	(2,16)
pahmulu	: fehmlı, yetenekli	(4,28)
pakır	: fakir	(93,6)
palan	: falan	(57,4)
pana	: fani, fena, yokluk	(94,13)
papürüs	: papirüs	(61,2)
para	: para	(104,11)
paraḫat	: sakin, rahat	(38,37)
paşman	: pişman	(63,34)
paşmanlık	: pişmanlık	(28,4)
Patima	: (k.a.)	(14,14)
paveshe	: araba	(92,1)

pay	: pay	(100,13)
payda	: fayda	(82,15)
paydalı	: faydalı	(30,6)
payh�amar	: peygamber	(9,8)
payla-	: paylamak	(55,1)
perdeu	: boyun askısı, Őal	(73,12)
pilyav	: pilav	(42,37)
pır�a	: koridor	(63,18)
pıs-	: pusmak	(76,1)
pıŐır-	: hı�kırnak	(8,10)
porsu�	: porsuk (h.a.)	(8,30)
pur�	: k�t�, berbat	(99,16)
purman	: ferman, emir, buyruk	(2,1)
purmansız	: fermansız	(102,10)
purŐlu	: k�t�l�	(97,17)
pus	: buhar	(24,5)
pus-	: pusmak	(28,18)
puŐurgan-	: darılmak	(72,8)

R

rahat bol-	: rahat olmak	(23,33)
rahatlık	: rahatlık	(72,12)
rahmun	: merhamet	(94,13)
rahmusuz	: rahmetsiz, merhametsiz	(75,19)
Rayhanat	: (y.a.)	(90,8)
rayon	: b�lge	(5,35)
razi	: razı, rıza	(65,35)
razi bol-	: razı olmak	(46,36)
razilik	: razılık	(10,11)

respublika	: cumhuriyet	(4,27)
revolútsiya	: inkılap, devrim	(1,4)
ruh	: ruh	(4,12)
Rus	: Rus	(5,27)
Rusça	: Rusça	(5,11)

S

S. Ggadjiyeva	: (k.a.)	(6,6)
saban	: saban, tarla sürmesi	(70,9)
sabançı	: köylü	(3,33)
sabu	: vergi, borç, harç	(49,23)
sabur	: sabır	(10,5)
saburluğ	: tevazu, edep,haddini bilmek	(9,36)
sağın-	: özlemek, hasretini çekmek	(84,19)
sağış	: akıl, düşünce	(95,16)
sağ un	: iyi un	(45,11)
sahat	: saat	(63,28)
sahatlık	: saatlik	(65,20)
sağ bol-	: dikkatli, itinalı, sıhhatli olmak	(56,22)
sağal	: sakal	(110,13)
sağallı	: sakallı	(23,15)
sağatlı	: sakatlı, sakatı olan	(85,6)
sağla-	: saklamak	(52,37)
sal-	: salmak, koymak	(51,1)
salah sal-	: salâ vermek	(47,21)
salam	: selam	(82,10)
saldat	: asker	(104,13)
saldır-	: saldırmak	(26,4)
salın-	: salınmak	(12,7)

salkın	: serin	(90,6)
salkınlı	: serinli	(108,16)
salkınlık	: serinlik	(108,17)
sallan-	: sallanmak	(9,22)
sallandır-	: sallandırmak	(19,24)
sallık	: ganimetlik	(74,6)
Salman terek	: (h.a.)	(33,1)
sama	: kendi, kendisi; kendi kendine	(29,33) (23,32)
samarķavlu	: Őakalı	(2,33)
san	: uzuv, vücut	(108,16)
san-	: sanmak	(13,7)
sana-	: saymak, hesap etmek	(87,19)
sandık	: sandık	(29,29)
sap	: sap	(111,3)
sapar-	: sefer	(62,23)
saray	: saray	(35,16)
sarĝa-	: sararmak	(100,12)
sarĝal-	: sararmak	(102,2)
sari	: sarı	(81,11)
Sarıçaĝ	: (ö.a.)	(22,10)
sarın	: mani (karşılıklı)	(69,17)
sarna-	: Őarkı söylemek	(95,10)
sat-	: satmak	(85,6)
satili	: satılık	(61,3)
sav	: saĝlam, diri, bütün, saĝ	(99,16)
savbol	: saĝ ol, teŐekkür	(26,29)
savbollaŐ-	: saĝollaŐmak, teŐekkürleŐmek	(55,34)
savĝat	: hediye, armaĝan	(27,4)
savluk-	: saĝlık, esenlik	(90,5)
savru-baŐmak ķal-	: saĝ olarak kalmak	(53,33)

sav-salamat	: sağ selamet	(31,30)
savun-	: savunmak	(77,16)
savut	: silah	(35,13)
say	: sığ	(90,4)
sayalı	: seçili	(46,1)
saylayğan	: seçkin, güzide	(59,5)
saz	: saz	(81,15)
sebele-	: serpelemek	(99,3)
sebep	: sebep	(48,15)
sebil-	: serpilmek	(30,16)
segiz	: sekiz	(70,11)
sel	: sel	(30,37)
sen	: sen	(108,11)
señ	: sen	(106,1)
sep	: çeyiz	(41,12)
sep-	: serpmek	(30,12)
sibir	: süpürmek	(30,12)
sibiril-	: süpürülmek	(30,15)
sıdır	: sıyırmak	(31,26)
sıdırıl-	: sıyılmak	(32,16)
sık	: sık	(90,5)
sık-	: sıkmak	(91,10)
sına-	: sınamak	(80,2)
sınçı	: kahin	(39,18)
sırñ-	: kırılmak	(61,22)
sıpat	: sıfat, yüz, beniz	(27,26)
sıpatla-	: sıfatlamak	(3,10)
sıpkırıl-	: kaçarak kurtulmak	(12,28)
sır	: sır	(74,20)
sıra	: sıra	(84,2)

sırdaş	: sırdaş	(101,17)
sırgala-	: koymak	(24,16)
sırt	: sırt	(40,20)
sıy-	: sığmak	(37,28)
sıyır	: sığır	(64,7)
sıypa-	: sığamak	(34,38)
silkin-	: silkinmek	(72,8)
siy (sıy)	: saygı	(107,11)
siz	: siz	(104,16)
sobet devúr	: Sovyet devri	(4,22)
soğan	: soğan	(48,23)
soķ-	: vurmak; çıkmak	(27,1) (34,17)
soķur	: kör	(57,30)
sol	: sol	(51,1)
soltaņ	: sultan	(111,6)
soņ	: sonra	(40,33)
sor-	: emmek	(72,3)
sor-	: sormak	(72,3)
sora-	: sormak	(33,24)
soraş	: soruşmak	(53,3)
sorav	: soru	(15,17)
sorul-	: emilmek	(72,5)
sotsialist	: sosyalist	(5,18)
soy-	: germek, uzatmak	(65,23)
sozul-	: gerilmek	(28,1)
sóyle-	: söylemek	(41,37)
sóz	: söz	(46,17)
sóyle-	: söylemek	(78,20)
sóyleş-	: söyleşmek	(110,1)
SSSR	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birlięi	(5,30)

stol	: masa, sofa	(58,4)
Subistapul	: (y.a.)	(76,18)
suh et-	: sulh etmek	(77,3)
suç-	: sokmak	(56,21)
suçar-	: sulamak, suvarmak	(42,21)
sultan	: sultan	(76,16)
surat	: suret, resim	(85,16)
suratla-	: tasvirlemek	(3,27)
suv	: su	(10,5)
suvuk	: soğuk	(13,11)
suvur-	: savurmak	(41,10)
súkúmlú	: güzel, etkili	(83,7)
súr-	: sürmek	(16,17)
súrt-	: sürtmek	(37,17)
sút	: süt	(15,5)
sútún-ķaymađın	: süt kaymađı	(64,9)
súy-	: sevmek, istemek	(45,26)
súye-	: dayamak	(35,3)
súyegen	: hasret	(20,6)
súyegenlik	: hasretlik	(60,24)
súyek	: kemik	(31,3)
súyún-	: sevinmek	(42,24)
súyúnçlı	: sevinçli	(9,32)
súyúnúp-ķuvanıp	: sevinip ümitlenmek	(66,21)
súz-	: süzmek, göz kırpmak	(16,32)
sû (su)	: su	(97,14)

§

şabagat	: himmet, inayet, kerem	(99,4)
---------	-------------------------	--------

şahar	: şehir	(57,5)
şair	: şair	(4,27)
şal	: şal	(91,7)
şan	: şan	(100,8)
şancal	: sandalye	(56,8)
şart	: şart	(46,2)
şaş-	: şaşmak	(68,30)
şat	: şad, sevinçli	(46,35)
şatlık	: şadlık	(105,9)
şavhal	: büyük derebeyi (eski Kumukların ünvanı)(97,3)	
şavla	: parlaklık, şûie	(98,6)
şaylı	: şanlı	(13,34)
şek	: şek, şüphe	(39,34)
şeker	: şeker	(103,10)
şerbet	: şerbet	(37,10)
şere	: su birikintisi, balçık	(27,16)
şıbışla-	: fısıldamak	(9,27)
şınca	: (bkz: şunça) şunca	(31,6)
şincir	: zincir	(97,7)
şincirli	: zincirli	(87,4)
şirin	: şirin	(103,10)
şiş-	: şişmek	(40,37)
şişa	: cam, şişe	(39,3)
şişik	: şiş, şişkinlik	(40,37)
şkaf	: dolap	(56,9)
şkola	: okul	(5,8)
şo (şu)	: şu	(63,28)
şol	: şu	(84,18)
şolay	: şöyle	(49,36)
şolaylık	: şöylelik	(34,15)

şonça	: (bkz: şunça) şunca	(51,35)
şu	: (bkz: şo) şu	(102,7)
şulay	: şöyle	(94,10)
şunça	: şunca	(37,7)
şunúçún	: şunun için	(105,3)

T

tabul-	: bulunmak	(63,23)
tabun	: öbek, küme, sürü	(22,10)
tabuş-	: görüşmek, karşılaşmak	(86,9)
tabuşdur-	: görüştürmek	(22,20)
tac	: taç	(25,7)
tağ	: taht	(34,8)
tağ-	: takmak	(80,4)
tağsır	: taksir, kusur	(34,6)
tağsırlı	: taksirli, kusurlu	(68,7)
tal-	: yorulmak	(73,20)
tala-	: talan etmek, yağmalamak	(50,19)
talaşa tur-	: telaşlanmak	(12,28)
talav	: yara	(45,14)
talay	: talih, nasip	(93,15)
tamağ	: damak	(14,23)
tamakúlúk	: tütünlük	(35,38)
tamam	: tamam	(105,3)
taman	: tamam	(9,19)
tamaşa	: hayret	(51,23)
tamaşalık et-	: hayrette kalmak	(24,1)
tamaza	: sayın	(43,1)
tamğa	: damga	(37,25)

tamlak	: akıntı	(42,9)
tamur	: damar, kök	(51,9)
tana	: dana	(47,17)
tanı-	: tanımak	(74,11)
tañ bol-	: tan olmak	(53,30)
tañala	: sabah	(26,5)
tap-	: bulmak, keşfetmek	(76,3)
tapança	: tabanca	(66,6)
tapşur-	: görevlendirmek, ısmarlamak	(30,32)
tapşurul-	: görevlendirilmek	(10,22)
tapta-	: tepelemek	(47,28)
tapur-tupur et-	: gürültü etmek, acayip ses çıkarmak	(16,15)
tar	: dar	(98,8)
tara-	: taramak	(73,15)
tarak	: tarak	(31,38)
tarbiyala-	: terbiyelemek	(4,12)
tarh	: tarih	(92,19)
tarık	: gerek, lazım	(59,13)
tarıksız	: gereksiz	(48,31)
tari	: darı	(8,8)
tarih	: tarih	(3,37)
tarlav	: tarla	(8,8)
tarlık	: darlık	(98,8)
tart-	: tartmak, çekmek, sevk etmek	(51,30)
tas bol-	: yitmek, kaybolmak	(52,21)
tastar	: destar, sarık	(106,11)
taş	: taş	(10,7)
taşla-	: atmak, fırlatmak	(65,23)
taşlan-	: fırlanmak, fırlamak	(48,30)
taşlat-	: taşlatmak, taş ile eğelemek	(58,6)

tatûlu	: tatlı	(73,2)
tatuvlu	: tatlı	(21,6)
tav	: dađ	(23,14)
tavla-	: dađlamak	(30,22)
tavlu	: dađlı	(41,15)
tavşan	: tavşan	(11,19)
tavuk	: tavuk	(98,18)
tavuş	: ses	(21,28)
tay	: tay	(3,12)
taya-	: dayamak	(52,34)
tayađ	: deđnek, dayak ,sopa	(47,26)
tayan-	: dayanmak	(47,26)
tayav	: dayak, destek	(99,5)
taydır-	: gidermek	(41,2)
tayış-	: gitmek	(51,12)
taypa	: tayfa	(11,7)
tay-tay	: yaşıt yaşıt (ünlemlı)	(65,19)
taza	: taze, temiz	(42,20)
tazala-	: temizlemek	(50,13)
teber-	: itmek, kakmak, dürtmek	(56,1)
tebin-	: tepinmek	(88,9)
tebindir-	: tepindirmek	(61,31)
tegenek	: diken	(31,29)
tegeneklik	: dikenlik	(30,35)
tegin	: bedava	(97,4)
tek	: tek	(65,37)
temir	: demir	(62,6)
teñ bol-	: denk, eşit olmak	(107,6)
teñli	: dekli	(92,4)
teññiri	: tanrı	(7,5)

teşsizlik	: denksizlik	(3,4)
tep-	: tepmek	(31,14)
ter	: ter	(14,4)
terben-	: deprenmek, hareket ettirmek	(61,22)
terek	: ağaç	(101,12)
teren	: derin	(61,35)
tereze	: pencere	(37,34)
terge-	: denemek, denetlemek, gözetlemek	(56,6)
tergev	: deneme, denetleme, gözetleme	(5,19)
teri	: deri	(14,18)
Terk	: Terek Irmağı	(90,3)
ters	: ters	(31,1)
terseygen	: ters, fena	(99,5)
Terskoy oblast	: (ö.a.)	(5,5)
teş-	: deşmek, delik açmak	(57,7)
teşik	: deşik	(29,1)
tez	: tez, çabuk, hızlı	(47,29)
tezlik	: tezlik, çabukluk, hızlılık	(60,32)
tıgıl-	: tıklamak	(47,28)
tım-	: dinmek	(9,35)
tın	: ham toprak	(47,5)
tınç	: hafif, kolay	(40,5)
tınçlık	: hafiflik, kolaylık	(2,14)
tınış	: soluk	(24,3)
tınla-	: dinlemek	(84,2)
tınlaçı	: dinleyici	(81,17)
tırnaç	: tırnak	(76,4)
tig-	: dikmek	(40,27)
til	: dil	(5,31)
tile-	: dilemek	(28,29)

tilev	: dileme	(105,1)
tirgiz-	: diriltmek	(54,7)
tirmen	: değirmen	(13,7)
tirmençi	: değirmenci	(12,34)
tiş	: diş	(103,11)
titire-	: titremek	(38,17)
tiy-	: değmek	(80,11)
tiydir-	: değdirmek	(49,15)
tiyişli	: gerekli	(52,14)
tiz	: diz	(61,9)
tiz-	: dizmek	(104,13)
tizil-	: dizilmek	(28,25)
tiziv	: güzel, iyi	(9,18)
toburğu	: tavulga, çayır, çimen	(35,15)
Toganağ	: (ö.a.)	(15,15)
toğay	: vadi	(78,4)
toğuz	: dokuz	(51,5)
tohta-	: beklemek	(103,6)
tohtat-	: bekletmek	(69,11)
toğ	: tok	(14,21)
toğala-	: tepelemek, tokaçlamak	(12,27)
toğta-	: durmak	(60,31)
toğtaşdır-	: tespit etmek	(55,32)
tol-	: dolmak	(86,15)
toltur-	: doldurmak	(98,14)
tolu	: dolu	(71,21)
tonavçu	: atın kuyruğuna geçirilen kayış	(87,16)
toğ	: don, elbise	(42,31)
toprağ	: toprak	(51,22)
Totay	: (k.a.)	(14,22)

toy	: toy, düğün, töre	(55,24)
toy-	: doymak	(12,26)
tozul-	: dağılmak	(76,19)
tóbe	: tepe	(10,1)
tóbele-	: tepelemek, vurmak	(50,1)
tóbelev	: tepeleme, vurma, dövme	(12,28)
tógúl-	: dökülmek	(92,13)
tóle-	: ödemek	(36,20)
tónøk	: kütük	(50,10)
tór	: odadaki hürmetli yer	(36,2)
tóş	: döş	(35,27)
tömen	: alt, en alt	(83,2)
tör	: şeref, mevki	(106,10)
tû-	: doğmak	(80,6)
tul	: dul	(102,13)
tullama	: dullama	(93,2)
tuman	: duman	(90,14)
tumanlı	: dumanlı	(98,9)
tunçuq	: boğucu	(73,11)
tur-	: durmak	(42,34)
tur-	: kalkmak	(9,4)
tura-	: ufalamak, kesmek	(64,15)
tusnaq	: tutsak	(26,4)
tut-	: tutmak	(58,4)
tutul-	: tutulmak	(44,5)
tuv-	: doğmak	(2,14)
tuvar	: mal, davar	(58,15)
tuvarçı	: davar çobanı	(46,16)
tuvdur-	: doğdurmak	(3,12)
tuvra	: doğru	(12,8)

tuvra-	: dođramak	(31,35)
tuz	: tuz	(32,1)
tuzak	: tuzak	(12,18)
tuzlu	: tuzlu	(32,21)
túbek	: túbek	(14,16)
túgen-	: túbekmek	(84,10)
túgúl	: deđil	(54,24)
túgúm	: düđüm	(50,28)
túk	: túbey	(20,35)
túkençi	: dükkancı	(3,15)
túlkú	: túbeki	(14,2)
túlkúakay	: túbeki ađa	(10,9)
túlú	: uyanıklık, gerçek	(33,18)
túñúlúk	: baca	(45,8)
túppe-túz	: düpe düz	(16,12)
túken	: dükkán	(66,5)
túp	: dip	(56,21)
túrkú	: túrkü	(105,3)
túrlú	: túrlü	(30,24)
túrt-	: dürtmek	(60,4)
túrtúşuv	: dürtüşme	(2,34)
tús	: renk	(12,31)
túş	: düş, rüya; öđle	(9,8) (8,17)
túş-	: düşmek, inmek	(40,16)
túşúr-	: düştürmek, indirmek	(61,18)
túy-	: içine sarmak	(58,9)
túye	: deve	(33,21)
túz	: düz, gerçek, dođru	(25,37)
túzel-	: düzelmek	(21,2)
túzlúk	: düzlúk, dürüstlük	(4,3)

tüzsüzlük	: dürüstsüzlük	(3,26)
tübek	: tüfek	(88,14)
tüken	: dükkân	(85,3)
tüpsüz	: dipsiz	(75,18)
Türk	: Türk	(78,5)
türleñ-	: deęişmek	(85,16)
türlü	: türlü	(71,20)
tüş-	: düşmek	(90,18)
tütünle-	: dumanlamak, tütsülemek	(80,8)
tüyüm	: düğüm	(86,17)
tüyün	: düğün	(87,1)
tüzel-	: düzelmek	(81,15)

U

uç-	: uçmak	(30,24)
uđla-	: uyumak	(50,33)
uđu	: uyku	(73,13)
uhvay	: oh güzel	(30,38)
ulađ	: ođlak	(16,3)
ulan	: ođul, ođlan	(62,12)
ulan kardeş	: ođlan, erkek kardeş	(35,32)
ulanlık	: ođulluk, ođlanlık	(65,35)
ullu	: ulu, büyük	(68,29)
ullu çuy	: (ö.a.)	(15,15)
ulluluk	: ululuk, büyüklük	(24,1)
ulu-	: ulumak	(91,8)
Umalat	: (k.a.)	(63,31)
umut	: umut	(85,12)
un	: un	(45,34)

unut-	: unutmak	(75,3)
ur-	: vurmak	(56,33)
urçuk	: iğ	(32,29)
urdur-	: vurdurmak	(40,4)
urun-	: vurulmak	(45,15)
Urus	: Rus	(76,17)
uruş-	: vuruşmak	(49,36)
usta	: usta	(4,29)
ustalık	: ustalık	(74,7)
uşat-	: hoş gitmek	(69,8)
uşavlu	: hoş gitmeli	(63,8)
ut-	: utmak, oyunda kazanmak	(50,35)
uv (û)	: ağı, zehir	(39,16)
uvat-	: ağılamak, zehirlemek	(61,10)
uyan-	: uyanmak	(74,10)
uyat-	: uyandırmak	(65,17)
uzak	: uzak	(10,2)
uzat-	: uzatmak	(75,15)
uzatıl-	: uzanmak	(43,20)
uzun	: uzun	(66,14)

Ú

úç	: üç	(68,25)
úçgún	: kıvılcım	(75,4)
úçún	: için	(85,7)
úy	: ev	(55,8)

Ü

üç	: üç	(61,25)
üçünçü	: üçüncü	(60,17)
ülke	: ülke	(29,5)
üst	: üst	(2,15)
üstün	: üstün	(47,14)
üt-	: itmek	(28,36)
üy	: ev	(52,7)
üyen-	: evlenmek	(63,20)
üyen-	: öğrenmek	(6,4)
üyet-	: öğretmek	(30,33)
üz-	: koparmak	(40,4)

V

va	: ve	(65,2)
va!	: vah!	(9,31)
vakt	: vakit	(89,17)
vatan	: vatan	(9,34)
vay	: vay	(78,4)
vazir	: vezir	(39,2)
vezir	: vezir	(58,22)
vilayat	: vilayet	(33,23)
Vollah	: Vallahi (yemin)	(63,17)
vóv	: vay, bela	(96,6)

Y

ya	: veya, ya	(56,7)
----	------------	--------

yabıl-	: kapanmak	(49,20)
yabırıl-	: kapatılmak	(61,15)
yabışdırıl-	: yapıştırılmak	(19,8)
yabul-	: kapanmak	(31,1)
yabulu	: besili, semiz	(95,19)
yabuş-	: savaşmak, mücadele etmek	(35,26)
yada	: veya, ya da	(63,20)
yağa	: yaka, kıyı	(24,20)
yagalaş-	: birbirinin yakasına sarılmak	(100,14)
yah	: vicdan, merhamet	(105,2)
Yaḥsay	: (y.a.)	(101,13)
yahsızlık	: vicdansızlık, merhametsizlik	(1,10)
yahşı	: yahşi, iyi, güzel	(100,6)
yahşılık	: yahşilik, iyilik, güzellik	(77,10)
yak	: yan, taraf	(56,1)
yak-	: yakmak	(35,15)
yaklav	: savunma	(4,12)
yal al-	: dinlenmek	(74,1)
yala-	: yalamak	(13,11)
yalan	: yalın, çıplak	(34,3)
yalangaç	: yalın, soyulmuş, çıplak	(57,6)
yalbar-	: yalvarmak	(82,3)
yalçı	: ırgat, ücretli işçi	(78,1)
yalğan	: yalan	(52,22)
yalın	: yalım, alev	(97,1)
yalk-	: içi sıkılmak	(21,13)
yalka	: can sıkıntısı	(49,13)
yalkalı	: sıkıntılı, kederli, üzüntülü	(68,16)
yalkını	: yalım, alev	(103,7)
yalsız	: sükûnsuz	(104,1)

yaman	: yaman	(47,33)
yaman-	: yamanmak	(48,15)
yamanla-	: yamanlamak	(104,6)
yamavlu	: yamalı	(96,1)
yamuçu	: yamçı, yağmur paltosu	(52,1)
yan	: yan	(88,19)
yan-	: yanmak	(84,8)
yanç-	: arka çıkmak, destek vermek	(32,31)
yanı	: yeni	(39,35)
yanır-	: yenilemek	(37,21)
yanıur	: yağmur	(52,1)
yanız	: yalnız	(50,7)
yanızlık	: yalnızlık	(101,2)
yantay-	: dirsekler üzerine dayanmak, dinlenmek	(74,2)
yap-	: kapamak	(31,18)
yapraq	: yaprak	(34,38)
yap-yaşıl	: yepyemiş	(42,3)
yar	: yar, uçurum	(14,17)
yara	: yara	(29,10)
yara-	: yaramak	(62,12)
yaralan-	: yaralanmak	(32,23)
yaraş-	: yaraşmak	(54,14)
yaraşdır-	: yaraştırmak	(56,36)
yarat-	: yaratmak	(4,21)
Yaratğan	: Yaradan. Allah	(89,19)
yaratıl-	: yaratılmak	(4,17)
yaratıv	: yaratma	(4,28)
yaratıvçuluk	: yaratıcılık	(4,5)
yaravsuz	: ehliyetsiz	(3,9)
yaray	: mümkün, yararlı	(39,35)

yarı-	: yarmak	(16,33)
yanık	: ışık	(53,34)
yarıl-	: yarılmak	(28,18)
yarım	: yarım	(98,12)
yarıkçı	: yonga	(103,7)
yarlı	: yoksul, zavallı	(108,1)
yarlılık	: yoksulluk, zavallılık	(101,2)
yartı	: yarı, yarım	(37,11)
yas	: yas, matem	(86,1)
yasa-	: yapmak	(91,10)
yasak	: yasak	(3,32)
yasavul	: astsubay	(98,13)
yastık	: yastık	(30,21)
yaş	: çocuk	(64,33)
yaşa-	: yaşamak	(44,2)
yaşav	: yaşayış, hayat, yaşama	(66,21)
yaşıl	: yeşil	(42,23)
yaşın-	: gizlenmek, saklanmak	(35,33)
yaşır-	: gizlemek, saklamak	(18,21)
yaşırt-	: gizletmek, saklatmak	(30,32)
yaşlık	: çocukluk	(95,18)
yat	: yad, yabanî	(64,20)
yat-	: yatmak	(85,5)
yatdır-	: yatırmak	(50,3)
yav	: yağ	(90,19)
yav-	: yağmak	(30,15)
yavluk	: mendil	(59,1)
yay-	: yaymak, otlatmak	(47,9)
yayak	: yanak	(37,13)
yaydak	: eyeri vurulmamış halde	(106,5)

yayıl-	: yayılmak, otlamak	(46,38)
yayıv	: yayılma, otlama	(8,35)
yayna-	: zevk almak	(95,2)
yaz	: yaz mevsimi	(109,7)
yaz-	: yazmak	(81,18)
yazbaş	: ilkbahar	(109,9)
yazdır-	: yazdırmak	(46,2)
yazğan	: kader	(40,31)
yazık	: yazık, talihsiz; yoksul, fakir	(64,33) (44,16)
yazıl-	: yazılmak	(5,11)
yayıv	: yazı (yaz-)	(37,24)
yazıvçu	: yazar	(5,20)
yel	: yel, rüzgâr	(56,2)
yelbek	: omuz	(42,31)
yeli-	: acılanmak, coşmak	(15,1)
yelke	: ense	(59,6)
yellen-	: yellenmek	(109,1)
yemiş	: yemiş	(57,12)
yer	: yer	(70,10)
yerle-	: eyerlemek	(87,15)
yerleş-	: yerleşmek	(53,24)
yerleşdir	: yerleştirmek	(5,10)
yerli	: yerli ; kadar	(5,26) (62,29)
yessi	: akıl	(57,15)
yessiz	: sahipsiz, ıssız	(77,14)
yet-	: yetmek, erişmek	(10,16)
yetdir-	: eriştirmek	(28,14)
yetiş-	: yetişmek	(52,7)
yetiştir-	: yetiştirmek	(27,6)
yetkinçeg	: etraflıca, yetkinlice	(89,13)

yetti	: yedi (sayı)	(56,16)
yez	: sarı bakır rengi	(16,12)
yıban-	: eğlenmek, keyiflenmek	(9,12)
yıbañç	: kıvanç, eğlence, keyif, neşe	(74,13)
yıgıl-	: yıkılmak, düşmek	(67,8)
yık-	: yıkmak	(88,11)
yıl	: yıl	(48,11)
yıla-	: ağlamak	(64,31)
yılan	: yılan	(28,2)
Yılanhan	: (k.a.) (h.a.)	(30,22) (27,8)
yılkı	: at sürüsü	(62,8)
yılkıçı	: at sürüsü bakıcısı	(60,13)
yımirtğa	: yumurta	(19,9)
yır	: yır, şarkı	(81,15)
yırağ	: irak, uzak	(51,36)
yırla-	: yırlamak, şarkı söylemek	(21,29)
yırlaçı	: şarkıcı	(21,26)
yırtık	: yırtık	(24,7)
yibat-	: eğlendirmek, neşelendirmek	(69,6)
yiber-	: göndermek	(59,17)
yibit-	: ıslamak, nemli etmek	(42,3)
yimik	: gibi	(101,5)
yimişak	: yumuşak	(58,34)
yok	: yok	(27,15)
yokluk	: yokluk	(74,6)
yol	: yol; tarz,usul	(54,27) (2,15)
yolbaşçılık	: başkanlık	(3,35)
yoldaş	: yoldaş, arkadaş	(99,7)
yoldaşlık	: yoldaşlık, arkadaşlık	(7,11)
yolsuz	: sayısız	(3,10)

yoluĸ-	: karřılařmak, buluřmak	(54,30)
yomaĸ	: masal	(1,3)
yora-	: tahmin etmek, gman etmek, dilemek(9,8)	
yort-	: yortmak, kořmak	(10,2)
yoy-	: kovmak, kovalamak	(78,16)
yulĸ-	: yolmak	(57,8)
yum-	: yummak, kapamak	(25,5)
yurt	: ky, ocak, yurt	(60,15)
Yusup payĸamar	: Yusuf peygamber	(9,8)
yut-	: yutmak	(90,15)
yuvuĸ	: yakın	(45,12)
yuvuĸlař-	: yakınlařmak	(32,9)
yuvurĸan	: yorgan	(50,8)
yk	: yük	(58,1)
yükle-	: yükleme	(64,7)
ykleŋ-	: yüklenme	(33,21)
yılı-	: tırař etmek, ustura ile kazımak(3,21)	
yürüt-	: yürütme	(101,8)
yüzüklü	: yüzüklü	(16,6)
yürek	: yürek	(34,11)
yr-	: yürüme	(53,5)
yrl-	: yürütülme	(6,4)
yüz	: yüz, ¸ehre; yüz (sayı)	(58,32) (53,13)
yüzük	: yüzük	(55,26)
yürek	: (bkz: yürek) yürek	(87,3)
yr-	: (bkz: yr-) yürüme	(79,12)
yrřl	: yürüyüřlü	(98,1)
yüz	: (bkz: yüz) yüz, ¸ehre; yüz (sayı)(82,15) (77,17)	

Z

zahmat	: zahmet	(4,1)
zahmatçı	: zahmetçi, zahmet çeken	(3,10)
zaman	: zaman	(60,31)
zar	: zorluk, güçlük, gam, endişe	(93,11)
zaral	: zarar, ziyan	(58,37)
zararsız	: zararsız, ziyansız	(39,13)
zarar	: zarar	(78,10)
zararlı	: zararlı	(93,8)
zarzigerli	: gamlı, zorluklu, güçlükü	(99,2)
zat	: şey	(45,34)
zavh	: zevk	(47,10)
zaya	: zayi, boşuna, nafiye	(34,10)
zemzem suv	: zemzem suyu	(42,22)
zemzemi	: zemzeme ait olan	(101,10)
zindan	: zindan	(61,36)
zulmu	: yük, ağırlık, zulüm	(3,30)
zulmuçu	: zulümcü, zulüm yapan	(2,22)
zurnay	: zurna	(42,33)
zuvap	: sevap	(34,5)
zuvhan	: tespih	(61,38)

BİBLİYOGRAFYA

Abdulahkim, H., (Derleyen), Kumukları Yırları, Dağıstan Kitap Basmahanı, Mahaçkala 1991.

Acıyev., A. M., 'Kumıkskie narodnie pesni-parodii', Sovetskaya Türkologiya, No. 6, 1981, s. 33-37.

Akner, S., Sovyet Müslümanları, İst. 1995.

Aliyev, S.M.S., Revolyutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyat-Xrestomatiya-, Mahaçkala 1980.

Altaylı, Seyfettin, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II, MEB. Yay., Ankaral1994

Andrews, P. A., (Çev. Mustafa Küpüşoğlu) Türkiye'de Etnik Gruplar, Ant Yay., İst 1992, s.124 - 125

Arat, Reşit Rahmeti, Türk Şivelerinin Tasnifi, Türkiyat Mecmuası, İst. 1953, s.59-138.

Ata, Aysu, 'Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi', Türkoloji Der., C. X, S. 1, Ankara 1992, s. 277-269.

Bala, Mirza, 'Kumuklar' maddesi, İslâm Ansiklopedisi, MEB. Yay., C.6, İst. 1988, s.986-990.

Bammatov, Z. Z., Russko- Kumukskiy Slovar, Moskva 1960.

-----, Kumuksko-Russkiy Slovar, Moskva 1969.

Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK. Yay., Ankara 1990.

Baskakov N.A., (Çev. F. Sema Barutçu) Uzların (Oğuzların) Mikroetnonimleri- Rus Vakayi-nâmelerindeki Kara Kalpaklar, Fırat Üniversitesi Der., Sosyal Bilimler, 1988, C. 2, S. 2, s. 25.

Başdaş, Cahit, Göroğlu Türkmen Halk Eposı (Metin - Çeviri - Dil Özellikleri - Sözlük), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1996.

Batırmurzayof, A.N., Qumuq Tilni Grammatikası, Dag.naşr., Mahaç-qala 1933

- , Qumuq Tilni arfagrafyası, Mahaç-qala 1932.
- Benzing, Johannes, 'Das Kumükische', *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s.391-406 (Çev. İlhan Çeneli, 'Kumuk Türkçesi')
- Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili*, İst. 1992, s. 377-382.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, TKAÉ , Ankara 1983, s.50-54.
- Çelik, Muhittin, *Kaşgay Türkçesi (Metin - Çeviri - Dil Özellikleri - Sözlük)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1997.
- Çeneli, İlhan, 'Kumuk Atasözlerinden Örnekler', *Türk Kültürü*, C. XXIII, S. 252, 1984, s. 263-267.
- Çobanzâde, Bekir, *Kumuk Dili ve Edebiyatları Tetkikleri*, Baku 1926.
- Dalton, P., *Das Gebet des Herrn in den Sprachen Russlands*, St. Petersburg 1870, s. 59.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1984.
- Devlet, Nadir, 'Kumuklar', *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., Ek Cilt, İst. 1993, s.285.
- Dilaçar, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK. Yay., Ankara 1964.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK. Yay.,Ankara 1983.
- Dmitriev, N.K., 'Materialien zur kumüschen Phonetik', *Le Monde oriental* 29 (1935) s.181-190.
- , 'Morfologia della lingua turca dei Cumucchi (Caucaso)', *Rivista degli Studi Orientali* 15, Roma 1935, s. 76-96, 172-198.
- , 'Materialı po istorii kumıkskogo yazıka', *Yazıki Severnogo Kavkaza i Dagestana*, II, Moskova/Leningrad 1919, s. 183-247.
- , 'Oçerki po kumıkskomu sintaksisu', *Yazıki Severnogo Kavkaza i Dagestana*, I, Moskova/Leningrad 1935.
- , *Grammatika kumıkskogo yazıka*, Moskva 1940.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 1996.

Eckmann, János, (Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Ankara 1996, s. 119-120.

Ercilasun, Ahmet Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s.25.

Ergin, Muharrem, Türk Dilbilgisi, Boğaziçi Yay., İst. 1985.

-----, Azeri Türkçesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İst. 1971.

Eren, Hasan, 'Kumuk Edebiyatı' 'Kumuk Türkçesi' maddeleri, Türk Ansiklopedisi, MEB. Yay., C. 22, Ankara 1975, s. 347-351.

Erel, Şerafeddin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, İst. 1961.

Gabain. A.von, (Çev.Mehmet Akalın), Eski Türkçenin Grameri, Ankara 1988.

Gadjieva, Ş.Ş., Kayakentskie kumuki v XIX-XX yy., Krakt. Soobşç, İnst. Etn. 20, 1954, s. 68-75.

Gadjieva, S. Ş., Kumukları Yomakları ve Habarları, Tizgenler : S. Ş. Gadjieva, G. B. Musahaneva, Dağıstanlı Kitapbasması, Mahaçkala 1959.

Grönbech, K., (Çev. Kemal Aytaç), Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Gülensoy, Tuncer, Türkçe El Kitabı, Bizim Gençlik Yay., Kayseri, 1994.

Gülsevin, Gürer ; Gülsevin, S., Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I. Fiilden İsim Yapan Ekler, Malatya 1993.

Gürsoy, Emine-Naskali, 'Kumuk Şairi Alişeva', Türklük Araştırmaları Der., S. 7, s.252-279.

-----, Türk Dünyası Gramer Terimleri Klavuzu, TDK. Yay., Ankara 1997, s. 127-132.

Hacıahmetov, N. E., Kumuk Til : 5. Klass, Dağıstan Ohuv Pedagogika İzdatestvosu, Mahaçkala 1991.

Hacıeminoğlu, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Grameri TDK. Yay., Ankara 1996.

-----, Türk Dilinde Edatlar, MEB. Yay.. İst. 1992.

Hangiřiyev, C. M., Kumukça ohuv-yazıvga uyretiv darslaga didaktika metedial, Mahaçkala Daguçpediz 1989.

Hangiřiyev, C. M.; Canayeva, N. N., Bukvar: řahar řkolalar uçun, Dağıstan Ohuv Pedagogika İzdatelstvosu, Mahaçkala 1992.

Hatibođlu, Vecihe, 'Türk Tarihinin Bařlangıcı', Türkoloji Der., C.VIII, Ankara 1979, s.51.

İnan, Abdulkadir, 'Kumuklar' maddesi, Türk Ansiklopedisi, MEB. Yay., C. 22, Ankara 1975, s. 351-352.

-----, 'La Littérature des peuples Turcs du caucase du Nord (I: La Littérature Qumuq; II: La Littérature Qaraçay-Balqar)', Philologia Turcicae Fundamenta II, 1965, s. 779-785.

İnternet Adresi: http://www.premier.net/~bethany/profiles/p_code3/1998.html (Rusya Kumukları Bilgi Sayfası).

-----: http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/etnisk_b.exe/Kumyk (Kumklar Hakkında Bilgi Sayfası).

İpek, Murat, 'Kumuklar : Dağıstan'da Bir Türk Boyu', Kardeş Edebiyatlar 1-2 (15-1987), s. 4-8

Karahan, Leyla, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri, Akçağ Yay., Ankara1995.

Karamanođlu, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK.Yay., Ankara 1991.

Karaörs, M. M., Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri 1993.

Karşılařtırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1991.

Kaymaz, Zeki, 'Kumuklar ve Kumuk Türkçesi', 1. Millî Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, Kars 25-31 Ekim 1995. (Ayrıca Bkz: Yeni Türkiye Der., S. 16, Ankara 1997, s. 2067-2071.)

Kerimov, İbrahim, Kumuk tilni kucurlu grammatikası, Mahaçkala Daguçpegiz 1982.

Kiriřciođlu, M. Fatih, Saha Türkçesi Grameri, TDK. Yay., Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK. Yay., Ankara 1992.

-----, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK. Yay., Ankara 1994.

Mustafayev, E.M.E.; Şerbinin, V.G., Büyük Rusça Türkçe Sözlük, Multilingual Yay., İst. 1995.

Németh, Gyula, (Çev. Kemal Aytaç), Kumuk ve Balkar Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Németh, J., Kumüskische Studien, 'I. Teil: Kumüskisches und balkarisches Wörterverzeichnis', KSz, 12, Budapest 1911, s. 91-153.

-----, 'II. Teil: Proben der Kumüskisches Volksdichtung', KSz, 13, Budapest 1913, s. 129-173.

Osmanov, M., Nogayskie Pi kumıkskie teksti. Pesni. Poslovitsı. Pogovorki. Predaniya..., St. Petersburg 1893.

Özkan, Nevzat, Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK. Yay., Ankara 1996.

Öztürk, Erol, 'Kumuk Şair Şeyit Hanım Alişeva ve Yolda Yır', Türk Dünyası Der., TDK., S. 1, Ankara 1996, s. 85-89.

Öztürk, Rıdvan, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK. Yay., Ankara 1994.

Pantuchou, İ.İ., Über die Kumichen, ZVO 17, 1896.

Pekacar, Çetin, 'Kumuk Türkleri', Yeni Türkiye Der., S. 16, Ankara 1997, s.2062-2066.

Qazıjav, Ali, Jırlay, Mahaç-qala 1934.

Sadullajev, M.K., Kumuk tilni yazuv kaidaları, Mahaç-qala 1931.

Satıbalov, A.A., K voprosu o liçnoy onomastike u komıkov, Sovetskoe yazıkoznanie, 2, Leningrad 1936.

Scherner, Bernd, Arabische und Neupersische Lehnwörter im Kumüskischen, Centre Asiatic Journal XVII, 1973, s. 243-252.

-----, 'Kumükische Sprichwortsammlungen aus den Jahren 1903, 1911 und 1926', Centre Asiatic Journal XXII, 1978, s. 71-101.

Şahinoğlu, M. Nazif, Farsça Grameri, Kitabevi Yay., İst. 1997.

Tavkul, Ufuk, 'Kumukça ve Karaçayca Arasındaki Başlıca Benzerlikler', TDAY-Belleten 1991, s. 31-45.

Tekin, Talat, 'Türk Dillerinde Önses y- Türemesi', Türk Dilleri Araştırmaları, C. 4, Ankara 1994, s. 51-66.

-----, 'Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine', Genel Dilbilim Der., C. II, s. 10-17.

-----, Orhun Yazıtları, TDK. Yay. Ankara 1988.

Temirhanof, M.; Salavatof, A., Qumuq til kitabı (Grammatika ve Ortografika), Mahaç-qala 1937.

-----, Qumuq til kitabı(Grammatika ve Ortografika) I,Mahaç-qala 1933; II, Mahaç-qala 1943.

Tuna, Osman Nedim, Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları: 3, Malatya 1986.

-----, Yaşayan Türk Halkları, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları: 1, Malatya 1986, s. 47-48.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 'Kumuklar' maddesi, Dergâh Yay., C. 5 İst. 1982, s. 439-441.

Türk Dil Kurumu, Derleme Sözlüğü I-XXII, Ankara 1963.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük I-II, Ankara 1988.

Yıldırım, Nimet, Farsça Dilbilgisi, Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 1997.

Zihni, Mehmet, E'l-Müşezzeb Sarf- Nahiv, Şamil Yay., İst. 1980.

Zülfikar, Hamza, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK. Yay., Ankara 1991.

ORİJİNAL METNİN

FOTOKOPİSİ

Gandjiyeva, S. S., Kumuklari Yomaklari va Habarlari,
Tizgenter: S. S. Gandjiyeva, G. B. Musaharova, Makhsa kale
1959, 268 s.

КЪУМУКЪЛАНЫ ЕМАКЪЛАРЫ ВА ХАБАРЛАРЫ ГЪАКЪЫНДА БИР НЕЧЕ СЕЗ

Къумукъ халкъны сѣз яратывчулукъ хазнасында ёмакълар белгили ерни тута. Революциядан алдагъы фольклорну озге асарлары йимик, ёмакълар да халкъны яшав гъалын, милли хасияттын, фикруларын, умутларын, зулмучулагъа къаршы юрютген ябушувларын ва олардан уьст болувгъа терен инанувун суратлай. Къумукъ ёмакъларда ва хабарларда игитлик булан осаллыкъ, къоччаклыкъ булан къызбайлыкъ, чомартлыкъ булан къызгъанчлыкъ, ягъ булан ягъсызлыкъ, намус булан намуссуздукъ ва озге яхшы ва яман гъаллар бир-бирине къаршы салына. Игитлик, къоччаклыкъ, чомартлыкъ, ягъ, намус даим макътала, осаллыкъ къызбайлыкъ, къызгъанчлыкъ, намартлыкъ, эринчеклик ва халкъ ушатмайгъан озге хасиятлар сѣюле. Ярлы, тек къоччакъ, намуслу, загъматчы халкъны ягъын тутуп иш гѣреген эренлер ва къатынлар къумукъ ёмакъларда ва хабарларда гъар заман уьст бола, намартлар. Халкъны къыйнайгъан тайпалар, озлер нечакъы гючлю яда бай бусалар да, тюп болалар.

Маъна якъдан къумукъ ёмакълар ва хабарлар тюрлю-тюрлю. Къумукъ халкъ къужурлу, терен маъналы ёмакъланы ва хабарланы яратгъан. Халкъ ёмакъларыны кѣллеринде батыр, нарт адамлардан къайры, атлар, йыланлар, тюрлю-тюрлю гъайванлар, къушлар, девлер, аждагъалар ортакъчылыкъ эте. Бир-бир ёмакъларда йыланлар исбайы уланлагъа, къушлар, бакъалар, мишиклер буса гъайран анив къызлагъа айланyp къала. Шо якъдан «Йылан ханъны», «Аманатны», «Ибрагъимни» ёмакълары ва башгъа ёмакълар мисалгъа гелтирилмеге ярай. «Йылан хан» деген ёмакъда йылан бир сабанчыны башмагъына гирит ята, чыкъмай инжитип сабанчы-

2

1) ны кызын өзүне берме борчул эте. Атасыны пурманындан чык-
май йылапгы барма рази болгъан кызы адачыкъда пусуп токътай.
2) Бир замандан алачыкыны бир тешигинден созулуп, йылап чыгып
3) геле. Кызы бирден-бир пуса, юреги ярылмагъа аз къала. Бирден
4) йылап кебин чечин сурат йимик анив улап болуп къала. Буланы
5) алачыкы да бир анив уйге айлашып къала.

6) «Аманатны» ёмагында «... Къара кыш гелип, кыш кебинден
7) шыгып, гюн йимик кыз болуп, Энеми ягына гирген» деп айтыла.
8) Къушлар, атлар, йылаплар ва өзге жанлар ёмакыны игитлерине
9) өз муратларына етеме кёмек этелер. Атлар, къушлар оланы аркъа-
10) сына миндирин гёюн юмуп ачгынычагъа бир улкеден бир улкеге
11) элгин сала, жан айырмак ёлдан бола, ёмакълардагы гылар
12) хыяллар адамланы яшавунда болагъан гяр тюрлю затлагъа бай-
13) лавлу болуп тува. Ёмакъланы игитлери бирден-эки, тынчыкъ булан
14) дууе болуп къалмайлар. Халкъ өз батырлары кыйыны ёллардан
15) терген оутгере, оланы пагъмусун, игитлигин, чыдамлылыгыны сынай
16) ра писанлагъа пайдалы ишлери учун олагъа баракалла бере. Олай
17) ёмакъланы уллу тарбиялап агъамияты бар.

18) «Нартланы хабарлары» деген ёмакълар да ажайып кужурлу.
19) Къумукъ ёмакъларда эсерилеген нартлар тюзлюк, гертлик учун
20) ибушув юртеген батыр къавум. Кёбюсю гялда олар адамланы
21) игыны тугуп деиле, аждагъалагъа ва өзге зулумчу къара гюлеге
22) къаршы ибушув юрте. Ёмакъларда нартлар тамаша бийик къала-
23) ларда ида адатлы гялда халкъ яшайгъан уйлер йимик уйлерде
24) ишай, гавчулукъ, малчылыкъ булан машгул бола. Тек оланы
25) топракълары халкъ яшайгъан ерден бир аз ариде болуп, адамлар
26) бек уллу гыжатлы къулулугъу болмаса шо ерге чыкмай. Къу-
27) мукъ ёмакъларда нартлар, кёбюсю гезиклерде кыркъ къардан
28) бола, олар бирге, ишлеп, кыркъ къулакды къазанда бишген
29) ашны да бирче ашап яшайлар. Нартланы яшавунда къумукъ
30) халкыны бырынгы яшаву суратлана дегере ярай.

31) Къумукъ халкыны ануз яратывчулугъу яшав гяллы суратлай-
32) улан кюкюлю ва самаркъавлу ёмакълар булан да бай. Шо ёмакъларда
33) адамланы тюртюшювю, кылыкыгъа, эденге байлаву хасият-
34) лары бек тизин келпелене. Бу ёлюкге гирген ёмакълардан бирлери
35) «Жамияты, агълюно: эр-къатышы, ата-ананы, ана-баланы, кызы-
36) къардан-улакъарданшы, телли-къайышы аралыкъларын сыпатлай
37) «Телли ва къайы кыз», «Эки къардан», «Мигърасулан», «Амал-

3

1) чы къатын» ва башгъалары). Олардан бирлери яшавда ёлугъгъан
2) кемчиликленн, гыкылыгъа бон адамланы кюкюлю гялда гёрсе-
3) тип, чебер сёзлер булан ирихат эте. Яшаву кемчиликлерин гёрсе-
4) теген ёмакъланы арсында тенгизликге, халкыны кыйнагъан
5) бийлеге, байлагъа, моллалагъа, къадилеге ва олагъа ошайгъанлагъа
6) къаршы ибушуву гёрсетеген ёмакълар ниг гёрмекли ерин тута.
7) Халкъ ёмакъларында зулму этегенлер, хынатчы адамлар, өзлени
8) байлыгына да къарамайлы яшавда халкыгъа эрин гёрюеген
9) яравсуз ишлени этегенлиги саялы гёзден-гёнгюлден тюселер. Була-
10) ны загъатчы халкъ тюрлю-тюрлю якъдан сыпатлай, этеген ёлсуз
11) ишлерин арагъа сала ва арада да къатты кюйде жазалай. Мисал
12) учун: «Ярлы эр-къатын» «Атдан таи тундурчан къадилер», «Бий
13) Мосевкени де, ярлы Мосевкени де хабары» ва башгъалары шолай
14) ёмакълардан. «Ярлы эр-къатыны» ёмагында хасачы да, тирмен-
15) чи де, тюкенчи де, молла да ярлы уланы къатынына намартлыкъ
16) этме суйгенде, эр-къатын ойлашып бок усталыкъ булан оланы
17) халкыны алдында кюкюлю бир гялагъа сала.

18) Алданып, къоркъуп бешикде ятгъан молланы устюн ачип эр бир
19) зат да билмейген болуп:

20) — Бий, мен гелгичеге бизни яшыбыз да болгъанмы? Уланмы,
21) кызымы? — дей. Сонг муну мыйыкъларын юлюн келпете булан тиш-
22) лерин чыгъара. «Къатын! яхари бизни яш не узун затдыр, гиши
23) гёрсе недер? Гел биз муну бутлары кысыгъа этейик» деп эри мол-
24) ланы бутларына бынгыны салагъанда молла акырын ва бешиги-
25) несин булан авланып гете. «Бий Мосевкени де ярлы Мосевкени де
26) хабары» халкыны насипезликге, тюзсюзлюкге, класс душманлагъа
27) къаршы ибушуву суратлайгъан ёмакълардан бириси.

28) Социальный мастялаланы, класс ибушуву суратлайгъан өзге
29) хабарларда йимик, бу хабарда да къумукъ тюзде бийлер, топракъ,
30) мал-мюлк есилерин береген кысаclar, зулуму тюбюнде личыл-
31) гъан загъатчы халкъ олагъа къаршы юртюген ибушувлар сыпат-
32) лапа. Оларден алагъан исакыны йылдан-йылыгъа артырагъан уллу
33) топракъ еси Мосевкеге къаршы сабанчылар биринги ибушув юрю-
34) те, Мосевке елеген топракъланы чыгъарын ала ва өз пайдасына
35) ишлете. Шо инде Мосевке деген ярлы улап халкыгъа ёлбашчы-
36) лыкъ эте. Булай хабарланы тарбиялап якъдан да ва халкыны та-
37) рихин уйренип якъдан да уллу агъамияты бар.

(4)

1 Къумукъ ёмакъларда къатынланы гъали да бек яхшы суратла-
 2 на. Халкъ оьз яратывчулуьгунда намуслу, гъакъыллы, иш билеген,
 3 иниг, халкъны итьиш тутагъан, тюзлюк учун ибушагъан, анасына
 4 гъормет булан къарайгъан ва шолай башгъа яхшы къылыкълары
 5 булангъы къатын-къызыны макътай. Къумукъланы яратувчулуьк
 6 хазнасында гъайванланы, къушланы ва гъар тюрлю уллу-гиччи жан-
 7 жанаварны гъакъында хабарлайгъан ёмакълар да аз тюзюл. Бу-
 8 ланы къылыкъ, эден, насигъат, ой берив якълардан да агъамияты
 9 кен улуу.

10 Къумукъланы халкъ ёмакъларындан кен-
 11 лери халкъны тюрлю-тюрлю къатлавларын загъматны, тюзлюкню,
 12 ингликни, дослукъну, ватанын якълаву ругъунда тарбиялай.

13 Къумукъ ёмакълар форма якъдан да бек тюрлю-тюрлю. Оланы
 14 ларсында бир пече сёзден къурашгъан айтыллар, чечилеген ёмакъ-
 15 лар, масалалар йиник улуу, бир пече бёлюклерден къурашагъан-
 16 лары да кен бар (масала Митишини ёмагъы). Ёмакълар айры-айры
 17 девюрлерде яратылгъан. Оланы бирлери кен бырынгъы заманлар-
 18 дагы ишавну суратлай ва оьтген девюрню ичинде хыйлы алышы-
 19 гъан (гъайванланы, партланы, девлени гъакъында хабарлайгъан
 20 ёмакълар ва ш. б.). Бирлерин буса, халкъ оьз ишавну байлаву
 21 энин геге таба яратгъан.

22 Къумукъ халкъ ёмакъланы бизни совет девюрде де ярата. Эгер
 23 революциядан алдагы ёмакъларда загъматчы халкъ чегеген азап-
 24 ланы гъакъында айтыла эди буса, совет девюрню ёмакъларында
 25 насилли, шат, къуванчы ишавну гъакъында айтыла. Къумукъ юрт-
 26 ларда ёмакъланы бек къужурлу айтагъан ёлданлар кен. Шо якъдан
 27 халкъ хабарчысы, шаир, Лив Акавовну аты бютюн республикагъа
 28 белгилли. Лив Акавов ёмакъ яратында пагъмулу чу печик де дюр
 29 эди, ол шо кюьбде тилини чебер устасы ва тизив хабарчысы да дюр
 30 эди. Аныну хабарлары, ёмакълары «Ёмакълар ва хабарлар», «Уич
 31 къуртанге», «Такъалы бакъа ва гёргюрчюн», «Парт» деген атлар
 32 салынан айры китанлар болун чыгъарылгъан. Тек ону басмадан
 33 чыкъмагъан ёмакълары гъали де кен бар.

34 Къумукъ халкъны ёмакъларыны басмадан чыгъыву оьтген 19-
 35 нчу аеруну экинчи яртасында башлангъан. Грен, Лонатинский, ва
 36 Кавканы уьйренеген шолай оьзге алимлер де къумукъ ёмакъланы
 37 жыйып булан машгъул болгъанлар. Тек оланы бу гъакъда жыйгъан
 38 материалларындан аз зат тюзюл эсе басмадан чыкъмагъан. Къу-

(5)

1 мукъ халкъны бу яратывчулуьк хазнасына илму якъдан берилген
 2 тергевню инг банилан Дагъыстанны тиллерни, этнографиясын уьй-
 3 ренеген рус алимлер бакъдыргъан. Башлан русчагъа гёчюрюлюн
 4 чыкъгъан къумукъ ёмакъланы, сарыланы, айтывланы ва шолар
 5 чыгъаргъан. 1879-ичу йылда П. А. Головинский «Терской области
 6 гъакъындагы маълуматланы жыйымы» деген китанда «Къумукъ-
 7 лар, оланы оюнлары, йырлары ва адатлары» деп бир бёлюк чыгъар-
 8 гъан. Кёстек школаны учители М. Афанасьев 1893-ичу йылда «Кав-
 9 каздагы ерлени ва халкъланы гёрсетеген материалланы жыйымы»
 10 деген китанда къумукъ сарыланы ерлендирген. Шо китанда къу-
 11 мукъча язылгъаны да ва оланы русчагъа гёчюрюлгени де бар.
 12 П. П. Семеновну 1895-ичу йылда чыгъаргъан «Темир-Къазыкъ гюн-
 13 тувуш Кавказын ерли халкълары» деген китабында да къумукъ
 14 халкъ яратывчулуьгундан алынган мисаллар бар.

15 1909-ичу йылда «Этнография обозрениясы» деген журналны 2—3
 16 номерлеринде яхсаилы Адил Шемшединов язын, «Къумукъланы
 17 хабарлары ва айтывлары» деген бёлюк чыкъгъан.

18 Улуу Октябрь социалист революциядан сонг къумукъ сёз яра-
 19 тывчулуьгуну асарларын жыйынгъа тийишли тергев берилмеге бани-
 20 ланды. Белгилли къумукъ язычулар Алимнана Салаватов, А. В. Су-
 21 лейманов, А. Аткъай ва оьзге ёлданлар къумукъ фольклорну
 22 жыйып булан машгъул болду. Булар жыйгъан фольклор асарланы
 23 бир къадары 1939-ичу йылда «Чечеклер» деген адабият альманахта
 24 чыкъды. 1954-ичу йылда «Дослукъ» альманахны 3-ичу номеринде
 25 А. Аткъай жыйгъан ёмакълардан бир печелери чыкъгъан. Тек гъа-
 26 лнге ерли къумукъ ёмакъланы айры жыйымы чыкъмагъан.
 27 1954—1958-ичу йылларда П. Канева жыйгъан, рус тилге гёчюрген
 28 ва тизген «Дагъыстан халкъларыны ёмакъларыны» жыйымына да
 29 къумукъ ёмакълардан 8 тюзюл салынагъан.

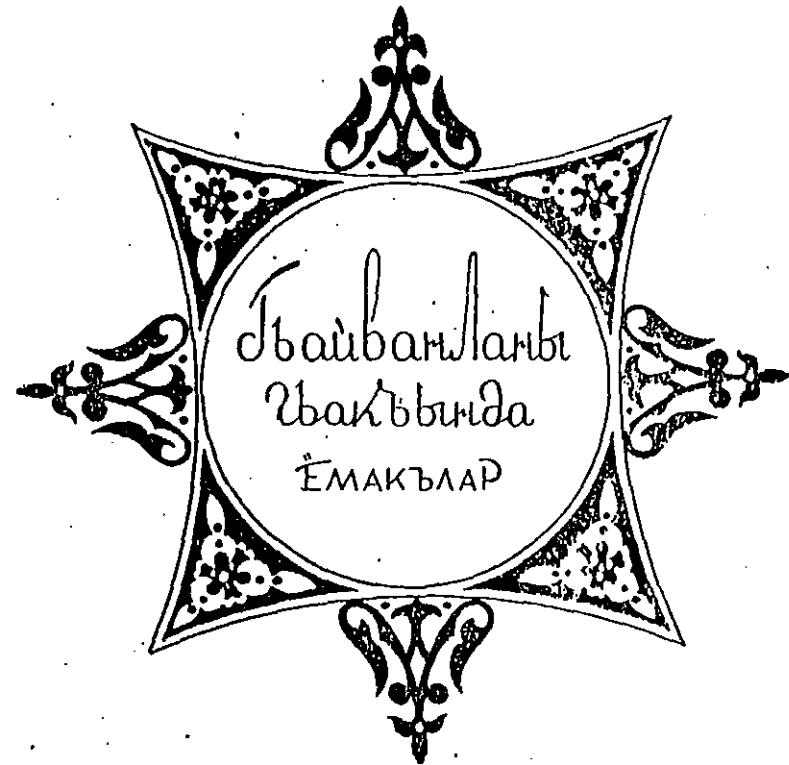
30 Бу жыйымгъа кёбюсю гъалда СССР-ни Илмулар Академиясыны
 31 Дагъыстан филиалыны История, тил ва адабият институтуну къол
 32 языв фондунагы алгъыкда басмадан чыкъмагъан ёмакълар ва
 33 чыкъгъанларындан да бир печелери къошулгъан. Ёмакъланы бир
 34 бёлюгюн буса бу жыйымны къургъан ёлданлардан бириси къыбла
 35 якъда яшайгъан къумукълардан (Хайдакъ, Къаягент районлардан)
 36 жыйып язгъан.

37 Жыйымгъа къумукъланы революциядан алдагы ёмакълары
 38 кирген.

6

- 1) Охучуларыбыз китапны кемчиликлерини тёрсетсе ва оьзлер эши-
- 2) теген, билеген эсги ва янгы ёмакъланы язып йнберсе, гележекде
- 3) къумукъ халкъны аууз яратычулугъуну бай хазнасына янгы асар-
- 4) лар жыймакъ ва уьйренмек учун юрюлеген асни иште пайдалы
- 5) сьонум этген болажакълар.

С. Гаджиева, Г. Мусаханова.
Дзачива

(7)

А БЕРЮНЮ ДЕ, ТЮЛКЮНЮ ДЕ НИГЕ
2 САЛГЪАН ПОРСУКЪ

3 **Б**ир бѣрю де, тюлкю де уыч къалач да этин сапаргъа чыгъын
Цюрюйлер. Бѣрю айтá:

5 — Этмек булан ашамагъа эт де болгъан буса чы яхшы эди!—
6 деп.

7 — Этсе болур давалар,— дей Тюлкю.— Къызыл ярыш башында-
8 гъы ниде яшайгъан порсукъну алдатып алып гетсек, болур тюгюл-
9 мю эт!

10 Булар порсукъну нинне етине ва тюлкю къычыра:

11 — Ва, Порсукъ! Чыкъсына, ярымѣкеге бараман. Елданшыкъгъа
12 сени де алып гетмеге сюемен, сагъа деп гъазир этген азыгъым да
13 бар,— деп.

14 Ач болуп турагъан порсукъ, азыкъны хабарып элнитин, къыргъа
15 шыгъа. Бѣрюню бирден гѣрюн къачмагъа да болмай булар булан
16 гетин къала. Тюлкю турун юрюй: «Бѣрю порсукъну ашаса ашап да
17 къыояжакъ, мен хантав къалмайым»— деп ойлай.

18 Бара турун булар бир мезгилге етисин, ашамагъа токътайлар.
19 Тюлкю чыгъын булай айтá:

8

- 1 — Биз хуйлангъан адамлар йимик болуп гъар ким озъ къала-
2 чыбызны алдыбызгъа да салып ашамайыкъ, ким супу буса шол
3 къалачланы бирисини ашар, экевюн жыйып къоярбыз — дей.
- 4 «Ихшы» — деп булар рази бола. Тюлкую сорап:
- 5 — Бёрюакъам, ичги ичемисен? — деп.
- 6 — Омиориюмде мен ичген зат тюгюл — дей бёрю.
- 7 Тюлкую айта:
- 8 — Ичги чи печик де ичмегенмен, тариен боза эте деп эшигини
9 тари чачгъан тарландан да олтмегенмен — деп.
- 10 — Бу заманда порсукъ пынгъырып-пынгъырып ари чыгъып геге.
11 Тюлкую сорап:
- 12 — Порсукъ, къайда барасан? — деп.
- 13 Порсукъ:
- 14 — Къайда барайым, ичгини лактырып этеген ерде магъа тур-
15 магъа ярамай, Алигъажиден къуллукъ алгъанман — дей.
- 16 — Ал, мунда порсукъ бир къалачны ашай.
- 17 — Булар эки де къалачны алып юрюп йиберелер. Тюш болуп аша-
18 магъа токътайлар. Мунда тюлкую чыгъып айта:
- 19 — Гъали агъалашып къарайыкъ. Ким уллу буса къалачланы
20 бирисини шо ашар, бирисини жыйып къоярбыз — деп.
- 21 — Булар рази болуп, тюлкую сорап:
- 22 — Бёрюакъам, Алибекгъажик чыкъгъан заманы билемисен? —
23 деп.
- 24 — Билмеймен — дей бёрю.
- 25 — Буса сен янсан — дей тюлкую. — Мен Алибекгъажини зама-
26 нанда къатып да алгъап, давгъа барагъан улан эдим.
- 27 — Порсукъ: агъай-агъай — деп йылан йибере.
- 28 — Тюлкую сорап:
- 29 — Не йылайсан? — деп.
- 30 — Не йылайым — дей порсукъ. — Алибекгъажини заманында
31 къатып алгъан эки улапым давда оылген эди, гъали сен шулай
32 айтыганда шолар эсиме тюшюн йылайман.
- 33 — Мунда бир къалачны порсукъ ашай. Булар къарап къалалар.
34 — Амма бёрю ачувлапмагъа башлай, буса да тюлкую:
- 35 — Алгъасама йиындагъы къайда баражакъ — деп ону токъта-
36 тын къон. Булар къалгъан къалачны да алып юрюй. Ахшам болуп
37 ашамагъа токътайлар.

9

- 1 — Къалачны ашамай ятайыкъ. Гече гёрген тюшлерибизни эртен
2 айтарбыз — ким арна тюш гёрген буса шо ашар къалачны — дей
3 тюлкую.
- 4 — Булар рази болуп ухлайлар. Булар ухлайганда порсукъ туруп:
5 «Бёрюден къоркъгъан кюй этмес» — деп къалачны ашап ятын
6 къала.
- 7 — Эртен туруп булар тюлкую къалачгъа да къарамай, бёрюге:
- 8 — Юсуп найхамар ихшамыгъан ёрасан, не тюш гёрдюш? — деп
9 сорап. Бёрю айта.
- 10 — Не тюш гёрейим, ханы улашып кыз телеген тойда бир
11 куллу табунгъа хан болуп олтургъан эдим. Озыом суйген-суйген
12 ашны да, ичгини де гелтирини кызлар булар да йыбанып кеп эте
13 эдим — деп.
- 14 — Мен де хан бар табунда чавуш эдим, сагъа телеген ашла-
15 ны башындап майлы-майлысын мен ашай эдим — дей тюлкую.
- 16 — Гертн айтасыз — дей порсукъ, — мен де бар эдим сиз бар
17 уйде. Эшик алда къатып турдум. «Воллагъ шу да ёлдашыбыз» —
18 деп бир тилим этмек де бермедигиз. Мен сизни ашалугъузну тизив
19 де гёрюп, сиз тойда ашайгъаныгыз таман — деп къайтып гелип
20 къалачны да ашан ятып къалгъан эдим.
- 21 — Къалач ашалгъаны билгенде тюлкуюно къулагы эшекни къу-
22 лагъы йимик салланып къала.
- 23 — Яхари порсукъ, сен чи дюньяны ярыгъын гёрмей къарангы-
24 лыкъа къалгъан зат эдинг. Шунча гылланы къайдан билдинг? —
25 деп бу сёйлей тураганда тюлкуюно сёзюне де къарамай, бёрю
26 порсукъгъа чапма сую, «Гъалигъине найсыз къалажакъман» — деп
27 тюлкую янгыдан къуйругъун гётетип бёрюно къулагына шыбын-
28 лан, булар порсукъдан айырылып гетелер. Порсукъта ишине багъып
29 къайта. Ишин авзуна етишини къарай. Бёрюно де, тюлкуюно де ичи-
30 не кирген гызны гёрюп ойланып къала. Бир аздан булай сёйлей:
- 31 — Ва, мени азиз болгъан ваташым — ишим, гъар заман мен
32 къылдырып гелгенде магъа суюнчю хош гелдингни берединг. Гъали
33 сагъа не болду, сен магъа сёйлемединг. Олай буса мен де сени къо-
34 нуп бангъа ерде натап тутмагъа герекмен — деп.
- 35 — Тюлкую порсукъну гылласына тынглап тымышын турса да, бёрю
36 сабурлукъ этип туруп болмай:
- 37 — Сен хош гелдинг, азиз есим порсукъ! Гъазирмен, гир ичме
38 — деп жавап бере.

1 Бу жаваншы эшиткенде порсукъ тѣбени артындагы кѳойчугъа
2Бѳрга. Бѳрю буса порсукъну узакъ къалгъан гѳрюн: «Сен менн
3Этге умут этдирин этмекден де кѳуру кѳойдун» деп тюлкюшю аша-
4магъа сюе. Тюлкю кѳуйругъун гѳтерин:

5 — Бѳрюакъай, алгъасалгъан сув денгизге етишмес, сабур тюбю
6сари алтын, мен чыгъан къарайым — деп чыкъмагъа сюе. Шосса-
7 гъат кѳойчу етишин таш салып ишин авзун бегетин кѳюл.

8 Порсукъ:

9 — Ва, тюлкюакъай. Къарангылыкъда къалгъан порсукъ сизге.
10де этди? «Гинше чунгъур къазгъан оъзю тюшер бѳтѳбен» деген
11се гертт зат — деп, кѳойчугъа разилгин билдирин шу сарыны
12йтын гетин къала:

- 13 Минг яшасын кѳойчуакъай,
- 14 Порсукъта кѳмек этген,
- 15 Кѳойчу булан бирлешин
- 16 Порсукъ муратгъа етген.

* * *

17 «ТЮЛКЮ-ТЮЛКЮ ТЮГЮ АЛТЫН»

18 Бир люв, бир тюлкю, бир къабан, бир чагъан, бир бѳрю, бир
19 хораз болгъан. Булар жыйылып бирче шилеи, бирче ашап ишартъа
20 къарар чыгъаргъанлар. Люв буланы парты бола, къабан къарты
21 бола, бѳрю гъавчусу бола, тавшан кѳойчусу бола, чагъан чавушу
22 бола, хораз да молласы бола. Янгыз бир тюлкюге ни тапшурулмаи
23 къала. Булар гъар ким оъз бѳртун кютюн яшап туралар. Бир гюн
24 данама зат да тарымай, ач да болун тюлкю булагъа айта:

- 25 Тюлкю-тюлкю, тюгю алтын,
- 26 Тюгю сайын сув алтын,
- 27 Къабан бизни къартыбыз.

- 1 Люв бизни партыбыз,
- 2 Бѳрю бизни гъавчубуз,
- 3 Тавшан бизни кѳойчубуз,
- 4 Чагъан бизни чавушдур,
- 5 Хораз бизни молладур.
- 6 Молла бизге не тарыкъ,
- 7 Гелигиз шону ашайыкъ — деп.

8 Булар хоразны ашап кѳюлар. Бир гюн булар ач бола. Тюлкю
9 дагъы да:

- 10 Тюлкю-тюлкю, тюгю алтын,
- 11 Тюгю сайын сув алтын,
- 12 Къабан бизни къартыбыз,
- 13 Люв бизни партыбыз,
- 14 Бѳрю бизни гъавчубуз,
- 15 Чагъан да чавушубуз,
- 16 Тавшан бизни кѳойчубуз.
- 17 Кѳойчу бизге не тарыкъ
- 18 Гелигиз шону ашайыкъ — деп.

19 Тавшаны да ашаплар. Бир гюн булар дагъы да ач бола, тюлкю
20 де балгъылай башлай:

- 21 Тюлкю-тюлкю, тюгю алтын,
- 22 Тюгю сайын сув алтын,
- 23 Бѳрю бизни гъавчубуз,
- 24 Къабан бизни къартыбыз,
- 25 Люв бизни партыбыз,
- 26 Нарт бизге негер тарыкъ,
- 27 Гелигиз ону ашайыкъ — деп.

28 Къабангъа чалдырын лювну да ашаплар. Булар ювну эти де
29 битин дагъы да ач бола. Тюлкю бѳрюшю ягъында чонкъайып:

- 30 Тюлкю-тюлкю, тюгю алтын
- 31 Тюгю сайын сув алтын,
- 32 Бѳрю бизни гъавчубуз,
- 33 Къабан бизни къартыбыз,
- 34 Къарт бизге негер тарыкъ
- 35 Гелигиз ону ашайыкъ — деп.

12

1 Бёрю ябушун кьабанын йыгып оьлтюре. Муну этни де ашай-
2лар. Кьабанын этни де бите. Гьали тюлкую ойлай «не этсем бёрюден
3кьугулурман, оьзюмю ашатмай» — деп.

4 Тюнлерден биринде тюлкую оьзю янгыз кьыдыра чыгьа. Соькь-
5макь булан бара турун бу бир кьуйрукь таба. Тюлкую кьуйрукьгьа
6тиймей тоьктап ойлаша. «Мунда бир балагь болмаса кьуйрукь
7бу ерге салымас эди, шунда тузакь болмагьа герек» — дей де
8зуура бёрюню ягына барып:

9 — Мен бир тизни кьуйрукь гёргенмен, сенсиз ашамагьа сюйме-
10удим, гел барып шону ашайыкь — дей. Эртеп булар шо баягьы кьуй-
11рукьну ашама баралар. Кьуйрукь гёрюнеген ерге етшгенде тюлкую
12токтан бёрюге кьуйрукьну гёрсетип:

13 — Гьона гьана шо кьуйрукь, барып аша — дей.

14 — Сен неге ашамайсан — дей бёрю тюлкуюге.

15 Тюлкую:

16 — Мен бугюн оразаман — дей. Бёрю инанып, онгача аш деп
17кьуйрукьгьа багьып чаба, чанмагьы булан тузакьгьа тюшюн
18кьала. Бёрю тузакьгьа тюшюн талаша турун тюлкую етше де
19басып кьуйрукьну ашама башлай.

20 О замап тузакьдагьы бёрю бугьар айта:

21 — Сен чи оразаман дей эдинг, неге гьали ашайсан дагьы? — деп.

22 — Ай гёрдюм, ораза битген экен деп жаваб бере тюлкую. Бёрю
23сорай:

24 — Мен кьачан гёрермен айны — деп. Тюлкую:

25 — Тузакьны есен гелгенде гёрерсен — дей. Тюлкую ашап кьуй-
26рукьну да, тоюн геге, бёрю буса кьала тузакьда.

27 Бир замандан тузакьны есен гелин бёрюню тоькьалай.

28 Печникде шо тебелевде талаша турун бёрю сыкьырытын
29кьача.

30 Тюлкую эните бёрю сьлмей кьутулгьанын. Бёрю оьзюн гёресе
31танымасын деп бу кюлге бёленни тюсюн алмандыра. Кёп ерлени
32айланма да кьоркьун, тюлкую бир эсип тирменде яшай болгьан.
33 Бир гюн бёрю кьыдыра турун шо тирменге чыгьып кьала. Тюлкую
34муну гёрюн кьоркьуна, тек билдирмей тирменчимен деп олтуруп
35тоькьай. Бёрю буса муну ташымай сорай:

36 — Тюлкую, муна не эсип турасан, не ашап яшайсан, — деп.

37 Тюлкую жавап бере:

38 — Воллагь печник яшайым, шу тирменин айландырып, шо айлан-

13

1 Гьанда ташны тюбюне тилини салып шондан чыкьгьан ушу ялап
2 яшайман — деп.

3 Бёрю тилей бугьар:

4 — Мен де ялайым дагьы шо ушу — деп.

5 — Яхшы, ялай болсанг — деп, тюлкую муну онгарып тирмен
6 танып ягында да олтуртуп, тилин ташны тюбюне де салып, оьзю
7 чыгьып чоргьа бандан тирменге сув йибере. Тирмен айланма йибе-
8 рин бёрюню тилин юлкьун ала. Тюлкую буса тирменден кьачып геге.

9 Бу дагьы да ойлаша бёрю оьзюн излер деп. Бара да бир хумьукь
10 ерге, авнап дагьы да тюсюн алмандыра. Бир гюн кьынын кьатгы
11 усувукь заманында тюлкую сув ягьада бола. Бирден муну уьетюне
12 баягьы бёрю чыгьып кьала. Бёрю муну бу гезик де ташымай, са-
13 лам берип сорай:

14 — Печник яшайсан, не ашап яшайсан — деп.

15 — Печник яшайым, гьар гюн ашам болгьанда шу сувгьа кьуй-
16 ругьуму сугьаман. Эртеп болгьунча шодай кьояман. Эртеп тартып
17 кьуйругьуму сувдан алсам шогьар пинин чабакьлар геле, шону
18 ашап яшайман — дей тюлкую.

19 Соип багьы бёрю тилей:

20 — Не бола дагьы мени де бу геге шунда турма кьойсанг. Мен-

21 де кьуйругьумну сугьун чабакьлар ашап гьад эгер эдим — деп.

22 — Кьояйым, бу геге шу сувну ихтиры сагьадыр — дей
23 тюлкую.

24 Ашам болгьанда бёрю кьуйругьун сувгьа сугьун тоькьай. Тюл-
25 кю де бугьар кьаран тура. Замап-заманда тюлкую бёрюге:

26 — Тартып кьарачы кьуйругьунну, авур боламьакен — дей

27 Бёрю кьуйругьун тербетип:

28 — Воллагь бир аз авур болгьанда йимик гёрюне — дей.

29 — Кьой яхшы авур болсун, тойма зат чыгьар йимик — дей
30 тюлкую. Геге орта болгьанда тюлкую дагьы да сорай:

31 — Авурму, кьарачы — деп.

32 Бёрю кьуйругьун тартып кьаран:

33 — Яхшы авур болгьан — дей.

34 — Кьой дагьы да шайлы авур болсун — дей, тюлкую.

35 Тапг бояма башлай, тюлкую дагьы да:

36 — Гьали эди печникдир кьарачы, шайлы авур болгьанмы? — деп
37 сорай.

(14)

1 Бёрю кыуиругуун тартма къарай, бек авур, алып да болмай.
2 Тюлкую дагы да айта:

3 — Яхшы бек тартып къарачы, кеп зат гелгендир — деп.

4 Бёрю тарга, тек кыуирукъ тап тюбюне етгиче бузлагъан, тер-
5 бетин де болмай. Тюлкую мурады битип, бёрю де не этегени бил-
6 жей талаша турагъанда буланы устюне сувгъа гелеген къатынлар
7 ана башгъалар етине, адамлар буланы аралай. Башлап тюлкуюно,
8 сонг бёрюно оылторелер.

* * *

9 «Э П Г И Л Г И М, С Е Н Г И Л Г И М
10 Э Ш И Қ Н И А Ч»

- 11 Хабар-хабар хаплис,
- 12 Ханбегима Адайлис,
- 13 Гюлеме Мама,
- 14 Гюлчю Патима,
- 15 Ярты баш Киштей.
- 16 Тюбек алдым гийикге
- 17 Тиймеди яр бийикге.
- 18 Терлеп тюбек кълпгъа,
- 19 Мююзю хыжжал сангъа.
- 20 Ал ичегн Алиге,
- 21 Чокъ ичегн Валиге
- 22 Тауглаву Тотайгъа
- 23 Тамакъ тюбю Болатгъа
- 24 Оьлеген-оьлет чыкъсын
- 25 Жигелек Магъамматгъа.

26 Бир болгъан бир болмагъан бир эчки болгъан. Эчкини эки бала-
27 сени да болгъан. Буланы бир къалып эмен эшиги булангъы уюу де
28 болгъан. Эчки балаларын уьлде кююп, булагъа эчкини де бек

(15)

1 беклетип, оьзю гъар гюн бирып отлап елини сютден, аркъасты
2 отдан толтурун къайта болгъан. Гъар гюн уьлге етгенде эчки ба-
3 лаларындан сююкюю булагъа:

4 — Эгилгеним, сенгилгеним, эшикни ач. Сизге аягъыз аркъам
5 толтуруп от гелтиргенмен, елиним толтурун сют гелтиргенмен —
6 дей болгъан. Булар да эшикни ачып аясын шат къаршылап, отдан
7 ашап, сютден ичин кеп кеп эте болгъан.

8 Бир гезик отлап турагъан заманда эчкиге бёрю къаршы
9 бола. Бёрю бугъар сорай:

10 — Не этесен эчки, отлаймысан, къайда яшайсан, нечик яшайсан,
11 балаларынг бармы, нече бар, сакълап бажарамысан — деп. Эчки
12 жавап бере:

13 — Уьюмде бар, эки балам да бар, шат тураман — деп.

14 — Уьлдуму, кимдейсен балаларынга — деп сорай дагы да бёрю.

15 — Бирине Тогъанакъ, бирисине де Уьлу чюй деймен — деп
16 жавап бере, кьоркъмайгъан болуп эчки.

17 Бёрюно алакъда гёрюп, оуу соравларыны мурады да билип
18 эчки ахшам къайтып балаларын ашатагъанда булагъа айта:

19 — Мен ёкъда сизни яшыгъызгъа бёрю гелме ярай. Ол магъа
20 отлапда къаршы болгъан эди, балаларынг бармы, аты кимдир,
21 къллда яшайсан деп сорай эди. Бёреге ол гелин сизге мендей бо-
22 луп кычырса эшикни ачагъыз, ол сизни атларыгъызны магъа со-
23 рагъанда мен огъар бирине «Тогъанакъ» — деп, бирисине де «Уьлу
24 чюй — дей» айтаман деген мен. Ол гелсе шалай кычырар, сизде
25 огъар айтарсыз «Тогъанакъны да салгъанбыз», «Уьлу чюйню де
26 кълкъгъанбыз» деп. Гъалиден сонг мен сизге мен экенин билдир-
27 мек учун эшикни арасындан муна шу бармактларындагы алтын
28 юзюклерни булангъы акъ аягъымны гёрсетермен, шону гёргенде
29 тюгюл ачмасыз — деп.

30 Балаларын бек бунарын эртен эчки дагы да отлапгъа гетген.
31 Бирзамандан бёрю, эчки ёкълугуун билип буланы уьюне геле. Эчки-
32 ни тавушуна ошатып бу эшикни алдындан кычыра:

33 — Тогъанакъ, уьлу чюй, ачыгъыз балаларым эшикни, сизге сют
34 де, от да гелтиргенмен — деп. Улакълар муна танып:

35 — Тогъанакъны да салгъанбыз, уьлу чюйню де кълкъгъанбыз,
36 сен бизни анабыз тюгюлсен — дей.

37 — Неге танымайсыз, мен сизни аягъызман, ачыгъыз, — дей бё-
38 рю, тавушун эчкини тавушуна дагы да бек ошатып.

1 — Сен бизни анабыз тогюлсен, бизни анабызны акъ билегин.—
2 билегинде алтын билезинги бар — дей улакълар дагъы да.

3 Шо заманда бѣрю тирмеиге барып аягъын унгъа бѣлеп, бармакъ-
сарына саламдан юзюклер де этип къайтып теле де, дагъы да къы-
шыра:

6 — Муна менн акъ билегин, алтын юзюкю бармакъларым, ачы-
тгъыз гъали сама — дей.

7 Булар да инанып ачалар. Бѣрю гире де гндайланы¹ ютуп къоя.
8 Ахшам бола. Эчки дагъы да аркъасына от да салып, елиши сют-
10 ден де толгуруп уюне теле. Къараса, эшик ачыкъ, уйдѣ гъеч жан
11 къкъ. Бу оссагъат биле бѣрюню инши. Отун да шоуда къюоп, чыгъып
12 Уѣлла ез моюзмерни де чарда чарлап, тюнне-тюз бѣрю турагъан
13 Уерге бара. Минс де бѣрюню къалкъысына атыла башлай. Бѣрю та-
14 Аууну эшитип:

15 — Кимдир мени къалкъымда тапур-тупур этеген, хинкеме де²
16 Чанг тѣюлдю — дей тюнден таба.

17 — Мен-мен-мен, мен-мен-мен. Бир моюзюм ер сюре, бир мою-
18 зюм кѣк сюре, чыкъсана сен майдангъа — дей, эчки. Бѣрю жавап
19 Убере:

20 — Мен тогюлмен сени балаларынгы ашнгъап, ол палан ердеги
21 Чюндур — дей.

22 Эчки бара да аювну къалкъысына да минип атыла. Аюв да со-
23 Край:

24 — Кимдир мени къалкъымда тапур-тупур этеген? Дахшма
25 Да³ чанг тѣюлдю — деп.

26 — Мен-мен-мен, мен-мен-мен. Бир моюзюм ер сюре, бир мою-
27 зюм кѣк сюре, чыкъсана, сен майдангъа — дей эчки.

28 — Мен тогюлмен сени балаларынгы ашагъап бѣрюдюр — дей,
29 Чаюп.

30 — Эчки дагъы да къайтып бѣрюню къалкъысына бара, дагъы
31 Да атыла башлай. Бѣрю гынкалыг ашап битип чыгъа. Булар уру-
32 Ша башлай. Эчки экиде моюзю булан сюзюп, бѣрюню къурсагъын
33 Ярып къоя. Бирден «Мааа» деп бѣрюню къурсагъындан экиде гндай
34 Атылып чыгъа. Эчки энгиллиги де, сенгиллиги де алып уюне
35 Къайта.

¹ Г н д а й — гндип.
² Х и н к е — гынкал.
³ Таханагъал хайдакъ къумукълар дахны деп.

БУЗАВ, КЪОЗУ ВА БЕРЮЛЕР

Арсандбек дейген гишини бир бузаву да, бир къозусу да болгъан.
Бир гюп олар отглава отлай болгъан. Отлай туруп олар хыфлы
ерге юрюген. Глда олар ташан терн де табып, ошу да къолтугъуна
къыстырып юрюй болгъанлар. Юрюй туруп ахшам болгъанни бил-
мей къала. Сонг олар тютюн чыгъагъан ерни гѣрюп шоуда багъып
баралар. Шо ерде бир къазма¹ бола. Олар барысы да шоуда гире.
Къараса ничи ичегей тогъуз бѣрю бар. Салам да берип тавшагъ те-
рисни де эшик артгъа сюен бузав да, къозу да гирни буланы ягъын-
да олтура. Бѣрюлер къонакъларын ишеремей озлени хомузусуна
айта:

— Бузавгъа чал, бузавгъа чал² — деп.

— Хинти-минти, хинти-минти.

Къозу таман къушлукъгъа.

— Хинти-минти, хинти-минти.

Бузав таман къушлукъгъа деп — чалып бирлай хомузчу бѣ-
рю де.

Олар озлени ашама сюегенини билип бузав айта бѣрюлеге:

— Беригиз гъали мен де чалайым — деп.

Бѣрюлер «бузавну билегени болмаса да бизге бир юлеме зат-
дыр ашагъыпча» — деп хомузну узаталар.

Бузав согъа:

— Хинти-минти, хинти-минти.

Тогъуз терн толдугъум.

— Хинти-минти, хинти-минти.

Эшик артда ягъалыкъ. — деп де бирлай.

Бѣрюлер эшик артгъа къарайлар тавшагъ терн бар. «Не гючлю
жашилардыр булар бизни тогъузубузну да оялтюрюп терилерибизден
топ этме тура. Геллигиз, къачайыкъ» дей бири-бирине шыбышлап.
Туруп тогъуз да бѣрю къачып геге. Сонг бузав айта къозугъа:

— Булар чы къачды, тек мени эсиме теле дагъы да кѣп болуп
гелир деп. Шо заман бизни гыллабыз озмас. Гел мундан таяйыкъ
— дей.

¹ Къ а з м а — тѣле.

² Ч а л — сокъ деген маънада.

— Ёлда магъа гъеч адам ёлукъмады. Амма ари' барагъанда да, бери гелегенде де бир терекни тюбюнде ятып чы ухладым — дей.

Шонда хан ва уланы билелер печник де ёлда бирев кагъызланы алындырып язгъаны.

— Сав туруп мен къатынымны тапмай къойман — деп улан чыгъып гете. Бу гъар юртгъа барып, эки тайы булан байтал тас этгенмен деп сорав этин юрюй. Ахыр бир заман къатынны къалаларына къарны болуп, къанусуну алдына барып:

— Эки тайы булангъы байтал тас этгенмен! — деп, кычыра. Къаравашлар эшитин, бийкесине айталар.

Бийке:

— Шо гишини алып гелигиз — деп буюра.

Уланы элтелер. Булар бир-бирин о сагъат танып сююнуп уллу иш болалар. Улан кагъызыны оъзю язмагъанын, атасыны кагъызы да ёлда алыныгъанын къалдырмай айта.

Сойгъ эр де, катын да шо къалаларда яшамагъа рази болуп атааналарына, оъзлени башларындан гетген ишлени де язып, кагъызлар йибериш, ариш яшап къалалар.

* * *

57

А ИБРАГЪИМ ВА ПЕРИ КЪЫЗЛАР

1 Бир юртда бир тулкытын болгъан. Ону Ибрагъим деп бир уланы болгъан. Ол Ибрагъим бир де ишлемей, анасы ишлеген затны да ашап, орамларда ойноп юрюй болгъан. Бир гюн бир къарт дербинш гелиш: — Ва Ибрагъим! — деп кычыра. Ибрагъим гетерилип къарай. 2 Дербинш: — Балам бери гел! — деп дербинш Ибрагъимни ягъына элтиш, бетин, башын, гёзлерин оъбюп. — Балам! Сагъа айтагъан халгъ бат лакъырым бар! — дей. Бу уланы юртдан къыргъа алып чыгъып, Аталагъа багъып юрюй. Ибрагъим токътамагъа сюйсе де, дербинш сюйгъар: — Бу ерде токътама ярамай! — деп, тавгъа багъып юрюй. 4 Ибрагъим оъзюню оъмюрюнде юртдан чыкъмагъан, дербинш не айтса

(57)

1 да, инанып юрюй туруп гече бола. Гъасилл, гечени бир заманында 2 тавну башына мине. Дербинш: — Гы, ухлайкъ, эртен гёрсетирмен 3 тамашаланы! — деп яталар.

4 Ибрагъим гюн чыгъын, гюнню исиллиги оътуп, уянып къараса: 5 йымыртгъа йимик тавну башында тура: дербинш де ёкъ, оъзю къай- 6 дан мингенин де билмей. Тюшейим деп къараса, дёртне ягъы яр, 7 гъеч тюшме ери ёкъ. Ибрагъим олтуруп йыламагъа башлай. Йылай 8 туруп, дагъы да ухлал къала. Бир аздан уянып, тавну дёртне 9 ягъына къарай. Къараса, тавну кыбла ягъында ариш бир бав гёрю- 10 не. Бавну да кыбла ягъында бир уллу тав, бу тавну бавгъа таба 11 ягъына ябышдырылып этилген шиша къалалар гёрюне. Ибрагъим 12 «Не болсам да-болурман!» деп тавдан сыргъалап, кеп кыйналып, 13 бавгъа багъып тюше. Бавну ортасында ариш гъавуз бола. Ибрагъим 14 бавдан емишлер де ашап, гъавуздан сув да ичин, къалагъа багъып 15 юрюй, къараса, къаладан гюн чыкъгъан йимик болуп бир кыз 16 чыгъып гелиш:

17 — Гъей, инсан! Сен мунда не этесен? — деп сорай. Ибрагъим 18 оъзюню ишин башдан аякъгъа яшырмай ачып айта. Кыз, Ибра- 19 гъимни уйге гийриш, аш бере. Ашап битген сонг: —

20 — Мени уллу кызардашларым гелсе, сагъа зарал этер! — деп 21 айтып Ибрагъимни яшыра. Кызардашлары гелген сонг, гиччи 22 кыз айта:

23 — Бу гюн бир инсан гелди: кеп ариш улан. Сиз рази болсагъыз 24 шоңу оьлтюрмей учыююзге де улан къардаш этип къояр эдик! — 25 деп.

26 — Гелтир, гёрейник! — дей, кызлар.

27 Ибрагъимни гелтире, кызлар Ибрагъимни хабарлатып, бек кеп 28 алаар, учыюю де улан къардаш этелер, Ибрагъимге кеп ариш 29 опракълар да гийдирелер. Ибрагъим уюнде бу янаш болмагъангъа 30 гёре анасын унутуп, кызлар булан кюлеп, ойноп тура.

31 Бир гюн гиччи кыз айта:

32 — Амалим Ибрагъим! Биз жини начаны кызларыбыз. Инсан 33 къатнамайгъан ер деп, атабыз бизини шунда сакълай. Гъали сен 34 гелдинг. Сени гелмегинг бизге де кеп уллу йыбанч болду. Биз 35 гъар йылда бир ай атабызны ягъына барып турабыз. Къалгъан 36 он бир айны шунда оьтгеребиз. Гъали атабызны ягъына барагъан 37 айыбыз гелди. Биз гелгиче сен якъмай тур. Биз сагъа ариш сип- 38 гъатлар да алып гелирбиз. Мундагъы жинлеге де билдиргенбиз,

1 Сагъа зарал этмесин деп. Ялкъсанг, уйлени ачып къыдырысан.
2 Вѣре-вѣре, бир сари эшик къаршы гелсе, ачма. Ачсанг, гьѣксонер-
зесен!— деп. Къызлар гете.

3 Ибрагым бир нече гюн янгыз тургъан сонг уйлени къыдырма-
сбанлай. Къыдыра туруп, лап уьстдеги уйге бара. Къараса, эшиги
6 сари; Ибрагым: «Не болсада-болурман» деп, ачып гире. Уйг бош,
7 бир мююнде оьрге бараган, мрамар тандан этилген канзлер бир.
8 Къаланы этилген кьайдасы — тагъа ябындырылып этилген, тю-
9 бю геге, башы йымартгъа йимик. Ибрагым, канзлер булан
10 джорон къалкъыгъа етшини, къанзларын ачып, уьстге чыгъа, къа-
11 драса-бир ариш бав. Гьатта Ибрагым тюндеги бавну укутуп къа-
12 дла. Ибрагым бавда къыдырып, емишлер ашан, гьавузну къы-
13 дрышдагъы бир ариш гюл терекни тюбюнде ята. Шо заман
14 гьавадан уьч къуу гелиш, къызлар болуп, кириме башлай. Иб-
15 рагым къызланы гѣре, къызлар муну гѣрмей. Къызланы бирини
16 чачы акъ, бирини чачы сари, бирини чачы къара. Ибрагымни
17 къара чачы булангъы къызны аришлюгюне сен гетип къала. Бир
18 аздан эсин жыйып, къараса: къызлар ѣкъ.

19 Ибрагым гьар гюн гелиш бавну сакъласада, дагъы къызланы
тѣгѣрмей, андан-сундан гѣню тапып, оьзю турагъан уйде токътай.

20 Бир гюн къызардашлары гелелер. Ибрагым булан гѣрюшюп,
21 гелтирген савгъатларын берин, оьзлер гѣрген тамашаланы сѣйлеме
22 банлайлар. Ибрагым буса, буланы хабарларынна къулакъ салмай,
23 оьз кьайтмасын этип, башын салландырын турагъанын гѣрюп,
24 гиччи къыз:

25 — Амалым, сагъа не болгъан? Сен азма да азгъансан!— деп
26 сорай. Ибрагым яшармай оьзюню ишин айта. Къызлар ачуланыш:

27 — Биз чи сагъа шону айтгъан эдик, сари эшикни ачма, деп.
28 Сен неге анданг эшикни? Сен гьали шону юрегиннен тайдырма
29 къара. О сагъа болакъкъ зат тюгюл: олар да жин пачаны къызла-
30 рыд. Гьар йыл биз атабызны ягъына гетген айны ортасында олар да
31 мунда гелиш бир гюн туруп гетелер — дейлер. Ибрагым:

32 — Оьлсем де юрегинден таяжакъ зат тюгюл!— деп, йылай.
33 Гиччи къыз, язгыгъы чыгъан:

34 — Амалым! Алай буса, гелеген йыл болгъунча сабур эт. Геле-
35 ген йыл мен атыма бармай къалып, сагъа бир кюй этермен!— дей.

36 Ибрагымни юреги бир аз нарахат болуп, ашан-ичин тура. Гюн-

1 лер-айлар гетип, къызлар атасына бараган заман етип, къызлар
2 гьазир болуп, эки де уллу къыз гетип, гиччи къыз къала.

3 Бир гюн къыз:

4 — Амалым, юрю бавгъа барайыкъ!— деп, баягы бавгъа эл-
5 тил.— Муна, шу терекни тюбюнде чунгъур къызни, сен ичине гирини
6 турарели. Сен сюеген къыз кебин шуида салажакъ, сен алып къояр-
7 син. Олар кирини битгенде, бири-бирине къарамай гетелер. Сен,
8 къыз янгыз къалгъанда, гѣрюшюрсен. Къыз сенден ишынмагъа сув-
9 чгъа чомулур, чачлары къалкъып къалыр. Сен чачларын муна шу
10 терекге де байлап, шону тѣбелерсен «Аллагъ арагъа юк болсун,
11 сен айтагъанын этежекге»— деп айтгъынча. Шону айтса, менни
12 ягъыма алып гелирсен, мен бир зат этермен!— дей.

13 Шолай да айтты, къыз Ибрагымни онгарын къюкн гете.

14 Оьзлеш заманы болуп къызлар гелиш, кириме тюнелер. Ибра-
15 гым къара чачы кебин чунгъургъа сала. Къызланы экиш кирини
16 битгенде, кеплерин де гийини, гетелер. Къарачач кебин къыдыра-
17 гъанда, Ибрагым гѣрюне, къыз къачып сувгъа гире, чачы уьстде
18 къалкъса, Ибрагым чачы да терекге байлап, тѣбелеме башлай.
19 Къыз не этсе де, мал берсе де къюймай. Ахырда къыз айта:

20 — Аллагъ арада юк болсун, мен сен сюйгенин этежекге!— деп.
21 Ибрагым шо заман къызны да, кебин де алып, къызардашына
22 бара. Къыз Къарачачны печакъы айландырса да, рази этме бол-
23 май, булар да кепни бермей сакътай. Сонг уллу къызлар да теле-
24 лер. Олар да кѣп айландырын, ахырда Къарачач, кеп оьзюне тюш-
25 межекни биллип, амалсыздан рази бола. Къызлар шо сагъат жин-
26 лерден къади де гелтирин, гебин къайып, буланы эр-къатын этелер.
27 Ибрагым мурадына етшини, бир ай къызардашлары булан яшай.
28 Ибрагым:

29 — Булай ариш къатын менден бавгъа гишиге тюшеген зат тю-
30 гюл. Мен муну да алып, анама барайым!— деп, къызардашларын-
31 дан кьайтма изну тилей. Олар да изну берин, айталар:

32 — Ибрагым! Сен кьайтмагъы кьайт, вѣре! Уьюнге баргъанда,
33 къуш кениш ананга берин жыйдыр: бугъар инам ѣкъ, къачып гетме
34 де ярай! Биз сагъа бир акъ тюесе берейик. Уйге барып нарахат
35 болгъан сонг, тюседен бир тюк алып йиберини къоярсаң. Не заман
36 тарыкъ болса, тюкню чиркитирсен, тюе сагъа гележек!— деп.

37 Сонг олар кѣп савгъатлар да берип, Ибрагымни тюесе де миш-

1 дирип къатыны булан бирче:—Яхшы ёлгъа барыгъыз!— деп йибере-
2 релер. Ибрагъым де савболлашыйи, ёлгъа тюезилп гете.

3 Ибрагъым шо гече уюне етишип, анасы булан гёрюшюп, ана-
4 сына кепни берип:—Шуну бек жый,— деп бувара. Анасы кепни
5 сандыкъгъа салып, уыйно моюшюне гёмюп къоя.

6 Булар бек татувлу агълю болуп, эки йыл яшагъан сонг, Къара-
7 чач бир улан, бир де кыз, эгиз яшлар таба.

8 Бир гюн Ибрагъым анасына айта:

1— Анам, мен къызардашларымны гёрме барайым, сен Къара-
2 чачны кыргъа чыгъармай сакъларсан!— деп. Бу алып акъ тюени
3 тююп чирките: акъ тие етип геле. Ибрагъым тюеге минши гете.

4 Къарачач, бир нече гюн арадан гетген сонг:

1— Анам! ялкыш тураман: гъамамгъа барайыкъ!— деп тилей.

2 Анасы рази болуп, Къарачачны алып, гъамамгъа барагъанда, муну
3 гёрген адамлар барысы да ариплюгюне тамашалыкъ этип къалалар.

4 Хааны бир къараваны, Къарачачны гёрюп, тез уйге гелни, дюнья-
5 гъа ариплюкге айтылган бийкесине айта:

1— Гъей, бийкем! Мени эсеме геле эди, дюньяда сенден арип
2 писан ёктур деп. Мен бугюн бир къатын гёрдюм: ону ягъына
3 салса, сен къараван да тююлсен,— деп.

4 Бийке, шону хан гёрее, оъюно устюне алажакъны билни, ол
5 уйге къайтгъында деп тезлик булан вазирлерни йиберип, гъамам-
6 дан Къарачачны гелтирте. Гертилей де, къараван айтагъан зат
7 тюе болуп чыгъа. Бийке, Къарачачгъа къарап:

1— Сени устюндеги ариплюкино мен дагъы писанда гёрмеген-
2 мен, ама тавушунг да арип болмагъа ярай, бир йырлачы деп
3 буюра. Къарачач:

1— Амен тавушуну эшитсенг, гъайран болуп къалырсан!
2 Мен йарлагъаны сюйсенг мени къайыи анамны уюнде, отбашны
3 ресол ягъында гёмюлюп мени кебим бар, шону гелтирт!— дей.

4 Бийке адамлар йиберни, уыйно къазыи кебим гелтиртни, Къара-
5 чачы бере. Къарачач кебим гийип къуш болуп, ачылып турагъан
6 стерезден таба чыгып учуп гете. Ондан гелип къайыи анасыны
7 абзарына тюше де, уйге гирип, эки де яшын алып, учуп гъавагъа
8 чыгып ёкъ болуп гете. Артындан къарап, йылай туруп анасы да
9 къала.

10 Къатынын сагъынгъан Ибрагъым къайтгъандокъ уйге гире. Къа-
11 раса бир моюнде олтуруп, анасы йылай тура.

(22)

1 Ибрагъым:

2 — Анам, не хабар?— деп сорай. Анасы хабарны айта. Ибрагъым
3 гёзлеринден гёз яшлар агъа туруп, тюеге минши, тезлик булан къы-
4 зардашларына етише. Къызардашлары алдына чыгъып:— Не
5 хабар?— деп сорайлар.

6 Ибрагъым йылай туруп, хабарны айта. Къызардашлары шулай
7 насигъат берелер:

8— Амалыбыз! Гъали сен ону къой: о сагъа тюймес! Ону ата-
9 сы — жишлене пачасы. Уллу къызы Акъчач да бир табуи жишлене
10 пачасы. Ортагы къызы Сарпач да бирдагъы табуи жишлене пача-
11 сы. Оланы пачалыкъларында бир атасыдан къайры эр гини де
12 ёкъ, олар эр гиниши гёрюп де ярамайлар, оьлтюрюп къоялар!—
13 дей.

14 Ибрагъым бу насигъатны эшитгенде бёттебен тюшюп, оькюрюп
15 йылай.

16 — Сиз мени шулай оьлтюрюпче, уруп оьлтюрюп къююгъуз!—
17 дей.

18 Гичи кыз, Ибрагъымге языгъы чыгып:

19 — Амалым, йылама! Мени къолумдан гелеген кемекии этейим.
20 Мен сени Къарачачгъа табушдуруп чу болмасман, тек шоланы да-
21 зусуна етшидирмен!— дей.

22 Бу бир кагъыз да изып, кагъызны Ибрагъымге берип:

23 — Сен акъ тюеге минши, гёзлерингши де юмуп тур. Мен тюеге
24 бир къамучу урарман, сен тюе токътагъан ерде тюшюп, тюени
25 йиберип къоярсан! Кагъызны сагъа къарныи болгъан адамгъа
26 берирсен!— дей.

27 Сонг Ибрагъымни тюеге миндирип йибере. Бир аздан тюе токъ-
28 тай. Ибрагъым гёзлерин ачып къараса: бир тавуи башында, къап-
29 къара къаланы алдында. Ибрагъым тюеден тюе. Тюе ёкъ болуп
30 гете. Ибрагъым къануну къагъа, къагу ачыла. Бельбавуна гелеген
31 къара сакъаллы бир адам, Ибрагъымге хонгелди берип къалагъа
32 гийире. Къаланы ичпиде бир столну айланасын алып языв этип
33 турагъан алты къара сакъаллы адам бола. Ибрагъым булан сора-
34 шып, кагъызны охугъан сонг жапан да изып, Ибрагъымге аш да
35 берип айталар:

36 — Виз сагъа бир ат берирбиз, сен ат токътагъан ерде тезлик
37 булан атдан тюшюп таярсан. Вёре атны устюнде гёзлерингши

(23)

Аачма. Аты тизлерине тийме — ишемей тур, ёкъ эсе ат сени таш-
лар! — деп.

3 Ибрагимни киши йирик кып-кыра атты да миндириш йибере.
4 Ибрагимни бетине ел тийсе туюлгесе, озыю кыйда барагыаны
5 оймей. Бир замандан ат токытай. Ибрагим тездик булан тюшон
6 кырай: Бир тавуу башында сари кыялы алдында. Кыянуу
7 кыяга, бейбавгыя гелеген бир сари сакчаллы гиши гелди, кы-
8 нуу ачыл, Ибрагимни ичине элте. Языл этеген алты сари сакчал-
9 Ола гиши дагы да бар. Булар сораши битген сонг, кагызын
10 охун, бирдагы кагыз да языл, бир сари атты да миндириш:

11 — Гёзлеринги юм! Ат токытагыан ерде йибериш кыярсан! —
12 деп йиберелер.

13 Бир адан ат токытай. Ибрагим атдан тюшон гёзлерин ачып
14 кырага: бир тавуу башында акь кыялы алдында. Кыянуу
15 кыяга, бейбавгыя гелеген акь сакчаллы кыянуу ачып, ичине элте.
16 Онда да языл этиш турагыан алты акь сакчаллы бола. Ибрагимни
17 кагызын охун булар:

18 — Балам! Сен кен языкь болгансан! Бизден ари ягына
19 адыгы кёмек этме адам да ёкъ. Биз сагы этеген кёмегибиз — бизни
20 адыгыга епиндирме ат берирбиз. Ари ягына озыюг суйгенни
21 этерсен, биз чи умуг этмейбиз, сен о кызын алып этме болурсан
22 деп, дей.

23 Ибрагим сорап:

24 — Сиз не адамларсыз? Мунда не этесиз? — деп.

25 — Биз жиндербиз. Сен гёрген кыалалардагы адамлар, гьарсен
26 бир жин пачаны назир. Биз пачалыкь ишлерибизни язабыз — дей.
27 Булар. Ибрагимни бир акь атты миндириш:

28 — Гёзлеринги юм, ат токытагыан ерде тюшерсен, — деп йибере-
29 лер.

30 Бир адан ат токытай. Ибрагим, атдан тюшон гёзлерин ачып
31 кырай: кен умлу орманлыкты ичине тура. Ибрагим кен тамаша
32 болуш: — Шулай ягыз кыалагыаны бизген бусам, — гелмей сама
33 кыалар эдим! — деп ойлай. Сонг бир аз рагыат болмакь учун ятын
34 ухлай.

35 Ибрагим уянып, орманлыкты ичи булан гонтулушну тутуп
36 гьорой. Бир умлу талагыя чыгыш кырай: бир кыралды гёрюсе.
37 Ибрагим уестюне барып кыараса: адам суратда бир зат кёкте ба-
38 гым ятган.

(24)

1 Ибрагим муну уллулугуна тамашалыкь этиш, бу адамы
2 уестюне мине, кыурсагына мине, бу адам ухлай экен кыозгьалмай.
3 Тыгыш алгыан сайып, Ибрагимни бир метр чакты оьрге ташлай.
4 Ибрагим кыурсагындан тайып, тёшюне мине, бурнуудан чыга-
5 гыан пус, Ибрагимни, печакы кыаст этсе де, алгыя барма кыоймай.

6 Бир адан ол адам уянып, тёшюнде Ибрагимни гёрюп тутуп,
7 топрагыны бир йиртигыны ичине салып, алян гете, элти оьзлени
8 пачасын бере. Пачасы тамаша болуш, мунча гиши бу ишан не
9 мадар эте экен деп, кызына бере. Кыз тамаша болуш, гиши чел-
10 отир этдириш, Ибрагимни шону ичине салып сакылай.

11 Бу кыавум шо орманлыкда яшайгыан умлу бир кыавум бол-
12 гыан.

13 Бир гюн кыз Ибрагимни челтирден чыгырып, чечиндириш
14 кырай. Кыз бек тамаша болуш, дагы да челтирге салып, ухлама
15 ята. Ибрагим челтириш ачылып кыалгыан эшиги гёрюп челтирден
16 чыгып, тахны буту булан сиргылап ерге тюшон, уйдеи чыгып
17 кыача. Ибрагим бу кыавумдан кытулма болмай бир пече гюлер
18 гьорюп, орманлыкдан бир умлу майдангыя чыга, шону бир ягы
19 кыамушлукь, бир ягы дангылыкь. Ибрагим кыамушлукьну
20 ягысында ятып ухлай. Бир адан уянып кыараса, кен умлу атлы
21 асгер геле. Бары да асгерин атлары, опрактылары акь, бары да
22 кыатын ичине опракь булан. Ибрагимни: «Уяде пачалыкьда бир
23 атасындан кыайры эр гиши ёкъ» деп, кызардашлары айтган
24 сёз эсине геле.

25 Асгер Ибрагимни гёрмей оьте. Лан арта барагыан бириси
26 Ибрагимни гёрюп, уестюне гелди:

27 — Сен не адамсан? Ва мунда не этесен? — деп сорап. Ибра-
28 гим озыю жин пачаны кызы Кыарачачны алгыанып, ва Кыарачач
29 озыюп кыюп гетгенни, кыалдырмай айта. Кыатын атындан тюшон,
30 Ибрагимни ягында олтуруп:

31 — Ол Кыарачач сагыя ичик кыарны болду? — деп сорап.

32 Ибрагим озыю дербин элтиш, тавуу башында кыойгыанып,
33 озыю жин пачаны кызыларыны ягына баргыанып, кызылар атасы-
34 на барагыанда: «сари эшикни ачма» деп айтгыанып ва озыю эшикни
35 ачып бавгыя чыгып, бавгыя жин кызылар учун гелгенни кыалдыр-
36 май айта.

37 Кыатын тамаша болуш:

38 — Мен сизни топракымагыя кен чыкыганман, сизни адамланы

(21)

Көн гөргөймөн, амма, бирешө кыатынлагыа кыаршы болгъан бу-
сан, олар сени оялтюрер эди. Бизни пачабыз да кыатын пача,
тек мен сен айтагъан Кыарачачны билмеймен. Сени мен бизни
пачабызга элтейим!—деп, Ибрагымни алын, атыны артына
мишпире, «Гёзлерингин юм!» дей. Ибрагым гёзлерин юмун, би-
рагъан пача. Кыараса көн арив шагъар. Ибрагымни бир уйге
тибере. Кыараса, Сабана алтын таж да гийген бир жини кыатын.
Ибрагымни элтген кыатын Ибрагымден сорай:

— Шу сени кыатынниг тюгюлмю? — деп.

— Ибрагым айта:

— Тюгюл! — деп.

— Пача Ибрагымни хабарлатын, бек тамана бола. Экинчи гюн
Ибрагымни алын гелген жин булан башыга жини пачагыа йибере.
Булар бир шагъарга егинини, пачаны уьстюне гире. Алын баргыан
кыатын Ибрагымден сорай:

— Шу дюрмю сени кыатынниг? — деп.

— Ибрагым:

— Тюгюл, амма нечеде ошай. Тек мени кыатынны чачы кы-
ра — си, муну чачы сари! — дей.

— Гыатын пача Ибрагымни хабарлатын битген сонг, ачууланган
айта.

— Гей кыурумсагы! Сенмедниг мени гиччи кыызарданымны
Экьюс кебни ишчиргъан! Гыали улуу кыызарданымдан кюркымасам,
мен сени оялтюрюр эдим! — дей. Сонг кагыыз да язын, бирдагы
жини кыатын да кыошун, улуу кыызарданы, Акыачыга йибере.

— Жшлер Ибрагымни алын, Акыачны уьстюне гирин, ер обьюн,
кагыачны бере.

— Акыач кагыачны охун:

— Гей кыурумсагы! Яхшы тюндюнг кыолумал! — дей.

— Ибрагымни де, банидан Ибрагымге де кыаршы болгъан жини
кыатынны да гусыакы этин, бу атасына элчи йибере. Атасы Кыара-
чачыга айта:

— Кызым! Бу гече тюшюмде бир кыара кыуш гелин, эки де
мишпире да, сени де алын гетин гёрдюм! — деп.

— Эд сёвон тамам этгинче, элчи гирин, кагыачны бере. Атасы
кагыачны охун, йылан, айта:

— Кызым! Гече гёрген тюшюм тюз чыкты. Кыызарданымниг
бек ачууланган язгыан. Сенден айрылган кыалсам ярай — дей.

1 Кагъызгъа гёре Къарачачны гелген элчи булан йибере. Къарачач
2 Акъчачны уьстюне етишип, гире. Акъчач ачувланып:

3 — Гьей къурумсакъ! Гъали этермен сагъа этерлени!— деп, Къа-
4 рачачны туснакъгъа салдырып, халкъгъа малым эте.

5 — Тапгала Къарачачны да, Ибрагъымни де, ону алып гелген
6 жинни де оьлтюремени!— деп.

7 Гече болгъанда, Ибрагъымни алып баргъан жин къаравуллагъа
8 айтта:

9 — Ибрагъым де, Къарачач да гъашыкълар. Гъашыкълагъа къул-

10 олукъ этмек кёп зувап иш. Эртеге чыкъсакъ, бизни оьлтюре. Сен
11 Ибрагъымни де, Къарачачны да йибер. Мен къалайым, шулар

12 учун къурбан болайым!— деп.
13 Къаравул:

14 — Олай буса зуватны мен кёп сюемен, сиз гетигиз, мен къала-
15 айым. Уы жап учун бир жанымны къурбан этейми!— деп буланы

16 аныгъартып йибере. Булар юртдан чыгъа. Къарачач айтта:

17 — Ибрагъым! Бугюнден сонг магъа бу топракъ гъарам болду.
18 Сиз шуида туругъуз. Мен атама барып, къуь кебинни де, эки де

19 аяшымы да алып гелейми!— деп. Гетип, бир аз замандан алып геле.
20 Къарачач яшланы гётерип, жин къатып Ибрагъымни гётерип, баш-

21 алангъы жин къатынгъа гелелер.
22 Пача:

23 — Къоркъмагъыз, оланы къувулары биттинче мен сакълар-
24 ман! деп, буланы бир пече гюндер сакълан, бир мон жиндеге

25 буюра:
26 — Буланы Алмас тавгъа етиндирип гелигиз!— деп.

27 Жинлер буланы гётерип, элтип, бир ерге сала. Ибрагъым гёзле-
28 рин ача, йымьртгъа лимик тавну башына тюнгенлер. Жинлер була-

29 гъа савбол да этип, ёкъ болуп къалалар. Къарачач къуь кебин
30 гийип айтта:

31 — Ибрагъым! Экин де яшны да алып аркъама мин, гёзлерингни
32 юми!— деп.

33 Ибрагъым яшланы да бек тутун, аркъасына минни, гёзлерни
34 цюма. Бир хыйлыдан сонг, къарачач къоьуп:— «ач!—» дей.

35 Ибрагъым гёзлерни ачып къарай: къызардашларыны къаласыны
36 алдында тура. Ибрагъым къалагъа чаба. Къызлар гёрюн, булагъа
37 чабып, гёрюшюп, къучакълашып, оьбюшюп, дардабияц теп, ита-

27

1) Илин хомуз, акъсакъ улаи, сокъур кыз булаи уллу той этип йибезрелер.

3) Бир пече гюи шоида ашап, ичип, шатлыкълар этип битген сонг, 4) акъ тюеге де мнидирип, кеп савгъат зат да берип, къучакълашып, 5) савболлашып, къызардашлар буланы ёлгъа салалар. Тие ел йимик 6) болуп гетип, Ибрагъимни анасына сав-саламат етиидире. Булар 7) шоидан арип кепликде ишан къалалар.

* * *

ПЫЛАНХАН

1) Бир къарт гини болгъан. Муну уыч кызы болгъан. Бу къарт бугъар гюи межитге намазгъа бара болгъан. Бир гезик бу намазны 2) кызын башмакъларын гиемен деп къараса, бирисини ичинде 3) чырмалып ятып йылаи табула.

1) — Чыкъ, гавур — дей, къарт йылангъа.

2) — Чыкъмайман, бир кызынгны берсенг, чыгъарман, — дей 3) йылаи. Амалы ёкъ бу гини «беремен кызымны» деп сёз бере. Шо 4) булай да айтын бу уюне пашман къайта. Уьйге тере берип турагъан 5) уллусу кызын атасын пашман гелегенни гёрюн:

1) — Не пашмансан, атам, сагъа не болгъан? — деп сорай.

2) — Атасы болгъан кюйде ишн агъвалатып айта.

3) — Сен не жаван бердинг дагъы? — деп сорай кыз.

4) — Волнагъ, амалым битни сизни бирингизни беремен деп жаван 5) бердим, — дей атасы.

6) — О зман кыз:

1) — Йылангъа эрге баргъан ер бармы, сен гъавлия болгъанмы- 2) сан — деп атасыны бетине чыгъа, ва къолундагъы яри китир булаи 3) булаи ошу сынаттына ура.

4) — Къарт экинчи гюи де йылаи ишкитип межитдеп шулай пашман 5) къайта. Бу гезик бугъар ортанчы кызын къаршы бола. Къарт мур- 6) 2) сдан бугъар да айтып «йылангъа бар» деп тилей.

28

1) Бу кызы да:

2) — Йылангъа эрге барамы? — деп атасыны сёзюи гери ура.

3) Уьйюнчи гюи межитде йылаи къартны дагъы да артыкъ ишките.

4) Бу гезик атаны пашманлыгъын гиччи кызын гёре. Къарт бугъар да 5) «йылангъа бар» деп ялбара.

6) — Мен сен этгенге разимен, атам, — дей кыз.

7) Дёртююнчи гюи къарт намазгъа бек шат бара. Оьзю намаздан 8) чыкъса, баягъы йылаи башмакълары ичинде ятып табула.

9) — Чыкъ, гавур! гъали сагъа кызымны гертиден де беремен, — 10) дей къарт.

11) Йылаи созулуп башмакдан чыгъа ва булай айта:

12) — Мен юрт ягъадагъы шо эгни алачыкълары ичинде болажакъ-

13) ман, къашкъаралма башлагъанда кыз шоида багъып гелсин, — дей.

14) Ахшам болгъанда къарт кызын алачыкъ бар ерге етдирип, йы-

15) лай туруп уюне геле. Кыз алачыкъгъа гирин къоркъун, пусун

16) токътай.

17) Бир замандан алачыкълары бир тешигинден, узатылып йылаи чы-

18) гъып геле. Кыз бирден-бир пуса, юреги ярылмагъа аз къала. Бир-

19) ден йылаи кебин чечни, бир тизив, сурат йимик улаи болуп къала.

20) Буланы алачыгъы да бир арип уыи бола. Улаи кыздан, кыз да

21) уландан сююнчюи бир болалар.

22) Эртеи тез, улаи кызгъа алтын ююкде берип, савбол да этип,

23) къайтып кебин де гийип, шо гелген тешикдеп тююнчюи гете ва кыз-

24) гъа оьзюнчюи юрюйген ёлуи къызардашларынга гёрсетме деп бек

25) таппура. Эртеи буланы тизилген арип уюи къайтып эгни алачыкъ

26) болуп къала.

27) Эртеи кызын уллусу къызардашы:

28) — Гъали барып сама къарайым не эте экен къызардашым, —

29) деп муну ягъына геле. Къызардашын бек шат табып бу магъдал

30) бола.

31) — Сени ишннг печикдир, бузулгъан алачыкъ, йылаи эр? — деп

32) сорай. Кыз бугъар бир затны да билдирме сюймей. Тек артда

33) алданып бар затны айтып къоя. Ишанып ол юрюйген ёлуи да гёр-

34) сете. Кызардашы муну гюйлей ва йылаи оьлтюрме къаст эте.

35) Шо мурат булаи кыздан чола алып, йылаи гелеген тешикге ачып

36) уьттю бескин сала. Ахшам болгъанда йылаи гелип чыкъма уруна,

37) беки муну яралай. Йылаи артын ерли тююнчюи гете. Кыз буса оьзю-

38) шо къызардашы булай намартлыкъ этегенин билмей къаравулаи

29

1 тура. Эртен бола. Қыз пашман болуп барып тешикте къарай.
 2 Тегюлген къаныш, ачылган бекнип гёрюп, йылап йнбере. Бирден
 3 кызыны эсише улап буваргъан сёз геле. Улап кыызгъа о гече айт-
 4 тгъан болгъан: «Магъа бир балагъ гелсе палап ердеги озьюю
 5 улакме гетермен, сен мени дагъы гёрюп болмассан» — деп. Қыз
 6 бачгъан улашны илемеге озьеш ичи булап гете. Бара-бара туруп,
 7 бу бир булакыгъа ете ва шонда ял алма олтура. Шо эман эки кыз
 8 иш кыумман булап сув алмагъа геле. Қыз булардан сув ичмеге
 9 кыумманы тилей, ишлар буса:

10 — Берип болмайбыз, бу сув яра жувмагъа элтисе, бизге кыум-
 11 манны гишиге бермегиз деп тапшургъан, — дейлер.

12 Кыз шек болуп:

13 — Яра кимге тийген — деп сорап.

14 — Йыланхангъа яра тийген, ол оър дюньягъа чыкыгъанда, —
 15 деп жавап бере булар. Бугъар гъали бар зат ачыкъ бола. Қызлар
 16 печикде бугъар кыумманы узатып сув берелер. Сув ичеген болуп,
 17 бу кыз астаракъ кыумманы ичине юзюгюп сала. Салкын булакъ
 18 сув булап йыланханы ярасын жувагъанда легенге кыуммандан
 19 алыгъан юзюк тюшюп гете. Улап юзюкню танып, кызыланы чакъы-
 20 рып юзюк къайдан гелгенни сорап. Қызлар къоркъуп айтмай-
 21 лар. Арда да улап буланы тавлап:¹

22 — Мен сизге урушмажакъман, къоркъмай тюзюп айтигъыз —
 23 дей.

24 — Соңг кыз ишлар ишни болгъан кюйде айталап. Йыланхан
 25 будагъа озьююп къатынын алып гелмекни буюра. Къатыны да
 26 сююнчю геле ва бу иш кимни намартлыгъы булап болгъанын
 27 ашаргъата. Бир-биринден булар бек сююнсе де, Йыланхан къайтып
 28 бир ойгъа батала. Муну апасы аждагъа йылап бола. Ол ашап
 29 кыоймасын деп, къатынын тез-тез элтип сандыкыгъа салып беклей.
 30 Йыланхан.

31 Йыланханы апасы къырдан гелип:

32 — Угъвай, мунда адам ийне бар — дей.

33 — Адамлар не этсин мунда, мени ашамагъа сама сюемисен? —
 34 дей, уланы.

35 Сени ашагъычча этими-бутуму, тишми-тырнагъымы ашайым,
 36 балам — дей, аждагъа. Аждагъаны озью йимик бирдагъы кызыр-
 37 дашы да бола. Муну кызы да Йыланхангъа гелешинчю бола.

¹ Тавлап — арып айтип деген маънада.

30

1 Бир нече керен кырдан гелгенде апасы дагъы да:

2 — Угъвай адам ийне бар — дей. Шолай тюшени биринде улап
 3 Занасына:

4 — Анам, бир адам болса не этер эдинг? — деп сорап.

5 — Затда этмес эдим, — дей апасы. Соңг улап айта:

6 — Мени шулай сакылагъан адамим бар, бизге найдалы, шону
 7 сакылайыкъ — деп. Апасын рази этип улап къатынын чыгъара.
 8 Юрегинден кызыны сюймей, уланына сёз бергени саялы ашап да
 9 болмай, аждагъа бу къатынын башыгъа ёллар булап ичжитип оыл-
 10 тюрме сюе. Бир тюп бу уланыдан таба айта кыызгъа:

11 — Бу кыз бизни уйден мени кызарданымын уюне еттинчеге
 12 ёлну сибирип, сувда себип къойсун — деп. Қызыны къоркъуп юрегин
 13 ярылма аз къала. Йыланхан къатынында тавлап «къоркъма ону
 14 онгарарбыз» — дей. О не тилесе, шо бола болгъан.

15 — Бир ел чыкъсын, бир ягъур явсун, ёллар сибирлип, сув да
 16 себиллип къалыр йимик — деп тилей, улап.

17 Эртенге ёллар да сибирлип, сув да себиллип табула. Бу ишлер
 18 этилип табулгъанда аждагъа къатын кыызгъа ондан да кыйып
 19 ишни тапшура.

20 — Бу кыз бары да жапланы тюклеринден ястыкылар толтур-
 21 сун. Мен сагъа гелип гелтирмен — дей ол улапгъа.

22 Кыз дагъы да пашман бола. Йыланхан муну тавлап:

23 — Гъар жап шу абзарны уьстюндеп учуп бир тюк салсын — деп,
 24 тилей. Къушлар учуп гелип гъарисе бир тюрлю тюк салалар.
 25 Кыз да ястыкылар толтуруп гъазир эте.

26 Ишни сёз тапмайгъан кюйде этилинип гёрюп, аждагъа уьюнчю
 27 гезик кыз сав къалмас йимик, чик де кыйылып ктуллуқтыну
 28 тапшура.

29 — Кыз гелтирме мен хамурлар саламан — дей, аждагъа къа-
 30 тып, бу кыз бары мени кызарданымын уюндеп хамургъа май
 31 алып гелсин. Озью де аждагъа кызарданын «кызыны сизге гел-
 32 гениде ашарсан» — деп яшартгъын тапшура. Улап бар затны ан-
 33 лап кыызгъа не этме тарыкты уйрете.

34 Сен бар — дей Йыланхан — маяны алмагъа. Сагъа башлап
 35 къаршы болур къара тегенеклик, сен ол тегенеклерден алып «не
 36 арны ишелерди!» деп тешюнге чачарсан. Соңг эки озьен болур,
 37 бири къап озьен, бириси де сел озьен. Шолардан: «угъвай бал
 38 озьен!», «угъвай тюл озьен!» деп ичип оьтерсен. Соңг этивлеримини

31

- 1 Къапулары терсине ябулуп къаршы болур. Сен олапы онгуна ябып
- 2 ичине гирерсен. Абзариыда байланып ат да, ит де болур, атны ал-
- 3 дында сюек болур, итни алдында буса бичен. Сен алындырып атны
- 4 алдына биченип, итни алдына буса сюекни салырсап. Соиг уыгге
- 5 тез гирип аста: «мая беригиз» деп де айтып, эшикни ягындагы
- 6 тешикдеги шижа булангы маяны да алып тезлик булан чыгъар-
- 7 сип. Ухлайгъан эчип сен гетген соиг уиыр — дей, улан.
- 8 Къыз улан айтгъан-айтгъан затны этип, маяны да алып ёлгъа
- 9 тюше. Аждагъа йылан ухусундан уиып артындан чыгъа.
- 10 — Хан ит — деп къычыра, аждагъа.
- 11 — Ханмайман, сюек тюшюп завх этип тураман, сен буса бичен
- 12 берген эдинг — дей, ит.
- 13 — Тен, ат — дей, бу.
- 14 — Тенмеймен, сен сюек берген эдинг, ол бичен берип завх этип
- 15 тураман — дей, ат.
- 16 — Къыс, къапу — дей, аждагъа.
- 17 — Къысмайман, сен терсине япгъан эдинг мени, ол онгуна
- 18 янды — дей къапулар. Къыз бара, арты булан аждагъа чаба, эки
- 19 де оьзенге етелер.
- 20 — Агъыздыр, сел оьзен — дей, бу.
- 21 — Агъыздырмайман, сен магъа сел оьзен дей эдинг, ол гюл
- 22 оьзен деп ичме де ичин гетди — дей, сел оьзен.
- 23 — Агъыздыр, къан оьзен, — дей, аждагъа.
- 24 — Агъыздырмайман, сен магъа къан оьзен дей эдинг, ол бал
- 25 оьзен деп ичме де ичди — дей, оьзен.
- 26 — Сыдыр, къара тегенек — дей дагъы да, аждагъа.
- 27 — Сыдырмайман, сен магъа къара тегенек деп мени ушатмай-
- 28 сан, ол ярип ипелер деп тегенеклеримден тешюне чапчды — дей,
- 29 тегенек.
- 30 Къыз бары да затдан къутулуп сав-саламат, маяны да алып уыг-
- 31 ге геле. Муру гёрюп Йыланхан сююне, анасы буса бек ачулуу къа-
- 32 рай. Бары да гъазирлангип гёрюп, халкъын да жыып эки де къы-
- 33 зардаш Йыланхангъа гелип гелтирелер. Гече Йыланханы гелген
- 34 гелини ягына гийирелер. Улан эшикдени де беклеп, оьзюшо
- 35 узукъарисип туурап-туурап тёбе эте. Тойда арыгъан халкъ къатты
- 36 ухугъа батып паракъат болгъан. Гечени бир заманында Йыланхан
- 37 къатынын да алып мундан къача.
- 38 Булар оьзлер булан бир таракъ да, эки урчукъ баш да, бир

32

- 1 къысым туз да, эки къыл-къап ше де алалар. Эртеп бола. Эки де
- 2 къызардаш къарай, гелип-уыбно эшиклерни ачылмай. Уланы адат-
- 3 гъа къыйышмайгъан иш этген деп, анасы эшикни алдына бара:
- 4 — Йыланхан, тур балам чыкъ эртеп болду — дей. Не этсе де
- 5 эшик ачылмай. О замап эки де къатып эшикни бузуп ачып гирсе,
- 6 йылан къызын тувралып таба. Эки де аждагъа эки эшекге де
- 7 минип Йыланханы на ону къатыныны артындан чибалар.
- 8 Юрюй-юрюй туруп булагъа йыракъда улан да, къыз да гё-
- 9 рюне. Аждагъалар дагъы да чалт юрюйлер, олагъа ювукълаш-
- 10 гъанда анасы:
- 11 — Йыланхан, токъта балам, токъта бир зат да этмеймен,
- 12 токъта — дей.
- 13 Йыланхан токътамай, тек эшеклер булан булар басып гелегенин
- 14 гёрюп: «Бу ерге орманлыкъ битсени, ичинден чыгып болмас йимик»
- 15 — деп таракъны ташлай. Уллу орманлыкълар болуп къала. Эки
- 16 де къызардаш сыдырылып, къан агъыздыра туруп мундан да
- 17 оьтюп геле.
- 18 — Йыланхан, токъта балам гьеч зат этмеймен — деп къычыра
- 19 бу дагъы да.
- 20 Йыланхан тавунигъа бурулуп къараса, аждагълалар дагъы да
- 21 етип геле. Йыланхан: «Тузлу батмакълар болсун» — деп тузну да
- 22 ташлай. Шо ерде кёп уллу тузлу батмакълар болуп къала.
- 23 Бек къыйын гъалда, яраланып санларып ачыгъдыра туруп, баты-
- 24 ла-батылмай бир гъалда, эки де къызардаш мундан да чыгълалар.
- 25 Булар дагъы да етип гелегенин гёрюп, улан къыл-къап ишени
- 26 ташлап: «Эки бийик терек болсун бизге минмеге» — дей.
- 27 Эки бийик терек болуп къала. Булар терекге минип бите-битмей,
- 28 эки де аждагъа гелип етише, тереккеге минмеге башлай.
- 29 Шо заманда улан эки де таш урчукъ башланы ташлап: «Шу
- 30 урчукъ башлар уллу тирмен ташлар болуп, шо эки де къызардашны
- 31 эшеги, песип булан ячып оьлтюрсун» — дей.
- 32 Оьрден тюшюп гелоген урчукъ башлар уллу тирмен ташлар
- 33 болуп аждагълаланы ячып оьлтюре.
- 34 Улан да, къыз да тереклерден де тюшюп ёлуп давам етелер,
- 35 мурадына да етелер.

* * *

гневю басгъан мюгъюр белгилер бар. Бар затны ацглап пача улангъа бек улуу гъюрмет эте. Озью тахындан тюшюп, озъюшо ерипегиччи гневюп де олтуртуп, уьюне тиччи кызын да гелтиртуп, бары да ихтирланы одагъа берип, озъю де олар булан яшап къала.

Эки де гневюп буса пача къувалап чыгъара.

* * *

33

САЛМАН ТЕРЕК.

2 Бир юртада бир хан болгъан. Бу хан къатын алгъынча яш вакътнде бир гече тюш гёре. Тюшюнде хан бир таву ярылып, тавуу ичиге чире. Хан гёре: тавуу ичиге бир абзар, абзарны ортасында шина къалалар. Къаланы алдында бир улуу терек бар, ону да савлайт абзарны къуршагъан бутакълары бар. Къаланы ичиге бир кызы бар, ай ичмик шапла бере. Хан кызгъа гъаныкъ болуп сорай:

1 — Гьей аринюм! Бу ер не ердир? Муича улуу бу не терекдир!— деп.

2 Къыз айта:— Бу ер менн ерим, бу терекде «Салман терек»— деп.

3 Хан ухудап уяна, амма тюшюнде гёрген кызын ягъында тапгъмай, бек панман болуп, вазирлерин жыйып, тюшюп айта.

4 Вазирлер:

5 — Гьей бизни ханбиз! Дюнья улуу зат: кыздырма къарабикъ, абдулур!— дей.

6 Хан:— Эки Сиз кыздырмагъыз, мен кыздырайым: кызын ма-къгъа тюшюнде гёрсетген аллагъ, тюшюнде де гёрсетир— дей. Хан озъюшо орунда бир шамлы вазирин олтуртуп, бир тюеге кеп азыкъ ода юклен, кеп алтын гюмюнде алып:— Аллагъ буюргъан буса, сазикъ юкленген тюеге кызын ишдирип къайтарман!— деп чыгып гетте.

7 Хан гъар вилаятлагъа барып, «Салман терекни» сорай, печакъты сеоракъ да «Салман терек»— деп «эшитгенбиз»— деген бир писатны тапмай.

34

8 Хан кеп ерленн кыздырып, кызгъа деп элтген кеп алтын гюмюшюнден айрыла. Ахырда мишген атындан, гийген опрагъындан зайрылып, ялан аякъ болуп къайтып геле.

9 Вазирлерн ва бары да юрт агълюсю жыйылып, ханны алдына гелип, айталар:— Кыйналгъанымны аллагъ зувапгъа язсын! Бир такъсырын болгъандыр! Дюньяда гёрген кыйынныг ахыратгъа пайдалы болсун!— деп.

10 Хан тахында олтуруп, уяч йилни узагъында гъар вилаятлагъа катгызлар ва элчилер ииберип кыздырта: гьеч шегин биллп болмай.

11 Хан:— Къой, тюшмейген затгъа алдашып, оьмюрюмю зая этмейим!— деп къатын ала. Хан къатын алса да «Салман терек» юрекден

12 таймай. Хан:— арив къатын-кызлар булан кеп этсем юрегимден таяр!— деп, нече-нече къараваш кызларын, ва башгъа арив къа-

13 тыланы гелтирип, кеп этип де къарай: юрекден ол таймай.

14 Шолайлыкъ булан арадан бир нече йиллар гете. Ханнн уяч буланы да бола, уланлары да улуу бола, хан къарт бола. «Салман терекдеги» кызгъа къайгыра туруп, ханнн эки де гёсю сокъур бола.

15 Ханнн улуу уланы айта:

16 — Атам! Дюньяда сенн гёллеринге дарман бар буса айт, мен табарман!— деп.

17 — Менн гёллериме «Салман терек» деген терекни япрагъы дарман, табып болсан!— дей хан.

18 — Атам! Сен кыйналма: дюньяда бар буса, мен табарман— деп, атланып чыгып гете улан.

19 Ханнн улуу уланы бир ай кыздырып, бир тавуу башындагы бир терекни япракын алып гелип:

20 — Муна атам, «Салман терекни» япрагъы!— деп бере.

21 — Гъаф къолайсыздан тувгъан! Сен бир ай кыздырып тапгъан-сан шу терекни, мен эртеп уйден чыгып, къушлукъгъа ашамагъа шу терекни тюбюне баргъан эдим!— деп къоя хан япракын сыйлап къарап.

22 Ханнн ортанчы уланы да гелип айта:

23 — Атам, сен изну бер: мен барайым!— деп.

24 Хан изму берип, улан кыздыра гете. Эки ай кыздырып, бир терекни япрагъын алып гелип:

25 — Атам! Муна «Салман терекни» япрагъы!— дей.

26 Хан япракын сыйлап къарап:

1 — Бу тююл! Бу тююл! Бу терекни тюбюнде мен эртен уйден
 2 чактыганда тюште баргъан эдим. Мен алты йылдан тапмагъан зат-
 3 ны сиз эки айдан тапмагъа сюемисиз?— деп ачувланып къоя.
 4 Ханы гиччи уланы Абдул-Мажид гелип айта:
 5 — Атам! Магъа изну берсенг, мен барын, кыдырып къарар
 6 эдим!— деп.
 7 — Къой, балам агъаларынг тапмагъан затны сен къайдан таба-
 8 жакъсан?— дей хан.
 9 Абдул-Мажид:
 10 — Атам! Бирев тапмагъанын бирев табып гелген дюньядыр,
 11 изну бер!— дей.
 12 — Бердим!— дей, хан.
 13 Абдул-Мажид атына минип савутларып тагъып, ёл азыгып
 14 адалып, чыгъып гете. Юрюген ерине алабота, токътагъан ерине то-
 15 бургъу бите. Алаботасын ашап, тобургъусун ягъып, къангъалы
 16 къанулагъа, улуу сарайлагъа етишип, Абдул-Мажид къаланы
 17 саякынында ята. Қыаланы терезесин ачып, бир къыз кычыра:
 18 — Гъей, улан! Кимден изну булан ятгъансан шу ерге? Кёкден
 19 учагъан кыушлар да тюк салмай ойтмей шу къалагъа!— деп.
 20 Абдул-Мажид айта:
 21 — Мен къун тююлмен! Қъун болгъан бусам, бир тюк салып
 22 гетер эдим!— деп.
 23 Сонг къыз гелип:
 24 — Уруш терекми? Тутуш терекми?— дей.
 25 Улан:— Уруш къатынлашыки, тутуш герек!— дей.
 26 Қыз да улан да ибушалар. Абдул-Мажид кёп къыйналып
 27 къыны йагып, тёшюне минип, олтура.
 28 — Тай устюмден, бугюнден сонг мен сенкимен!— дей къыз.
 29 Абдул-Мажид кызыны устюнден тайып, къыз булан уйге ги-
 30 рин, ашайлар, ичелер.
 31 Қыз айта:
 32 — Улан! Мени кыркъ улан къардашым бар, оьзлер де нарт-
 33 лар. Шолар гъали гъандан геле тура, сен яшы!— деп.
 34 Улан айта:— мен олайлардан яшына бусам, бу ерлеге етишмес
 35 эдим!— деп.
 36 Сонг нартлар гелип, оьзлер болагъан уйге гирелер. Абдул-Ма-
 37 жид нартлар бар уйге салам берип гире. Нартланы бириси:—
 38 «тамакюлюк»— деп, бириси «чишлик»— деп муу мысгылламагъа

1 башлайлар. Оланы бу сёзлерин эшитген Абдул-Мажид: «Нарт буса
 2 да осал затлар» ден ойлай. Тёрде олтургъан тамазасы:— Қююгъуз
 3 уланлар! Бизге тамакюлюк де, чишлик де бола буса, мунда гелмес
 4 эди!— дей. Бу Абдул-Мажидни саламын алып, оьзюню ягъында
 5 олтурта. Ашан иччи биттен сонг:
 6 — Улан! Не муратгъа чыкъдынгъ?— деп сорай.
 7 Абдул-Мажид:— Атамны гёзлерине дармангъа «Салман терекни»
 8 япрагъын излей чыкыганман! Сиз билеген ерге шо терек бар буса,
 9 магъа айтыгъыз!— дей.
 10 Нарт:— Сен болмагъан адамдан «Салман терек»— деп, айтып
 11 да эшитмегенбиз!— дей.
 12 Абдул-Мажид: Шо терекни билер йиник адам къайда табулур?
 13 — дей.
 14 Нартлар:— Палан тавну тюбюнде бир Энем бар: шо билме
 15 ярай!— дей.
 16 Абдул-Мажид:— Қыйын болса да шо Энем турагъан ерин гёр-
 17 сетигиз!— дей. Шу улан булан барып, Энемни ерин гёрсет!— деп,
 18 нартлар оьзлени гиччисин йибере.
 19 Абдул-Мажид де нарт да атланып ёлгъа чыгып, бир тече, бир
 20 тюю юрюп, Энемни телесине етишелер.
 21 Абдул-Мажид:— Ва Энем!— деп, кычыра. Эмен:— Гъай Эне-
 22 мнигъ къувангыр!— деп чыгып, хош гелди берин:— Балам не
 23 мурад булан чыкъдынгъ бу ерге?— деп, сорай. Абдул-Мажид:—
 24 Атамны гёзлерине дармангъа «Салман терекни» япрагъын излей
 25 чыкъдым, Энемим! Сен билеген ерге бар буса, магъа айт!— дей.
 26 — Билмечи билемен:— сен бажарсангъ— дей Энем.
 27 Абдул-Мажид:— Энемим! Кююю уйретсенг, бажарырман!—
 28 дей.
 29 Энем:— Бажара бусангъ: шу тавну тюбюнде бир булакъ бар, шо
 30 булакъны ягъында бир терек бар. Сен барып шо булакъдан атынга
 31 сув да ичирип ону терекге байларсан. Оьзюнгде шо булакъдан
 32 сув да ичип, намаз да жувунуп, терекге аркъангы бек де таяп,
 33 къолунга карандаш да алып, олтурурсан. Тавну ярын, устюне
 34 чыгып бир дев сагъа актырып, кычырып урушар. Вёре, къоркъуп
 35 бузулуп къалмай, дев айтгъан-айтгъан затны язарсан. Дев сагъа
 36 урушуп биттенде, тавгъа гирин гетер. Тав ибулуп къалыр. Сен де
 37 тавну башына минип, кагъызгъа язгъан затлагъа къаран, тююнг
 38 бар чакъы кычырырсан, сагъа да ёл болур, ичине гирерсен. «Сал-

1 маң терек» шо тавну ичиде. Обзюнге тарыкъ чакъы япракъ алып
2 чыгъарсан. Сен чыкъгъан сонг, тав ябулуп къалыр — дей.

3 Абдул-Мажид, Энем айтатгъан кюйде этип тавну башына минип,
4 гючю, къуваты бар чакъы кычыра: тав ярылып ёл бола. Абдул-
5 Мажид ичине гирип къарай. Қъараса ишша къалалар. Қъаланы
6 алдына кён уллу терек. Абдул-Мажид хуржуну толтуруп япракъ
7 ала. Сонг, шунча кыйыналып шунда гелип, шу къаланы ичин гёрмей
8 гетмок тюз тюзюл — деп, къаланы ичине гире. Қъараса, алтын тах-
9 да ягип ухлайгъан бир кыз бар: аривлюю ай йимик. Истолунда
10 бир бонгъан ишля бар, истакан булан шербет бар, Абдул-Мажид
11 ишляну яртысын да ашап, шербетни яртысын да ичип, кызны къо-
12 лундагъы мюгюрню обзюню къолуна, обзюню къолундагъы мю-
13 гюрню кызны къолуна да тагъып, кызны ягъындан да хабып,
14 чыгъып гете, амма кыз уяймай. Тав да ябулуп къала.

15 Абдул-Мажид баргъаны гелгени булан алты ай ёл этип, атасы-
16 на етише.

17 Япракъдан бир азын йибитип атасыны гёзлерине сюрте: Ханшы
18 гёзлерин ачыла. Хан япракъланы бетине, башына сюртюп, обзюп:

19 — Гьей, къочагъым Абдул-Мажид! Улан болса, шулай болсун!
20 Мен сюйген кызны гёрмесе, гёрмесин, абзарына барып чы гелген —
21 дей. Хан ягъырын гете. Ханшы бу ерде къоюп биз баягъы кызгъа
22 гелейик.

23 Кыз ухуудан туруп, бетин, къолун жувагъанда, къолундагъы
24 мюгюрню гёрюп, изывун охуп, ашамагъа истолда олтургъанда,
25 гюзюден ягъындагъы хабулгъан тамгъаны гёрюп, кыргъа чыгъып
26 девге кычыра:

27 Дев: Башуьете, не буюрасан? — деп, геле.

28 Кыз: — Алан, бирин гётер! — дей. Дев падвалдан он педре сия-
29 гъан бир бочке бозаны иче.

30 Кыз айта: — Палан ханшы уланы Абдул-Мажидни, ухусундан
31 уятмай, мени ягъыма алып гел! — деп.

32 Дев бек алгъасан гетип, гече ортада ханшы юртуна етише. Абдул-
33 Мажидни къаласына барып къаран уятмай алмагъа кюй тапмай,
34 къаланы терезесинден къолун сугъуп, къалкъысын алып орамгъа
35 ашлан, караваты булан Абдул-Мажидни алып гелтирип кызны
36 быгына сала. Абдул-Мажид уянып, обзю башгъа ерде экенин би-
37 ллип, бузулуп къала.

1 Кыз айта: — Улан бузулма. Сен этгенден яманмы мен этген? —
2 деп.

3 Абдул-Мажид эс табуп: — Бирде бузулмайма! — деп тура. Кыз
4 булан Абдул-Мажид къучакълашып, обзюше. Ашайлар, ичелер. Бир
5 мююшден къади чыгъа, бир мююшден пакъыра зурнай чыгъа, эр-
6 къатын болалар. Абдул-Мажид кыз булан бираз заман яшан,
7 кызгъа айта: — Рази бусанг, мен палан ердеги кыаркъ девню
8 кызарданын алажакъгъа сёз берген эдим! — деп.

9 Кыз айта: — Разимен: бираз заман буса да, кыйыны гюноме
10 ёлдан болажакъ. Алмагъа герек! — деп. Девге кычыра. Дев:

11 — Не буюрасан? — деп сорай. Кыз айта: — Гётер баягъылар-
12 дан бирин! деп. Дев бир бочкени гётерин иче.

13 — Шу мени къаламны бузмай гётерип, элтин палан ердеги
14 нартланы къаласыны кыарынына сал! — дей кыз. Дев аввал тавну
15 ачып, сонг къаланы будай кюкте йимик къучагъына алып юрюй.
16 Нартлар гъавгъа бармагъа деп абзардан чыгъып барагъанда, къу-
17 чагъына ишша къаланы да гётерин телеген девню гёрюп титиреп
18 бири-бирине къарамай гъар ким оза башып алып, тайынып гетелер.

19 Дев къучагъындагъы къаланы нартланы къаласыны кыарынына
20 сала. Нартланы кызарданы буланы гёрюп «хон гелди» — берип,
21 уйге гийирин ашатып, ичирип къонакъ эте. Абдул-Мажид бу кыз-
22 ны да къатын этип алып, эки де арив кыз булан, бек рагъатлыкъ-
23 да бираз заман яшагъан сонг, ата-анасы эсине тюншюп бек ялкъа.
24 «Салман терекдеги» кыз: — Улан! Ялкъгъанмысан? Ата юртунга
25 бармагъа сюе бусанг — барайык! — дей.

26 Абдул-Мажид: — Бек ялкъама! Қайтайыкъ — дей, кыз девге
27 кычыра.

28 — Башуьете не буюрасан? — деп геле, дев. Бармы баягъылар-
29 дан къалгъан зат? — дей, кыз. Дев: — Эки бар! — дей.

30 — Экевюн де ич! — дей кыз.

31 Дев эки бочке бозаны ичип:

32 — Буюр! — деп токътай.

33 — Мени къаламны гётерин, Абдул-Мажидни юртуну ягъасына
34 элтип арив сал, сонг мен сени азат этермен! — дей кыз. Дев къала-
35 ны къучакълап алып, элтин юртну кыарынында бир арив ер табып
36 шо ерге салып орната. Кыз да девню азат этин:

37 — Бар гъали кайда сюйсенг де, нарахат яша! — деп йибере.

1 Ярыкъ болуп, хан туруп, къаласыны пырхасыга чыгъа. Хан ишша къаланы гёрюп, вазирлерин жыйып:

2 — Шо гёрюнген ишша къала несатдыр?— деп сораф.

3 Вазирлер:— Билмейбиз! Бизде гъали гёрюп тамаша болуп тура-быз!— дей.

4 — Тез барып билип гелигиз!— деп либере хан.

5 Вазирлер къалагъа барып къарайлар. Қъараса: Абдул-Мажид 7 ай да, гюп де финик эки кызыны ортасында олтуруп ашап тура. Вазирлер оьзлер гёрген затны хангъа айталар. Ханшы эсги гъашыкъ-кълыгъы янгырып, вазирлерине айта:

6 — Абдул-Мажид «Салман терекдеги» кызыны алып гелген! Мен 7 шо кызыны алмасам оьлежекмен! Оьлтюрмесё Абдул-Мажид де 8 шону бермес. Бизге заралсыз шону оьлтюрөген кюй ойлашыгъыз!— 9 деп. Вазирлер ойгъа олтуруп ойлашгъан сонг, хангъа гелип, оьзлени 10 оюн айта:

11 — Биз шулай ой этдик, Абдул-Мажидни чакъырып, ашгъа ув 12 кюшун оьлтюрме!— деп. Хан рази болуп, мажлис къурула. Ахшам 13 Абдул-Мажидни чакъырлар. «Салман терекдеп» гелиген сынчы 14 акъыма айта:

15 — Абдул-Мажид! Сени атапг яхшылыкъгъа чакъырмай! Вёре шу 16 дамка ашамайгъан затны ашамассан!— деп, бир гиччи дамка бере.

17 Абдул-Мажид атасы берген атгъа да минип, мажлисге бара.

18 Вазирлер гьюрмет булан Абдул-Мажидни уйге гийирип:

19 — Геч къалдынг! Амма биз ашагъанбыз!— дейлар.

20 Абдул-Мажид дамканы хончагъа салып:

21 — Аша дамка!— дей.

22 Дамка гъар ашдан бир ийислеп, ашамай тая, хан гёрюп ачув- 23 лана:

24 — Сен бизни мысгъыллаймысан, хончагъа дамканы салып?— 25 дей.

26 Абдул-Мажид айта:

27 — Атам! Шу дамка ашамагъан ашдан мен ашамажакъман!— 28 ден.

29 Вазирлер шек болуп:

30 — Ярай!— деп хончаны тайдырып, янги хонча къуралар. Дамка 31 ашамай. Бу гече иш бажарылмай къайта. Тез бир ой этип къарагъыз, 32 мен гъашыкълыкъдан оьле тураман!— дей хан бирдагъы да вазир- 33 лерин жыйып,

1 Бир вазир айта:

2 — Биз тапгъала гече де Абдул-Мажидни чакъырып, къолларына 3 урагъан шыпжыр бугъаплар ташларбыз! Сени уланыг бек тюлюю 4 улап гёчюне базынып къолларына урдурур. Уьзсе, уьзюп къояр, 5 уьзмесе, оьлтюрме тинч болур!— дей.

6 Ахшам болгъанда, Абдул-Мажидни чакъырлар. Ол атына ми- 7 рип, мажлисге бара. Ашап, ичип битген сонг, вазир шыпжыр бугъап- 8 жу арагъа ташлай.

9 Абдул-Мажид:

10 — Уругъуз мени къолларыма!— дей.

11 Вазир ура. Абдул-Мажид бир тартын уьзюп ташлай. Бу гече де 12 буланы къуллугъу бажарылмай къайталар. Хан вазирлерине ачув- 13 ланып айта:

14 — Яхшы ойлашып, бир кюй эьме къарагъыз!— деп.

15 Ханшы юз яшагъан бир къарт вазир бола. Шо вазир айта:

16 — Ханым, ачурунгу алашым. Мен билемен сени уланыг уьз- 17 мейген затны — деп.

18 — Айт не зат?— дей, хан.

19 Вазир:

20 Ханым! Сен бир къулунгу сыртыдан уьч къайыш алдыр. Шо- 21 ланы уьчевюп де бир-бирине тигип, уьч гече уьч гюп суьда ийбитип, 22 сонг сени уланыга тартма берейик: ичегин уьзсе де, шону уьзмес!— 23 дей.

24 Хан бир уллу къарктаралы къулун тегтирип, бутуп, къолун бай- 25 лап, акъырта туруп сырт узунуна ярып, уьч бармакъ гениг булан- 26 гъы уьч къайыш алдыра. Акъыра туруп къул да оьле. Қъайышланы 27 бир-бирине тигип уьч гече, уьч гюп суьда къоюп, дёртючю гече 28 Алдул-Мажидни чакъыра. Абдул-Мажид атына минип оьнгарыла. 29 Сыны кыыз айта:

30 — Абдул-Мажид, бу гече хатаргъа тюшежексен, барма — деп.

31 Абдул-Мажид:— Аллагъ дэгъаны гёрюрмен!— деп мажлисге 32 дагы да бара. Мажлис гьюрмет булан Абдул-Мажидни уйге гийи- 33 рип, ашап-ичип битген сонг, къарт вазир къайышны арагъа ташлай 34 Абдул-Мажид къайышны алып, эки де къолуна чирмап, тартмагъа 35 башлай. Абдул-Мажид тартгъан сайын къайыш созула туруп, созул- 36 гъан сайын Абдул-Мажид билеклерине чирмай туруп, экиде билегин 37 шипип, бели чакъм бола. Қъайыш ичинде къалып, ишиник уьстюне 38 чыгъа. Алдул-Мажид амалсыз болуп:— Гесин тайдырыгъыз!— дей.

(44)

- 1 Муна магъа чола — деп хан.
 2 — Тюртюп муну экиде гезюнде чыгъарып, юртдан тайдырып, зташлап кыогъуол — дей.
 4 Вазирлер гезлерин чыгъарып, юртдан ягъагъа ташлайлар.
 5 Хан вазирлерине:
 6 — Тез барып кызланы алып гелгис! «Салман терек» — деген кыз магъа, бирсен кьарт вазириме! — дей.
 8 Вазирлер кызланы кьаласына юройлер. Сыны кыз овзлге дегелген душманланы намарт юреклери биле. Эки де кыз кылыч-дэлриин сувуруп, эшикни эки де ягында токътап, гелген-гелген Андамланы башны гесип, кьаладан тюшюрюп йибере.
 2 Бу ишин хан гёрюп, ачувланып, асгерин чыгъарып, кьалагъа сеп а Жала. Кьалагъа минмеге кызлар кьоймай, кьыргъа чыкьма асгер а Кьоймай, кьуршап токътайлар.
 5 Бангъа барагъап бир тавлуну юрт ягъадагъы хулдуйлагъа а Бегингенде, аты ташланып гете. Тавлу атын жыйып кьарай, кьараса а Хулдуйлагъа ичинде агъ чегин турагъан бир адам бар. Тавлу атын-адан тюшюп Абдул-Мажиддин билеклеринден кьайышны гесип, а Атагъа элге, кьатышына:
 2 — Муна, бу уланы бьдан тапгъакман. Бизни аилетибиз де ёкъ, а Бююнден сонг шу бизни уланыбыз! — деп де айтып улан эте. Абдул-Мажидге сорай. Сени ишинг печик болду — деп.
 2 Абдул-Мажид: — Гьали кьаркьарам авруй. Кьолай болгъанда а айтарман! — дей.
 2 Шонда жыйып бар деп хандан кагъыз геле. Тавлуну чакъырып а алып гете. Абдул-Мажид тамны тутуп, уйыно артына айланып, гюн-а жувакьда олгуруп тура бола. Уьч гёгюрчюп, — эки баласы бир апа-а сь — гелип терекге кьоналар. Абдул-Мажиддин гёрюп, бир баласы а айта:
 30 — Анам! Гёресен шо уланы аривюм! Гёзлери болгъан буса а Дагъы багъанасы ёкъ эди! — деп.
 31 Бирёню баласы: — Анам! Дюньяда шуну гёзлерине дарман а ёкъмукен? — дей.
 34 Анасы айта: — Дюньяда дарман чы бар эди, не пайда ону этип а болмас! — деп.
 36 Балалары тилейлер: — Анам! айт! Бизде гюнагъ кьалмасын.
 37 Гёрге гёзлери болмаса, эшитмеге кьулакълары бар, сёйлемеге а этип бар! — деп.

(44)

- 1 Анасы: — Айтайым: биз кьонгъан гьайва терекде эки чалмюк а япракъ бар. Шоланы бир-биринден айырмай алып, таза чыны сука-зрагъа салып, земзем сув булам йибитни, гёзлерине сюртсе, ян-яшыл а эки гёз болур! — деп учуп гете.
 5 Тавлу жыйындан гелип кьатышына:
 6 — Уланым кьайда? дей.
 7 — Билмеймен, гьали шунда тура эди! — дей кьатышы.
 8 Тавлу кьатышына ачувланып:
 9 — Гёзлери ёкъ зат. Юрдан дёгерен кьалмаймы? — деп тамлакь-а Огъа айланып:
 11 — Абдул-Мажид балам мундамысан? — деп, кьырыйна бара.
 12 Абдул-Мажид: — Атам, шунда гьайва терек бармы? — дей.
 13 Тавлу: — Бар! — дей.
 14 Абдул-Мажид: — Яхши кьара чы, ону уьстюнде эки чалмюк а япрагъы бармыкен? — деп.
 16 Тавлу: — Бар! — дей.
 17 Абдул-Мажид: — Атам! Шоланы бир-биринден айырмай уьзюп а ал, уйге алып барайыкъ — дей.
 19 Тавлу япракъланы да, Абдул-Мажиддин де алып уйге гире.
 20 Абдул-Мажид: — Атам! Земзем сув буса, шу япракъланы таза а чыны сукарада йибитни, гёзлерине сюртме терек эди! — дей.
 22 Тавлу кьатышы йиберип, хоншудан земзем сув гелтирин, йибитип Абдул-Мажиддин гёзлерине сюрте: огъар ишыл эки гёз бола.
 24 Абдул-Мажид бек сююшюп: — Атам, жыйынтъа негме чакъыр-а гъан эди? — дей.
 26 Тавлу айта: — Хандан кьагъыз гелген: беш гиниден бирсен дав-а гъа гелсин — деп. Мени чёбюм чыкьгъан, давгъа бараман! — дей.
 28 Абдул-Мажид: — Сени учуп мон барайым! — дей.
 29 Тавлу рази болмай.
 30 Абдул-Мажид: — Ёкъ атам! Шо дав мен бармасам битмей! — дей.
 31 Тавлуну алашасына да минип, ону лапача топуп елбеге де салып, а ханы абзариша геле. Кьараса: асылгъан кьазашлар, согъула пакъы-а зра зурнай, жыйылыгъан кёп асгер. Абдул-Мажиддин аты хан чакъы-а рып баргъан гече байлангъан ерде тура. Атны тутуп болагъан адам а чыкьмай. Абдул-Мажид алашадан тюшюп, кьазашланы ягъына а барып, айта:
 37 — Магъа бир хадира пилъв да, бир сукара кьувурма да бери-а гиз, мен карасдагъы атны тутуп минер эдим! — деп.

- 1 Бир тамаза айта:— Беригиз! Инсаны гыонерин билме болмас!
- 2 Къарайыкы!— деп, берелер.
- 3 Абдул-Мажид пиляну да, къувурманы да ашан, лапачаны Циибашындан ергеде ташлап, барып карасдан атны ченип, айыла-жрында бек кысып, атгъа минип, уьч къамучу уруп абзарда атны байландыра.
- 4 Хан гёрюп:— Гъайт, итден тувгъан! Улан чы менки эди, гёзле-зри яшил болмас!— дей.
- 5 Абдул-Мажид асгерин эки ярып, къалагъа бара. Къызлар гёрюп, оуу спасаламат болмагъына сююнелер. Абдул-Мажид «Салман терек деген» къызгъа айта:
- 12 — Айып да этме: нечакъы деседе атадыр, оьлтюрме къолум
- 13 бармай. Мен атамны тутуп сени алдынга гелейим, сен уруп, башын
- 14 гёрсесен!— деп.
- 15 Ханны ягъына гелип айта:— Ханым сен сюеген къызны къуча-
16 (гъына элтин сени салсам, не бересен?— деп.
- 17 — Ханлыгъымны яртсын беремен!— дей хан.
- 18 Абдул-Мажид ханны белиден тутуп, къалагъа элтип — Дюр-
19 мою шу сен сюеген къыз деп ону къызгъа узата.
- 20 Хан:— Дюр!— деп, къызны къучакъламагъа узатыла. Къыз къы-
21 лыч булан уруп, муну башын гесип къоя.
- 22 Абдул-Мажид:— Гъей, халкы! Дав битди, къайтыгъыз!— дей.
- 23 Халкы Абдул-Мажид экенин биллип, алдынга йыгъылып:
- 24 — Улан, геч бизден! Атанг моч булан жыйды!— деп тилейлер.
- 25 Абдул-Мажид:— Гечдим, парохат болугъуз — дей.
- 26 Абдул-Мажид къызланы ягъына гирип ашан, ичип, бир-бирине
27 башындан гетген къыйыпланы айтып битген сонг, кён адамлар.
28 Ииберип тавдагъы атасын-анасын гелтирип, атасын ханны тахында
29 олтуртуп, хан эте.
- 30 Халкыны да жыйып, айта:— Бу гюнден сонг мен тююлмен сизни
31 ханыгъыз, муну шу болажакъ деп, Абдул-Мажид къалгъан оьмю-
32 рюи эки де къатышы булан бек рягъатлыкъда иибере.

* * *

Бир юртда бир хан болгъан. Шо ханны денгиз ягъада бир баву болгъан. Баву ичинде не тюрюл емишлер де болгъан. Емишлер бишген вакътиде, бир тюп хан вазир, вакиллерин де алып бавгъа бара. Хан вазир, вакиллерин де булан бавгъа гирип къыдырып къарай. Къараса бирешлер бавгъа кён уллу пасатлыкъ салгъан. Емиши бишген тереклеин тамуру булан чыгъарып алгъан, уллуларын буса сындырып алгъан, гъалта баву ичинде бир де сав терекни къоймагъан. Хан бу ишин гёрюп, башын чачып юлкьун:

— Гъейлер, бу ишин ким этген экен?— деп, къычыра.

Ари-бери юрюп, башын къачырып турагъан вазирлер ялан аякъ басылгъан бир уллу аякъ гъызны гёрюп:

— Ханыбыз, муну душманын аякъ гъызы!— деп, гёрсете-лер.

Хан гъызны оьмченип къарап, узуну аршып ярым, гени ярым аршып гелгенин гёрюп:

— Тез атланы гъазир этигиз, къачайыкы! Нагагъ гелип къалса, бавдан тююл бизден де пайда ёкъ — деп, атларына да минип, къачып гетелер.

Уьюне барып парохат болгъан сонг, хан вазир, вакили булан ойгъа тюшюп айта:

— Гъали сиз де яхшы ойланып къарагъыз, биз шогъар нелик этейик? Биз шо не зат буса да билмейбиз. Бав булан токътаса чы яхшы эди. Бав битген сонг юртгъа гелсе не тербиз?— дей.

Вазирлер:

— Воллагъ ханыбыз, биз дагъы кюй билмейбиз. Биз оьлтюр-меге деп тутуп зишдангъа салгъан он адам бар. Биз шоланы чыгъа-рып: сиз шу гъызны алып барып я шону оьлтюрюп яда не зат экенип, къайда яшайгъанын биллип гелсегиз, биз сизни эркин этербиз деп айтайык — дейлер.

Хан:— Кён ари болур, тез чыгъарып алып гелигиз!— дей.

Вазирлер шоссаят барып зишдандагъы он да адамны чыгъа-рып алып геле. Хан шо адамлагъа:

— Сиз оьлтюрюлежек адамларсыз. Мен сизге къутулагъан себеп айтайым, эте бусагъыз?— дей.

— Элтнн шуну чомегинден акъдырып турарсан! Беш гече беш гюн акъса да битмес — дей.

Улан элтнн, чомегинден сувиу агъыздырып:— Гелип жувулу-гуз!— дей.

Халкъ гелип намазлар жувуна ва ичелер, амма сув битмей.

Дагы да агъалары айталар:

— Бише намазга салма бир халча гелтир — деп.

Улан барып къатынына айта. Къатын озю намазга салагъан намазлыгъын берип айта:

— Муна, шуну элтнн, бир башыг ерге салып, биревю башыгдан тутуп, тартарсан. Беш гюн тартсанг да созулур!— деп.

Улан элтнн, халчаны бавну бир башыгдан биревю башына ерли созуп:

— Таманми?— деп къычыра. Агъалары тамаша болуп халчаны устыюнде намаз къылалар. Улан халчаны жыгыл ала.

Агъалары дагы да:

— Сен барып, ахыратдагы анабызга сора. Атабыздан къалгъан сакъал тарайгъан тарагы да, сакъал къыркъагъан къайчысы да къайда экенин. Шону билмей телсенг, башыгг гесилур!— дейлер.

Улан барып панман болуп, къатынга айта.

Къатын айта:— оьлмегенге гюшлер алда: къыдыра турсанг, табарсан!— деп.

Улан чыгып юрюй. Ай юрюй, йыл юрюй, ише бою ёл юрюй. Арда да устыюне къавден битген бир къабурга етине. «Анамны къабурю шу буса ярай» деп, улан:

— Ва, азиз анам!— дей.

Къабурдан:— Гъай, гъай, азиз балам!

Сен нешик чыкдым, балам?— деп, тавуш геле.

— Воллагъ, анам, агъаларым яшама къоймай, атабызны сакъал къыркъагъан къайчысы да, тарайгъан тарагы да къайда?— деп. Шону сорама телгенмен — дей улан.

— Балам! Таракъ арада аркъалыкны устыюне къысдырылып тура, шону улду агъанг алсын. Къайчы да чалашда, багына къулакда, шону да ортанчы агъанг алсын! Яхшы ёлгъа бар, балам!— дей анасы.

— Саббол анам! Рагъат ят къабурунгда!— деп, улан къайтып ёлгъа юше.

Кёп заманлар ёлда да къалып, улан сав-саламат уыюне етине.

Къатыны булан гёрюшюп, ашап-ичип битген сонг, агъаларыны агъына барып айта:

— Уллу агъам! Таракъ арада аркъалыкны устыюнде тура, шо сагыя!— деди. Ортаңчы агъам! Къайчы да чалашда багына къулакда тура, шо да сагыя-деди, анабыз — деп.

Уыюне барып, уллу агъасы араңгъа гирин къарай: таракъ гёрюне. Алмагъа къолун сугъа: аркъалык къолун къысып, саллашып, оьлюп къала. Ортаңчысы чалашгъа барып, къайчыгъа къолун узата: аркъалык айлашып, къолун увата, бу да — еринде оьлюп къала.

Намарг юрекли гюнчюдени гюшо шалай бите, асил юрекли гиччи улашы оьмюрю паракат, насипли, къуванчлы яшав булан оьте.

* * *

А Х И П Т И В В А О Н У У Л А Н Ы М И Т И Ш

2 Бир болмагъан-бир болгъан, бир тавну артында ишайгъан етти 3 дев болгъан. Оьзлер де агъа ишлер болгъан. Булар оьзлер тут-4 гъан адамланы сакълап, айда бирин къызаргъан ашип болгъан. Оьз-5 лер нече адамны тутгъанын билмек учун, тутулгъан адамланы, ат-6 ларын яза болгъан.

7 Бир гюн демлер бир адамны тутгъан. Булар муну къуюгъа са-8 злагъанда:

9 — Атынг кимдир?— деп, сорагъан. Бенир де:

10 — Атым Хиптив — деп, жаван берген.

11 Демлер Хиптивго къуюгъа къурух булан салгъан, амма къурух-

12 ну еринде къоюп гетгенлер.

13 Хиптив къараса, къуюда дагы да адамлар бар. Гече бола. Хип-

14 тив ёлданларына:

15 — Гелипиз, къурухдан оьрленип чыгып къачайыклар — дей.

16 Не этсинг языктар, къоркъгъанлыкдан Хиптивге жаван бермей-

17 лер. Хиптив, булардан пайда болмажактаны биллип, къурухдан оьрле-

18 тинип, къутулуп гете.

(45)

- 1 Аралап он гюн гетип, Хиштив оланы тузагына экинчилей де тюше. Бу гезик де мушу алда йимик атын да язып, кьююгъа салалар, замма Хиштив, гечелетип къачып, дагы да къутула. Хиштив узакъ къалмай, уьюнчюлей де оланы тузагына тюше. Бу гезик атын да язып, аш уйге салып, эшигин де бегетип гетелер. Хиштив чыкъма сер излеп, уйшо ичиде хыйлы заман къыдыра, тек тапмай. Ахырда отбаныга къарай, гёре: девлени къазан илеген узун иргъагы бар. Иргъакъны башы тюшюлюкюно башына бегетипчен. Хиштив бу гезик де гечелетип къача.
- 10 Хиштив, юртуна барып, юртдан чыкъмай тураман десе де бажа-Арылмай: ашама зат тапмай, амалсыз болуп, бир сагы унгъа хандан 12 агъач алмагъа гете. Хиштив, печакъы тьаракат этсе де, ювукъдан 13 хан айтагъан кюйде яхшы агъач алып къайтма болмай, яхшы 14 агъач излей туруп, аркъадап артыла. Ажжалгъа талав йимик, гюн 15 бетде ягъып турагъан девлеге урунуп къала.
- 16 Хиштившо элтип дагъы да кьююгъа салма къарагъанда, девлер 17 гёределер: уьч ерде Хиштившо аты бар. Девлер сорай:
18 — Хиштив, биз сени нече гезик тутгъанбыз?— деп.
19 Хиштив айта:
20 — Бу — дёртюнчю — деп.
21 Девлер айта:
22 — Олай буса, сен къутулдунг. Бизге аталардан къалгъан сёз 23 бар: «Бир жанигъа уьч керен окъ атып тиёмесе, дёртюнчю керен ур- 24 ма ярамае»— деп. Биз сени уьч керен тутуп бөгетдик. Сен къутул- 25 дунг. Бу — дёртюнчю гезик. Бизден сагъа ажжал буюрмагъан, биз 26 сени азаг этдим! Сен бизни шибизсен! Сюйсенг бизни булан тур, 27 сюйсенг, озь юртушда тур!— деп, шюлай да айтып девлер Хиштивге 28 укъалап асып, къонакълыкъ этелер.
- 29 Хиштив ашан тойгъанда, «агъаларындан» изну да алып, къолла- 30 рып да обьюп, юртуна къайтып, болгъан ишин хангъа айта.
31 — Яхшы къутулгъансан. Шо мени аталарымы оьлтюрген душ- 32 манларым, мен шюлардан къоркъуп къыргъа чыкъмайман — дей, 33 хан.
34 — Ашама затым ёкъ. Магъа бираз ун берсенг, сагъа ишлер 35 эдим — дей Хиштив.
36 — Сен магъа беш йыл ишлессенг, мен сагъа аш да бөрирмен, 37 сагъа къатып этип къараваш да берирмен — дей огъар хан.
38 Хиштив къатышы атын эшитгенде, беш йылны беш ай чакъы да

(46)

- 1 гёрмей, оьмюрюнде бир де къатып алмагъанлыгъы саялы кы- 2 тыкъланыгъ гетип, шарт кыгъыны тез яздырып, къол да салып, хан 3 берген къаравашны да алып, къапуну ягъындагъы гиччи уйге де 4 гирип яшай. Ханшы иши печакъы ашур болса да яхшы къатып булан 5 яшайгъаны, гележекде болажакъ авлетни ойлап, чыдап тура. Хиш- 6 тившо ою бош болмай: бир йыл битип, къатыны улап таба. Улангъа 7 Митиш деп ат къоялар.
- 8 Хиштив, беш йыл хангъа ишлеп, азатланып тая. Соиг ол, къатын 9 булан да ойлашып, юртну туварны ала. Хиштив бу туварны, бир де 10 ара бёлмей он йыл багъып, он биринчи йылгъа айланyp тура. Ми- 11 тиш де улуу улан бола. Болса да, гьеч бир касбу билмей, атасы 12 тапгъан мичерини де ашан, ятып тура.
- 13 Бир гюн ашам, Митиш уьюнде ятып турагъанда, хомузну ава- 14 зып эшитип, орамда хомуз согъуп турагъан уланланы ягъына бара. 15 Олар Митишге.
16 — Тай ягъыбыздан! Туварчыны уланына мунда ер ёкъ!— дейлер.
17 Митиш шо сёзюно эшитгенде, бек яман хатири къалып, уьюне 18 укъайта. Эртеп болуп, Хиштив туваргъа барма къазирленгенде Ми- 19 тини:
20 — Атам, сен тувар багъагъанлы нече йыл бола?— деп сорай.
21 — Он бир йыл бола — дей атасы. Митиш:
22 — Он бир йылны ичиде жума намазгъа нече керен баргъан- 23 сан?— деп сорай Митиш:
24 — Бир де бармагъанман — деп, жавап бере атасы.
25 — Яхари атам, он бир йылны ичиде бир керен сама аллагъы 26 уьюн гёрмесе яраймы?— дей Митиш.
27 — Не этейим, балам, башыма халкъны миллетни алгъанман. 28 Туварны уйде къойма кюй де ёкъ. Барып болмай къаламан — дей, 29 атасы.
30 — Яхари, атам, халкъны миллетинден къоркъасан, аллагъы 31 миллетинден къоркъмайсан. Ярамас, атам, бюгюн жума гюн де дюр, 32 мен туваргъа барайым, сен уйде къал, намазгъа да бар, уьстюнг- 33 но де жувдур — дей, Митиш.
34 Хиштив, он бир йылдан берли Митинден булай сёзюно эшитмеген- 35 ге, бек шат ва рази болуп:
36 — Огъ, аллагъ рази болсун сагъа да, сени тапгъангъа да,— дей.
37 Бар балам, юртну гюнбатыш къапунуидан чыгъарсан. Вёре, юртдан 38 чыкъгъанда, манкълардан ари чыкъмай туруп, туварны яйылма

(47)

1 Къоймассан. Шо ер бийиш ери. Шо бий кеп яман адам, сени токъя-
2лажакъ — дей.

3 — Яхшы ялмасман — деп, туварны да гыйдап гете Митини.

4 Ол, туварны гыйдап, юртдан чыгъа. Къараса, бийиш еринде бек ти-
5 сив от бар, бир де гыйпан тиймөгөн, тын ер, Митиш отлавгъа да
6 къарап:

7 — Оту да аллагъ яратгъан, оту ашагъан гыйванланы да ал-
8 лагъ яратгъан! Бийиш де билмеймен, ханы да — деп, туварны шо
9 отлавгъа ийиш йибере. Цар, гюл такъыракъда къалгъан тувар, гезин
10 оту ерде отлап завх эте, Митиш де гезинио ичиде жёкге багъып
11 Атыш турагъанда, гезинио ичидегин къолгъа уйренген бир тана,
12 гъар гюл Хиттивден тюшген мичерини ва бойнуу къашынуу умут
13 этин, Митишши ягъына гелип, арн-берн ишылып, башы булан тюр-
14 те туруп, ахырда да Митишши къурсагыны устын пас этин йибе-
15 ре. Митишши тана этген бу илыкъгъа ачуву чыгып:

16 — Адамлар чы илыкъдыра бугъай, гъали гыйванлар да илыкъ-
17 дырамы — деп, таныны экн де арт аягындан тутуп, къырындагъы
18 тогъайгъа багыш атып йибере. Тана учгъан къаракъундай тогъай-
19 гъа тюшон гете. Митиш, оьлюн сама къалмадымы? — деп ойлап, ба-
20 рыш къараса, тана, суу ягъагъа чыгып, ятып тура.

21 Митиш таныны гелтирип туваргъа къоша. Юртдан салагъ сала-
22 гъан будуну тавуну да эшитиле. Митиш, туварны жыйып, юртгъа
23 гыйдай. Ол, гезинио шалай гыйдап, межитин ягъына ете. Халкъ
24 да намазгъа гириш бите. Митиш, бек чалт айланым, гезинио барып
25 да межитин абзарына ийирип, эшигин де бек этип, алдында атасы
26 берген улуу таякъгъа да таянып, оьзю де токътай. Халкъ намаздан
27 чыккъа башлай, къараса, межитин баву да, какилерини тюбю де
28 пыгылып тувардан толгъан, бирин-бири тацтап бар ерин батдырын
29 кеп эрин этин туралар. Халкъ бу иши тез къадиге айта. Къади
30 таягъын да алып чыгыш, Хиттивио ягъасындан да тутуп:

31 — Гей къурумсакъ! Аллагъны да, бизни де прихатгъа сала-
32 масан, аллагъны абзарына туварны да гийиртин, ахмакъны тувар-
33 гъа да йиберин — деп, бек яман кюйде кёкюретине тюртгенни Ми-
34 тини гёрюп, улуу таягъын да гётерин, къадиге айта:

35 — Атамы кюй! Айтагъанынг бар буса, магъа айт! Атам сал-
36 магъан, мен салгъанман туварны муида. Бюгюн болгъунча бакъса
37 да бюгюнден сонг о бакъмажакъ. Тагъала магъа гелип «Мени бу-
38 завум ёкъ, мени сыйырым ёкъ» — деп айтажакъ гиши бар буса, бю-

(48)

1 Гюл айтсын, халкъны кеп жыйылгъан еринде — деп, туварны шуида
2 гелтиргенмен — дей. Сонг дагъы да: — Къаида, ким юк бола мени
3 заманы гъакъын жыйын бермеге? — деп де сорай.

4 — Мен болам, — дей къади. Сонг халкъ гыйванларын къа-
5 срап, алып гете. Митиш де атасы булан уйге къайта.

6 Митиш атасына:

7 — Атам, гъали болгъунча тувар бакъгъансан, гъалиден сонг
8 уйде ятып турарсан. Мен де гъали улан болгъанман — дей.

9 — Огъ, оьмюрлю болгъур — деп Хиттив уланына оьзю билген
10 аягынышы эте.

11 Булар арив ашап-яшап туралар. Хиттив он йыл тувар бакъгъан

12 къыйынып бир йылдан кеп тын битдирелер. Митиш аввалда атасы-

13 на олай макъташып айгъа да, бир гюл абзарда, агъач сама гесмей.

14 Ахырда атасы Митишден юреги булан ижжини, къатынына айта:

15 — Гёресен бу огъурезину иманын, бу себен болуп гелнимден

16 айрылдым, халкъны гезюнден тюндюм. Оьлтюрме де болмайман.

17 Нечк этейим? — деп.

18 — Оьлтюрме ярамас, хангъа, сама бер — дей къатыны. Хиттив:

19 — Яхшы эсиме салдынг. Бу хан токътатагъан балагъ тюгюл.

20 Мени етти «агъам» бар, оьзлер де девлер. Шолагъа берейим — дей.

21 — Тур, балам, бир ерге барайыкъ, гъазир бол, — дей Митишге.

22 Митиш гъазир бола. Хиттив хуржуну ичине мрты мичери де,

23 экн согъан да салып, хуржуну да иибашына артып, юртдан чы-

24 гъып, тюз девлеге багыш юрюйлер. Митиш ёлдан улуу погъай

25 башлыкъ табып, атасыны хуржунуна салып, айта:

26 — Атам, булай табулгъан затланы сала турмаса, хуржун тол-

27 мас — деп.

28 Бираз арн баргъанда, Митиш ёлдан улуу къара билеи таш та-

29 был, шону да хуржунгъа сала. Дагъы да арн баргъанда тюбюнден

30 геслип танилангъан аты куйругъун табып, шону да хуржунгъа

31 сала. Хиттив, уланыны булай тарыкъсыз ишлерин гёресе де, бир

32 зат да айгмай, девлеге еттишлер.

33 Девлер, Хиттивио гёрюп, хош гелди берип, бир-бирине атып,

34 бир сагъат чакъы замап ерге тюшме къоймай ойпатгъан сонг, ерге

35 салып, эсенлик, аманлыкъ сорайлар. Сорашын битгенде, Хиттив

36 оьзюню мурадын айта. Девлер:

37 — Бек яхшы, къоюп гет: болсакъ, адам этербиз, болмасакъ

38 оьлтюрюп къоярбиз — дей.

Девлер «инишине» къазан асалар: тогъуз къуба гийишни этни де салин, тогъуз сабу уидан гьалтама да этни, чыгъарып ашама олтуралар. Девлер де ашай бир къуба гийишни: яш буса да, Митни де цанай бир къуба гийишни. Девлер, ону булай ашайгъанын гёрюп:

1 — Я Хинтив, ашама чы муну гьонериг бар, дагъы негер гьонериг бар? — дей.

2 — Гийишни къыйынын ашама болса тююл, дагъы затгъа гьонериг ёкъ — дей, Хинтив.

3 — Хинтив къайтма ишу тилеп, олар — ишу бере.

4 — Атам, хуржуну къоюп гет. Магъа тарыкъ болажакъ — деп Митни атасындан хуржуну алып жыя.

5 — Булай экинчи тюнге чыгъалар. Девлер:

6 — Митни, биз гъавгъа барабыз, сен уйде тур. Ялкъсанг, шу челек булан къазангъа сув къуя турарсан. Вёр-вёре, абзардагъы булакгъа къолунгун тийдирме, сакъ бол: огъар къолун, бутун тийдирсе, къуруп къала! Биз ахам етти къуба гийик де, етти цанар терек де алып гелербиз — деп гетелер.

7 — Митни, булар гетген сонг, бир аз ухлап тура. Сонг, ялкъсангъа цанбаш деп къазангъа челек булан сув къуйма башлай, беш къайта, сон къайта — къазаны тюю де ябылмай, Митни, ачуву чыгъып, челекни де ташлап, къазаны къулагъындан тутуп, гётерип, барып булакгъа сугъуп толтуруп, элтип къармакъгъа иле. Етти къуба гийишни этни де салып, етти сабу уидан гьалтама да этни, биширип, цыгазир этни къоя.

8 — Къазаны иши булай болгъан: девленн бири кем болса, толгъан цесон, къазанын иргакъгъа илип яда тюшюрюп болмай болгъанлар.

9 — Ахам девлер гелелер. Бир-бирине: «Къазан асма къаракъ» — деп сёйлелер.

10 — Къазан гъазир болгъан — дей, Митни.

11 — Барып къазаны гелтирип буланы алдына сала. Девлер бу ишни гёрюп, тамаша болуп:

12 — Митни, бу ишни гъали этсенг де, дагъы этме! Биз де болабыз бу кюйде этни, болса да яш заманда къаркъараны къыйнаса, яман боллажакъ — дейлер.

13 — Этмен — деп къоя, Митни.

14 — Экинчи тюнг де шалай эте. Девлер дагъы да уруша. Ушюню элтип де эте. Сонг девлер ойланы: «Бу — бир балакъ, гелигиз, муну «олятюреник» деп. Булар булай хыял этелер: Митнини башгъа уй-

15 — де ятдырып, ухлагъанда тёбелен олятюрмеге. Митни буланы яман къыйлы биле.

16 — Митни, сени бу гече биз къонакъ уйде ятдырма сюебиз. Сен гелгенли, бир де сагъа къонакълыкъ да этмегенбиз — дей девлер сугъар.

17 — Яхшы болур — дей, Митни.

18 — Булар Митнини янгъз уйде ятдыралар. Митни, къырдап бир гтёнгек гелтирип, озыю ятгъан ерге салып, ушюне ювургъан да ябып, озыю бир чет ерге гирип, къарап тура. Девлер бир замандан гелели, ювургъанын тюбюндеги тёнгекни чокъмарлар булан тююп: 19 «Гъали чи хум-хуват болдунг. Ас, дагъы да къазаны» деп чыгъып гетелер. Митни, булар гетген сонг, чыгъып, тёнгекни де тайдырып, 20 тазаалап ята. Девлер эртен туруп:

21 — Ва Митни! Тур, къазан асмагъа — деп, мыгъыллап къычыралар.

22 — Буссагъат! — деп, Митни туруп чыгъа. Девлер муну гёрюп, 23 бузулуп, къоркъуп къалалар. Митни:

24 — Огъ, сизни къонакъ ушююрге къорлукъ къоюлсун! Бу гече бир де ухлап болмадим: бир якъдан бюрчелер талап, бир дагъы 25 якъдан лобанлармы, билмедим, ушюме бир затлар тюше туруп — 26 дей.

27 Девлер бу хабарны эшитип бек къоркъалар.

28 — Биз урлагъан чокъмарланы лобанлагъа, бюрчелеге гынсап 29 этген — дей, булар.

30 Девлер дагъы да Митни булан гьонерге чыгъайыкъ — дей.

31 Уллусу: — Мен бир санын къысын уагырмап — дей.

32 Бир дагъысы:

33 — Мен де къолтукъ тюбюнден алып, тогъуз тююмю гёрсете- 34 жекмен — дей.

35 Бир дагъысы: — Мен де чокъмар атажакъман — дей.

36 Сонг девлер озылени оюн Митниге де айталар. Митни де рази 37 бола. Тамгала майдагъа чыгъажакъ болалар. Митни, гече девлер 38 ухлагъанда, озылер чыгъажакъ майдагъа ортасына бишлакъны 39 гёюп къоя. Девлер эртен туруп: «Ашагъында чыгъайыкъ ашап 40 тойсакъ, Митни бизни утажакъ» — деп ойланып, эртепокъ майдап- 41 гъа чыгъалар. Митни де атасындан къалдыргъан хуржуну озыюю 42 опракъларыны тюбюнден ишбашына илип, къара биле ташы буса 43 сол ишбашына байлап бегетип чыгъа. Девлерден уллусу узатылып

(51)

1 Митинин сол илбашын кыса. Митин иржайыуу да бузмай. Митин дөңсө сол илбашын кысып илбере — дев, гыя салып, кыачып 5 арикке чыгъа.

4 Девлер бек тамаша болалар:

5 — Экинчи дев кьолтугъундан тогъуз тююкно бирче узыюп, 6 чыгъарып:

7 — Муна мени тюклерим — деп гёрсете. Митин хуржушгъа кьолун сугъуп, ат кьуйрукъну кьарчымындан тутуп, чыгъарып:

8 — Муна мени тюклерим. Гёрсете бусатъыз, муна шулай тамуру 9 булан чыгъарып гёрсетигиз — дей.

11 Девлер муну тюклеринден кьоркъа, гъатта чокъмар атагъаны 12 да токътан кьала. Къалгъан дев кьазаны багына этип тапшына.

13 Митин:

14 — Гъали сен чокъмар ура бусанг, дюньяны гиндигине ур — дей, 15 чокъмар атагъан девге.

16 — Мен не билейим, дюньяны гиндиги не ер экенин? — дей, дев.

17 — Эшитмегенмисен, дюньяны гиндиги бишлакъ йимик йиминакъ 18 ааг болур деп? — дей, Митин.

19 — Биле бусанг, сен ур — деп чокъмарып берин тая дев.

20 Митин ону чокъмарып алып уруп илбере. Дюньяны гиндигин 21 чи неге билмесин, озыю гёмген бишлакъ бар ерин де билеген Митин 22 стоиракъ булан бирче бишлакъны да чачыратып илбере. Девлер бу 23 тамашаны гёрюп, гъакъыллары айланган, Митинин аягына баш 24 уруп, айталар:

25 — Бугюнден сонг сен бизни биинбизсен, биз сагъа кьуллукъ- 26 чуларбыз, не буюрсанг, этербиз — деп.

27 — Сен мени агъаларымсыз, мен сизни ишгизмен — дей, Митин. 28 Девлер бек рази болалар, аш да ашан, гъавгъа гетелер.

29 Митин янгыз кьалын, булакыны кьарыйында олтуруп, бир кьолун 30 булакъгъа сугъа. Кьолун бирев тюнден тутуп тарта. О тюнге, 31 бу уьеге хыйлы замап тартышгъан сонг, Митинин кьолу кьутулул 32 чыгъа. Кьолун кьарай: бармакъ арасындан бир алтын юзюк таба. 33 Юзюкно де тагъын, Митин де кьутула, кьуруп булакъ да бите.

34, Ахнам девлер гелин, булакыны гёрюп:

35 — Яхари илбиз, биз чи сагъа шонча тиледик — шу булакъгъа 36 тийме деп, гъали суану йыракъдан таныма тюшежек — дей:

37 — Бир хатар болду, гечигиз, агъаларым — дей, Митин.

(52)

1 — Оьтген янгуру артыдан ямучу алып чапмакъдап пайда 2 ёкъ — деп кьоя, девлер.

3 Эртеп болуп, кьунлукъ ашны ашан битген сонг:

4 — Агъаларым, гетме сюе эдим, изну берсегиз — дей Митин.

5 Бары да аякъгъа туралар. Митин кьолларып да алып, олар да 6 яхшы ёл этип: «Хинтинге де салам айтарсан» — деп, ёлгъа салалар.

7 Митин уьюне етине. Ата-анасы гёрюп кьучакълап йилайлар.

8 Митин де буланы аягъын-кьолун оьбюп, шат бола. Митин, гече 9 ата-анасы булан бир уьйде ухлап, эртеп тургъанда:

10 — Хыйлы замап бола юртну гёрмегеним — деп, базаргъа бара.

11 Кьыдырып турагъанда, хашы бир вазир Митинин бармакъында- 12 гы юзюкно гёрюп, тез гелин, хашгъа:

13 — Ханым, аярунгу алайым, Хинтинго улаши Митинин бар- 14 магъында бир юзюк бар. Сени хазнагда болма бек тийинли зат 15 эди, амма сатып аламан десенг, тююнг етинмес — дей.

16 — Тез мунда гелтиригиз, гёрейим — дей хан. Вазир барып Ми- 17 тинин алып геле. Хан юзюкге кьарай: оьзюкно бары да маясындап 18 ону багыасы артыкъ.

19 — Бу юзюкно кьайдан таптынг? — деп, сорай хан.

20 — Кьайдан тансам да, не этесен? — дей, Митин.

21 — Шу юзюк меники: тас болгъаны кен замап бола — дей, хан.

22 — Ханым, ялгъан айтма — дей, Митин.

23 — Гъай итден тувгъан — ит! Сагъа ялгъан айтажакъманым! — 24 деп кьычыра, хан.

25 — Шу юзюкно йимик бирдагыны тансам, не этерсен? — дей, 26 Митин.

27 Юзюкно булан азат этермен. Танмасаг — башынгы гесер- 28 мен! — дей, хан.

29 — Яхшы, буса кьыдыра барайым — дей, Митин.

30 — Юкге зат кьоймасаг илбермеймен — дей, хан.

31 — Тапгала кьюрман — дей, Митин.

32 — Буса тапгала алырсан юзюкногъо кьуюн гет — дей, хан.

33 Митин тапгаласында юзюкно алып болажакъгына аркъа 34 таяп кьуюп гетип, уьюне барып о айлана: «Юкге не зат кьоййым 35 экен — кьарт болгъан атамны, амамны кьойсам, ялыкъ этер, оьл- 36 тюерер. Ёкъ, яхшы эсиме гелди: етти девно кьоййым. Мен кьайт- 37 гъанча шоланы сакълап турсу» — деп девлеге гете.

(53)

1 Ханны ою башгъа бола: юзюкино хазнагъа салып да бите «гел-
гесе, оьлтюрюрмен» деп де ойлай.

2 Митиш, девлеге етишип, сорадын битген сонг, оьзюно мурадын
айта.

3 — Юрююз, гелмессоюз болмай,— деп девлени алып юрюю.
4 Булар гелип, ханны къапуюну алдында токътайлар. Митиш, хан-
нын ягына гирип:

1 — Къайда, бер юзюкино, къыдырма бараман — дей.

2 — Берейим сагъа ажжал! — деп, къычыра хан. Митиш девлеге:

3 — Гириниз! — деп, къычыра. Олар абзаргъа гире.

4 Хан душманларын гёрюп бирдеп:

1 — Берейим, балам, ёл харж да берейим — деп юзюкино де,
2 юз алтын да бере.

3 — Мен юкге шуламы къоюп гетемел! Абзарда, уьстюнде чатыр-
4 лары да булан етти чарлакъ этдирип, гъар гюн етти гъайванны
5 эттип де, етти сабудан гьалтама эттип де берирсен! — деп, чыгып
6 гете Митиш.

7 Юрюген ерине алабота, токътагъан ерине тобургъу бите. Алабо-
8 тасын анан, тобургъусун ягып, Митиш ахырда бир юртиу ягъасын-
9 дагъы къабурлагъа ете. «Гъали геч де болгъан, гече къабурларда
10 къалайым» — деп ойлап, Митиш ичине гире. Къараса, бир ягы
11 къабур бар, топрагъы да басылмагъан. Митиш: «Эртен алгъамгъа
12 гелген адамлар мен кьонакъ этер» деп ойлап къабурну сыныны
13 дингъында ерлене. Бузаман бир къуш учуп гелип шо къабурну
14 ягына тюше. Къабурну къырылында къуш кебиндеп чыгып, бек
15 гъайбатны бир къыз болуп къала.

16 — Ачыл, ачылмагъыр! — деп, къабургъа тебе къыз. Къабур
17 ачыла къыз ичине гире. Митиш тыглай: къабурну ичи кюлкую,
18 доюндан толгъан. Митиш гьеч ухламай, танг болгъучча, сыны арты-
19 зона гирип тура. Танг бола. Къыз, къабурдан чыгып, къабурну да
20 абыш, къуш кенге де гирип, учмакъ булан Митиш, шону тутуп,
21 иллини къала. О оьрге, бу тебеп тартып йиберелер. Ахырда къуш
22 учуп Митишин къолунда савру-башмакъ къала.

23 Ярыкъ болуп, халкъ алгъамгъа геле. Митиш де туруп, адамла-
24 гъа къошулуп, алгъам эте. Халкъ гетген сонг, бир молла къабурну
25 уьстюнде охуй туруп къала. Молла битген сонг, Митишин гёрюп:
26 — Балам, сен не аламсан? — деп, сорап.

(54)

1 — Кьонакъ адамман, кьонагъым ёкъ — дей, Митиш.

2 — Юрю, мен кьонакъ этермен — деп алып гете молла. Уьйге
3 барып, ашап битген сонг, Митиш: — Шо къабур кимникидир?
4 деп, сорап.

5 — Хягъны уланышыки, шо оьлгенли уьч гюн бола — дей молла.

6 — Сен барып хангъа айт: беллерни булан эки адам да берсин,
7 опуракъларын да берсин, уланын тиргизин алып гележекмен — дей
8 Митиш.

9 — Яхари, кьонакъ бажарылмайгъан затны айтма — дей молла.

10 — Бажарыла, барып айт, — дей, Митиш.

11 Молла барып хангъа бу хабарны айта.

12 Хан: — Тез беригиз! — деп, буйрукъ эте.

13 Митиш, адамланы элтп, къабурну ача. Гёрелер: ичи уьй йимик
14 эркип, бек арив ярашыгъан. Улан къув назбершилени уьстюнде
15 ятып къарап тура. Булар уланын гийиндирип алып гелелер. Хан
16 бу ишин гёрюп, Митишин алтын тахта олтуртуп, етти гюн той эте.
17 Той мажлис битген сонг, хан айта:

18 — Митиш, айт мурадынгъы, битдирейим — деп.

19 Митиш, бармагъындагъы юзюкино гёрсетип:

20 — Бар буса, шугъар ошайгъан юзюк бер — дей. Хан алтынчыла-
21 рып, тююшчюлерин, жипчилерин чакъырып:

22 — Шугъар ошайгъан юзюк къайда болур? — деп сорап. Жип-
23 чилер къарап айталар:

24 — Шу ишанын къолундан чакъгъан зат тююк, жипилерде бол-
25 маса бизде болмас — деп.

26 Митиш, оьзюно мурады битмекеки биллип, хан булан халкъына
27 савбол этип, ёлгъа тюше. Бир пече гюнлер юрюп, бир юртгъа гире.

28 Бу юртдагъы адамланы гёлеги барыны иштаны ёкъ, иштаны барыны
29 гёлеги ёкъ бола. Митиш, буланы гёрюп тамаша болуп турагъанда,
30 суудан гелеген бир къарт къатын ёлугъа. Митиш айта:

31 — Анам, сиздеги бу не тамашадыр? Гёлеги барны иштаны
32 ёкъ, иштаны барны гёлеги ёкъ — дей.

33 Къатын айта:

34 — Бизин ерде къумач болмай. Къумач бизге башгъа ерден геле
35 эди геме булан. Гъали уьч йыл бола, бизге гелеген гемеши сувгъа
36 батылтып къоя, не зат батдыра буса да билмейбиз. Геме батгъан
37 сонг бир аз къумачлар сувну уьстюнде къала. Къайыкълар булан

1 Барып, шоланы алабыз. Шоланы да найлагъан да гёлек, иштан-
2 гъа чакъы зат тиймей. Сюйген гёлек, сюйген иштан этебиз — деп.

3 — Анам, шо геме кычан геле? — деп, сорай Митиш.

4 — Бююн гелеген гюно — дей, къатын.

5 — Анам, мен бираз ухлайым, геме гелегенде, мени уятарсан —
6 деп, Митиш ухлай. Къатын къалкъыгъа минип къарап турагъанда,
7 геме гёрюне.

8 Къатын уйге гелип, Митишин уйтма да къызгъанып, бетине
9 бегип къылап, йыламагъа башлай. Къатышы гёзышлары Митиш-
10 ни гёзлерине гирин, гёзлери ачытып, Митиш уяма.

11 — Анам, не йылайсан? — дей, Митиш.

12 — Геме геле — дей, катын.

13 Митиш туруп, денгиз ягъагъа барып, гъазир турагъан къайыкъ-
14 ланы бирине де минип, гемеге багъып эшип йибере. Митиш гемеге
15 етешип, гемеге къайыкыны да байлап, тынглап тура. Митишини къу-
16 дагъыта харт-хурт деп, гемеши тюбюн бурав булап тешеген аваз
17 сугеке. Митиш тавушгъа багъып, сувгъа чомулуп йибере. Митишини
18 къолуна кюте йимик болуп чач гелип къала. Митиш бир къолу
19 булап чачны, бир къолу булап гемеши тутуп тарта. Бир хыйлы тарт-
20 дгъан сонг, чач Митишини къолунда къылап, къутулуп гете. Митиш
21 чачны инесени де салып, гийишини, сав саламат гемеши алып ягъа-
22 гъа чыгъа.

23 Бу хабар юршу ханына етине. Хап Митишини элтип, алтын тах-
24 та да олтуртуп, етти гече, етти гюп той этип, той битген сонг:

25 — Айг улан! Мурадынг недир? — дей.

26 Митиш, юзюкю гёреетип, шолай юзюк къыдырагъанын айта.
27 Хап, гёно тиймек булап озынде ёкыпу билши, тез бары да ойчу-
28 ларын жыйып:

29 Шулай зат къайда болур? — деп сорай. Ойчулар облангъан
30 сонг:

31 — Ханым шу зат инсанда гъеч болажакъ зат тюгюл, жинлерде
32 болмаса — деп токъташдыра.

33 Митиш, булардан мурады битмеген сонг, башгъа малны да
34 къабул этмей савболланып чыгъып, денгиз ягъагъа барып, ойлаша:
35 «Пешик этейим хапгъа барсам, сёзюм ялгъан, юзюгюм гете. Ёкъ
36 бармасман. Мен къайыкъ булап денгизни ари ягына гетермен,
37 яллагъ ялгъаны болур» деп къайыкъгъа да минип, денгизни ичине
38 багъып эшип йибере. Митиш бир нече гюплер денгизде къала. Бир

1 Якъдан ел чыкъса, бир якыгъа теберни, бирдагъы якъдан ел чыкъса,
2 бирдагъы якыгъа тебере туруп, ахырда бир къатты ел чыгъып къа-
3 зыгъы булап элтип мушу бир атавгъа ташлай. Митиш тутуп, къа-
4 дыйкыны бир агъачгъа байлап, атавну ичине гирин, еминлер ашан
5 юрюй болгъан. Митишини гёзюне бир къалалар гёрюне. Митиш
6 къалагъа гирип тергеп къарай. Гъеч де оьмюрюнде булай арив
7 миналаны гёрмеген. Амма ичиде я инсан яда гъайван ёкъ, Митиш
8 уьстдеги уйлеге гире: бир стол, уьч шапжал бар. Бир шапжалны
9 уьстюп чач басып тура. Митиш шапжалны артына гирин ята. Бираз-
10 дан уьч къув гирин, къув кенлеринден чыгъып, бек гъайбатлы
11 къызлар болуп къала. Аввал бирнен шапжалны чачгъан тазалан:

12 — Огь, дерт чечеген шапжалым! Сени сагъындым — деп олту-
13 ра. Сонг башгъа къызлар да олтура.

14 — Гъали сёйле, азиз къурданыбыз, етти йылдыр сени гёрмеге-
15 шибиз — дей булар бир къызгъа.

16 Къыз: — Сёйлейим. Етти йыл сизден айрылмакыны себеби шу-
17 лай болду: мен инсанлардан бир игитни сюйдюм. Атам да рази
18 болуп, мени шогъар гелешди. Шо досумну налан вилайтда яшай-
19 гъан етти дев оьлтюрдю. Шо девлерден досумну къанын алма
20 башгъа кюй танмай, етти йыл девдени абзарында булакъ болуп
21 ачгъып турдум: къолун-бутун сукъса тюнге тартып буварман деп.
22 Имансызлар, нече де сакъ болдулар: гъеч бир санын тийдирмедн-
23 лер. Ахырда бир огъуреуз инсан къолун сугъуп йиберди. Мен де
24 ачувум булап шону тутуп, тартдым, амма шону гюно менден озду.
25 Мени уьсге чыгъара тура эди, тек юзюгюм къолумдан чыгъып,
26 шону къолуна барып, гъаран къутулдум, юзюгюм шогъар, шо улан
27 магъа болгъай эди — деп, токътай.

28 Экичи къыз:

29 — Мен де налан ханын улашып сюе эдим, улан да мени сюе эди.
30 Хап мени къабул этмедн. Жинлерден алмасам инсанлардан тюни-
31 мейми мени улашыма къыз, — деп. Мен, хапгъа чыкыгъан ачувум
32 булап, бир гюп чыгъып турагъанда, гюно шавласына озыюмю
33 шавламы да къопуп, улашы гёзюне уруп, эдеп тайдырып, кюй-
34 дум. Халкъ жийылып йилап, къыямат гюп йимик болду. Ахырда
35 оьлген деп, шо ханын улашы элтип гёмдюлер. Мен де барып, шону
36 къабуруп ачып, ичип ярандырып, уьч гече улан булап кен этип,
37 мурадыма етип тура эдим, уьчючю гече мен къабурдан чыгъып
38 гийингенде, бир оьсменгир къантудукъ, сынып артында баягъан

(57)

1 экен, мени тутуп, иленип кьалды. Шогъар башмагъымны кьююп,
2 гъаран кьутулдум. Башмагъым шогъар, шо улан магъа болгъай
3 эди — деп, айта.

4 — Мен де бир уланни сие эдим. Шо уланы палап хан оьлтюр-
5 лю. Шо хандап ачув алмакъ учун, шоцу шагъарына барагъан геме-
6 лени батдырып, халкъны ялангъач кьоя тура эдим. Бир гюн мен
7 теменн тюбюн бурав булан тешиш турагъапда, бир огъурсуз тебе
8 чачымдан тутуп тартып, аз кьалды юлкьуп алмагъа, тез гесин
9 кьутулдум. Чачым шогъар, шо улан магъа болгъай эди — деп
10 токтап, уьчюнчо кьызда.

11 — Бар, ашамагъа зат гелтир — дей уллу кьыз. Гиччи кьыз
12 ныгъан, дьрт бошгъан булан тюрлю-тюрлю емшилер гелтире.

13 Уллу кьыз сорап:

14 — Дьртино не этесен — деп.

15 — Ону да есен чыгъар — дей гиччи кьыз.

16 Уллу кьыз:

17 — Болса, чыгъар, — дей.

18 Гиччи кьыз:

19 — Гьей, инсан! Чыкъ! — дей.

20 Кенден бу тавунну кьаравуллан турагъан Митиш чыгып геле.

21 Кьызлар гезик булан Митишинн кьучакълап, оьбюн, арасында ону
22 да олтуртуп, ашайлар, ичелер. Митиш де чыгъарып юзюкю —
23 кьызланы биринчисине, башмакъланы — экинчисине, чачны — уьчюн-
24 чюсюне бере. Амма биринчи кьыз юзюкю улааны бармагъына
25 тагъан кьоя.

26 — Шуланн алгъан йимик бизни де алма герексен — дей кьыз-
27 лар.

28 — Башубетде — дей, Митиш. Бу, сьзюн айтып биттендокъ бир
29 юзюкюнден тере хомуз чыгъа, бирдагъы юзюкюнден италип хомуз,
30 дардабинн тен, акъсакъ улан, сокъур кьыз жыйылып уллу той
31 аьткелер.

32 Митиш, кьызланы да алып, кеп этип тура болгъан, кьызланы
33 гиччисин емши болгъан. Шо тиччи кьыз Митишинн юрегинде бир
34 зат барны биле: — Къайгъынн недир? — деп, сорап. Митиш, баягъы
35 юзюкюге ошагъан юзюк излей чыкыгъанын ва тапмай юртойгенин

1 Сынчы — яшартгъан ишленн биллип болагъан деген маънада.

(58)

1 айта. Хан булан оьзю этген сьзюн, хангъа юкге кьююн гелген дев-
2 лени ва бары да болгъан ишин айта.

3 Кьызлар: «Юрю, Митиш, деп», падвалгъа гирип, бир уллу сан-
4 дыкълны дьрт юзюкюнден тутуп гелтирип, столну уьстюне салып,
5 къапкъачын ачып:

6 — Ташла, Митиш юзюкюню ичине — деп таплатып: — Ал гьали
7 шо юзюкю — дей.

8 Митиш нечакъы кьараса да юзюкюню оьзгелеринден айырмагъа
9 болмай. Кьызлар, шо юзюкленн кьол ялукигъа тююп, Митишинн
10 кисесине салып:

11 — Биз сени шо хангъа етиндирежекбиз, тапгала гече алмагъа
12 да гелербиз — деп, Митишинн кьуа назберинге де олтуртуп, уьч де
13 кьыз гетерип, учуп гетелер.

14 Ханын баш вазирн гелип:

15 — Я, ханым, бу девлеге этме зат мен чи билмеймен. Тувар да
16 битди, кьой да аз болгъан. Шо огъурсуз да къайтмады, аллагъ
17 къайтармагъыр! Бу балагъланы бизни башыбызгъа кьойду, — дей.

18 Хан бу хабарны эшитип, гьзлери кьарангъл болуп, вазирге
19 айта:

20 — Огъурсуз да сенсен, сагъа аллагълны палаты да болсун. Бар
21 къыйынынн сен этдинг. Митиш де негер тарыкъ эди магъа, юзюк
22 де негер тарыкъ эди? — деп, кьылычлы суьурун, везирин бойнуна
23 бир чапгъаны булан башын ерге тюшюре.

24 Къалудан гирип гелген Митишинн гьрюп, девлер чатырларындан
25 чыгып, Митишинн гетерип, бир-бирине берип, сорапнып битгеу сонг,
26 ерге сала.

27 Сонг Митиш:

28 — Алгъаларым, ашавдан, яшавдан нечиксен? — деп сорап. Дев-
29 лер:

30 — Кеп яшыбыз — дейлер.

31 Митиш, ханын уьстюне гирип:

32 — Сьзюм кьыгъа, юзюм кьара, хан айтагъан герти болгъан:
33 табын болмадым — деп, юзюкюню хангъа берип токтап.

34 Хан, муу булай йимнакъ сьйлейгенин гьрюп, гьзлерин арал-
35 тып:

36 — Гьай кьурумсакъ! Мен сагъа ялгъан айтар ден эсинге гелеми
37 эди? Аз зарал этдингми магъа, душманларымынн мууда гелтирип!
38 Туварым битди, кьююм битди шолмагъа ашатып. Тез шоланы чыгъа-
39 рын ёкъ эт! — дей.

1 Митиш, кизесинден явлукъну чыгъарып чечип, столну уьстоне
2 салып:

3 — Сал шуланы ичине юзюкно — дей. Хан сала.

4 — Гьали салгъан юзюкно айырып ал! — дей, Митиш. Хан бу
5 тюгюл о тюгюлмо деп бир-бир этни сайлайгъанда, Митиш белни-
6 деген кылычын суурун, ханы елкесине чабып, таматгындан чы-
7 гъара.

8 Соңг Митиш, бары да халкыны да жыйып, оьзюно атасын- ана-
9 сени гелтирип, оланы кьолларыгъа оьбюп:

10 — Атам, сюйсенг сени хан этейим, сюйсенгиз экигизни де алып
11 гетейим — мен мунда турмайман — дей.

12 Атасы-анасы йылап айталар:

13 — Бизге ханлыкъ тарыкъ тюгюл, сени булан турма суюбиз.

14 Алып гет — деп. Соңг Митиш халкыгъа:

15 — Гьей халкы! Гьали оьзюгюз сюйген адамны хан да этип, сюй-
16 ген койде яшагъыз сав-саамат — дей.

17 Девлени де ерине йибериш, атасы-анасы булан уьоне гелиш,
18 коьзю банына гелген ишлени сёйлей туруп, геч болуп турагъанда
19 кызылар гелиш тюшелер. Митиш оргада, атасы солда анасы онда
20 окъув чазбериниш уьстонде олтура. Жш кызылар буланы гётерип,
21 учун кылагъа гелиш, нарахат болалар.

22 Митиш айта:

23 — Атам ва анам! Гьали болгъунча кыйналсагъыз да, гьали
24 тынчарсыз. Шу уьч де кыз — мени къатышларым, сизни гелиш-
25 беригиз. Гьар гюп бирнен сизге кьуллукъ этер — деп.

26 Ата-анасына алтын халатлар да гийдирип, оьшача бир уьй де
27 берип, булар арив бир кепликде оьмюр йиберелер.

28 Мен де шоларда кьонакъ болун телеген заманым.

* * *

«ОЧАКЪГЪА КЪАЗАННЫ УР ЧУ, КЪЫЗЫМ»

Бир юртда бир гиниш болгъан. Бу гиниш кызынд оьлюп бир
кызы кылагъан болгъан. Бу гиниш хонусунда бир кызы булагъ
бир тул къатыш да яшай болгъан.

Бир гюп бу гиниш хоншу къатынгъа булай айта:

— Гьей къатыш! Сени де бар бир кызынг, мени де бар бир
кызым. Гел биз бир болайыкъ. Сен де гёрмессен мени кызымны
оьгей, мен де гёрмессен сени кызынгны оьгей — деп.

Къатыш да рази болуп эр къатыш бола. Булар башлан татуулу
яшама бацлай. Буланы беш-алты сыйыры да бола, шоларгъа къа-
рамагъа бир гюп бир кызыны, бир гюп де биревю кызыны йибере.
Арадан бираз заманлар гелген соңг, къатыш оьгей кызына лан
оьгей гёз булан къарамагъа, гьар дам туваршы артына калып кьо-
юп, оьз кызын буса гийидириш, ясандырыш, уьйде сакълама баш-
лай.

Эри бу ишни арив гёрмесе де уьонден бузулма суюмей чыдан
тура. Оьгей кыз тувар сакълагъаныдан башгъа да гьар гюп бир
юнде урчукъ булан йиш ийириш де берме борчулу бола.

Бир гюп оьгей кыз алакыда бир тёбериш башында олтуруп
гъайванларына да къаран, урчукъ ийириш турагъанда къатты ел
чыгъып, кызыны юн сомалагъан учуруп алып гете. Кыз туруп арты
булан чаба. Къараса, сомалакъ бир Энемни тёлесени эшигини
алдында токътай. Кыз мунда етимишде Энем чыгъып:

— Хош гелдинг, кызым! — дей.

— Сав бол, анам! Нетесен, яхшымысан? — дей, кыз.

— Яхшыман, кызым. Апангны башы бек кычыгъа, уьйге гириш
башыма къара чы! — деп, тидей Энем.

Кыз тизине Энемни башы салып, лан кычыгъаны кьан-
гыныча башына къарай.

— Кызым, кьонакъ этейим, отбашгъа отчу ур! — дей, Энем.
Кыз отчу ягъа.

— Отгъа очакъны ур! — дей, Энем. Кыз очакъны сала.

— Очакъгъа къазанны ур! — дей, Энем. Кыз къазанны яса.

Къазанга суву ур! — дей, Энем. Кыз къазанга суу кьуа.

— Ерге чараны уруп, уьстоне элекни ур! — дей, дачы да Энем.

Кыз барыш да арив койде, гезиги булан эте.

Булар гьалтама бишириш, ашан битген соңг, Энем эки саутчу
гёресип:

— Шугъар вере гьеч сен тиймессен! — деп чыгъып гете.

Кыз бу гелген соңг, не бар экен шунда — деп бугъар барма-
гын сугъа.

ланы бириси хангъа, — сени биревге де бермей сакълагъан кызынг бар, мону да берип уланынны озюнге гнев де этип къой — дей.

Хан да уланынны чакъырып бугъар кызын да берип озюнге гнев эте.

Бир гече къатып улангъа:

— Сен айтасап этти тие булан алтын бар гелеген деп, гьали де ёкъ. Шо зат гертини, тюзюн айт! — дей.

— Воллагъ гертти тюзюл — деп жавап бере бу.

— Сени ишннн билсе атам оьлтюрер — дей, къатып.

— Мен не этмеге терекмен? — деп сорай, улан.

— Сен тезлик булан, ишннг ачылгынча, къачи эгер сен атамны топрагъынны дазусундан чыгъып бажарсанг къутулурсан, амма бир абат атамны топрагъынны ичинде тутулсанг, сеиден пайда ёкъ — дей, къатып.

Сени уста эртепокъ чыгъып къача. Бара, бара туруп бу дазугъа ювукъ ерде, сирив булан бир къойчуну гере. Къараса къойчу бир къойну артындан чаба, тутуп болмай. Бу уланынны герион къойчу:

— Мууда багъын гел деп, кычыра. Бу, къойчуну ягъына барып къойчу булан бирче айлашып къойну туталар. Сонг къойну да союп сыдырын битген сонг, къойчу бугъар:

— Мен шу къойну элтин асым, биширин телгичеге шу маллагъа къаран тур — дей.

Къойчу гете, улан буса сиривно сакълап тура. Бир хыйлы заман сирив булан айлана туруп муну аягъы бир шыпжыргъа сюрюшоп йыгъыла. Бу туруп, шыпжыры тутуп ону башы бар ерге багъып юрюн йибере. Къараса, шыпжыр бир къапгъунгъа байлангъан. Къапгъун бар ерде алтындан толгъан этти кумес бар. Сонг улан алтынны да чыгъарып алып, авлакъдан этти тие де табын юкдеп, тиедени башында тутуп баягъы къатынны ягъына бара. Къатып къарай, эри айбатан шо алтын юкленген тиелер де эри де гелип абзарда экенин гере.

Шондан сонг къатып атасында кюркъмай, эри булан паракат ашан къала. Чарыкъны да ханшы гневю болгъан кююнде къала.

* * *

(КЮЛБАЙНЫ ГЬЮПЕРЛЕРИ (60

21 Бир ханшы уьч уланы болгъан. Булардан гичнен Кюлбай бол-
22 гъан. Ол отбашны алдында да олтуруп даим кюл булгъан тура бол-
23 гъан. Ханшы къулдукчулары да муну башына ура-тюрте болгъан.
24 Бу ханшы кен йылкысы, кюю ва тувары болгъан. Булагъа бир
25 жан гелип гъар гече бирин ашан тете болгъан. Муну бир гезик йыл-
26 кычылар хангъа гелип билдире:

27 — Сени йылкынга гъар гече бир жан гелип бир гъайванынны
28 қашап гете. Шогъар къараматгъа бир уланынны йибер — деп.

29 Хан уллу уланын йибере. Бу уланы барыунда ёл ягъадагъы
30 юртгъа гирип бир арип къатынланы ягъына да барып гече ашан,
31 личип, олтуруп булар булан лакъыр да этти: «бир зат да ёкъ, гьеч
32 жан гелмеди» деп къайта. Йылкычысы бирдагъы гелип, дагъы да
33 хангъа гьалны англата. Хан бу гезик ортачы уланын йибере. Бу
34 да агъасы йимик бир юртда ашай, иче туруп «бир зат да гелмеди»
35 деп, эртен къайтып геле.

36 Гъайдап дагъы да кёмек гелмегенде йылкычысы уьчюнчю ге-
37 зик гелип хангъа:

38 — Неге адам йибермейсен? — дей.

39 Хан къарсалай:

40 — Менн эки де уланынны йиберднм чи, гьеч зат ёкъ деп гелип-
41 лер — дей.

42 Бир гюн Кюлбай анасына: — мен барайым йылкыгъа — дей.

43 Анасы гиччи уланын бармагъа сюегенинни атасына билдире.

44 — Оьзгелер этген затны шу да этип гелер — деп ювукъ этмей
45 батасы.

46 — Бармагъа къой, иче болса да болур — деп тилей анасы.

47 Бир гюн Кюлбай, озюнге изну бермесе де, бир арыкъ атгъа да
48 минип астаракъ йылкыгъа бармагъа деп чыгъа. Бу йылкыыланы
49 аягына етишип къаравуллардан ишин-гьалны сорай туруп ашан
50 бола. Гече Кюлбай къаравул этти токътай. Бир замадан бир акъы-
51 рагъан гъайваншы аказып эшите. Тезлик булан минип бир яхшы
52 затгъа да етишип къараса, бир байтал къозлип битгиче ону табын
53 бир жан ашан тура. Кюлбай тайны тутма деп къолун узата, тек му-
54 ну къолуна ону къулагъы тюзюл тюшмей. Шо жан къачын къутул.

(61)

1 Къулакъны алып кичесине салып бу къайтып къошгъа бара. Сонг
2 бу Кюлбай «бир напорюс тартайым» деп, напорюс де этип чакъ-
3 магъа ташны чыгъарып сатиллине къарай, тек сатили ёкъ. Сонг
4 «гъеч от бар ер ёкъмукен» деп бираз ариге барып къараса: ариде
5 бир кёп адамлар гёрюне. Гъайдап барып къараса: къыркъ дев
6 очакъыны айланан олтургъан, ортада отда: ичиде он — он
7 беш гийикни эти къайнайгъан къыркъ къулакълы къазан да бар.

8 Кюлбай гъайдап жыйнагъа етине, атындап тюшюн ону атлагъа
9 «Ваша, салам берин, олтургъан девлеши бирисини тизни басып
10 суватын арасына гирин олтура. Амма бу дев аягъыны авуртгъанын
11 билдирмей олтурун тура. Сонг къазандагъы эт бише, деплер отда-
12 т, гы къаланы гъариси бир къулагъындап тутуп айлана. Бириси
13 буту сымакъ саны туруп боямай, о тутагъан къулакъны тутмагъа
14 адам ёкъгъа, къазанын тюшюрюп ерге салып болмай айланалар.

15 — Не этесиз къазангъа барыгъыз да ябырылып? — деп сорап.
16 Кюлбай.

17 — Тюшюресиз — дей булар.

18 — Биздечи къазанын, бир къатын тюшюрө, тайыгъыз гъали —
19 деп, Кюлбай къазанын тюшюрмеге айлангъанда булар кюлеп
20 айберө.

21 — Бу бизден къуватлы, сиз кюлемегиз, гёремсиз аягъымын
22 суватын къойду, тербенин болмайман — дей, буту сынгъан дев.

23 Бу Кюлбай къазанын тутгъаны булап гётөрип ерге сала. Булар
24 бек ажайып бёла ва Кюлбайдан кюркчуп:

25 — Биз къыркъ дев барбыз, палап ердеги ханны уч аригъ къызы
26 бар шоланы алмагъа деп барыбыз да нече тезик баргъанбыз, тек
27 аланы болмай къайтып мунда олтурабыз, сен барып боламысан? —
28 деп сорайлар.

29 — Къайдадыр? Гёрсетсиз, магъа — дей, Кюлбай. Бир нече дев
30 муну булап гелип, ханын къаласын гёрсетип гете. Сонг бу Кюлбай
31 нече болуп битгенде атланып атын тебиндирип, къалагъа багъып
32 гъайдай. Устюнде бу да булап ат гётөриллп къаланы устюндеп
33 айланан абзаргъа тюше. Къараса къыркъ дев бар. Кюлбай буланы
34 къыркъавуну да башын гесип ташлай. Абзарны къыдырып къараса
35 бир уллу тирмен таш гёрюне. Ону гётөрилп къараса: уллу тереп
36 зиндан, шо сагъат Кюлбай, девлеши башларын шо зиндангъа таш-
37 тлай. Сонг Кюлбай къаланы ичине тире. Къараса хан ухлай. Муну
38 гъайдап гъалда кююп, тек бир банмагъында бир зувгъанында

(62)

39 алып башгъа уйге гире. Къараса ханын мунда да уллу къызы ух-
40 лап табула. Аны да бир мачийин ва бир де явлугъун алып, Кюлбай
41 бириси уйге гире. Къараса: шонда гиччи къызы ухлай. Муну да
42 бир-бир затын да алып, учюнчю къызыны устюне гире, бу къыз
43 да ухлап табула. Муну да бармагъындап алтын юзюнюп алып,
44 оюзюно бармагъындагъы темир юзюнюп ону бармагъыла сугъуп,
45 къызын яягъындап да оьбюп, атына да минип, девлеши атларын да
46 атасыны йылкъысына гелтирип къошуп, уюне геле.

47 Бир заман хан ва къызлары уянып туруп къараса, гъар къыз-
48 ны бир заты ёкъ.

49 — Бизни устюбюзге ким буса да гелген, сен бу сагъат табын
50 бер. Бизни устюбюзге гелген ханын уч уланы болмагъа ярай —
51 дей, булар атасына.

52 Атасы онгарылып атгъа да минип гъар ерли ханына бара. Сонг
53 бу Кюлбайны атасыны ягъына гелип етише.

54 — Сени нече уланын бар? — деп сорап, гелген хан.

55 — Хап айта: — Мени эки уланын бар — деп.

56 — Тюз айт нече бар? — деп къыстап гелген хан.

57 — Уч уланын бар, болгъан булан бириси уланын гысанлы зат
58 тюгюл, отбашда олтуруп кюлюп булгъан турса тюгюл дагъы пагъ-
59 (мусу ёкъ — дей, хан артда да.

60 — Шону гёрсет — деп тута къонакъ. Хан да уланын гёрсете.
61 — Сен гъеч сапаргъа чыгъып айлангъан гезигин болдуму? —
62 деп сорап хан Кюлбайдан.

63 — Болду — деп жаван бере бу да.

64 — Нечик болду? — дей хан. Улан башындап аягъына етгиче
65 болгъан бар да ишлени, гъатта оюзюно къызларыны ва оюзюно
66 устюне гирин гъар бирисини бар эки затын алгъанына ерли эгерин,
67 ва гъар къызын ухлама ятгъан кююне ерли айтып хабарлай. Сонг
68 улап бармагъындап ону къызыны юзюнюп чыгъарып атасына гёрсе-
69 те. Шо заманда хан Кюлбайны гюнерлерине бек тамаша болуп
70 сююнюп гиччи къызын бугъар берин гете. Оьз атасы да уланы
71 зэтген игитликке бек сююнюп, огъар шо ханын къызын да алып бек
72 тизив той эте. Шондан сонг Кюлбайны аты игитликке айлана.

(63)

1 УМАЛАТНЫ ДА ХАННЫ КЪЫЗЫНЫ
2 ДА ХАБАРЫ

1— Бир хан болгъан. Бу хангъа бир башгъа вилайтдагъы ханшы
2— уланы оьзю учун бир кыз излей гелли кьонакъ тюнген. Хан бу
3— уланы ашатып-ичирип битген сонг:

4— Не учун чыкыгъансан?— деп, сорай.

5— Бир кыз ёкъмукен деп чыкыгъан эдим — дей улан.

6— Башгъа ушавлу затны мен билмеймен, болса да чыгып
7— бир кыдырып кырагъыз — деп бугъар ёлдашлар да берип хан
8— гезей чыгъара.

9— Бир хийли заман гезеп айланып, кьайтып гелегенде кьараса,
10— бир ерден гьтерилип этилген уйлене пырхасында бир йимик, бир-
11— бирине ошайгъан бир уланы да кызыны да эре туруп турагъанын
12— гьрелер. Шо кыз буса бек арив исбайы адам бола.

13— Сонг булар ханшы уьюне кьайтгъанда, хан бу улангъа айта:

14— Гьеч гьз тутар йимик зат гьрмедингни?— деп.

15— Улан айта:— Воллагъ, биз кыдырып кьайтып гелегенде бир
16— уйлене пырхасында бир-бирине бек ошайгъан эки адам гьрдюм,
17— бирине улан, бирине кыз. Шолар, я улан кьардаш-кызардаш
18— энда гьали уйленген эр-кьатын болма герек — дей. Хан
19— дьтерген кьараса, булар янгы уйленген эр-кьатын болуп чыгъа.

20— Олар эр-кьатынлар, оьзю де мени иьгеримни кьатыны. Оьз-
21— зюмен табулса ким биле дагъы да акътарып кьарайыкъ. Табулмаса
22— сен гьрген кьатынны эринден айырмагъа кыяйып тюгюл, ону
23— аларбиз — дей хан бу улангъа.

24— Хан кьарай о кьатындап оьзгесине уланы гьзю бакъмай. Сонг
25— бу улан айта хангъа:

26— Шо кьатынны сюемен — деп. Хан шо сагъат ону эрни ча-
27— кырып айта:

28— Сен сал кьатынныгны, салмасанг мени вилайтымдан беш
29— сююню ичинде чыкъ — деп. Бу кьатынны эрине Умалат — дей бол-
30— гъан. Умалат кьатынны ягъына кьй пашман болуп геле. Кьаты-
31— ны эрине сорай:

(64)

1 Умалат айта:

2— Неге пашман болайым, хан чакъырып кьатынныгны сал,
3— салмай бусанг беш сююню ичинде мени уьлкемден гет деп буй-
4— друкъ этди — дей.

5— Беш тюн бизге болжал берген буса кыяйып тюгюл. Бир тюнден
6— гетип болурбуз — дей кьатыны.

7— Булар барчагъы малын да арбагъа юклен битип, бир сыйыры
8— къала. Бу сыйыры бир хонусуна ташуруп:— Магъыз шу сы-
9— зыйры, биз гелсек кьайтарып берирсиз бугъай. Гелмесек сютюн-
10— токъаймагъын ашан туругъуз — дей. Сонг уьюн де бере биревлеге:
11— кьайтсакъ берирсиз, кьатмасакъ турарсыз — деп.

12— Сонг булар чыгып гетелер. Булар оьзлер барагъан ерде орам-
13— цгъа чыгып айланагъанда, кьараса: оьзюню ханшыны уланы гьрю-
14— ке. Умалат ону гьргенде бек сюйсюнмеген. Ханшы уланы буланы
15— ягъына гелип:— Умалат, кьайдасыз кьайда турасыз?— деп, муну
16— булан сорашып битген сонг, оьзлеге кьонакълыкъгъа чакъыра.
17— Булар да бара. Уьюсю де олтуруп лакъыр эте турагъанда, ханшы
18— уланы Умалатгъа:

19— Умалат, бу ерде халкъы яхшы халкъ тюгюл, вьре бу ерде
20— токъатынныгны ят адамлар булан ташып этме. Гьеч бир адам кьа-
21— тынныгны оьзлеге чакъырса, йиберме — дей. Булар кьй заман олту-
22— руп лакъыр эте.

23— Шо вакътиде бу шагъаргъа бир оьзге ханшы уланы оьзюне
24— кьатын излей гелген болгъан. Бу улан башгъа бармагъа ерде
25— билмей, денгиз ягъада яшайгъан бир Энем кьатынны ягъына
26— бара. Бугъар улан оьзю не учун чыкыгъаныгъын айта.

27— Башгъа кыз да билмеймен, бир ерде бек арив кьатын чы-
28— бар, шону аллатып алып гелли болсам, сагъа берип йиберип
29— эдим — дей Энем бугъар.

30— Энем туруп гете. Балгъы ашан-ичин турагъан Умалатны ва
31— ханшы уланыны ягъына. Бу Энем йылай туруп айта:

32— Аллагъ учун, шу кьатынны мени булан бизге йиберигиз,
33— гелишим яш таба, янгыз онгарып болмай тураман, бек языкъ
34— болуп бара — деп.

35— Булар да муну гьалына да кьаран:

36— Бар, кьатын, барып кьмек эт — дей.

37— Умалат да, ханшы уланы да мунда къала. Ахшам бола — кьа-
38— тын ёкъ гече бола — ёкъ, эрте бола — ёкъ. Булар Энем из аштып

(65)

1 алдангъанын биле. Сонг ханны уланы бары да гемелеге билдире.

2 О сагъат гемечилер жыйыла. Ханны уланы булагъа:

3 — Шу денгизни ари ягъына нече сагъатдан чыгъарарсыз — деп
4 сорай. Бирлери «уыч сагъат» деп жавап берелер. Бу рази болмай
5 болагъа:

6 — Гетигиз! — дей.

7 — Мен бир сагъатдан элтмеде элтип, гелтирме де гелтирер-
8 мен — дей артда да бир гемечи.

9 Сонг бугъар рази болуп ханны уланы да, Умалат да ахшам
10 геч заманда минип чыгъа денгизни ари ягъына. Къарайлар, бир
11 улду бийик къала, гирмеге ери ёкъ. Булар оьзлер булан башында
12 къармагъы булангъы бир узун шынжыр да алып, шону кёмеги
13 булан баругъа минип къаланы абзарына тюшелер. Умалатны
14 къатыны шонда экенин билелер.

15 Умалат шынжырны кёмеги булан къаланы ичине де гире, къа-
16 тыны бар уйню таба. Къараса: къатыны да ва ону къачыргъан
17 ханны уланы да ухлап туралар. Умалат астаракъ къатынын уятып:

18 — Тур, гетейик — дей.

19 — Тай-тай, эрим гёрсе сени оьлтюрюр, сени булангъы бени
20 оюнлюк оьмюрюмден, гъалиги эрим булангъы бир сагъатлыкъ
21 оьмюрюм артыкъ, гет мундан — деп къатын, айланып ухлама ята.

22 Умалат къарай: уйде илинип бир хынжал бар. Шону алып
23 тартып къатыныны башын гесип ташлай, эрни де шолай союп
24 къырда токътагъан ёлдашыны ягъына бара ва этген ишин огъар
25 айта. Сонг бугъар ханны уланы:

26 — Сен шотай этип чыкъмагъан бусанг, мен сени оьлтюрер
27 эдим — дей. Алып эки де башны къаланы къапусуну ягъындагъы
28 къазыкълагъа да чанчып, гемесине де минип экиси де баягъы
29 уюне гелелер. Сонг бу ханны уланыман деген ёлдашы башында
30 бёркюн де алып силкинип йибере. Муну узун чачлары инбашларын-
31 дан таба тегюлюп гете. Улан къараса, баягъы ханны уюндеги
32 къыз, оьзюн гишиге билдирмей, эр гишини опракълары булан
33 тургъан. Бу къыз:

34 — Мен гъали сагъа къатын болуп гелме гъазирмен ва сени
35 улааныгъынга да рази мен — дей, улангъа. Булар эр-къатын
36 болуп яшаилар.

(66)

1 оьзюню ятгъан еринде: «Мени оьлюмом къатынлардан болса
2 ярай» — деп, ойлаша. Бираздаи къараса: къатыны уйге гирип
3 геле эр гиши опракълар да гийип. Сонг савутлар да тагъып чы-
4 гъып гете. Улан да туруп савутларын да тагъып астаракъ ону
5 арты булан бара. Къатын бир чай тюкенге гире. Тезлик булан улан
6 да етишип, къолунда тапанча да булан шонда гирип къарай. Стол-
7 ну айланасы толгъан адамланы барыны да къолларын алып эсен-
8 лик-аманлыкъ сорашагъанда бурулуп къараса: эри гелип тапан-
9 часын сузуруп урмагъа деп айланыша. Ол эрине багъып:

10 — Алгъасама улан, мен сен ёрайгъан кюйде тююлмен, менде
11 сени алдагъы къатынынга димик хылатлыкъ да ёкъ — деп. Сонг
12 оьзюню ягъындагъы адамлагъа:

13 — Чечигиз бёрклеригизни! — дей. Булар барысы да бёрклери
14 чечелер. Барысыны да узун чачлары тегюлюп гете.

15 — Шулар бары да ханланы къызлары, мени йимик, оьзлер де
16 мени къурдаш къызларым. Мен сагъа гелип битгинче, гъар гече
17 шунда гелип жыйылып гёрюшюп гетеген кююбюз бола эди. Сагъа
18 гелгенде мен гелмей къалгъангъа булар айып этмесин деп гёрмеге
19 гелгенмен — дей.

20 Къурдаш къызларына сав бол да этип, къатын эри булан уюне
21 гете ва сююнюп-къуванып, насипли яшавда оьмюр сюрелер.

* * *

χῆρ^m 'zwei', 'drei'; *nam* 'gras', *luβ* 'pferd'). — ΜΟΝΚΛΕΣΙ, KSz. VI. 198.

wog. (ΑΠΙΛΩ.) *jiv-voi* 'baumöl' (*jiv* 'baum, holz', *voi* 'fett; butter; sahne') | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *juz-voi* 'öl' (*jix* 'baum', *voi* 'fett, talg, speck, butter'), V. Ig. (ΠΑΡΑΙ Κ.) *juz-voj* id. | wotj. (ΜΟΝΚ.) *pu-voj* 'baumöl' (*pu* 'baum, holz'; *voj* 'butter; schmalz, fetto; öl') | tscher. S. (ΡΕΑ.-ΒΟΔ.) *pu-ü* 'olivum' (*pu* 'arbor, lignum', *ü* 'butyrum, oleum') | mordw. (WIED.) E. *tšuvl oi* 'baumöl' (*tšuvto* 'baum, holz', *oj* 'fett, butter, öl').

ung. *tüz-fu* 'brunnholz' (*tüz* 'feuer', *fu* 'holz') 1226, 1240. OklSz. | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *tut-juz*, (ΠΑΡΑΙ) *tut-juz* UF. XV. 129 'brennholz' | wog. (ΑΠΙΛΩ.) *taut-jiv* id. (*taut* 'feuer'), P. (ΜΟΝΚ.) *tajt-jü* id. VogNyjár. 235; N. *nāj-jiv* id. (*nāj* 'sonne, feuer') VNGy. II. 143; *ut'-jiv* id. (*ut'* 'feuer') III. 218.

wog. (ΑΠΙΛΩ.) *ses-tüp* 'ruder' (*ses* 'rücken', *töp*, *tüp* 'woguliches ruder') | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *sanš-löp* id. (*sanš* 'rücken', *löp*, *lup* 'ruder'); I. (ΠΑΡΚ.) *es-tüp* 'scitonrudor; rudor, mit dem man rudert'.

wog. (ΑΠΙΛΩ.) *sairjü*, *sarjün sul* 'kreide' (*sairjü* 'weiss', *sul* 'lehm') | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *navž-mü* 'kreide' (eig. 'weisse erde').

wog. (ΑΠΙΛΩ.) *šsem vil* 'fischsuppe' (*šsem* 'heiss', *vil* 'wasser') | ML. (ΜΟΝΚ.) *šmit* 'suppe' VogNyjár. 114, VNGy. IV. 117. | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *χōšim-jünk*, *χōšim-jünk* 'brühe, suppe' (*χōšim* 'gekocht, warm, heiss', *jünk* 'wasser'); I. (ΠΑΡΚ.) *χōšem-jünk* 'brühe, suppe' (eig. 'heiss-wasser').

wog. (ΜΟΝΚ.) N. *kwol-kan* VNGy. II. 164, K. *kwäl-kän* IV. 399, (ΑΠΙΛΩ.) *küäl-kän* 'diele, fussboden' (*kwol* 'haus, zelt, stube', *kan* 'erdboden, erde, fold', ΜΟΝΚ. 'platz') | ostj. N. (ΠΑΡΑΙ-ΒΕΚΚΕ) *χut-χär*, (ΑΠΙΛΩ.) *χöt-χär*, S. (ΠΑΡΑΙ Κ.) *χot-χar*, (ΚΑΝ.) DN. *χöt'čär* SUS. Mém. XXIII. 90 'fussboden' (*χot'* 'zelt, jurte, haus, wohnung', *čär* 'offener platz, feld').

wog. P. (ΜΟΝΚ., ΑΠΙΛΩ.) *tēp-kän*, UL. *tēp-kän* VogNyjár. 60 'getroidefeld, acker' (*tēp* 'was essbar ist, getroide') | ostj. N. (ΑΠΙΛΩ.) *lant-χär* 'acker, fold' (*lant* 'getroide; mehl; grütze, graupe'), I. (CABEN.) *tant-χar* 'ackerfold'.

PROBEN DER KUMÜKISCHEN VOLKSDICHTUNG.

— Gesammelt und übersetzt von JULIUS NÉMETI. —

Sängerlieder. — *Kazaklar*.*

Kiz — ulan.

1. Kiz:
Arçup adar almani,
Dolma eter çapustani;
Eki de kolu atsin
Kumyanni etken ustani.

3. Kiz:
Betim kolumnu çuwp
10 Çüjre jauluk iledim;
Men kumyayya jıylıyannı
Ulan sen ne bilediy?

2. Ulan:
5 Ertenok turyanedim
Erten namaz kılınaya;
Jaşmediy, giççimediy
Kumyayya jıylınaya?

4. Ulan:
Allı taunu artinna
Ok-çajular goredim.
15 Terezeyni t'übünne
Mençi karay t'uredim.

Der Bursche und das Mädchen.

1. Das Mädchen: Man isst den Apfel abschülend und füllt das Kraut. Es sollen beide Arme dem Krug machenden Meister brechen. 2. Der Bursche: Ich bin früh aufgestanden, um das Morgengebet zu erledigen. Bist du ein kleines Kind, dass du den Krug zerbrochen hast? 3. Das Mädchen: Meine Wange und meine Hand waschend habe ich das Handtuch auf einen Nagel gehängt. Wie kannst du das wissen, Bursche, dass ich den Krug zerbrochen habe? 4. Der Bursche: Hinter den sechs Bergoun habe ich Pfeile gesehen. Ich habe es dort unter

* Das Numerieren der Stücke wurde (gegenüber den Hinweisen des Wörterverzeichnis) folgenderweise verändert: Im Wörterverzeichnis: Volkslieder 78—89. = in der Sammlung: «Der Bursche und das Mädchen» 1. 1—12; i. W. Volkslieder 90—93. = i. d. S. 93—96; i. W. Volkslieder 94—103. = i. d. S. 78—92; i. W. VI. = i. d. S. kleinere Lieder 1; i. W. VII. = i. d. S. VI; i. W. VIII—X. = kleinere Lieder 2—4; i. W. XI—XVII. = i. d. S. VII—XIII; i. W. XVIII—XIX. = i. d. S. kleinere Lieder 5—27; i. W. XII. = i. d. S. XIV.

Hier sei noch bemerkt, dass die Abkürzungen...

Handwritten notes in the left margin:

- ç → c
- š → s
- o → ö
- u → ü
- j → y
- γ → g
- ž → c
- č → h
- l : k
- k : k

(67)

(68)

5. Kiz:

Wā sen jetmeşer ulan,
Neye kojmaşın meni?
T'erezeden karayan
Qozleriy diksin seni.

6. Ulan:

Kojdusu soşyan kojnu.
Çedek barı kaklaşın.
Kumyan t'ayzırlı bosa,
Buzau salıp saklaşın.

7. Kiz:

Jazıp kaytız jiberdim
Şuradayı Dibirye,
Boşnumna buşau bulan
Kumyan getti Sibirye.

8. Ulan:

Kumyan na ulaj kumyan,
Dörtte janı halkallı,
Kumyan uşde bolmasa
Kiz da bolur jalkalı.

9. Kiz:

T'erezeden de karay
Qırmeşmediy t'erekni?
Ajtmasa bilmeşmediy
Kumyan maya gerekni.

10. Ulan:

Kumyan na ulaj kumyan,
Soşyk sular ikenbiz.
Kumyanı kajtarıyız,
Kumyanın biz geckenbiz.

11. Kiz:

Uş aj aradan getip
K'ayız geldi Dibirden.
Boşnumnan buşau t'ajıp
Kumyan geldi Sibirden.

12. Ulan:

Paçalık jol ullu jol,
Adaşıp uşıp gelmes,
Kumyan saşta etkeni
Gişi gişiye etmes.

dem Fenster geschaut. 5. Das Mädchen: Oh, du unverschämter Bursche, warum verliesst du mich nicht? Deine Augen, die durch das Fenster mich anschauten, sollen das Licht verlieren. 6. Der Bursche: Der Hirt schlachtet das Schaf. Jede Blume soll verdorren. Wenn der Krug schuldig ist, so muss man ihn unter Fesseln hüten. 7. Das Mädchen: Ich habe dem Dibir in Şura einen Brief geschrieben und geschickt. Der Krug mit Fesseln in seinem Hals ist nach Sibirien gegangen. 8. Der Bursche: Ist denn der Krug richtig gemacht, wenn an seiner Seite Ringe sind? Wenn es keinen Krug im Hause gibt, so wird das Mädchen traurig sein. 9. Das Mädchen: Durch das Fenster schauend hast du das Holz nicht bemerkt? Ohne zu sagen hast du es nicht gewusst, dass der Krug mir nötig ist? 10. Der Bursche: Der Krug ist so richtig gemacht; wir werden frisches Wasser

(69)

79. Kiz — ulan.

1. Ulan:

Aşya da jok karıwım,
İşge de jok karıwım.
T'ileme de t'ileşmen:
Doş bolajık ariwım.

2. Kiz:

T'üzün ajtmaya gerek,
Jalyan söz jan jibatmas;
Seni bulan doş bosam,
Kurdattarım uşatmas.

3. Ulan:

Meni eki de kolum,
Seni kojnuşna bosun.
Kurdattarım t'oytatma,
Meni boşnumna bosun.

4. Kiz:

Neşe munča kijnallım?
Sennej bolşan kajdu jok.
Çuliden ajlan çerdan t'üş,
Meşmen saşta pajdu jok.

5. Ulan:

Sartın oşlaj, söz oşlaj,
Boldum kara karkına,
Xinşalimnan kün t'ammaş,
T'ammaş, allah haktna.

6. Kiz:

Kara ayacta kara bar,
T'ez jürüşey, jetersen.
Gugaman t'erék bolıp
Jerşe batsam, netersen?

von dem Halse verlierend kam der Krug aus Sibirien. 12. Der Bursche: Die Landstrasse ist ein grosser Weg, sie schlingelt sich nicht. Was dir der Krug gemacht hat, das tut ein Mensch dem anderen nicht.

1. Der Bursche: Ich kann nicht essen, ich kann nicht arbeiten, ich will einen Wunsch äussern: lieben wir einander, meine Schöne. 2. Das Mädchen: Man soll die Wahrheit sagen, die Seele duldet die Lüge nicht; wenn wir einander lieb hätten, das liessen meine Brüder nicht zu. 3. Der Bursche: Meine zwei Arme sollen auf deinem Busen sein. Du sollst deine Brüder nicht zurückhalten, sie können an meinem Halse sein. 4. Das Mädchen: Warum sollte ich so leiden? So einen Burschen, wie du bist, gibt's nirgends. Von dem Zaun musst du zurückkehren, du hast von mir keinen Nutzen. 5. Der Bursche: Ich habe viel gesungen und ich bin von Sinnen. Von meinem Kindschal

7. Ulan:
 Gogaman t'erek bolup
 Jerge batyan sen bosay,
 Čapyl baltu men bolup
 Gesip alsam netersen?
 8. Kiz:
 Čapyl baltu sen bolup
 Gesip alyan sen bosay,
 Saban t'emir men bolup
 Jerge girsem netersen?
 9. Ulan:
 Saban t'emir sen bolup
 Jerge girgen sen bosay,
 Segiz ögüz men bolup
 T'artip alsam netersen?
 10. Kiz:
 Segiz ögüz sen bolup
 T'artip alyan sen bosay

15 Öpk gögürčün men bolup,
 Učup getsam netersen?
 11. Ulan:
 Öpk gögürčün sen bolup
 Učup getken sen busay,
 Kara lačün men bolup
 20 Karip tutsam netersen?
 12. Kiz:
 Kara lačün sen bolup
 Karip tutyan sen busay,
 Aulakka t'ari bolup
 Jajilišsam netersen?
 13. Ulan:
 25 Aulakka t'ari bolup
 Jajilišyan sen bosay,
 Balak t'awuk bolup
 Čöplep alsam netersen?

an? 7. Der Bursche: Wenn du dich in einen Kalmusstrauch verwandelst und in die Erde gehst, so werde ich ein Beil sein und ich werde dich anschauen, was fängst du dann an? 8. Das Mädchen: Wenn du dich in ein Beil verwandeln wirst und mich anschauen willst, so werde ich ein Pflugeisen sein und in die Erde gehen; was fängst du dann an? 9. Der Bursche: Wenn du dich in ein Pflugeisen verwandeln wirst, und in die Erde gehst, so werde ich zu acht Ochsen werden und dich herausziehen, was fängst du dann an? 10. Das Mädchen: Wenn du dich in acht Ochsen verwandelst und mich herausziehen wirst, so werde ich eine blaue Taube sein und fortfliegen, was fängst du dann an? 11. Der Bursche: Wenn du dich in eine blaue Taube verwandeln wirst und wegfliegst, so werde ich ein Falke sein und dich fangen, was fängst du dann an? 12. Das Mädchen: Wenn du dich in einen Falken verwandelst und mich fangen willst, so werde ich zur Hirse, auf der Wiese zerstreut, was fängst du dann an? 13. Der Bursche: Wenn du dich in Hirse verwandelst, die auf der Wiese zerstreut ist, so werde ich

14. Kiz:
 Balak t'awuk bolup
 Čöplep alyan sen busay,
 Allahdan bujruk gelip
 Aurup jatsam netersen?
 15. Ulan:
 5 Allahdan bujruk gelip
 Aurup jatyan sen bosay,
 Bayındayty men bolup
 Bayip tursam netersen?

(71)

16. Kiz:
 Bayındayty men bolup
 Bayip t'uryan sen bosay,
 Allahdan bujruk gelip
 Öliip getsam netersen?
 17. Ulan:
 Allahdan bujruk gelip
 Öliip getken sen bosay,
 Ak gebiniy men bolup
 Čirmališsam netersen?

IV.

Gul kiz.

Men bir guldej edim burumde jatyan,
 K'op edi meni alma kol uzatyan.
 Ayactm bijik edi, kijnul jolu,
 20 Uzatsa jetmesilej heč kinni kolu.
 5 Ajlanam t'olu edi har t'ürtü. čecek,
 arada men edim burinnan goyček.

an? 14. Das Mädchen: Wenn du dich in eine Gluckhenne verwandeln wirst und mich anschauen willst, so werde ich krank liegen, was fängst du dann an? 15. Der Bursche: Wenn du krank liegen wirst, so werde ich dein Arzt sein und dich heilen, was fängst du dann an? 16. Das Mädchen: Wenn du mein Arzt sein wirst und mich heilen willst, so werde ich sterben; was fängst du dann an? 17. Der Bursche: Wenn du sterben wirst, so werde ich dein weisses Leichentuch, um dich zu umwickeln, was fängst du dann an?

IV. Das Rosenmädchen.

Ich war eine Rose und lag als Knospe. Es gab viele, die mich mit ausgestreckten Armen brechen wollten, da aber mein Baum hoch und der Weg zu mir schwierig war, konnte man mich auch mit ausgestreckten Armen nicht erreichen.

(72)

- Nonšu cécékleni górdum hallarln,
 Bal-jibin konup sora edi ballarin.
 Bal-jibin ucran soy har balin sorup,
 10 Cécékler kaleli kuwartp, kurup.
 (5) Cécékni gerek sorulyan soy bali
 Sariye döyyen soy kizilli, ali,
 T'ereyi kabul etmej soy goterme,
 Pusaryanlp k'op silkinip getirme,
 15 Cécékke amal jok ayucta kalma,
 (10) Namusu gotermej jerde t'aptalma.
 T'erekte t'apmaj ol jazik satlik,
 T'ayran anast da gormej rahatlik.
 Heç ajtmaya bolmaj jürek jarasin,
 20 Ojlastp ta t'apmaj başya tarasin.
 (15) Gul cécék gijinip, kiz k'epye girip,
 Jibinni artlunan bardt jürüp.
 Jibin gijin bolup opurak gijinip,
 Ozü kiz kaçip gelmaktan süjünüp,
 x 25 Kizul atasınca geleci sallp,
 (20) Elile bar k'ujde etren soy adatin
 'Ur, t'ut' azirda bolalar er-katun.

sog ihren Honig aus. Die Biene flog und sog ihnen all den
 Honig aus und die Blumen standen vorvolkt, verdorrt. Nach-
 dem der unentbehrliche Honig der Blume ausgesogen wurde
 und ihre Röte sich ins Gelbe geändert hat, hält sie ihr Baum
 weiter nicht, da er sich schämt sie so vorvolkt zu halten. Die
 Blume kann nicht weiter am Baum bleiben, doch will sie nicht
 im Staub zertreten werden. An dem Baum kann sie schon kein
 Vergnügen finden, auch ihre eigene Mutter hat keine Ruhe.
 Ihre Herzenswunde ist unsagbar, und es findet sich kein Heil-
 mittel. Die Rose kloidelte sich an und nahm auf sich die Ge-
 stalt eines Mädchens und ging der Biene nach. Die Biene, der
 Freier, kloidelte sich an, sie war recht froh darüber, dass das

(73)

- Annan soy arada zaman getken soy,
 T'atulu guny t'üz jimik otken soy,
 80 Erkek adulanip jiyip ajakya,
 Gynahats kizni t'utedi t'ajakya.
 (5) Alaj gunny maya bermesin t'eyyiri.
 Guften salyan goznu bolurmu nürü?
 Gorup ant ettim borumden dikmasya,
 85 Naga dikamna dijnaya bakmasya.
 Kud'rattan bir erten aru gun cikti
 (10) Bari gudun salip t'üz maya bakti,
 T'unduktum, kutukta issilik artti,
 Nazik perdeymny cidatnuj cartlattı.
 40 Adlm gozlerim uzumlan ujanip,
 Sol gun ozumnu kiz ekenim t'anip.
 (15) T'amantnu jetken cecimni tarap
 Gijinipte barip, guzguge karap.
 Gorren soy bozumnu almadaş eyyin
 45 Bildim heç jerde joytur bir meni t'eyyin.
 Ouzak doşlardan meşi t'ileyim
 20 Bu gun k'op juzanman, t'alyan bileyim,
 Gul kizni xubari su jerde kalsin

wie ein Traum — sind verlossen. Der Mann geriet in Zorn,
 warf sie zu Boden und prügelte das unschuldige Mädchen. Gott
 soll mir nicht solche Tage geben. Hat das Auge, das mit Gewalt
 eingelegt wird, Licht? — Dies sehend bin ich entschlossen, nie
 aus meiner Knospe auszuziehen, oder wenn ich auch ausziehe,
 die Welt nicht zu beachten. Da kam eines Morgens Gottes
 schöne Sonne. Sie schaute mich mit all ihrer Kraft an. Ich bin
 ermattet, die Hitze wurde immer grösser, mein dünnes Um-
 schlagetuch konnte es nicht aushalten, es platzte. Ich öffnete
 die Augen erwacht. An diesem Tage habo ich bemerkt, dass ich
 ein Mädchen bin. Ich kümmt mir das Haar das bis ...

(74)

Jer beripiz, az zaman jal alsin.

60 Az zaman jantajip, bir az jal alip.

Aldim(a) bir *gesek* kajiz da alip,

U. J. Jir bulan jazmaya t'ajmaj oggun,

(5) Gul kizni zavarin, axirin, soyyun.

Burin berjen soy jokluk bajya sallik,

66 Sizde izlemesiz mannen ustalik.

Bilyennej ajtajim, asetyiz kulak.

Auz bilyenni sojter, ne etsin colak?

(10) Jaslik uzusunnan Gul kiz ujanip,

Ozinu ozil kim ekenin t'anip,

60 Janyiz jalkedi kur oxen jurek,

Carzka as jimik zayya jiband gerek.

Katullar kizni salyan soy bir ojra,

(15) Ulanani gorme eltiler t'ojra.

T'ojlayilar gorduler kizni ozun,

65 Gelenni jazajim ozy ajtran sozun:

Karadim t'ojla ajlanam barlama,

Kurki bir ulan basladi jirlama.

(20) Karannan aynadim bari siri

mädchen soll hier stehen bleiben. Ruhen wir ein wenig. Ich nehme ein Stück Papier in die Hand und finde nicht das richtige, was ich im Gedicht schreiben könnte, betreffs des Ende der Geschichte von dem Rosenmädchen. So gebe ich, was ich kann; mehr ist bei dem Reichen zu suchen. Ihr sollt bei mir keine Kunst suchen. Nun — will ich's sagen, wie ich es kann, bitte anzuhören. Er sagt, was sein Mund kann — was kann der Lahme tun? — Als das Rosenmädchen aus seinem kindlichen Schlaf erwacht war und bemerkte hatte, was es sei, langweilte sich sein frei wachsendes Herz in der Einsamkeit. Wie die Speise dem Körper, so gehört das Vergnügen der Seele. Nachdem die Frauen das Mädchen überredet haben, nehmen sie es zu einer Hochzeit mit, um Burschen zu sehen. Alle, die bei der Hochzeit waren, schauten das Mädchen an. Ich würde jetzt

(75)

Olunü t'irizet sol gungu jiri.

70 Jirin bek süjüp kulajim tuttum,

Basza xijal t'aup antim unuttum.

Ulanmi otunnan bir ucyun ucty

(5) Aelip jureyimni icine t'üstü.

Sol ucyun saldi bu carzima orten,

76 Esimden t'ajmali gece ja erten.

Ulanul gormeye süjülü jüregim.

Carilaj kaldı kajrili k'okureyim,

(10) Bir axşam t'uredim xonsuda ujde,

Girip geldi ulan zabarsiz k'ujde.

80 Kajridan kuturma t'iledi kolum,

Bildi gire urma jok basza jolum.

Acel deyizde obme süjmej balip,

(15) Jalbardim 'okta' dep kolum uzutip.

Dedin: 'Ulan sen t'ilediy jüregim,

85 Jüregim ulan soy bitti gereyim.

T'üpsüz degizye men zaripni salip,

Rahmusuz ozuy jayasinna kalip,

(20) Erkin jüregimni t'ulan san kisip,

Gesänge verstanden. Sein damaliger Gesang sollte den Toten auferwecken. Ich habe den Gesang recht liebgewonnen und hörte ihn an. Ich habe schon einmal eine andere Meinung gehabt, doch meinen Schwur habe ich vergessen. Da flog ein Funke von dem Feuer des Burschen und fiel in die Mitte meines Herzens. Dieser Funke hat in mir einen Feuerbrand erregt und er kam mir nie weder tags noch nachts aus dem Sinn. Mein Herz sohnte sich den Burschen zu sehen, mein trauriger Busen platzte fast. Ich war eines Abends in dem benachbarten Hause; da kam unerwartet der Bursche, um mich von der Sorge zu erretten, warb um meine Hand. Er wusste, dass ich ihn nicht zurückweisen kann. Ich wollte nicht im bitteren Meere ertrinken, ich streckte die Arme aus und sprach flehend: «Halt, Bursche. Du hast

(76)

Kisimlyna jazik t'uruman plisip,
 90 Adajy kisimlyni goremən az jazik,
 Izleyeniy t'aptiy, sayə ne t'arik.
 Jürek nazik zat t'ir, t'irəniy batti,
 5 Kisma ajamaj, kabatinınan otlı,
 Jalkansan günahsız zorlajsan meni,
 95 Mən bolmajsam dəyi, ney koraj seni?
 Kucağıyna mən karaj gözleriy.
 Aldıyyıldaj t'urul hali sözleriy.
 100 T'amada t'urulmu zalkni jolu?
 Er kutun allahni bart bir kulu.
 100 Kiz neye jarumaj eki erte barmu,
 Erkek jarayan soy dürt kutun alma.
 Allahya ulla barmasın xudajya,
 15 103 Jürek jarılma ne de gele oja.

V.

Soltan pada Abdulmejid saunna,
 Orus pada Nikolajni dərimna
 Subistupul deyen kulə bozullu;
 Nədəse miy asker anna t'ozullu.

stehe ich Arme in deiner Hand fest. Wenn du deine Hand
 öffnest, so sehe ich kein Licht; du hast es gefunden, was du
 gesucht hast, was dir nötig war. Das Herz ist ein dünnes Ding,
 du hast ihm deinen Nagel eingehaut. Drücke mich nicht scho-
 nungslos, erbarne dich meiner, es ist die Zeit schon hier, wenn
 du meiner schon überdrüssig bist und mich anlachen willst.
 Wenn ich auch nicht wäre, was würde dir lohnen? In deinen
 Armen schaue ich deine Augen an, deine Worte sind jetzt nicht
 so, wie früher. Ist die Gewohnheit des Volkes nicht wunderbar?
 Jede Frau ist nur eine Sklavin Gottes. Warum kann das Mäd-
 chen nicht zwei Männer heiraten, wenn der Mann auch vier
 Frauen heiraten kann? Nimm dies nicht übel, oh mein Gott!
 Was man nicht spricht, wenn das Herz platzen will!

V. Zur Zeit des Sultans Abd-ul-Meşid und des russischen
 Kaisers Nikolaus, wurde die Burg von Sebastopol zerstört.

(77)

5 Ol kalani bek barusu dəyilli,
 Anı idinne kan ozenler ayilli.
 Art soynnu padisaxlar ruh etti,
 Almamada munu jazip bek etti.
 5 Hər bir adam süjren jerye getsin dep,
 10 Kara xalk öz pajdasın etsin dep.
 Awal türkkə getti Kirim tatarlar
 Noxajlara haman kərlz aturlar.
 'Aj noxajlar, Istanbulya geliniz,
 15 Hər yaxəlilik Istanbula beliniz.'
 15 Sol kərizni görüp noxai dəyilli,
 • Artınan cərges xalklar ayilli.
 Kumuklara jilki t'uar satılar,
 Jessiz malini jimik kirya attılar.
 15 Kumuklar anı görüp koturdu,
 20 Amma k'əbü kijinlikdən kutuldu.
 Bəş, altı jüz kumuk, eudan bir gəttik,
 Istanbulu kalasını t'ez jettik.
 Jetip bəttik muhəzirler işinə,
 20 Hər birini barmakları, t'işinə.

Mauer der Burg stürzte, und in ihrem Innern floss das Blut
 in Strömen. Endlich haben die Kaiser Frieden geschlossen und
 ihn in einen Vertrag schreibend haben sie ihn verstärkt. Ein
 jeder Mensch kann dahin gehen, wohin er will, sagten sie. Das
 niedrige Volk kann tun, was ihm nützlich scheint. Die krimi-
 schen Tataren gingen zuerst zu den Türken und haben den
 Nogaier fortwährend Briefe gesandt. 'Hi, Nogaier, ihr sollt
 nach Stambul kommen. Ihr wisst ja, dass in Stambul alles
 vortrefflich geht'. Die Nogaier staunten über den Brief; da
 strömten die Tscherkessen von hinten und haben den Kumüken
 Herde und Vieh verkauft, sie haben es auf den Platz geworfen,
 wie ein Besitztum ohne Besitzer. Als die Kumüken es sahen,
 wurden sie von Sinnen; der grössere Teil wurde aber von der
 Qual errettet. Wir — fünf oder sechshundert Kumüken und
 Tschetschenzen machten uns auf den Weg und kamen zu der

(78)

- 25 *Har bir jurtta jalđi Kirim tatarlar,
 Čergesler ulın kizın satarlar.
 Adanada nečese miy nočajlar
 Waj kiritip tolyan ullu čočajlar*
 (5) *Süjeklerin čürkler žumaj atyanlar.*
 30 *Kalyanları balaların satyanlar.
 Amma kumuk čačın bulın süz ettik,
 Jazıp neče kayızlanı čüz ettik.
 "Čürkler bizge jačauya jer beriziz,
 Bizden sizge zarar jetmes biliziz."*
 (10) *Bizden sizge zarar jetmes biliziz.*
 35 *Akaj molla k'op kajri etti kalmaya,
 Jačau etmek uđın bir jer almaya.
 Bužruk boldı: ortak saban salsın dep,
 Har bir k'üjde adam kalsın dep.*
 (15) *Akaj ajtan: bulaj jazıp kojmaziz,
 40 Sibirleje getken jimik kojmaziz.
 Biz gelmedik sizge jalđi bolmaya,
 Har biribiz bir k'üjde kalmaya.
 Amma oza jürüj čurup čalmayan,*
 (20) *Bulaj guđny gıtermeje bolmayan.*
 45 *Ol söjledi: bu sözleni aylařız,*

In jedem Dorfe waren die Krim-Tataren, als Tagelöhner, zu finden. Die Tscherkossen verkaufen ihre Söhne und Töchter. In Adana haben die Leichen von viel tausend Nogaiern grosse Gräber gefüllt. Ihre Knochen haben die Türken ungewaschen zerstreut. Die geblieben waren, haben ihre Kinder verkauft. Die Kumüken haben sich aber mit den Tschetschenzen verabredet und einen Brief geschrieben: «Türken, ihr sollt uns Land geben zum Unterhalt, ihr wisst es, dass wir euch nichts ungerichtetes antun werden». Akai Molla hat sich viel bemühet bleiben zu können und Land zum Unterhalt zu bekommen. Da kam der Befehl, dass wir gemeinsam Land bebauen sollen, und in jedem Dorfe jemand sein soll. Da sagte Akai: «Zerstreuet uns nicht, vernichtet uns nicht, als wenn wir nach Sibirien gehen müssten. Wir sind zu euch nicht gekommen um ...

(79) 141

- Jalyan čyřul, ol ajtayya čıylarız.
 Barma süjren artına bir ok alsın,
 Barmajyanlar auzların čoytatsın.
 Söjlemesın bilip bilmej isleni.*
 5 50 *T'ilni kismak uđın beren čışleni.*

VI.

- Atabızdan bizge kalyan k'op ačın.
 Ačın bulın su žizinni k'ütčik,
 K'ütmej busuk biz atlanıp getejik.
 Atlanıp aulakları čikü dej,*
 10 5 *Ters gelgen hizni čutup getti dej.
 Sol hizlurdan awur aslan jilki hajlap
 Jürüp baran Ažan-jurtnu üstüne.
 «Sen kajt sana Bek Murza inim kajt sana,
 Abajlara mennu salam ajt sana.»*
 15 10 *«Men kajtmajman Ak Murza ačam kajtmajman,
 Abajlara sennu salam ajtmajman.
 Korka busay Ak Murza ačam özüy kajt,
 Abajlara mennu salam özüy ajt.»*

müde, da er diese qualvolle Lugo nicht ortragen konnte. Er sprach: «Ihr sollt diese Worte verstehen; sie sind keine Lüge, ihr sollt sie anhören. Wer gehen will, soll einen Pfohl nach hinten schiessen, wer bleiben will, der soll den Mund halten. Er soll nicht sprechen, wenn er über die Verhältnisse im Unklaren ist, er soll mit seinen Zähnen seine Zunge halten.»

VI. Es blieb uns von unseren Vätern viel Geld; dies gesammelte Geld sollen wir hüten. Wenn wir es nicht hüten, so steigen wir aufs Pferd. Aufs Pferd steigend gingen wir auf die Steppe, wo nach dem festen Gehen die Spur zurückblieb. Über diese Spuren treiben wir die mit Sorge gewonnene Pferdeherde in der Richtung nach Azgan-jurt. Hei, Azgan-jurt, die Pferdeherde treibend gehe ich. Das Püllen läuft auf der Erde von Azgan-jurt. «Kehre zurück, mein jüngerer Bruder. Bek Murza

80

- «Korkupëu Bek Murza inim ajtmajman,
 Šu jerlerde seni snay karajman.»
 15 «Šu jerlerde meni sinap netesen?
 Sen t'akkan sawuttant t'akkanman,
 5 Sen miyyen sari atlaya miyyen men.
 Sen t'uyan ata-anadan t'uyan man.
 Arkalaya gey jamudu jajajik,
 20 Belleribiz t'ütünleje bojajik.
 Bučëylna ok küllebiz kujajik.»
 10 Šonu ajtip Ak Murzasi bitkinče
 Ak Murzaga t'erbemesdej ok t'ijren,
 Ol elwad oter jimik bek t'ijren.
 25 «Tart sana, sari atlant t'art sana,
 Enni meni sal süjeyim art sana.
 15 Abajtya eltme betiy eidamas,
 Ak Murzayni Anadolya at sana.»
 «T'artmajman sari atlant t'artmajman,
 30 Enni seni sal süjeyiy artmajman.
 Abajima eltme betim eidamaj,
 20 Ak Murzamni Anadolya atmajman.

kehre du zurück; übergib du den Eltern meinen Gruss». «Ich übergebe ihn nicht, mein furchtsamer Bruder, Bek Murza, ich werde dich an jenen Orten zu Boden geworfen sehen». «Wie wäre es denn möglich, mich an jenen Orten zu Boden zu werfen? Ich trage die nämlichen Waffen, wie du, ich steige aufs nämliche gelbe Pferd, auf das du, ich wurde von den nämlichen Eltern geboren, von denen du. Breiten wir auf den Rücken einen breiten Regenmantel aus, färben wir unser Gesicht so braun, wie der Tabak, schiessen wir jetzt unsere Pfeile ab.» Als Ak Murza die Rede beendet hatte, da kam ein Pfeil auf ihn und der verdammte verletzte ihn tödlich. «Führe die gelben Pferde, führe sie, und lege meine zusammengesunkenen Knochen über sie; sie zu dem Vater zu führen. Hast du?»

81

- Kirimlardan munna dikyan kirk atli,
 Kirkisima basin gesip alyamman.
 35 Enni seni kanim k'imnen alajim,
 Abajima enni netik barajim?»
 5 T'artli dej sari atlant t'artli dej,
 Sari atlaya sal süjeyin artli dej.
 Abajina eltme beti eidamaj.
 40 Ak Murzasin Anadolya atli dej.
 Kalalardu karaj bolyan anast:
 10 «Xoš, xoš gelliy, meni ulanim xoš gelli.
 Janlynu savi ullari boš gele,
 Barayandı skew bolup bardiyiz,
 45 Geleyenne juyyiz neye gelesen?»

VII.

1. Bismillah — k'omek et, aj sultan K'drim.
 15 Saşa söz gelisin, t'üzelsin jirim,
 Aldinci bar edi jirya hınerim,
 T'iglači, kara, Muhammad apenui.
2. Abdulya jir Kayz jazdim bir k'ere,
 Şawabin kazak muna enni bere.

den Anadol. Aus Krim kommen jetzt vierzig Reiter, ich schneide allen die Köpfe ab. Von wem werde ich dich jetzt erwerben, mein Blut; wie werde ich vor meinen Vater gehen?» Er führte die gelben Pferde, er führte sie, er legte die zusammengesunkenen Knochen auf die gelben Pferde. Seine Ehre lässt es nicht sie zu dem Vater zu führen, er hat den Ak Murza in den Anadol geworfen. Auf dem Schlosse bemerkte ihn die Mutter. «Willkommen, mein Sohn, willkommen; die gelben Pferde neben dir kommen leer. Ihr seid ja beide weggegangen, warum kommst du jetzt allein?»

82

Abdurrayman Abdul t'iline gore,
Bu söznü jazıp, Muhammad apenni.

3. Sen gene gelsej dep jalbara hakka,
T'iylatıp karacı zamayyu, cakka.

5 Paşman k'ujleri jok sen wıde jokka:
Ayla bu söznü Muhammad apenni.

4. T'eylileriy t'erge, ujan bu jannan,
Hürmetiy, aburuy artık bij xannan,
Ahmattan, ayamnan, kol Adakamnan,
10 Sayı k'op salam, Muhammad apenni.

5. Salamnan soy kazak muradin jazo,
Aurüdan, sirkaudan bolmaksan t'azu.
Här zaman, här cakta zatasız hazu
Kazak t'ileji, Muhammad apenni.

15 6. Jiraksan, ne pajıda, gormej biz jüzüy,
Eñitmejbiz ajsay jazıdaj sözüy.
Bizın hullan gunnen sorasuy özüy,
Sau salamat biz, Muhammad apenni.

Jetzt gibt der Kasak seine Antwort, wie sie Abdurrachman Abdul meinte, diese Worte schreibend, Mohammed Efendi.

3. Komm zurück um die Gerechtigkeit zu flehen, schau und erkenne die Zeit; da du nicht zu Hause bist, gib'ts keine Reue, du sollst dies Wort verstehen, Mohammed efendi.

4. Du sollst dich um deine Landsleute kümmern, du sollst dich schon erwecken, deine Ehre und Macht ist grösser, als die des Fürsten, als die von Achmet, meinem Bruder, dem Adakam, ich grüsse dich, Mohammed Efendi.

5. Nach dem Gruss schreibt der Kasak seine Wünsche, dass du ganz gesund seist; der Kasak wünscht dir auf immer ein vollkommenes Vergnügen, Mohammed Efendi.

6. Du bist — leider — weit, wir sehen dein Gesicht nicht, wenn du etwas sprichst oder schreibst, so hören wir deine

83

7. Bozkalya gelsej kalasan az gunler,
Gelsej gene t'ömen is bunan jillar,
T'ürjan jeriy boldu kol gaur eller,
T'ilejbiz, gel, kajt, Muhammad apenni.

5 8. Gırınyp gelsej gunleni sajmaj,
Aziz adnalani esinnen t'ajmaj,
Bükümlü sözleriy unutma kojmaj,
Sunlaya sıyyen, Muhammad apenni.

9. Sen ne bir pähimsan, t'iyli ataya,
(10) Ana gıyyın uula, t'üñme xataya,
Insayya qıym bar bil gele saya,
T'ilej biz, kajt sen, Muhammad apenni.

10. Ne etsen jeter ata ana hakki,
Bu dunja panüdur, aytrat bakki.

(15) Ataynl kulayın sajnaj nicaki
Anay sen uçun, Muhammad apenni.

11. Atay altmuş t'ürlü maslahat bere,

7. Wenn du auf Termin kommst, so bleibst du einige Tage. Wenn du zurückgehst, so kommen die Jahre mit unzählbaren Arbeiten. Christliche Städte liegen an deinem Geburtsland, wir bitten dich, kehre zurück, Mohammed Efendi.

8. Wenn du, nachdem man dich gesehen hat, gehen wirst, so wird man die Tage nicht zählen. Du wirst nicht aus den Sinnen der lieben Freunde kommen, man wird deine angenehmen Worte nicht vergessen, nachdem diese in die Seele eingedrungen sind, Mohammed Efendi.

9. Du bist verständig, du sollst deinen Vater verstehen; gib Acht auf die Absicht der Mutter, begehe keine Sünde, der Tod harret des Menschen, er kommt zu dir, verstehe, wir bitten dich, kehre zurück, Mohammed Efendi.

10. Die Hauptsache ist unzweifelhaft die Gerechtigkeit dem Vater und der Mutter gegenüber. Diese Worte...

(84)

Anay kabul etmej ataynan göre,
Ajtıynı eđitmej, t'ıylamaj sira,
Humanna ozun oy göre, apenni.

12. Omıynü sözleri bari da hak tir,
(5) Omıynü sözlerin xatası yoktur,
Ojlasay saza da zaman dir cak tir
Kajtip oz wutanly t'apmak, apenni.
13. Biz bađıleriy jüregibiz jana,
Seni gormegenli bek k'ıyp zamana,
(10) Gun uzak, aj batmaj t'ugeumej sana,
Kajl sana uj, umal etmej bahuna.
14. Biz munna buzartıp sen anna kalıp,
Koldan bir iş gelmej jürekler salıp.
Nakiđlara jazdir suratıy alıp,
(15) Jiber, t'ilejbiz, Muhammad apenni.
15. Nakiđlara hıjur: juz sen suratim
Ol: lu dur, dep kojma etme adatıy.
Anay, bađıleriy, sol amanatıy
Izlej sađını, Muhammad apenni.

deine Mutter nimmt das von ihm nicht an, sie hört das Ge-
sagte nicht, versteht das Geheimnis nicht, Mohammed Esfendi.

12. Die Worte des Lebens sind alle wahr, in den Worten
des Lebens gibt's keinen Fehler; du sollst es bemerken, dass
die Zeit auch für dich gekommen ist zurückzukehren und dein
Vaterland zu finden, Esfendi.

13. Uns, deinen älteren Brüdern brennt das Herz, weil
schon viele Zeit verlossen ist, seitdem wir dich nicht gesehen
haben. Der Tag ist lang, der Mond geht nicht unter, du bist
noch am Leben, kehre zurück, du kannst keinen Vorwand finden.

14. Wir verdorben hier, du bleibst dort, wir können nichts
arbeiten in der Not. Du sollst dein Bildnis durch

(85)

16. Elijde sorasay, eteler saudu,
Jürekleri san miy jüz t'ürlü handa.
T'ikenne bazarda baycada baudu,
Dunjalik kazana t'ojmaj, apenni.
- (5) 17. Axşam gede kajtip ıylerinme jatu,
Ant etip sakatlı tıyıl dep sata.
Bes sađı ıdun atasın allatu,
Birde t'ızlık jok, Muhammad apenni.
18. Sen ok ta kolajsan, eđitmej, gormej,
(10) Bizin kumuklani xabarın bilmej.
Kalır jimik göre dunjada olmej,
Umutlar ıllu karasay, apenni.
19. Bir birine jaman xıjalda, kasda,
Allahi t'üz t'ıyıl kardas da dos du.
(15) Dosuyya harun kara astasta;
T'amađa zaman t'ürleyyen, apenni.
20. Bizde bir t'abun bir birinnen usta,

deine Mutter, deine Brüder, dein Vertrauen sollst du suchen
in der richtigen Zeit, Mohammed Esfendi.

16. Was dein Dorf betrifft, sind deine Eltern gesund, ihre
Herzen sind in hunderttausend Sorgen. Im Laden, auf dem
Markte, im Garten, die Welt kocht und wird nicht satt, Esfendi.

17. Abends kehrt man zurück und geht ins Bett. Man
schwört, dass die Ware fehlerlos ist und verkauft sie. Wegau
eines Rubels kann man den Vater betrügen, niemand ist bei
uns brav, Mohammed Esfendi.

18. Es ist für dich noch besser nicht zu hören und nicht
zu sehen, über uns Kumüken keine Kunde zu erhalten, hier
bleibend nicht in der Welt zu sterben. Du kannst es bemerken,
wie gross die Hoffnungen sind, Esfendi.

Oçardu olturup katunnoj jusda.
Jüz çabar ciyura jok jerden este,
Çerti juh namus t'as bolyan, apenni.

21. Ajiti kajiti dir bu t'ahunnu iši,
(5) T'iylarimu namusu bar giši?
Oçar-bazarda haligi giši,
Azirin allah t'üz etsin, apenni.

VIII.

- Didarlar t'izye, t'iz gozye
T'abuşurmu jllar jetmej miy jüzye?
(10) Ajlar, jllar, şumalar soy çars guller
Ajlanip t'ez koldan çikti ças guller,
5 Xasa guller çars uradir jir bulan,
Şaula berip artiladi nür bulan.
Omyrübüz geter myken şu k'ıjde,
(15) İemejli idler t'olyan çer bulan.
Omyrübüz şulaj getso kijim bar,
10 Olyundeze esden t'ajmas t'üjüm bar.

wir sitzen auf den Mürkten, wie die Weiber unter Tränen;
man hört hunderte von unsinnigen Geschichten; die Wahrheit
und die Sitte sind dahin, Efendi.

21. Man sagt etwas, dann nimmt man es zurück, das ist
die Sache dieser Schaar. Kann ein Mensch ihre Sitte verstehen,
kann es ein Mensch in Oçar-bazar verstehen, den soll Gott ein
gutes Ende nehmen lassen, Efendi.

VIII. Erreicht die Wange das Knie und das Knie die Augen
in tausend hundert Jahren? Nach den Monaten, Jahren und
Wochen kommen die nebelhaften Tage, dann sind die lustigen
Tage schnell vorflossen; an den lustigen Tagen klatschen wir
in die Hände und singen, so wurde das Licht grösser, so geht
unser Leben. Wenn man nicht trinkt, ist die Seele voll mit
Sorgen; wenn das Leben vergeht, ist es eine Qual. Der
Tod geht uns nicht aus dem Sinn.

- T'üjünübüz çecilmes dej çort bolyan,
Kokurekten getmes jimik dert bolyan.
Dert getermu t'üjün t'ajmaj jürekten?
Şinşirli buşau t'ajmaj bilekten.
(5) Butlarin buşau, kullarin şinşir şitirip,
Küdaj ak betin guntler bişirip.
Burma buşau aur bola butlara,
Butlaribiz burma buşau bünayan,
10 Abat alsak, baş urunu çatlara.

IX.

- (10) Atlan, atlan, sen Arslan-çan dejenne,
Atlan maya seni k'epiy şüjgenne.
Juzajlara çan jibata barçanna,
Seni artlynan kariz gelip ozullu,
5 Sen Arslan-çan geçeletip kajstın dey:
(15) Geçeletip t'utup atiy jerlediy:
T'onauçular çikti seni aldiya.
«Allah için t'onauçular kojuyuz,
Juxâ' erkekke oşaj sizin oşuyuz.»
10 «Sen Arslan-çan, sen atlynan t'üş sana,

aus dem Herzen, das einen Knoten hat, (entfernt sich die Sorge)
von den Armen, von denen sich die Fessel mit der Kette nicht
entfernt? Die Füsse lässt die Fessel, die Arme die Kette auf-
schwellen, das federweisse Gesicht brennt die Sonne. Die ge-
drehte Fessel ist schwer auf unseren Füssen, es sind die Spuren
der Fessel an unseren Füssen zu sehen; wenn wir schreiten,
stösst unser Kopf zwischen die Füsse.

IX. Steige aufs Pferd, Arslan-khan! Steige aufs Pferd, ich
habe dich gern. Als du nach Jachsai dich zu belustigen ge-
gangen bist, kam ein Brief zu dir und wurde gelesen: «Du
sollst, Arslan-khan, noch in der Nacht zurückkehren». Du hast
das Pferd noch in der Nacht geschickt. Da kamen ...

88

*Jer kašiya sautlariy il sana.**

**T'üšme süjsem, mimne süjsem meni atım,*

Arslan xan t'uyulmedi meni atım?

Siz de k'im siz at sautlar almaya?

(5) 15 *Men ne k'im men at sautlar bermeye?**

Belinnegi kaštıyan Kırım kiliçin

Sol batrlım sonna alyan suwurup,

Üe ajlayyan kizbajlani kuwurup,

T'ebinip arasına girdi dej,

(10) 20 *Aylanıp jıyasına çikti dej.*

Baş altısın urup sonna jikti dej.

**Arslan xayya enni t'übek çayırız,*

*Kalyanıřız t'amañıya bařırız.**

Arslan-xayya enni t'übek çaktı dej,

(5) 25 *Ol dinwä kalyan eken atllımaj,*

Kalyanları Arslan-xayya katılmař.

Nořaj jolıya atni başın burdu dej,

Atına üe kamudu urdu dej.

Hajlap barıyan atajını janına.

(10) 30 **Assalamlar bolsun ataj, sařa da.*

Allahizen ajıp etme mařa da;

den Sattelknopf hängen*. «Soll ich von dem Pferde steigen oder nicht? Heisse ich nicht Arslan-khan? Wer seid ihr, die Waffen zu entnehmen, wer bin ich, die Waffen zu geben?». Da zog mein Held seinen Säbel aus Krim, der an seinem Gürtel war, drehte sich dreimal um und schlug die Feigen in die Flucht, dann sprang er sein Pferd an und drang in ihre Mitte, drehte sich um und kam zu ihnen, da hat er fünf oder sechs von ihnen schlagend zerstreut. «Jetzt sollt ihr den Arslan-khan erschossen, ihr, die geblieben seid, sollt ein Wunder sehen.» Da schossen sie den Arslan-khan an, aber die Flinten — Donnerwetter — versagte. Die Gebliebenen haben den Kampf nicht fortgesetzt. Da drehte er den Kopf seines Pferdes auf den W...

89

Ennirajden men atlannım geçede,

Iřlerim çetim geldi neçe de.

Şu jolumnan meni atajım geçmesey

25 *Sařa da ulanlıřım heç*, dedi.*

X.

(5) *Eki auz söz bilebiz,*

Jayyız gözden gırebiz.

Altunlu t'ay, almas tan,

Alıslarda elibiz.

Alısları allı gınyı zar mıken,

(10) *Ajlayyan kiři jüzi kar mıken.*

Gök ala gız gırer gımler bar mıken,

Gül asmalı gözeli t'uyan jeribiz.

5 *Jeribizye jetkindeye Dol da bar.*

Jetti aj bıtın jürümeye jolda bar.

(15) *Alıslarda aji gınyı çurs bolıyan.*

Bizde j neçe kazak tu bar, kul da bar.

Waktiler wakta, çak çakta,

10 *Jaratyanım ne bujıryan bu jakta?*

in Endrej in der Nacht und ich hatte riesige Kämpfe. Wenn du es mir, mein Vater, nicht verzeihen wirst, so werde ich weiter nicht dein Solm sein*.

X. Wir sprechen mit zwei Mündern und sehen mit einem Auge; goldenes Bett, diamantener Berg, unsere Heimat ist Alıslar.

Die Tage in Alıslar vergehen in Sorge, mit Schnee kommt der Winter und der Sommer; es gibt Tage, an denen der Himmel schaut, wie ein schönes Auge. Unsere Heimat ist schön; es sind dort Rosenlauben zu finden, unsere Heimat berührt auch die Wolga, in sieben Tagen kann man ...

90

- Jaratyan bir xudajya da jalbara,
 Alislardan asta-asta go'cerbis.
 Anadol bulan ulla T'erkinmen
 Saj orumman sallar bujlap gederbis.
- (5) 15 San saulukta jan ayalar t'ar sikta,
 Gun zucahlar soruk salkin buz bolyan.
 Dayestanli T'atur oyli kazuktan
 Rajhanatya hasret salam uzuktan.
 Bijkom neye kajrim etip abmadiy?
- (19) 20 T'ulkuleyin t'usyen t'emir t'uzaktan.
 T'emir t'uzak t'ustü meni butuma,
 Bijkem meni kajrim etmej kojmas dep.
 Men burulup kuraj gettim artima,
 Dunjabizni t'uman basyan bulutlap.
- (15) 25 T'umanlar t'utup, dert jutup,
 Kajyilar kopyan birden kazakka,
 Kus kanutli atlar minip ka'csak da.
 Kutulmasdaj t'ustük t'emir t'uzakka.
 Kosulusyan jan da kan da iter
- (70) 30 Sä serbeti baha u'çün.
 Kosuna konak gelip t'ışyon soy

werden aus Alislar allmählich auswandern nach Anadol, über den grossen Terek worden wir Flösse zusammenbindend übersetzen, wo das Wasser seicht ist. Die Körper sind gesund und die Brüder sind in Angst. Die Sonne scheint und es ist kalt, wie das Eis. Der Kasak Tatar-oyli aus Dagostan sendet der Italiannat seinen Gruss aus der Ferno. Meine Fürstin, warum kümmerst du dich um mich nicht? Wir sind in eine eisorne Falle geraten, wie ein Fuchs. Meine Fürstin kümmert sich um mich nicht, verlässt mich nicht. Ich drehte mich um und ging zurück. Der Nebel drückte und bedeckte unsere Welt. Vom Nebel und von Sorgen gedrückt geriet der Kasak auf einmal in Unglück. Wenn wir auf Pferde steigen, die Vogelflügel haben und wenn wir so fliehen, können wir uns aus der Falle, in die wir geraten sind, nicht erretten. Wir trinken Sahmet.

91

- Koj' akujlar koj da sojar jah u'çün.
 Muhammad xan buj'ruk sennen, çun mennen,
 Klautu xin'ül sennen, kan mennen
- 85 Arslan bijim, asil almas xan bijim,
 (5) Bir jazik sin bizye kopyan ah u'çün.
 Alislarda bizin dinsiz olturme,
 98 Abu Muslim Şauyal ulla Şah u'çün.

XI.

- Azbarlyna kaldı seni it uluj,
 Aranıyna kuldi seni at k'ışnej.
- (10) Kayyalı kapularly sıyılı,
 Dos karduşıy bitti, sıjıy kılıldı.
- 5 T'aktali ujde t'oyuz sallat karoul,
 Ajlanamni alyan meni jasaul.
 Paçalaya mennen kayız jiberdi,
 (15) Paçalardan mennen kayız gelir dep,
 Jaş janima neden sebep bolur dep?
- 10 Paçalardan kayız gelip oyullu
 Jaş janima hekten sebep bolmadi.

Schafe aus Barmherzigkeit. Mohammed-khan, der Befehl kommt von dir, die Seele von mir, das scharfe Kindschal von dir, das Blut von mir. Mein Fürst, Arslan, mein diamantener Fürst, du bist unglücklich des Kummers wegen, der uns trifft. Töto uns nicht gottlos in Alislar um des grossen Herrschers Abu Muslim Şauyal wegen.

XI. Dein Hund, der in dem Hofe geblieben ist, bellt nach dir; dein Pferd, das im Stalle geblieben ist, wiehert nach dir. Deine hölzerne Tür wurde gestürzt, deine Freunde haben dich verlassen, deine Ehre ist duhin. Es sind neun Soldaten als Wächter in dem hölzernen Hause; die Vollstrecker des Befehls haben mich umgeben. Man hat den Harnsch.

- 1) auesxeter*) enni bari buruldu,
 Meni arkama jez kamuçu uruldu.
 Men baraman Sibir degen jerlege,
 15 Salam dejin meni teyli erleye,
 (5) Men pakirul kara etmek tir aziyi.
 Jaysaj bijler, sizge jetsin jaziyi.
 Eki bajar gelip getti janima,
 Er mijyrim bojay getti kanima.
 20 Er mijyrim kan boldu,
 (10) Oey jüreyim t'ar boldu.
 Hej barayan buurmanlar, eki atli,
 Jaysajli bosay, koçcak, geri kajt.
 Bašlbizda t'ayyuleren caçni da ajt,
 25 Bojnubuzya hali iliggen xançni da ajt.
 (15) Jaysajlarida bolyan bizin kurdastlar,
 Kurdastlardan aldin t'utyan kurdastlar,
 Karayajdan uzun kuruz alsinlar,
 Jol jayyura meni sinim salsinlar.
 30 Sinima meni tarxim jazsinlar.

(92)

Mein junges Leben war an nichts schuld. Die Wagen haben
 sich jetzt umgedreht, meinen Rücken hat man mit einer
 Geißel aus Messing gepeitscht. Ich gehe nach Sibirien und
 grüesse die Männer, die mir gleich sind. Ich Armer habe nur
 schwarzes Brot zu essen. Meine Qual soll euch treffen, Fürsten
 von Jachsai. Zwei Soldaten kamen zu mir, meinen Schnurbart
 hat mein Blut gefürbt. Mein mannhafter Schnurbart wurde
 blutig, mein breites Herz wurde ong. Hei, Musulmanen mit
 zwei Pferden, die ihr herumtreifet! Kehre zurück, junger Held,
 wenn du aus Jachsai bist. Erzähle über unser Haar, das unse-
 ren Kopf umgibt, erzähle über die tödtliche Wunde, die unseren
 Hals jetzt trifft. Unsere Brüder in Jachsai und unsere Freunde,
 die auch den Brüdern vorzuziehen sind, sollen von der Panne
 einen langen Ast nehmen und meinen Grabstein am Rande des
 Weges stellen. Auf den Grabstein sollen sie meine Geschichte

*) Russ. повода.

- 1) Men oljen soy jilamaya olju jok,
 Men oljen soy t'ullamaya otau jok,
 Konak uym otau elip t'ullasin,
 24 Xonsu kizlar olju bolup jilasın.

(93)

XII.

- (5) 1. Bismillah dejuban baslajim sözüm.
 Men pakir, jazikman, Biteu men ozum.
 Kajrili jüreyim, kan oldu gozum,
 Zararli zarim coz dejup aylaram.
 2. Ajaulu gandosuna hasret salam
 (10) Kajrili Biteuden zar salam kalam.
 Sen uym zar dektim, aylar jumla alam,
 Maya jazik man, dejup aylaram.
 3. Jalbara, jalbara, men ozum jilaj,
 Seniçün zar teyip t'uraman dulaj,
 (15) Jaratyan xudajim sen berryin t'alaaj,
 Hak ozuy, komek sen, dejup aylaram.

schreiben. Nach meinem Tode gibt es kein Weib zu weinen,
 nach meinem Tode gibt es kein Hochzeitszimmer für die Witwe.
 Mein prächtiges Haus soll das Hochzeitszimmer für die Witwe
 sein und die Mädchen in der Nachbarschaft sollen weinen als
 Frauen.

XII. 1. Ich fange an mit dem Worte «bismillah» zu spre-
 chen. Ich bin der sehr arme Biteu. Mein Herz ist voll mit
 Leid, meine Augen sind blutig, meine ungemainen Leiden sind
 viel, ich weine.

2. Dem barmherzigen Freunde sendet der traurige Biteu
 seinen traurigen Gruss. Ich habe deinetwegen Not gelitten; es
 weint die ganze Welt. Ich bin unglücklich, ich weine.

3. Ich stehe fortwährend und weine. Ich habe deinetwegen
 Not gelitten und ich kann das nicht dulden. Mein Schöpfer
 Gott, du hast es so beschlossen. Du bist meine wahre Hilfe,
 sana ich und weine.

4. Esirttiy, icirnej esden t'ajman,
Ojlaşip hakilim esim zıjaman,
Şu dert bulan olup getsem aylaram,
Senicün zar deşip deşup aylaram.

(5) 5. Kleil eyyim cyyan, güdleyen sarim,
K'okureyim dertli, k'opleyen zarim.
Senicün bolyan mau men jarti jarim,
Maşa bir jazik sin deşup aylaram.

6. Inannim süziye julyan ajtma,
(10) 6. Meni dertli kojup, dulaj kijnama,
Maşa zar ektirip xinzul bajlama,
Jah namusuy joknu deşup aylaram.

7. Rahmun da bizye jok, bu dunja pana,
K'okureyim dertli, jüreyim jana,
(15) 7. Kojmaya süjrenne etme bahana,
Atanl, anani deşup aylaram.

4. Du hast mich berauscht gemacht, ich habe nichts getrunken und ich bin von Sinnen. Durch Denken will ich meinen Sinn sammeln, ich werde vor Kummer sterben, ich weine. Ich habe deinetwegen Not gelitten, ich weine.

5. Meine Rüte ist verwelkt, ich wurde krank, mein Herz ist voll mit Leid, meine Leiden vergrössern sich. Ich bin deinetwegen so unglücklich, ich bin unglücklich, sage ich und weine.

6. Ich habe deinen trügerischen Worten geglaubt, du hast mich unglücklich gemacht, lass mich nicht so leiden. In Not stürzend lass mir nicht Kindschal zu binden; hast du kein Gewissen, sage ich und weine.

7. Wir bekommen kein Erbarmen, diese Welt ist schlecht, mein Herz ist voll mit Leid, mein Busen brennt, du hast keine Ursache mich zu verlassen, wenn du liebst, o Vater, o Mutter, sage ich und weine.

XIII.

Ne xijalli men t'alajsiz jaş edim,
Jasrarip, jajnap oşyen baş edim.
Hali bosa neçik boldu işlerim?

K'okuredim men t'alajsiz k'ok jimik,
(5) 8. K'okleye t'ura getken ok jimik,
Jaşnadim jaşil ala ot jimik,
Men t'as boldum bu dunjuda jok jimik.
Kozudaj kardaşlarim getyenne
Karçiyudaj eki gozum karattım,
(10) 9. Karliyaçtaş bulbul t'ilin sarnattım,
Göterilgen k'orpe bork gijip.
K'op girmedim olşa t'utyan işlere,
İlmedim sautlarım işlere.

Aj-gun, aj-gun: aj artılır, gun k'emir,
(15) 10. Jaş jürekler t'olyan t'alau t'uş t'emir.
Sayış bulan getse kişin jaş omur,
Jazya kaşan çyarbiz dep kişliktan?
Ettyenedik biz işleni jaşliktan.
Jabulu kara alada mişek te,

XIII. Ich war ein unglücklicher Jüngling und wuchs unter Sünde und Sehnsucht auf. Was ist jetzt mit mir? Ich donnerte, wie der stürmische Himmel, wie der Pfeil, der nach den Himmeln geht, ich wuchs wie das grüne, bunte Gras auf, ich wurde verloren, als wenn ich nicht auf der Welt gewesen wäre. Meine Freunde kamen wie das Lamm, ich habe mit meinen zwei Augen wie der Falke geschaut. Ich habe mit der Zunge der Nachtigall gesungen, wie die Schwalbe, eine Wollenmütze auflegend. Ich bin nicht viel in den Häusern gewesen, wo die Frauen sind, ich habe meine Waffen nicht auf den Nagel gehängt. Mond und Sonne: der Mond vergrössert sich, die Sonne nimmt ab. Die jungen Herzen sind voll mit ungeheueren Wunden, das junge Leben ist Qual unter den Sorgen. Wann werden wir aus dem Winter in den Sommer übergehen?

- 20 *Jamaulu kara çepken gijsek te,
T'uyan edim öz atamni belinnen;
Zamanım, çağım jetinej ajrillim,
Atamni İstamullaj elinnen,
(5) Anamni Buxdasaraj vjunnan.
26 Wou adurdaj eşikleje, vjleje.
Men t'alajsiz k'op sar gettim dujnare.
Ah desem adam bilmej halimni,
Azirejil altrmuken janimni.
(10) Azirejil meni janim aljan soy,
10 Dos kardakya gijran malim kaljan soy,
Gijdirirler eki jeytiz golegim,
32 Neçik bolur sonna meni olmejim.*

XIV.

- Germendikler aldi t'eren kol muken,
(5) Çuđtulege geđ dep barmak sol muken.
Çuđtulege geđ dep bizdej baryan soy.
Çurenlege bajlap salmak jol muken.
6 Aliskender aralan bijim, çan bijim,*

zen Rock anziehen. Ich wurde von meinem Vater gezeugt und ich sonderte mich von ihm ab, ehe die Zeit gekommen ist, von dem Dorfe meines Vaters, das so schön ist, wie Stambul, von dem Hause meiner Mutter, das so schön ist, wie Bachtschisorai. Hei, die Türen und die Häuser sind verdammt. Ich, Unglücklicher, habe auf der Welt sehr viel Not gelitten; wenn ich «ach» sage, kommt man meine Lage nicht. Azirejil wird meine Seele rauben, Azirejil wird meine Seele rauben, mein gesam- meltes Vermögen bleibt für meine Verwandten. Da wird man mir meine zwei Hemden ohne Ärmel anziehen und so wird mein Tod gesehen.

XIV. Germendikler gegenüber gibt es eine Talenge. Es ist recht unangenehm zu den Gewalttätigen zu gehen. Wenn wir zu den Gewalttätigen gehen, logen sie uns in die Pferche nach ihrer Gewaltthat. Aliskender mein ausgezeichnetes Fürst wenn

(96)

- Asiramağ bermak dutman koluna.
Şaxal bijim, sağa osayan ol muken.
Biz çaribler sağa t'erin t'şyul dep.
(5) 10 Sojlegenter ozden muken, kul muken.
Butlaribiz buyu bulan kantarlap,
Kollaribiz şingir bulan bejitip.
Gök atlar gelir guntuk jol muken,
Hisabl jok biz jürügen jollani,
(10) 15 Başibizdan getken kişin hallani.
Kajrlarayan Şaxal bijim gıdynden,
Kidlrtranım kaka muken, kol muken.
Arestantya azab bergem jol eken.
Azablar çektik, sū geđtik,
(15) 20 Ayular çajnap ū istik.
Artılıp gunler getti hokymçly,
Ayaryan beller jimik iđ purđlu.
Asyar-t'auça, asıllaya jetmejmu?
Asıllant eski derti getmejmu?
(20) 25 K'okuregen gökler jimik t'auşlum,*

(97)

auch Diamant zu dir aus Alislar zu schmeicheln kommt, be- täubt er dich nicht, dass du dich in die Hand des Feindes übergibst. Er ist dir ähnlich, mein Fürst, Şaxal. Wir Armen sind nicht so, wie du. Wir sprechen als Edelleute und als Sklaven. Man hat unsere Füße in Fesseln geschlagen, unsere Arme sind mit Ketten versehen. Blaue Pferde kommen einen Tagweg; das kann man nicht zusammenzählen, wie viel wir gegangen sind; so viel Leid haben wir geduldet. Nachdem wir uns von der Gewalt des Fürsten Şaxal getrennt haben, geht unser Weg immer durch Schlucht und Engo. Der Weg bringt dem Gefan- genen Mühe. Wir haben viele Mühe erlebt, über viel Wasser setzten wir, wir haben Gift gegessen und getrunken. Die Tage vermehrten sich und es wurde desto ünger. Die Gesichter sind bleich und das Innere verdorben. Werden wir den Asyar-t'au und die Edlen nicht erreichen, nimmt das alte Leid der Edlen nicht ab? Ich bin laut, wie der Himmel, wenn es donnert, ich

Ayrenleyyen gok atlarda jürüklüm.
Azallama aziz kuluy bolajik,
Azallama senden etkyan kul jokmu?
Alislardan bizge kajtma jol jokmu?

(5) 30 Alislani aldi busu ak bulut,
Gedelerdej saulasi jok gun eken.
Gedeler t'uman bizge, gunler dars,
Gun t'arlikta gun ayalar t'ar sikta,
Gun t'umanli, aj saulasiz bu jukta.
(10) 35 K'ulegen k'ur aj artilmus, gun jatmus,
Namus bulan jah jiyillp, er jatmus.
Jahya jarim, waj ulallar, namusya az,
Jusaullar iste men der er myken.

Iekiler bizin icler t'olturyan,
(15) 40 Çayirlar myken, zuzu der myken. huru ekuru
Çayirdaj icibizni kajnatyan,
Kajyilar myken, kopyan sur myken.
T'auklar dakiridly t'ay katsa,

T'uman bulan saula bernej gun batsa.
(20) 45 Asnalartu izlep jilaj der myken,
K'ustuyyenne ala gozden kan gele,

(98)

habe Lust zu gehen, wie die herumschweifenden blauen Pforde. Wir sollen deine beliebten Diener sein, dass du uns befreiest. Hast du keinen Diener uns zu befreien? Kommt kein Weg zu uns aus Alialar? Es kann Alialar eine weisse Wolke bedecken an einem so dunklen Tage, wie die Nacht. Die Nächte sind uns bewölkt, die Tage nebelhaft. In der Angst der Seele sind die Brüder traurig, die Sonne ist umnebelt, der Mond ist ohne Licht in dieser Zeit. Der lachende, lustige Mond wurde grösser, die Sonne ist untergegangen. Die Sitte und die Barmherzigkeit wurden zerstört, die Menschlichkeit ist vorüber. Die Barmherzigkeit ist nur die Hälfte und die Sitte ist wenig, oi Kinder. Der Unteroffizier sagt: Ich bin ein Mann. Wir haben sehr viel Wein und alles unreine getrunken. Der Wein hetzt uns auf in den Leiden und in der Not, die uns trifft. Wenn der Morgen kommt schreien die Hühner und wenn die Sonne untergeht, die

Ah dejen bulan enni ne gele?
Ah bulan zarzigerli gunubuz,
Jaratyanim, bizge rahmun sebele.
50 Jaratyanim, senden bolsun kabarat.
(5) T'ersejgen gun t'ajau bolyan anadas,
Anadas itr enni bizge dos kardas,
Ak joldasdan k'op kolajdir kiz kardas.
Hej ulantar kijinibiz k'op, kuwané jok,
65 K'okurekler t'olyan dertten jibane jok.
(10) Gezmeli gozel gunler getti, eliwus!
Gozel gunler jildaj bolup getken soy,
Goresi isler basibizya jetken soy
Karayyilar kopyan bizge saula jok,
60 Kazaklar kuzap jatyan buu da jok,
(15) Minskiden bir az ari otkenne
Kazaklar pure, olyen ne jok, sau da jok.

(99)

Sa sumat

weint, seufzt auf und es kommt Blut aus den Augen. «Ach» sagend was kommt jetzt? Untor Seufzen ist unser Tag unglücklich. Erbarme dich unser, mein Schöpfer, begnadige uns, mein Schöpfer. In ungünstigen Tagen ist der Bruder die Stütze und den Bruder brauchen wir jetzt wohl. Die Schwester ist viel besser, als der Genosse im Lassen. Hei, Kinder, unsere Leiden sind viel, wir haben keine Lust; die Herzen sind voll mit Leid, es findet sich hier keine Lust. Die schönen Tage der Lust sind vorüber, Donnerwetter! Nachdem die schönen Tage vorüber sind und diese Sachen uns getroffen haben, ist das Dunkel gekommen, das Licht ist verschwunden. Die Kasaken lagern nicht lustig. Etwas weit von Minsk sind die Kasaken unrein; sie sterben nicht, doch sind sie nicht gesund.

Kleinere Lieder.

1.

*Jer kildiryan sū t'abar,
Sū kildiryan sal t'abar,
Atalardan osal t'ūyan ulanlar
(1) T'ujeleje minip eikaa it xapar.
6 Atalardan jaysi t'ūyan ulallar
Jabulaya minip eikau mal t'abar.
Mal t'abmasa san t'abar,
8 San t'abmasa xum xapar.*

2.

*(10) K'okurep K'op azhamlar bolyanu
Gok borudej jurtudum
Saryajly sari t'aylar katyanu.
4 K'oplerden p'ajin alip kajtudum.*

3.

*Jayaladyan gunlerde
(15) Maktanlyxan batirlardan ozedik.
Urup bozup mal da allik,*

1.

Der auf der Erde wandert, wird Wasser finden; wer in Wasser wandert, findet ein Floss. Die von den Eltern als schlecht geboren wurden, wenn sie auf das Kameel steigen, wird sie der Hund beißen. Die von den Eltern als gut geboren wurden, wenn sie aufs Pferd steigen, werden sie Vermögen finden. Wenn sie kein Vermögen finden, so finden sie Ruhm, wenn sie keinen Ruhm finden, so sterben sie.

2.

Es gibt viele Abende, an denen es donnert. Mein Gehen ist ähnlich dem des blauen Wolfes. Bei Anbruch des Tages kehre ich zurück, nachdem ich an vielen Dingen teilgenommen habe.

*K'okurekler t'esip zanna allik.
5 Jayyizlik bulan jurtlik,
6 Ekisi birde jetip kaudullik.*

4.

*Elidiz biznyki jimik el bolmas,
(5) Eribiz biz jimik er bolmas.
Endrej erler t'ugan elinne
Allah bizi urma süjgenne.
6 İidizden geleçiler jyruttu:
Oruslar bizye gelsin dep.
(10) Anlaklaga zemzemiler jazsin dep.
T'au t'uplege ak kalalar salaln dep.
T'erekleni başi boldu guldurej,
10 Buzulsun enni Jaysaj bulan Endrej.*

5.

*Opzeldirek salyan bulan yoz gornej,
(15) Ooz idemrj, bakyan bulan söz vermej,
Anodaşlar bulan zannaj kurdasça,
Aşnalar bulan juwuk strdasça
6 Haşikkliktu söz koymamak erdendir.*

die Herzen durchlöchernd raubten wir auch die Seelen, wir haben die Einsamkeit und die Armut veroinigt.

4.

Unser Dorf ist unser unwürdig, unsere Männer sind unser unwürdig. Im Dorfe, wo die Männer von Endrei geboren wurden, schlägt uns Gott. Er hat von uns Gesandten senden lassen, die sagten; Die Russen sollen zu uns kommen, die Ingenieure sollen auf unseren Feldern schreiben, man soll an den Füßen der Berge weisse Burgen bauen. Da wurden die Köpfe der Bäume gelb, da müssen Jachsai und Endrei untergehen.

6.

Ah degen bulan artmaj k'omekler,
Saryalyan betler san miy emmekler.
Sari majdaj irip bara sanibiz,
Sari oruxa bajlap bergen xanlbiz.

- (5) Xanlaribiz bizin bajlap bergen soy,
Enni bizin Kim bolajak janlbiz?
Kalsak kijin du gaurnu kolwana,
Azirejil alyndaya janlbiz.
Azirejil janlar alma bolamu,
(10) Jaratyan bir xudajinman purmansiz?

7.

Ue jillay men oljasiz jatajim,
Ue jillan soy kajtsam kajtip gelirmen.
Ue jillay meni oljam t'ul bolsun,
Ue jillan soy ozimni men t'apmasay,
(15) Ue jillan soy otuz gyye cidara,
Amanatya art bozzalim sol bolsun.
Art bozzalim mendı sizge ajtaman.

6.

Wenn man «ah» sagt, wird die Hilfe nicht grösser sein. Das Gesicht und der Körper werden gelb unter tausend Sorgen; unser Körper zerschmilzt, wie das gelbe Fett. Unsere Fürsten geben uns gebunden dem Russen. Nachdem unsere Fürsten uns gebunden gegeben haben, wor wird uns jetzt helfen? Es ist quälvoll in den Armen des Gjaurs zu bleiben. Es ist besser, wenn Azirejil uns die Seele entnimmt. Kann aber Azirejil die Seele uns entnehmen ohne von seinem Schöpfer Gott dazu einen Befehl zu bekommen?

7.

Ich soll drei Jahre ohne Weib liegen, wenn ich nach drei Jahren zurückkehre, so komme ich an zurückkehrend. Mein Weib soll...

Hasiret kuđlar Asyar t'auya konsun dep.
Ol Asyarni odu beti kumsarsa,
10 Dos kardayya jat giđiler zjijilip
Dua etsin, arti xair bolsun dep.

8.

- (7) Waj giđi kiz seni maktau maktasam,
Men olejim seni almaj t'oxlasam.
Jarkičłani jalkinidaj časlarıy,
Karlagačnl kanatidaj kađlarıy.
5 K'okanlant karasidaj gözlerıy
(10) Šekerden dirin seni sözlerıy.
Auzuyña inđi jimik t'iđlerıy.
Ne dir, kiz, etip kojyan işlerıy?
Süjemen dep neye kizi süjöldüy?
10 Süjmejmen nep jüreginni güjöldüy.
15 Sen gelmesey, sennej biri geležak,
Atıy kojya ol da sennej bolužak.
K'inler t'akmaj kirkausuznu, kinsizni?

ter Termin sein. Ich sage euch meinen letzten Termin. Die Vögel der Trauer sollen auf den Asyar t'au sitzen. Wenn das feurige Gesicht des Asyar gelb wird, sollen sich die Verwandten bei meinem Bruder versammeln und beten: Er soll ein gutes Ende nehmen.

8.

Ich lobe dich ausserordentlich, o kleines Mädchen. Ich will lieber sterben, wenn ich dich nicht heiraten kann. Deine Haare sind so schön, wie die Flammen des Spanes, deine Augenbrauen, wie die Flügel der Schwalbe, deine Augen, wie die Schwärze der Schlehen, deine Worte sind süsser, als der Zucker, die Zähne in deinem Munde sind herrliche Perlen. Was ist das für eine Sache, die du treibst? Ich liebe dich; warum hast du das Mädchen lieb gewinnen lassen? Ich liebe dich nicht, sagtest du und mein Herz hast du in...

K'inter mimmej kujruksuznu, jalstent!
 15 T'öbesi bulan altun bolan da,
 Sen süjmessen bizin jünik malsizni.

104

9.

Jiylla getyenden soy eki jaš
 (1) Jol bulup, ala t'urup dos kardak.
 Ulan, saya jamanlayau kizmedi?
 Kiz, ulayya kulak usmak parzmedi?
 5 Atoluyä qe adälar nuzmedi?

10.

1. T'erencleye t'üttäk, öikma čaru jok,
 (1) Busurman din çarap t'utma čola jok,
 Islam dinnen bizge jarım para jok,
 Jan ayalar sizge dua, amanat.

2. Saldattajın t'izip san ojnatalar,
 Bu bizin hullaribiz jan ayalar,

(1) Kazanlayın kanıbtz kajnatılilar,
 Jan ayalar sizge dua, amanat.

Pferd ohne Schwanz, ohne Mähne? Wenn er auch aus purem Golde wäre, hättest du nie so einen Armen, wie wir, geliebt.

9.

Nachdem zwei Jungen zu Grunde gegangen sind, gehen sie zusammen, wie Brüder. Hat dir das Mädchen was böses getan, Bursche, ist es die Pflicht des Mädchens den Burschen anzuhören? Ist es dem Dummen eine Ziende, wenn er dreimal schande erlebt?

10.

1. Wir sind in die Tiefen gefallen und finden kein Mittel herauszukommen. Wir wünschen nicht, dass die mohammedanische Religion zu Grunde gehe. Wir bekommen von der mohammedanischen Religion kein Geld. O Brüder, es sei euch Glücklichkeit und Gebet.

2. Man ordnet uns, wie die Soldaten und ansieht mit
 ich ist unsere Lage

3. Jan ayalar çandan t'ileu jan uçuu,
 Dos kardakça bir az kömek jah uçuu
 Kazak t'amam kıldı t'ürkün çunıçun,
 Jan ayalar, sizye dua, amanat.

105

11.

(5) Özekli sülar orge akmas,
 Özdenler jaman söz katmas.

12.

Waj, kumuklar kara kulça döyyen soy
 Šaula bergen čirayibiz söyyen soy
 Šat jürekten šalik getmej, netežak?

(10) Bu dušmallar bojnubuzça miyyen soy.

13.

Bu innegi zamanna
 Jayšilar bulan katıs hamanna.
 Šamanlardan basıy t'ajdirip
 Jayšilar bulan jürü hamanna.

3. Als die Brüder von dem Füraten um die Seele gebetet haben, um den Freunden Hilfe und Mitleid zu bringen, hat der Kasak so schön aus diesem Grunde geschrieben; o Brüder, es sei euch Gebet und Glücklichkeit.

11.

Die geräuschvollen Wasser fließen nicht nach oben, die Edlen sagen kein böses Wort.

12.

Wir Kumüken wurden Sklaven, unsere Kerze, die Licht gab, wurde ausgelöscht. Aus den lustigen Horzen kommt keine Lust. Was sollen wir tun, nachdem diese Feinde uns auf dem Hals gesessen sind?

110. ana senden ne sey gorejik:

Beş ulanni biri jaman,

Biri jayıl bolyan soy.

Arzumak, senden ne sey gorejik:

(5) Jazda jalêlar jaydak miyyen soy.

Asyar-tau sennen ne sey gorejik:

Ol oymayan batirni

Bozfall gunu karâi gelgen soy.

15.

Erenler dejen bulan er bolmas,

(10) Oktemlik bulan erler t'ör almas.

16.

Meni ak t'astarim kan ettiy,

Allahya betim kara ettiy,

Ajlana junim alyan dos, duşman,

Solaya gunum neye sola ettiy?

14.

Was seid ihr, Vater und Mutter, wir möchten es sehen.
Das eine von den fünf Kindern ist schlecht, das andere ist gut.
Was bist du, Arzumak,*) wir möchten es sehen. Die Tagelöhner
besteigen dich ungesättelt im Sommer. Was bist du, Asyar-tau,
wir möchten es sehen. Es kommt der letzte Tag dem sich
rühmenden Helden entgegen.

15.

«Männer» sagend wird man noch kein Mann, durch Keck-
heit bekommt man keinen Ehrenplatz.

16.

Du hast meinen weissen Turban blutig gemacht, meine
Wange schwarz gemacht, Freunde und Feinde umgeben mich,
warum hast du mir solche schwarze Tage gewünscht?

*) Name eines Pferdes.

17.

Azirejil jan almara gelenne

Hökunêlu kulya arsar bolmak gerti dir.

Kazayimni kajriları kopyan soy

Kökurekten köplep dikkan derti dir.

18.

(5) Jayıl erkekler degen bulan er bolmas,

Erenler bart birdej t'ey bolmas.

Erenleni eki başya işi bar,

Azumna azau bolat t'isi bar.

6 Azumnaşi azau t'isi boşasa

(10) Kara t'allan kljyan bulan t'is bolmas.

19.

Mali bolsa kim ne alir ullu şij,

Hakil bulan sen ne alisan şijni, bij;

Malli bijler mal bereler maktarya,

Muktamasu t'ilin t'artip t'oytarya.

17.

Wenn Azirejil die Seele zu nehmen kommt, wird der be-
trübte Sklave für sündig gehalten. Die Sorgen meines Helden
werden zum Vorschein kommen, aus seinem Herzen kommen
die Leiden sich vermehrend.

18.

«Brave Männer» sagend wird der Held nicht. Die Helden
sind nicht alle gleich. Die Helden haben zwei Sachen zu tun.
Sie haben ihre starken Zähne, wenn die wilden Zähne ihnen
aus dem Munde verschwinden, kann man auf der Weide keinen
Zahn schneiden.

19.

Wer Vermögen hat, hat auch grosse Ehre. Durch deinen
Verstand wirst du auch Ehre erwerben, Fürst. Die reichen
Fürsten spenden das Vermögen um sich zu rühmen und wenn
sie sich nicht

106

107

20.

Atolu jarlı bolsa neye ođaj?
 Gon čariřim gotın basyan kulya ođaj.
 Atolunu jarlı dir dep zorlama,
 Jajyz dir dep t'atlama.
 (5) Bir atlansa mal t'abar,
 Mal t'apřanna ok es t'abar,
 Jowuyuna mal berer,
 Kurdařı uęyn řan berer.

21.

Jemiři sen gul t'erekli baulanı,
 (10) Süt emyelli süjgeni sen saulanı.
 Seni bijim süjmegenler sü bolsun,
 Otauları karulansın, eü bolsun.
 5 'Sen, sen' deřen zamanna
 'Men, men' deřenleni iři or bolmas.
 (15) Sinalyan say altunnan t'erak sen,
 Salkınlı san miy giřige t'ar bolmas,
 Salkınlık saraj uđ jimik.

20.

Wem ist Atolu ähnlich, wenn er arm ist? Er ist einem elenden Diener ähnlich. Wenn Atolu arm ist, so tadle ihn nicht, wenn er allein ist, verlasse ihn nicht. Wenn er aufs Pferd steigt, wird er Vermögen finden, wenn er Vermögen findet, findet er auch Verstand dazu; er gibt eine Gabe seinem Nächsten, er gibt seine Seele für seinen Freund.

21.

Du bist die Frucht eines Gartens mit Rosenbäumen, die Braven haben dich gern, dor du freigiebig bist. Die dich nicht lieb haben, sollen zu Grunde gehen, ihr Hochzeitszimmer werde schwarz und werde zum Leichentuch. Die «ich, ich» sagen in

22.

T'erekleni čajkalmaři jellennir,
 Bijleni bij bolmaři ellennir,
 Bijleni bij bolmaři ne bolsun,
 Ozdenni süjgen malın bermese?
 (5) Ozdenteni ozdentigi ne bolsun,
 Ol bijine karři aldınna olmese?

23.

Jajyur jaumaj, jaz bolmas,
 Jaz da gelyen buz bolmas.
 (10) Jazbař bitip, jaz getip
 Guz almaj, klä bolmas.
 5 Altun bunın gomıřdeř
 Antka julyan söz bolmas.
 Ant buzmayan asılını
 Ađtar sözü jüz bolmas.

24.

(15) Čayıucular bulan ojlařma,
 Čalı itinne ariu bulan k'üjleřme,
 Kurdas dos dep inantp,

22.

Die Bäume lässt der Wind wackeln, die Fürsten lässt das Volk Fürst sein. Warum ist der Fürst Fürst, wenn er dem Adeligen sein gewünschtes Vermögen nicht gibt, warum hat der Adelige den Adel, wenn er nicht stirbt für seinen Fürsten.

23.

Es regnet nicht, der Sommer kommt nicht. Im Sommer kommt kein Eis vor. Das Ende des Sommers, der Sommer ist vorüber, der Herbst geht nicht, der Winter kommt nicht. Wie Gold und Silber rein sind, so kommt in den Schwur keine

Kirdaşi kappun işiy söjleşme.

3 *Dos kardaşiy kol bolur :*

Aşnali anadaşdej gorgen soy,

Aşkara goyyuy alıp bilyen soy,

(7) *Karşiyua aziz janın bergen soy.*

25.

Asyar-t'au, sennen bijik t'au bolmas,

Anadol, sennen ulla sū bolmas.

Asyar-t'auuu bijikliyi ne bolsun,

Başınnan pał-pał çırlap otken soy?

(10) *Anadoluu ullaşu ne bolsun,*

İcinne kausak-buzlar katran soy?

26.

Azkanlardan soy gun t'amas,

Ayarğun sakallar karabmas.

Olgenleye darman t'abulmas.

(5) *Neşe oldu dep saşa ajtmajman,*

Ş Olgenime hakıqne etmejmen.

dein treuer Freund sei, dein Geheimnis entdecke ihm nicht! Der ist dein Freund, der in den schwierigen Tagen deine Stütze ist, der sich als dein Bruder zeigt, der deine aufrichtige Absicht erkennt und für dich seine liebe Seele gibt.

25.

Es gibt keinen höheren Berg, als du, Asyar-t'au. Es gibt kein grösseres Wasser, als du, Anadol. Was ist die Höhe des Asyar-t'au, wenn auf seinem Gipfel zwitschernd «pał-pał» zu hören ist. Was ist die Grösse des Anadol, wenn in ihm Eisstücke zu finden sind.

26.

27.

Atılıp minnim bijikke,

T'artılıp urdum gijikke,

Muğuzleri biçak sapıya,

T'erisi etik altıyya.

(5) *Jazuwuy maşa jazsin nep,*

Jalbaraman soltıyya.

27.

Ich bin auf ein hohes Pferd gestiegen und habe einen Hirsch erschossen. Sein Horn wird zum Messergriff, sein Leder zum Sohlenleder. Schreibe mir einen Brief, ich stehe vor dem Sultan.

IRODALOM. — LITTÉRATURE.

Jalo Kallma: Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne XXIX. Helsingfors, 1911. 187 S.

Die Berührungen zwischen den Syrjänen und Russen, die erst im XIV. Jahrhundert reger werden, als der Apostel Stephan der Heilige (gest. 1396) die Syrjänen zum Christentum bekehrt, scheinen erst im vergangenen Jahrhundert zu dem ausserordentlich grossen russischen Einfluss im Wortschatz und Sprachbau des Syrjänischen geführt zu haben, der sich im heutigen Syrj. fühlbar macht.

Flonov konnte noch in seiner 1813 erschienenen syrj. Grammatik (im Vorwort) behaupten, dass ausser der Geistlichkeit nur ein sehr geringer Teil der syrjänischen Bevölkerung russisch spreche und verstehle; noch von den 40-er Jahren berichtet Lyrkin aus seiner Kindheit, dass weder er noch seine syrj. Mitschüler den russischen Unterricht in der Schule verstanden. Seitdem hat sich die Lage verändert. Die Russifizierung der Syrjänen hat seitdem Riesenschritte gemacht. Flonov konnte schon 1874. (Bamane u. uumnerini knai S. V)